

بوداق بوداق اوو

تورک اولوسلاری نین یئر یادداشی

کۆچورن: دکتر ح. شرقی، رقیه صفری

بسم الرحمن الرحيم

یازان : بوداق بوداق اوو

تورک اولوسلارینین یئر یادداشی

کؤچورن: دوکتور ح. شرقی، رقیه صفری

تبریز ۲۰۰۶

کیتابین ایچینده کیلر

۴	اؤن سؤز
۱۶	تورک خالق لارینین اولوسلاری
۳۸	آذربایجان توپونیملری آراشدیرمالاردا
۴۱	جغرافیا و توپونیمیکا
۵۶	دیلمچی لیک و جغرافی ادلار
۶۶	تاریخ و توپونیمیکا
۷۲	توپونیملرین نوعلری
۷۲	اورونیملر
۷۶	هیدرونیملر
۸۱	فیتونیملر
۸۱	زوونیملر
۸۵	میکرونو توپونیملر
۸۹	آذربایجان توپونیملرینین انکیزلری
۸۹	اؤزبکستان و آذربایجان توپونیملرینین قوهوملوق علاقه لری
۹۳	قازاخستان و آذربایجان تورک منشالی توپونیمیک پاراللری حاققیندا
۱۲۰	تورکمنستان و آذربایجان توپونیمیک پاراللری حاققیندا
۱۴۰	داغلیق آلتای و آذربایجان توپونیملری
۱۵۰	اورالین تورک توپونیملری
۱۵۶	غربی سیبیرین تورک منشالی جغرافی تئرمینلرینه دایر
۱۶۴	پ.پ. سئمیونوو و تورک توپونیملری

۱۶۹.....	اثرمنستانین تورک توپونیملری
۱۸۶.....	ایرانین تورک توپونیملری
۲۰۷.....	تورکیه اراضیسینین توپونیملری حاققیندا
۲۱۲.....	کیریم اراضیسینین تورک توپونیملری
۲۱۷.....	چین تورکستانینین توپونیملری
۲۲۱.....	آذربایجاندا توپونیملرین لاندشافتی
۲۲۱.....	رنگ بیلدیرن جغرافی آدلار
۲۳۱.....	توپونیملری قورویاق
۲۳۴.....	توپونیمیک افسانه لر

«اثرده ایلك دفعه اولاراق تورک دونیاسی اراضی لریندن، تاریخین درینلیکلریندن بو گونه قدر تورپاقلاریمیزین سینه سینده ساخلانیلمیش جغرافی ناخیشلاردان – توپونیملردن صحبت آچیلیر. مولیف تورک مملکت لرینده موجود اولان توپونیملرین نوعلریندن، آذربایجان توپونیملرینین اؤزبک، قازاخ، تورکمن، آلتای، اورال، غربی سیبیر، ارمنستان، ایران ، تورکیه، کیریم، چین تورکستانیندا یایلمیش انکیزلریندن، ائله جه ده باشقا تورک خالقلاری دیلینه منسوب جغرافی آدلاردان بحث ائدیر. کیتابدا توپونیملرین رنگ بیلدیرن (خرومونیملر) نوعلریندن، توپونیمیک افسانه لردن و اونلارین قورونماسی یوللاریندان، ائله جه ده جغرافی آدلارین دیل، تاریخ و مدنیت عابیده لری اولماسیندان صحبت آچیلیر. گئنیش اوخوجو کوتله سینین فایدالانا بيله جه یی بو مونوگرافیادا جغرافی آدلارین انتیمولوگیاسیندان، اونلارین دیل، جغرافی و تاریخی کؤکلریندن اطرافلی دانیشیلیر. بو اثر ایلك دفعه تورک دونیاسینین جغرافی آدلار سلسله سینى جرگه له ين سانباللی یازیلاردان دیر.»

تورک دیللی خالقلارین اومود قالاسینین - تورکیه دولتینین ۲۰-نجی عصرین ایکینجی یاریسیندا اقتصادی یوکسلیشی نین محکم اؤزولونو قویموش و اونون اینکیشافینی ایلکین مرحله ده اوغورلا تامین ائتمیش گؤرکملی دولت خادیمی تورقوت اوزالین عزیز خاطیره سینیه ایتحاف ائدیرم.

اؤن سؤز

معاصر تورک خالقلارینین هر بیرینین اؤز ائتنیک آدی، عنعنوی تصرفات حیاتی، مادی و معنوی مدنیتی، فورمالاشمیش دیلی واردیر. معین جغرافی کوردیناتلار داخیلینده یئرلشن اۆلکه نین خالقى تاریخاً یئرلی، آتوختون اولدا بیلر، اولمایا دا بیلر. تورک خالقلاریندا دا بئله دیر. مثلاً، یاکوتلار، آلتایلار، قازاخلار، شورلار، تووالیلار و باشقا تورک دیللی خالقلار مسکون اولدوقلاری ایندیکی اراضیلرین آتوختون اهالیسی دیر. ۶-نجی عصره عایید رونی تورک یازیسیندا قاپاقان خاقانینین بو سؤزلرینده دیققت وئرین: « ائیلمی (یعنی منسوب اولدوغو تورک سلطنتینی - ب. ب.) یابغا اوغلو سابرا تامغانچور، اونون کیچیک قارداشی حوجا ایله بیرگه سابرا تامغان تارخان، عموماً منیم ائتمیش بئش اولو بابام یاراتمیش دیر».

اویغورلار محدود حالدا قونشو اراضیلره میقراسیا ائتسه لرده، تاریخاً بیر اراضینی - چین تورکوستانینی اؤزلرینین ایلکین و سونونجو وطنی سئچمیشلر. یاکوتلار شیمال بوزلو اوکیانی ساحیللرینده - کامچاتکا، چوکوتکا و حتی آلیاسکا (شیمالی آمریکا قیطه سی) تورپاغیندا دا مسکونلاشمیشلار. لایکن سلجوق تورکلری ۱۱- ۱۲-نجی عصرلرده غربه - کیچیک آسیا میقراسیا ائتمیش، معاصر تورکیه نین و عثمانلی تورک دیلینین اساسینی قویموشلار.

دئمه لی، تورک دیللی خالقلارین اکثریتی اساساً ایندی مسکونلاشدیغی یئرلرده یاشامیشدیر. شیمالی، مرکزی و جنوبی آمریکادا، استرالیادا، آفریقانین و آسیانین مختلف اۆلکه لرینده مسکونلاشمیش هیند-آوروپا منشالی انگلیس، اسپان، فرانسه، آلمان و دیگر خالقلاردان فرقلی اولراق تورکلر تاریخاً یاشادیقلاری اراضیلرده مسکوندورلار. بو اراضی

اساساً آسیا قیطه سینین معین حیصه سینى — آوروپانین جنوب شرقینی ، شیمالی قافقاز، زاقافقازییا و جنوبی آذربایجان داخیل اولماقلا بؤیوک بیر آرئالی احاطه اندیر. اوللر بنله بیر فیکیر موجود ایدی کی، زاقافقازیادا و آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده یاشایان تورک منشالی آذربایجانلیلار اورتا عصرلرده گلمه دیر. لاکین ایندی آیدین اولور کی آذربایجانلیلارین اولو اجدادلاری بورانین اوتوختون اهالیسی دیر. چوخ مین ایلیک تاریخه مالیک تورک دونیاسینین واحد منبع دن نشات ائتمیش تاریخینین، مدنیتینین، ائنتوگرافییا و توپونیمیاسیانین تدقیقی همیشه اوز اکتواللیغینی ساخلاییر.

بیر سیرا دیلچی عالیم لره گۆره دونیادا اولان بوتون دیللرین بیر — بیرله بو و ی دیگر درجه ده قوهوملوغو واردیر. بو دیلر بیر- بیرینین حسابینا زنگین لشمیش، درینلشمیش و گئنیشلنمیشدیر. البته ، بو هنج ده بو و یا دیگر دیل عایله سینین باشقا دیل عایله سینین حسابینا یارانماسی دئمک دئییل. بو یاخینلیق (بونا دیلچیلر نوستراتیک دیلر دئییرلر) منشا بیرلیییندن باشقا مختلیف دیللرده دانیشمیش دیم طایفالارین بیر — بیرله اراضیچه تماسدا یاشادیقلارینا ثبوتدور، آلتای منشالی توپونیملرین (تورک توپونیملری کئچمیش س س ری - نین آسیا حیصه سینده، آوروپانین شرقینده — اورال داغ سیستمینده وولقا چایی حوزه سینده، کیریم یاریم آداسیندا، اکراینانین جنوبوندا، بلغارستاندا، مجارستاندا، شیمالی قافقازدا، زاقافقازیادا، ایراندا گئنیش یاییلمیشدیر) تورک خالقلارینین ایندی ییغجام حالدا یاشادیغی اراضیلردن چوخ — چوخ اوزاقلاردا یاییلیدیغینی گۆستریر. بو اثرده صحبت اساساً همین اراضیلرده یاییلمیش تورک توپونیملری حاققیندا گنده جکدیر.

اونوماستیکا علمینین بیر شاخه سی اولان توپونیمیکا جغرافی آدلاری تدقیق اندیر. اونوماستیکا عمومیتله، دیلده خصوصی آدلاری اؤیرندیی اوجون بورایا توپونیمیکادان علاوه پاترونیملر، کوسمونیملر، آنترومونیملر و باشقا ساحه لرده داخیلدیر. « توپوس» یونانن سؤزو اولوب، « یئر، ساحه، رتلیثف» معناسینی وئریر، اونوما ایسه « آد» دئمک دیر. هر ایکی سؤزون بیرلشمه سیندن توپونیمیکا علمینین آدی یارانمیشدیر. توپونیمیا آیری — آیری اراضیلرین جغرافی آدلارینین جمعی (مثلاً، « آذربایجان توپونیمیاسی»)، توپونیمیکا ایسه توپونیمیائی اؤیرنن علم ساحه سیدیر.

ا.م. مورزايثف [۱۹۷۳] توپونيميكادا «عمومی توپونيميا» ایفاده سینین ایشلتمه یی معناسیز حساب ائده رک عوضینده «عمومی و رئگيونال توپونيميك» آدینا اوستونلوک وئریر. سونونجو واریانتدا علمین عمومی نظری و عملی استقامتیرندن، توپونيميك قانونا اویغونلوقلاردان، زامان و مکان داخیلینده جغرافی آدلارین لایلیلیغیندن و یا اولارین ستراتیکرافییاسیندان، دیگر پروبلملردن سؤز آچیر.

و. آ. نیکونوف [۱۹۶۶] جغرافی آدلارا تاریخی، لینگویستیک و جغرافی باخیمدان بؤیوک اهمیت وئریر: «شهرلر خارابالینا چئوریلیمیش، دولتر داغیلیمیش، دیلر و همین دیلده دانیشان خالقار محو اولموش، آنجاق آدلار یاشامیشدیرا کؤورک سؤز گرانیتن محکم اولموشدور». چوخ دوغرو و یئرینده دئییلیمیش سؤزلردیر.

آذربایجانلا باغلی کاسپی (دنیز آدی)، قافقاز، کاسپی کئچیدی (سونراکی دریند)، خزر، قازاخ، قازانچی آدلارینا فیکیر وئرین. سون تدقیقاتلارا گؤره بو توپونیملرین کؤکو چوخ قدیم، تورک منشالی کاس ائتنوسونداندیر. اثرادان اول ایکینجی مین ایللیین اورتالاریندا قدیم آسور منبع لرینده جنوبی آذربایجان اراضیسینده کاس طایفاسینین آدی چکیلیر. ایندی هئچ یترده بو آددا خالق موجود دئییل دیر، لایکن اونون آدینی یاشادان توپونیملر و ائتنونیملر قالیر، یقین کی، همیشه ده قالا جاقدیر.

توپونيميك علمینین اینکیشافی ایله بو قدیم فاکتارلار آیدینلاشیر. توپونيميك اوچ علمین - تاریخ، جغرافیا و دیلچیلیک علملرینین قوشاغیندا دورور. محض بونا گؤره ده توپونيميك تدقیقات زامانی بو علملرین اوچوده نظره آلینمالیدیر، عکس حالدا بیر طرفلیلیک گؤزله نیلن علمی نتیجه نی وئریمیر. رئسپوبلیکامیزدا بو یا دیگر قدیم توپونیمین منشایی حاققیندا سهو نتیجه لر ده چوخ حاللاردا محض بو علملردن بیرینه اوستونلوک وئريلمه سی ایله علاقه داردیر. توپونيميك علمی جغرافیا علمی اولمادان مکانسیز، دیلچیلیک علمیندن کناردا لال، تارى علم سیز ایسه کؤکسوزدور. توپونيملر بیر طرفلی اؤیره نیلیدیکده قالان ایکی علمین یارادیجی سینتئزیندن آلالی دوشور. اونا گؤره ده توپونيملری اویره نن تدقیقاتچیلار هر اوچ استقامتی دریندن بیلمه لی، اولارین سینتئزینی وئرمله لی و رئال علمی نتیجه لره گلمه لیدیرلر. هر اوچ علم نماینده لرینین بیرگه تدقیقاتی یاخشی نتیجه وئریر. و. آ. نیکونووا گؤره [۱۹۶۶]، توپونيميانی اؤیره نن تدقیقاتچی جغرافیاچی، دیلچی و یا تاریخچی دئییل، توپونيمچی اولمالیدیر.

جغرافی آدلارین تدقیقی اهمیتیندن دانیشماق بیزجه، آرتیق دیر. چونکی جغرافی آدلاردا بابالارین نفسی، خالقین روحو، تورباغین و میللتین دیلی، تاریخی و ارضی کونتورو یاشاییر. جغرافی آدی یوخ ائتمک نادیر ال یازماسیندان بیر نئچه ورق قوپاریب آتماغا بنزه ییر. اگر بیز جغرافی آدلاری هر هانسی بیر دیل و یا دیلر سیستمی باخیمیندان تدقیق ائتسک، اوندا همین دیلدرده یارانمیش جغرافی آدلارین هم «هیپوسئنترینی»، همده «ائپیسئنترینی» معین ائتمیش اولاریق. مثلاً، تورک دیللی خالقلارین تاریخاً وطنی آسیانین شیمالی شرق حیصه سی (یاکوتلار، تووالیلار، آلتایلار)، مرکزی آسیا و یا اورایا داخیل اولان چین تورکوستانی، قازاخستان، اورتا آسیا، عمومیتله، تورکستان، شیمالی قافقاز، شرقی زاقافقازیا، کیچیک آسیا، شیمالی ایران اولموشدور. لاکین اونلار اوروپانین شرقینده، جنوب شرقینده تاریخاً ییغجام حالدا یاشامیشلار. تورک دیللی خالقلارین ایزینه — جغرافی آدلارا آمریکا

قیطه سینده — آلاسکادا تصادف اولونور. اونلار هیندیستانین شیمالیندا و غربینده، بیر نئچه عرب اولکه لرینده ده (مثلاً، عراقین کرکوک رنگیونوندا) یاشاماقدا دیرلار. خصوصی آدلار سما جسملرینده احاطه ائدیر. اینسان یئرده گزرکن باشی اوستونده اوجالان سما یا، گنجه لر گوئیده ساییرشان اولدوزلارا، اونلارین حرکتینه، گوشه، آیا دیققت یئتیرمیش، سما جسملرینی بیر — بیریندن فرقلندیرمک اوچون اونلارین گرزه چارپانلارینا (گوش، آی، دان اولدوزو، اولکر، ترازولار، کهکشان، سود یولو، مکه یولو، پیغمبر قورشاغی، یئددی قارداش و سایر) آد وئرمیشدیر. اونوماستیکادا عمومیتله سما جسملرینه وئريلمیش آدلار کوسمونیمیا آدلاندیریلیر.

واخت اؤتدوکجه هر هانسی بیر سما جسمینه وئريلمیش واحد آد آداملاری قانع ائتمیر. سما جسملری تدقیق ائدیلدیکجه اونلارین سطحینده اولان اویینکترلر ده آدلار قویولماغا باشلانیر. آیین سطحینده اولان طبیعی اویینکترلر آد وئريلمه سی ۱۷-نجی عصرین اورتالاریندان باشلانمیشدیر. تدقیقاتچیلار پلاننترلرین، خصوصی ایله آیین سطحینده اولان رئلیئف فورمالارینا یئر کؤره سی سطحینده معلوم اولان دنیز، کؤرفز، گؤل، داغ سلسله سی، کراتر و دیگر جغرافی اویینکترلرین آدلارینی وئريلمیشلر. آیدا اولان داغ سلسله لری آلپ، آپنینین، قافقاز، دنیزلر ایسه بحران دنیزی، ساکیت لیک دنیزی و سایر آدلاندیريلمیشدیر.

سما جسملرینه وئرلمیش جغرافی آدلاری بین الخالق نورمالارا اویغونلاشدیرماق مقصدیله بین الخالق آسترونوملار ایتفاقی یئر کۆره سیندن کنارداکى اوبیئکتلرین نومئنگلاتورونو قایدایا سالماق ایشینی اؤز اوزه رینه گۆتورموشدور. ۱۹۶۰ -نجی ایلده چاپدان چیخمیش « آیین عکس حیصه سینین اطلسی » نده عمومی راضی لیقدان سونرا همین اطلسده کی اوبیئکتلرین آدلاری قئید اولونموشدور.

و.آ. نیکونو « کوسمونیملرین جغرافیاسی و اتنیک علاقه لر » ادلی مقاله سینده [۳۷-۳۳] ص. مختلف دۆرلرده مختلف مللترلر کوسموسدا اولان جسملره وئردیکلری جغرافی آدلاری مقایسه یولو ایله آیری - آیری دیل سیستمینه داخل اولان خالقلار آراسیندا اتنیک علاقه لر معین ائتمه یه یؤنلمیش ماراقلی نتیجه لر الده ائتمیشدیر. مولیف همین مقاله ده یازیر کی، کوسمیک اوبیئکتلرین آدلاری یئردن دیر. اووچو و یا مالدارلارین نسیللی حیوانلارین سورولرینی، یئرده تانیش اولان جانلیلاری و اشیالاری سما یا کۆچورموشلر: « قیز »، « قو »، « عقرب »، « ترازو »، « بؤیوک آیی » بورجونو قیرغیزلار « یئددی آرکار »، موردوالیلار، روسلارین بیر حیصه سی « بؤیوک چۆمچه » آدلاندیرمیشلار. شیمال خالقلاری « بؤیوک آیی » بورجونه « بؤیوک مارال » و یا « سیغین » آدی وئرمیشلر.

و.آ. نیکونووا گۆره ، آذربایجانلیلارین « سود یولو »، یاخود « مکه یولو » آدلاندیردیقلاری کهکشانی بعضی خالقلار « اولدوزلارین توزو »، بعضی لر « گئجه نین کشیکچی سی »، دیگرلری ایسه « قیبلرین یولو » و سایر آدلاندیرمیشلار. کهکشانا « سامان ایزی »، « اوت دۆشه مه سی » دئین خالقلاردا واردیر. اوت و یا سامانین گۆیه قالدیریلماسی تاخیلچیلیق و مالدارلیغین اینکیشافی ایله باغلیدیر. فین - اوقور خالقلاری کهکشانی « قوشلارین یولو » آدلاندیریرلار. سما جسملرینه وئرین آدلارداکی مضمون یاخینلیغی بیر چوخ خالقلارین مین ایللر بویو قونشولوقدا یاشامالاری و بیر - بیرینه قارشیلیقلى تاثیرى ایله ده ایضاح اولونا بیلر. و.آ. نیکونووا گۆره، تورک - فین - اوقور و سلاویان خالقلاری مین ایللر بویو قونشو یاشادیقلارینا گۆره دیرکی، اونلارین سما جسملرینه وئردیکلری آدلاردا بیر - بیرینه یاخیندیر. مونقول دیلینده کهکشان « سما تیکیشی » (یاخود ائتیمولوژی جهتدن « سما چاتی ») آدلانیر؛ کالمیک، بوریات، توا، یاکوت دیلرینده ده بئله اوخشار آدلار واردیر. آذربایجاندا کوسمونیمیکانین تدقیقینه باشلاماق ضروری دیربو، دیلچیلیک باخیمیندان

دا ماراقلیدیر. پروفئسور آفات قوربانوفون « آذربایجان دیلینین اونومالوگیاسی » [باکی، ۱۹۸۸] کیتابیندا کوسمونومیا حاققیندا ماراقلی فیکیرلر واردیر.

یوخاریدا دندیک کی، جغرافی آد مقدس ساییلمالی، قطعاً ده ییشدیریلمه مه لیدیر. جغرافی آدلار ایچه ریسینده « پیسی » یوخدور، زامان کئچدیکجه تحریفه اوغرا دیغینا گؤره گویا « پیس سسلنه نی » واردیر. ایلک باخیشدا خوشا گلمز سسلنن بعضی جغرافی آدلارین ان تیمولوگیاسی نی آچدیقدا، تاریخی کؤکونه واردیقدا اونلار دورولور، صافلا شیر، پاکلا شیر و یاران دینی واختدا کی فورماسینی اؤزونه قایتاریر. اودور کی، جغرافی آدا آتیلان هر هانسی بیر تولامزدی و خالقین اؤزونه، کؤکونه، منشایینه ده ییر. دئمک، جغرافی آدی اؤز باشینا ده ییشمک و یا هر هانسی بیر اوبیئکته قوندارما آد وئرمک یول وئریلمزدیر. اونلارلا، یوزلرله جغرافی آد ده ییشدیریلرسه، بو، توپونیمیکا علمینه قارشی بیر نوع سوی قیریمی اولار. بئله و عنوی جنایتین قارشیسینا سد چکمه لی، اونون کؤکو کسيلمه لیدیر. معلوم دور کی، ائرمستاندا عصریمیزین هله ۳۰-نجو ایللریندن تورک منشالی توپونیملر کوتله وی شکیلده ده ییشدیریلمیش، آذربایجانلیلار زورلا اورادان کؤچورولموشلر. بونونلادا اوراداکی آذربایجانلیلارین مین ایللر بویو یاشادیغینی گؤستر، تاریخی ایزی عکس ائتدیرن آدلار محو ائدیلمیشدیر. بو، رئال تاریخی فاکتدیر. ائرمستاندا آذربایجان - تورک منشالی جغرافی آدلارین پلانلی سورعتده تدقیق ائدیلمه سی ایندی ان تاخیره سالینماز وظیفه کیمی قارشیدا دورور. سون یاریم عصر عرضینده ائرمستاندا اولان تورک توپونیملرینین کوتله وی شکیلده رسماً ده ییشدیریلمه سی ائرمنی لرین همین توپونیملرین یایلدیغی اراضیده بینادان یاشادیقلارینی اساسلان دیرماق کیمی قاطی میللتچی روحدان قیدالانیر. ائرمنی لر ارمستانین تورک توپونیملرینی ده ییشمکله اصلینده تاریخین علییه نه گنتمیشلر، حالبوکی تاریخی فاکتکلاری بالتالاماق مومکون دئییل، اونلار اولدوغو کیمی قالیر.

سون بیر عصر عرضینده ارمستاندان مرحله لرله کؤچورولموش و دئپورتیزه ائدیلمیش آذربایجانلیلارین یاشادیغی یثر آدلارینین تاریخی منبع لر اساسیندا اطلسینی یاراتماق، چاپ ائتمک اولار و لازیمدیر. بو ایشی مالیه جهتدن اؤز اوزه رینه گؤتورن بیر موسسه سپونسور تاپیل سایدی، اونو تنزلیکله باشا چا ت دیرماق مومکون اولاردی. بیز هر هانسی بیر

اراضیده بوتون توپونیملری او جمله دن ده تورک منشالی توپونیملری قورومالی و گله جک نسیللره اؤتورمه لییک.

معلوم دورکی، آذربایجانلیلارین مالدار حیصه سی ائلات اولموشدور. اونلار یایلاقدا و آراندایارادیقلاری جغرافی آدلاری خصوصی ایله میکروتوپونیملری اؤزلری یاراتمیشلار. عمومیتله جغرافی آدلار خالقین امک و یا تصرفات فعالیتی پروسئسینده میدانا گلیر. کؤچه ریلییه سون قویولدوقدان سونرا ائلاتلار اوتوراق حیات اوچون سئچدیکلری یئرلرده توپونیملر یاراتمیشلار. شوبهه سیزکی، ائلاتلارین اویلاغی اولان یایلاقلار اؤنردیکلری بعضی جغرافی آدلار زامان کئچدیکجه آرادان چیخمیش و باشقا آدلارلا عوض اولونموشدور.

آذربایجان رئسپوبلیکاسیندا ساوئت حاکمیتی ایلرینده کالئکتیولشمه ایله علاقه دار اولاراق یئنی سالینمیش یاشاییش منطقه لرینه، کولخوز و سولخوزلارلا مختلف آدلار وئرلمیشدیر. لاکین تاسفله دئییلمه لیدیرکی، تزه جغرافی آدلار چوخ حالدا عصرلر بویو یارانمیش توپونیملرین ستروکتورونو پوزموش، نتیجه ده یئکنه سق مضمونجا معناسیز قوندارما جغرافی آدلار مئیدانا گلیمیشدیر. «یئنی»، «شفق»، «تزه» و باشقا توپونیم یارادیجی سؤزلر واسیطه سی ایله «یئنی کند»، «تزه کند»، «شورآباد»، «یئنی یول»، «کومسومول»، «کومونیزم یولو»، «قیزیل شفق»، «شن حیات» و سایرکیمی صنعی جغرافی آدلار یارانمیشدیر. بیز هله بیر سیرا قدیم توپونیملرین انقلابچیلارین، پارتیا و دولت خادیملرینین آدلاری ایله عوض اندیلمه سی حاللارینی دئمیریک.

سون اوچ ایل عرضینده گؤرولن تدبیرلر نتیجه سینده رئسپوبلیکا اراضیسینده جغرافی آدلاردا دئفورماسیا قیسماً آرادان قالدیریلیمیشدیر.

جغرافی آدلارین تدقیقینده نظره آلینمالیدیرکی، توپونیملرین مختلف نوعلری (کند آدی، چای آدی، داغ آدی و سایر) آراسیندا هم تاریخی، همده گئنئتیک علاقه موجوددور. مثلاً، معین بیر جغرافی اوبیئکت اؤز آدینی اورادا یاشایان ائتنوسون — طایفانین، ائلین، نسلین آبدندان، یاخود ائتنونیمدن آلا بیلر، یاخود دا عکسینه، ائتنونیم اؤز آدینی جغرافی اوبیئکتلردن گؤتوره بیلر. جغرافی اوبیئکتلره آد وئرن اینسانلار، شوبهه سیز، تصرفات مشغولیتی اؤزولو اساسیندا یارانمیش طلباتدان چیخیش اندیرلر. لاکین تصرفاتین و اجتماعی حیاتین مختلف لییی ایله علاقه دار اولاراق اوبیئکتلره آد وئرمه ده مختلف اولمالی ایدی.

ائله حاللار اولورکی، ائتنونیم (طایفا، نسیل آدی) اؤز آدینی توپونیملرین بیریندن (اورونیمدن، هیدرونیمدن و سایر) گؤتورور. مثلاً، ۱۹۱۸-نجی ایلده قارشیلیق لی اثرمنی - تورک مناقشه سی زامانی ارمنستانین کنچمیش و اغارشاپات (ایندیکی ائچمیا دزین) رایونونو قاراسو چایی (آراز چایینین سول قولو) ساحیللرینده یاشایان بیر نچه کندین (خارا با کولانی، قارخین، رنجبر، ایلخی قوروغو و سایر) اثرمنی جانیلرینین الیندن سلامات قورتاران اهالیسی تورکیه نین گون دوغانیندا یئرلشن یاشاییش منطقه لرینده مسکونلاشمیشدیر.

تورکیه ده سوی آدی سئچمک عنعنه سینه اوینون اولراق واختی ایله قاراسو چایی ساحیللرینده کی کندلردن قاقمیش اهالینین بویوک اکثریتی « قاراسو» سوی آدینی سئچمیشدیر. ایندی بیر نچه کنددن و مختلف نسیلدن اولان اهالینین اورادا بیر سوی آدی - قارا سو واردیر. باشقا جورده اولاییلر: یاشاییش منطقه سی قدیمدیر، لاکین اونا وئرلمیش جغرافی آد جاواندیر. بو او دئمک دیر کی، جغرافی آد سون ۷۰ ایل عرضینده فرمانلا، رسماً و یا باشقا بیر سببله علاقه دار ده ییشدیریلیمیش ، اونا معین بیر اینقلابچینین، دولت و پارتیا خادیمینین آدی وئرلمیشدیر.

دئمه لی، جغرافی آدلارین، یاخود ائتنونیملرین - طایفا، نسیل، خالق آدلارینین قدیمیلیی سوالینا اونلارین تاریخی باخیمیندان چیخیش ائده رک جاواب وئریمک لازیمدیر. آلتایدا، قازاخستان و اورتا آسیادا کلی مقداردا (بایان، قیپچاق، کنگر، قاراقاشلار، آربات، چاقان شاقان و سایر) ائتنوتوپونیملر موجوددور. بو ائتنونیملری داشییانلار مختلف تاریخی دورلرده غربه، تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی ایندیکی اراضیلره ، او جمله دن ده آذربایجانا کؤچموشلر. مثلاً، بیزده ده بایان ، قیپچاق، کنگرلی، قاراقاشلی، آربات، شاقان (چاقان) و باشقا کند آدلاری واردیر. همین یاشاییش منطقه لرینین آدلاری قدیم تورک ائتنونیملری ایله باغلیدیر. دئمه لی، جغرافی آدلارین یارانماسینی هم ده سوسیال، تاریخی ، اقتصادی، مفراسییا حادثه لرینی نظره آلماقلا آراشدیرماق و بو زامان دیلچیلیک قانونلارینا اساسلانماق لازیمدیر.

جغرافی آد بعضاً تصادفاً ، بعضاً ده بو و یا باشقا حادثه ایله علاقه دار دا یارانا بیلر. ۱۹۴۴-نجو ایلین اوکتیابر آییندا ارمنستانین زنگی باسار رایونونون مهماندار شؤلوسو کندینده اولان ۷۰ یاشلی حسن کیشی ائچمیا دزیندن (آذربایجانلیلار بو شهرین آدینا اوچ

کیلسه دئییردیلر) اوزون قولاقلا گلرکن یولدا ایکی اثرمنی دیغاسی اونا بیر نئچه یتردن بیچاق وورور و اونو اولموش بیلیب اوراداجا قویوب گئدیرلر. حسن کیشی بیر تهر اوزونو اوزون قولاغین اوستونه سالیر. اوزون قولاق اونو کندیمنیزه - بؤیوک چوبانکره کندینه، قارا ایرضانین حیه طینه گتیریر. جراحلار حسن کیشینین حیاتیینی خیلاص اندیرلر. لاکین اونون بیچاقلاندیغی یئر اوزونه «حسن اؤلن» آدینی قازانیر.

دیله کی لنکسیک واحیدلردن یارانان جغرافی آدلار دیل قانونلارینا اوغون سورعتده معین زامان داخیلینده و معین مکاندا یاراندیغی اوچون اوزونه مخصوص توپونیمیک قانونلار تابع دیر. توپونیملر یاراندیغی مکان و زامان نظره آیینمادان اؤیره نیلرسه، اونون ائتیمولوگیاسی و تاریخی کؤکو آیدینلاشدیریلایلمز. توپونیمی یارادان اینساندیر، بو اینسانین دیلی واردیر و او، معین بیر زاماندا و معین بیر مکاندا موجود اولور. توپونیمیکانین دیلچیلییین، تاریخن، جغرافیا و ائتئوگرافیاین قوووشاغیندا دوران علم ساحه سی حساب ائدیلمه سی [چ.خ.میرزه زاده، ۱۹۸۸، س.۵] ده بونونلا ایضاح اولونور.

آذربایجانین جغرافی آدلارینا دایر چوخلو منبع، تاریخی ادبیات و تدقیقاتلار واردیر. اونلارین معین حیصه سینی بیز ادبیات سیاهیسینا داخیل ائتمیشیک. ایشین متینده توپونیمیک تدقیقاتلارا حصر ائدیلمیش اثرلردن دانیشیلدیغینا گؤره بیز بورادا اونلاری سادالماق و تحلیلله جلب ائتمکله اوخوجونون واختینی آلماق ایسته میریک.

آذربایجان جغرافی آدلارینین تدقیقیندن سؤز آچیلدیقدا بو ساحه ده خصوصی خدمتلی اولان عالیم لرین آدلارینی چکمه یی واجیب حساب اندیریک: آ.آ. باکی خانوف، م.باهارلی، ا.دمیرچی زاده، ی. یوسف اوف، ا. حسین زاده، ق. قئیبوللایئو، ش. سعدی یئو، آ. قوربان اوف، ک. علیئو، آ. آخوندوف، س. ملازاده، ل. قلی یئو، چ. میرزه زاده، ق. مشدی یئو، خ. خان محمد اوف، ای. نورییئو، ت. احمد اوف، س. کریم اوف، آ.ز. قافارووا، س. میرمحمد اواوا، ن. بنده لی یئو، ر. یوزباش اوف، ب. بوداق اوف و باشقا.

جغرافی آدلارین موهمولویو اونون کیچیک (میکروتوپونیم) و بؤیوکلوپوندن (ماکروتوپونیم) آسیلی دئییل دیر. اساس مسئله بو و یا دیگر جغرافی آدین زامان و مکان داخیلینده اقتصادی و اجتماعی - سیاسی پروسئسلرده یئرینین و رولونون معین ائدیلمه سیدیر. ای. م. میرزایئوین دندیی کیمی [۱۹۶۴، س. ۲۳-۲۴]، جغرافی آدلار معین

تاریخی دورلرده مضمون و فورما باخیمیندان ده ییشدیریلیمیشدیر. بونا اهلینین میقراسیاسی، محاربه لر، مدنی - اقتصادی علاقه لر و دیل اونسیتلری سبب اولموشدور. ائله جغرافی آدلار (سانکت - پتئر بورگ، ریکا، مسکوا، پتروپاتولووسک، خابارووسک، کومسومولسک و سایر) واردیر کی، اونلارین یارانديغی ایللر معلومدور. لاکین ائله توپونیملره ده تصادف اولونور کی، اونلارین یاشینی معین ائتمک چتین دیر و یا هله مومکون دئییل. بو، خصوصی ایله قدیم جغرافی آدلارا عایید دیر. مثلاً، تبریز، باکی، شاماخی، گنجه، ناخچوان و دیگر جغرافی آدلارین یارانما تاریخی هله لیک آیدینلاشدیریلمامیشدیر.

آذربایجاندا اسلام دینینن یاییلماسی ایله علاقه دار شخص آدلاری، عربلرین ۷-نجی عصرده آذربایجانا کؤچورولمه سی ایله باغلی یاشایش منطقه لری آدلاری، پیر و دیگر مقدس یئرلرین آدلاری آیدیندیر کی، بو دینین قبول ائیلدیگی واختدان سونرا یارانا بیلردی. دئمه لی، عربلرله باغلی جغرافی آدلار تاریخاً ۷-۸-نجی عصرلر و سونراکی دورلرده یارانمیشدیر. طبیعی دیرکی، عرب منشالی آدلارین بعضی سی دها سونرالار دا یارانا بیلردی. بونلارا آذربایجان دبلینه کئچمیش عرب سؤزلریندن دوزه لمیش توپونیملر مثال اولابیلر.

یوخاریدا قئید ائتدییمیز کیمی، ائله جغرافی آدلار واردیرکی، اونلارین اؤزو قدیم، آدینی داشیدینی جغرافی اوبیئکت ایسه گنج دیر. مثلاً، سومقاییت شهری ۱۹۴۵ - نجی ایلدن سونرا یارانماغا باشلامیشدیر. لاکین سومقاییت توپونیمی ایسه قدیم دیر. چونکی بو آد ۱۳ - نجو عصرده مونقوللارین ترکیبینده آذربایجانا گلیمیش تورک دیللی طایفالاردان (کونگوت، اوربیات، سارای، جورات، آلا، سونیت، تانقوت، سوکایت و سایر) بیرینین آدینی عکس ائتدیریر. گؤروندویو کیمی، جغرافی آدلارین یارانما سبب لری مختلیف دیر. بورایا طبیعی شرایطله، ائتونیملرله، سایلا، اییله، دادلا، معالجه اهمیتی ایله، تئمپراتورلا، رنگله، صنعتله، تکنیکی اینکشافلا، طبیعی ثروتلرله، کند تصرفاتی ساحه لری و سایر ایله باغلی یارانان توپونیملر داخل دیر.

میکروتوپونیملری - کیچیک یئر آدلارینی یارادان دا، یاشادان دا خالق دیر. یازیا آلینمامیش توپونیملر ماهیتجه آنجاق خالق یادداشیندا یاشاییر. اگر میکروتوپونیملر آنجاق یادداشدا اولوب، یازیلی ادبیاتا دوشمه ییبسه، اگر بؤیوک چوبان کره کندی (ارمنستانین

زنگی باسار رایونو) اطرافینداکی آغ گؤل ، قوروق، قوبو، ساز، مئشه، ممدرضا کؤوشه نی ، کوتپه، قیر، آغ بولاق و سایر یازیلی ادبییاتا داخیل اندیلیمه سه ایدی، اونلار یادداشلاردان همیشه لیک سیلینمه لی ایدی.

اهالی نین میقراسیاسی ایله علاقه دار ائله حاللار اولور کی، دیل اؤلور، لاکین توپونیملر یاشاییر و یا توپونیملر اؤلور، دیل ایسه یاشاییر.

لاتین دیلی اؤلور دیل دیر، لاتین دیلی منشالی توپونیملر ایسه یاشاییر. یاخود آذربایجان دیلی جانلی دیر، ارمنستاندا محو اندیلیمیش آذربایجان توپونیملری اؤلودور. ارمنستاندا اولان تورک (آذربایجان) توپونیملری ایکی یوللا سوی قیریمینا معروض قالمیشدیر. اونلاردان بیری باشدان باشا ده ییشدیرمه، دیگر ایسه اهالی نی دئپورتیزه ائتمک یولو ایله باش وئرمیشدیر. تورپاغین صاحیبی اولان آذربایجانلیلار ارمنستاندان آنجاق دیل و دین فرقیته، تاریخی دوشمن چیلیه گؤره اؤز دوغما یوردلاریندان دئپورتاسیا اندیلیمیشلر. عادتاً، کؤچمه یه معروض قالمیش هر هانسی بیر خالقا منسوب اولان جغرافی آدلاری اونون یئرینده مسکونلاشمیش باشقا بیر مدنی خالق یاشادیر. باشقا سؤزله قاباقکی جغرافی آدلارا حؤرمته یاناشیب اونلاری ده ییشدیرمیرلر. مثلاً، تدقیقاتچیلارا گؤره جنوبی آذربایجان اراضیسینده اثرلر اول ۴-۸-نجی عصرلرده قدیم آسور منبع لرینده آدلاری چکیلن توپونیم لرین بعضی سی (اوسکییه، قوللار، خارخار و سایر) ایندی ده موجود دور. آما بونو آذربایجانلیلارین قدیم تورپاقلارینی اله کئچیریمیش، قاطی میللت چی لیک حیسسی گؤزلرینی توتموش اثرمنی لره شامل ائتمک اولماز. ارمنستاندا آذربایجانلیلار یاشایان ایللرده بئله ۱۹۸۸-نجی ایله قدر اورادا اولان تورک منشالی جغرافی آدلار کوتله وی شکیلده رسماً ده ییشدیریلیمیشدیر.

ق.ا.قئیبواللائوین یازدیغینا گؤره، ارمنستانین بیر سیرا قدیم توپونیم لری — قوقارک، سیسیان، شیراک، قمری، گنگرک، کاتاک، کولت و سایر قدیم تورک طایفالارینین آدلارینی عکس ائتدیریر. سئوان قدیم تورک منشالی «سوو» (گؤل، سو) سؤزوندن دیر. اثرمنی لر هله بوندان بی خبردیرلر. اونلار ائله حساب ائدیرلرکی، بو آدلار اثرمنیجه اولماسادا ، هر حالدا تورکجه ده دئییل دیر. خبرلری یوخدور کی، داشیدیقلاری آران، واپچاقان، یاسای، مامیکون، اورناییر، اوهان، سانات روک و سایر ۴-۵-نجی عصرلرین قدیم تورک منشالی واپچاقان، آسای، مامیقون، اورنر، واهان، ساناتورک شخص آدلاری دیر. اگر

ایندیکی آزغینلاشمیش اثرمنی لرده غیرت ، ته پر وارسا، قوی اونلار «بالا»، «بی»، «جان»، «آقا»، «آتا»، «ایگید»، «بابا»، «ساری» و سایر آذربایجان تورک سۆزلرینی عکس انتدیرن آقانبشکیان، آقایان، بالایان، آتایان، بابایان، ایگیتیان، دمیرچییان، خانجانیان ، ساریان کیمی اونلارلا سوی آدیندان دا امتناء ائتسینلر. بئله مثاللارین سایینی آرتیرماق اولار.

کیریم تاتارلاری کیریم یاریم آداسیندان سورگون اندیلدیکن سونرا عصرلر بویو یارانمیش تورک منشالی توپونملر ده ییشدیریلر رک صنعی یارادیلیمیش جغرافی آدلارلا عوض اندیلیمیشدیر. کیریم یاریم آداسیندا تاتار جغرافی آدلارینا قارشی بیر نوع توپونیمیک سوی قیریمی یارادیلیمیشدیر. لاکین قدیم تورک منشالی کیریم (مشهور تدقیقاتچی م. فاسمیره گۆره ، «کیرئمل» سۆزو ده بورادان یارانمیشدیر) توپونیمی یاددان چیخدیغیندان ده ییشدیریلمه میشدیر.

اوخوجولارلا تقدیم اولونان بو اثر توپونیمیمیز ساحه سینده مولفین اوزون ایللر بویو مشاهده لری، چؤل معلوماتلاری (سورغولاری) و موجود تدقیقاتلار اساسیندا یازیلیمیشدیر.

کیتابین یازیلیشیندا ادبیات ماتریاللاریندان دا گئنیش استفاده اولونموشدور. مونوگرافیانیین مختلف بۆلمه لرینده استفاده اندیلیمیش اثرین مولفین آدی بیر نئچه یئرده چکیلیر.بو و یا دیگر جغرافی آد حاققیندا بحث اولونارکن عمومی قایدا اوزره مولف لره، بعضاً ایسه نشر تاریخینه استناد اندیلیر. استفاده اندیلیمیش بوتون ادبیات سیاهی سی اثرین سونوندا وئریلمیشدیر.

اثرده ادبیات ماتریاللاری اساسیندا معین بیر اراضیین توپونملریندن دانیشدیقدا اونلارین آذربایجاندا پارالل لریندن ده صحبت آچیلیمیشدیر. توپونیم لرین آرئالینین آشکار اولونماسی توپونیمیک تدقیقاتدا موهم اهمیت کسب اندیر.

تورک دیللی خالقلارین توپونیم لرینه عایید اثرلردن استفاده اندیلیمه سی، اورادا اولان توپونیم لرین معنا چالارلیغی (ائتیمولوگیاسی) آذربایجانداکی عینی توپونیمیک پارالل لرین معناسینی آچماغا و یا اونلارین بیر گروپونون ائتیمولوگیاسینی دقیق لشدیرمه یه ایمکان وئرمیشدیر.

اثر گئیش اوخوجو کوتله سی اوچون نظرده توتولموش، پوپولیار سبکده یازیلیمیشدیر. مولف اینانیر کی، کیتاب اوزه رینده چکدییی زحمتین بهره سی اوخوجو یادداشینا دا کئجه جک و نتیجه ده اولوسلاریمیزدا اولان یورد یادداشلارینین عؤمرو داها دا اوزانا جاقدیر.

اوخوجولاریمیزا تقدیم ائدیلن «تورک اولوسلارینین یئر یادداشی» آدلی بو مونوگرافیانین چاپ اولونماسینین سبب کاری ضیالی عاریف زینال اوف دور. مولف آذربایجان ساحه لر آراسی تصرفات آسوسولاسینا و اونون پرنسپلرینه اؤز مندارلیغینی بیلدیریر.

تورک خالقلارینین اولوسلاری

تورک توپونیملریندن صحبت آچارکن تورک دیللی عایله سینه داخیل اولان بو و یا دیگر دیله منسوب سؤزلره تئز- تئز مراجعت ائتمه لی اولوروق. گئیش اوخوجو کوتله سینی تورک دیللی عایله سینه عایید دیل گروپلاری و دیلله تائیش ائتمک مقصدی ایله بیز بو ساحه ده موجود اولان تدقیقات اساسیندا قیسا معلومات وئره جه ییک[ف. زینال اوف، ۱۹۸۲، س. ۹۴-۳۴۲].

تورکولوگ اولمایان اوخوجو اوچون تورک دیللی گروپونا داخیل اولان آذربایجان، تورک، قازاخ و یا اؤزبک دیللی اوزره معلومات آلماقدان داها چوخ، آدلارینا نادیر حاللاردا راست گلدیییمیز کیچیک خالقار حاققیندا معلوماتا ییه لنمک داها ماراقلی دیر. محض بونا گؤره ده بیز آز ساییلی تورک خالقلاری حاققیندا بیر قدر آرتیق معلومات وئرمه یی مقصده اوغون حساب ائتدیک.

تورک دیللی آلتی گروپا بؤلونور.

اوغوز گروپونا- آذربایجان، تورک، تورکمن، قاقاز و بالکان تورکلرینین دیللی داخیل دیر.

قیپچاق گروپو- قازاخ، قاراقالپاق، قیرغیز، آلتای، نوقای، کیریم تاتار دیلرینی احاطه ائدیر.

بولقار دیل گروپوندا - قازان- تاتار، باشقیرد، قارا چای - بالکار، کومیک و قاراییم دیللی بیرلشیر.

کارلوق - اوغوز گروپو دیللیرینه - اۆزبک ، یئنی اوغوز ، ساری اوغوز و سالار دیللیرى منسوبدور.

اوغوز - اوغوز گروپو دیللیرى تووا، تافارلار (کاراقاس)، خاکاس، شور، بارابا تاتارلاری و چولیم تاتار دیللیرىنى اۆزوندە جمع لشدیریر.

چوواش - یاکوت گروپونا آنجاق ایکی - چوواش و یاکوت دیللیرى داخل دیر [ف. زئینال اوف ، ص. ۳۳۷-۳۳۸].

آدلاری چکیلن دیل گروپلاری تورکولوگیا علمینده اساساً قبول اولونموشدور. لاکین بونلار ایچره سینده مباحثه دوغوران دیل گروپلاری دا واردیر. مثلاً، بعضی تدقیقاتچیلار چوواش و یاکوت دیللیرىنى تورک دیللیرى گروپوندان سایمیرلار. باشقا گروپ تدقیقاتچیلار ایسه چوواش و یاکوت دیللیرىنین هر بیرینی سربست تورک دیلی گروپونا عایید اندیرلر. تورک دیللی خالقلارین آیری - آیری گروپلارا بۆلۈنمه سی اوزره ایش ایکی یوللا آپاریلیر. اولناردان بیرى تورک دیللی خالقلارین دیل گروپونا منسوبیتینه، ایکینجی سی ایسه دیل خصوصیت لرینی نظره آماقلا یاناشی، جغرافی یئرلشمه یه گۆره تصنیفاتینین وئرلمه سیدیر.

بیرینجی تصنیفات آنجاق دیل قوهوملوق درجه سینه گۆره وئرلیدییندن اولنار بئش گروپا آیریلیر. بورایا اوغوز، قیپچاق، کارلوق- اوغوز، اوغوز و چوواش - یاکوت گروپلاری داخل دیر. ایکینجی بۆلگۈ تورک دیللی خالقلارین جغرافی یئرلشمه سینی نظره آلاق وئرلیدییندن، اولنار جنوب غرب ، مرکز، شرق، شیمال و چوواش گروپلارینا بۆلۈنور. هر ایکی تصنیفاتین مقایسه سیندن گۆرونور کی، ایکینجی بۆلگۈده اوغوز گروپونا قاشقایلارو آیناللولار دا داخل اندیلیر. عثمانلی تورک لرینین دیلی آنادولو و رومئلی دییالکتی آدی آلتیندا وئریلیر.

قیپچاق گروپونا غرب و مرکز گروپلارینا داخل اولان خالقلار اوغوز گلیر. کارلوق - اوغوز گروپوندان اولان قاراقالپاقلار و اۆزبکلر مرکز گروپونا عایید اندیلیر.

بعضی تدقیقاتچیلار یاکوتلاری چوواش - یاکوت گروپوندان چیخاریب شیمال گروپونا داخل اندیرلر. ائله تدقیقاتچیلار دا وار کی، یاکوت دیلینی مستقیل دیل گروپو ساییرلار. اوغوز - اوغوز گروپونا داخل اندیلمیش خالقلار - آباکانلار، بارابا تاتارلاری و چولیم تاتارلاری شیمال گروپوندا دئییل، قیپچاق گروپوندا (غرب و مرکز) بیرلشدیریلیر.

آیدینلیق یارانماسی اوچون ایکی جدول وئرلییر. اونو دا دئیک کی، بیرینجی جدول بیر نچه تورکولوگ دیلچینین (ن.آ.باسکاکوو و باشقا) ماتریاللاری اساسیندا ترتیب اولونموشدور. ایکینجی جدول ایسه تورک دیللی خالقلارین یاییلماسینی گؤسترن، آلمان دیلینده درج اندیلیمیش خریطه دن گؤتورولموشدور(خریطه نین مولفینی معین انده بیلمه میشیک).

اوغوز دیللی گروپو. بو دیلر گروپونا، یوخاریدا قئید ائدیلمیشیمی، آذربایجان، تورک، تورکمن، قافاوذیللری و بالکان تورکلرینین دیللی داخیل دیر. « اوغوز» ائتنیک آدینین ائتمولوگییاسی تامامیله آیدینلاشدیریلمامیشدیر. بعضی تدقیقاتچیلار گوره، اوی ائتنونیم «اوک»(اوخ) و «اوز» سؤزلرینین جمعیندن یارانمیشدیر. «اوز» کمیت گؤستریجیسی اولدوغوندان «اوچ» دئمکدیر. دئمه لی، «اوغوز» ائتنونیمی « اوچ اوخ» معناسیندادیر.تاریخاً ایکی بؤیوک دیل گروپونا بؤلونن اوغوزلارین بیر قولو « بوز- اوک»، ایکینجی قولو ایسه « اوچ- اوک» آدلانمیشدیر. « اوغوز» سؤزو اصلینده « اوکلار»، «اوک» طایفالاری معناسینی عکس ائتدیریر. [ف. زئینال اوف، ۱۹۸۲، ص. ۹۴].

تورک دیللی خالقار، ادبیات ماتریاللاری اساسیندا

(ترتیب ائدنی ب.بوداق اوف)

بیرینجی جدول

№	دیل گروپلاری	سیرا نمره سی	خالقلارین آدلاری	یاشادیقلاری اراضیلرین ساحه سی،مین ^۲ KM له	اهالینین سای ۱۹۸۹-نچو ایل (مین نفرله)
۱	اوغوز گروپو	۱	آذربایجانلیلار (آ)قوزنی آذربایجانلیلار (ب)گوننی آذربایجانلیلار تورکلر:	۸۶،۶ ۱۱۰،۲ ۷۸۰،۶ ۴۸۸،۱	۶۷۷۰ ۲۵۵۰۰ ۵۸۳۳۶ ۳۸۰۰،۶

۱۹۸	—	تورکمنلر	۴		
—	—	قارااوزلار	-		
		بالکان تورکلری			
عمومی	عمومی				
سایى	ساحه سی				
۶۰۴,۶	۱۴۶۵,۵				
۸۱۳۶	۲۷۱۷,۳	قازاخلار	۵	قیپچاق گروبو	۲
۲۵۲۹	۱۹۸,۵	قیرخیزلار	۶		
۷۱	۹۲,۶	آلتایلار (اویروتلار)	۷		
۷۵	—	نوقایلار	۸		
۱۵۶	۱,۷	قاراجایلار	۹		
۸۵	۶,۵	بالکارلار	۱۰		
۲۷۲	۲۵,۵	کیریم تاتارلاری	۱۱		
۶۶۴۹	۶۸	کازان تاتارلاری	۱۲		
۱۴۴۹	۱۴۳,۶	باشقیردلار	۱۳		
۲۸۲		کومیکلار	۱۴		
۲,۶		کاراییم لر	۱۵		
۱,۴		کیریم چاقلار	۱۶		
عمومی	عمومی				
سایى، ۱۰۸	ساحه سی،				
	۳۲۵۹,۱				

۱۶۶۶۸	۲۸۲,۸	اویزکلر	۱۷	کارلوق - اویغور گروبو	۳
۴۲۴	۱۶۴,۶	قارا قالپاقلار	۱۸		
۶۲۶۳		یشنی اویغورلار	۱۹		
		ساری اویغورلار	۲۰		
		سالارلار	۲۱		
۹۰	۱۶۰۰	چین تورکوستانی			
		(تورک دیللی)			
۶۴۳۰ (آ)		خالقلار: (آ) اویغورلار			
۱۸۰ (ب)		(ب) قازاخلار			

عمومی ساحه سی، ۲۰۴۷،۴	عمومی سایى ۳۰۸۸۵				
۱۷۰،۵	۲۰۷	تووالیلار	۲۲	۴	اویغور -
	۰،۷	توفالار	۲۳		
۶۱،۹	۸۰	خاکاسلار	۲۴		اوغوز
	۱۷	شورلار	۲۵		گروپو
	۴۲ عایله	بارابا تاتارلاری	۲۶		
		چولیم تاتارلاری	۲۷		
عمومی ساحه سی، ۲۳۲،۴	عمومی سایى، ۳۱۲				
۱۸،۳	۳۸۲	چوواشلار	۲۸	۵	چوواش -
۳۱۰۳،۲	۱۸۴۲	یاکوتلار	۲۹		یاکوت گروپو
عمومی ساحه سی، ۳۱۲۱،۵	عمومی سایى، ۲۲۲۴				

جمعی: ۱۰۱۲۶،۷ ۱۴۷۷۳۴،۳

۲-نجی جدول

تورک دیللی خالقلارین جغرافی یئرلشمه سینه گۆره وئر یلمیش بؤلگو

No	دیل گروپلاری	تورک دیللی خالقلارین آدلاری
۱	جنوب گروپو	۱. آنادولو و رومئلی دییالکتی ۲. قاقاوزلار ۳. آذربایجانلیلار ۴. قاشقایلار ۵. آیناللیلار ۶. تورکمنلر

۲	غرب گروپو	۷. کاراییملر ۸. قاراچایلار ۹. بالکارلار ۱۰. کیریم تاتارلاری ۱۱. کومیکلار ۱۲. کازان تاتارلاری ۱۳. غربی سیبیر تاتارلاری ۱۴. بارابا تاتارلاری ۱۵. باشقیردلار
۳	مرکز گروپو	۱۶. قازاخلار ۱۷. قاراقالپاقلار ۱۸. نوقایلار ۱۹. اۋزبکلر (قورشاق اۋزبکلری) ۲۰. قیرغیزلار
۴	شرق گروپو	۲۱. اۋزبکلر ۲۲. بئنی اویغورلار ۲۳. ساری اویغورلار و سالارلار
	شیمال گروپو	۲۴. التایلار (اویراتلار) ۲۵. شورلار ۲۶. باکانلار (خاکاسلار) ۲۷. سویانلار (تووالیلار) ۲۸. قازاقاسلار ۲۹. یاکوتلار ۳۰. دولقانلار
۵	چوواشلار	۳۱. چوواشلار

آذربایجان رئسپوبلیکاسینین اراضیسی ۸۶،۶ مین KM^2 دیر. آذربایجان اهالیسی ۱۹۵۹- نجو ایلده ۳۶۹۸ مین نفر، ۱۹۸۹-نجو ایلده ایسه ۶۷۷۰ مین نفر اولموشدور. جنوبی آذربایجانین اراضیسی ۱۱۰،۲ مین KM^2 ، اورادا یاشایان آذربایجانلیلارین سای ۲۵،۵ میلیون نفر دیر. دئمک، تخمیناً حسابلامالاراً گۆره آذربایجان دپلینده ۳۲ میلیوندان آرتیق آدام دانیشیر.

اوغوزلار علم عالمینه آرتیق ۵-۶ عصرلردن معلوم ایدی [ف. زئینال اوف، ۱۹۸۲]. آذربایجان دیلی اساساً اوغوز طایفالارینین دیللری اساسیندا فورمالاشمیشدیر. لاکین اوخوجو نظره آلمالیدیر کی، اوغوزلار دئدیگده هنج ده ۱۱-۱۲ عصرلرده اؤن آسیانی و او سیرادان آذربایجانلی ایشغال ائدن مسکونلاشمیش سلجوق اوغوزلارینی نظره توتموروق. اوغوز دیلی قوروقونا داخیل اولان تورک طایفالاری داها قدیملرده ده بورادا یاشامیشلار. بو دیلین زنگین لشمه سینده قیپچاق و قیسماً کارلوق (اوغور) دیلینین رولو اولموشدور. دیلیمیزده همین دیللرین عنصرلری ده قالماقدادیر.

آذربایجانین قدیم دؤرلرده بیر نئجه آدی اولموشدور: آتروپاتکان، آدورباداگان، آدارباداگان، آتروپاتانه و سایر تاریخچیلره گۆره، «آذربایجان» سؤزو «آتروپاتکان» لا باغلی دیر و اونو «اودلار اؤلکه سی»، «اودلار یوردو» کیمی معنالاندیرلار. بونا سبب بوتونلوقده آذربایجاندا، او جمله دن آبشرون یاریم آداسیندا یانار گازلارین اوزه چیخماسی و اونلارین مختلف واختلاردا اود توتوب یانماسی، عمومیتله، اودا سیتایش اولموشدور [باخ: و.آنیکونو، ۱۹۶۶، ص. ۱۶].

بعضی تدقیقاتچیلار عرب منبع لرینده ۷ - نجی عصردن معلوم اولان «آذربایجان» سؤزو آذ- ار- بای- جان حیصه لرینه بولور و بئله حساب ائدیرلرکی، موافیق اولاراق، «آز»- تیره، طایفا آدی، «ار» سؤزو «کیشی»، «دؤیوشچو»، «بای» سؤزو «بی»، «وارلی»، «یوکسک»، «اوجا» دئمک دیر. دئمه لی، آذربایجان «ار کیمی اولان» «آذ» طایفالارینین باشی اوجالار» معناسینی وئریر. البته، بو، موجود اولان فیکیرلردن بیریدیر. دقیق سؤزو ایسه گله جک تدقیقاتچیلار دئییه بیلر.

تورک دیلی. ۱۱ - نجی عصرین اوللرینده سلجوق اوغوزلاری کیچیک آسیایا اورتا آسیادان کوتله وی شکیلده گلیمیش و یئرلی خالقلاری آسیمیلیاسییا ائدره ک اونلارلا

قاینایب قارشمیشلار. سلجوق اوغوزلارینین دیلی اوغوز دیلی گروپونون بیر شاخه سیدیر. عثمانلی تورک دیلینده ۵۸۳۳۶ مین آدام دانیشیر (۱۹۹۰).

عمومیتله، « تورک » ائنتونیمین منشا بی ده ماراقلی دیر. بو باره ده چوخ یازلمیشدیر. ای.آ. باتمانوفون فیکرینجه، تورکلر اؤزلرینین باش گئیملرینه گؤره تورک آدلانديريليرديلار. و.و. بارتولد « تورک » تئرمینینه ائتنیک تئرمین کیمی یوخ، سیاسی تئرمین کیمی باخیردی. س. پ. تولستوو دا « تورک » تئرمینی نی نسیللرین حربی اتفاقی حساب ائدیردی. آ. ن. کونونوف تورک ائنتونیمی نین توتئم اولدوغونو یازیر و « تورک » سؤزونو (تک حالیندا) « الهی زادگاه » معناسی وئردییینی سؤیله پیردی [باخ: و.آ. نیکونوف، ۱۹۶۶، ص. ۴۳۰-۵۳۱]. البته، بو، تورک ائنتونیمی نین منشا بی حاققیندا سون سؤز دئیل دیر. اثرادان اول « اوستا » دا ایران دیلی طایفالار قارشی قویولان « سرعتلی اتلی تورلار » معلوماتینی نظره آلان بعضی تدقیقاتچیلار تورک ائنتونیمین محض همین « تور » ائنتونیمیندن و « ک » شکیلچی سیندن یارانديغینی سؤیله ییرلر.

و باره ده آمریکا عالمی ر. فرای، روس عالمی و. و. بارتولد، آلمان عالمی ای. مارک وارت و باشقالاری یازمیشلار. ساونت تورکولوگیاسیندا آ. ن. کونونوف بو ائنتونیمین منشا بیینه خصوصی علمی مقاله حصر ائتمیشدیر.

تورکمن لر. تورکمنستاندان باشقا اؤزبکستاندا، تاجیکستاندا، قازاخستاندا، قازاقالقادا، ستاوروپول دییاریندا یاشایرلار. خاریجده تورکمنلر افغانستاندا، ایراندا، تورکیه ده، عراقدا، چینده و سوریه ده مسکونلاشمیشلار. تورکمنستانین اراضیسی ۴۸۸،۱ مین km^2 دیر. ۱۹۵۹-نجو ایل معلوماتینا گؤره اؤز رئیسوبلیکلاریندا تورکمن لرین سایى ۹۲۳،۱۶۰۰ نفر ایدی. ۱۹۸۹-نجو ایلده اونلارین سایى ۲۷۲۹ مینه چاتمیشدیر. اولکه دن خاریجده اولان تورکمنلرین سایى ۱،۰۰۱،۶۰۰ نفر دیر. اونلارین ۹،۹۸۰ فایزی تورکمن دیلینی اؤز آنادیلی حساب ائدیر. [پ. عظیم اوف، چ. آمان ساریئف، ک. ساری یئف، ۱۹۶۶].

« تورکمن » آدی ائنتونیم دیر. بو آدا منبع لرده ۱۰-نجو عصر دن باشلا یاراق راست گلک مومکون دور. « تورکمن » ائتنیک آدی مئیدانا گلدیکده سونرا اوندان اول کی « اوغوزلار » ائنتونیمی نی سیخیشدیرمیشدیر. اوغوزلار تالاس داغلاریندان خزر دیزی ساحیلرینه قدر (۸-۱۰ -نجو عصرلر) یاییلمیشدیر. بعضی عالیم لرین فیکرینجه ، ائنتونیمین ایلکین یازیلیشی « تورکمند » اولموشدور. تورک دیلرینده « مان » سؤزو چوخ

معنالیدير. « تورکمن » سۆزونو ائتمولوژی طرفدن « چیلخا تورکلر » ، « عالی جناب تورکلر » ، « اولو تورکلر » ، کیمی ایضاح ائدیrlر. [و.آ. نیکونوف ، ۱۹۶۶ ، ص.۴۲۹.] بو ائتمولوگییانین علمی حقیقتی نه قدرجه ده عکس ائتدیردیینی معین لشدیرمک چتین دیر. هر حالدا نظره آلینمالیدیر کی ، « من » ، « مان » فورماسیندا بو سۆز « قارامان » ، « بوشمان » ، « شادمان » ، « کومان » و سایر تورک منشالی ائتنونیملرده ده آدین سئزلیر.

قاقاووز دیلی اوغوز گروپونا (جنوب - غرب) داخل دیر. بعضی تدقیقاتچیلار قاقاووز دیلینی تورک دیلینین بیر دییالکتی حساب ائدیrlر. [ل. آ. پوکرووسکایا ، ۱۹۶۶.] قاقاووزلارین عمومی سایى (۱۹۵۹) ۱۲۳۸۰۰ نفر اولوب. ۱۹۸۹- نجو ایله اونلارین سایى ۱۹۸ مینه چاتیپ. اونلار اول لر بلغارستاندا یاشامیش، ۱۸- ۲۰- نجى عصرین اوللرینده مولداویانین شمال شرق حیصه سینه (چادیرلی ، کومراد ، وولکانئشتی شهرلری) کۆچموشلر. قاقاووزلار قازاخستاندا، اورتا آسیادا دا یاشاییرلار.

تدقیقاتچیلارین بیر قیسمی قاقاووزلارین نسیللرینی « گۆی اوغوز » آدلاندیریر و « قاقاووز » آدینین دا بورادان یاراندىغینی گۆستریrlر. [آ س ای ، ۲- نجى ج. ، ۱۹۷۸ ، ص. ۵۴۸.] قاقاووزلار بلغارستان اراضیسینده یاشایارکن خریستیان (پراووسلاو) دینی نی قبول ائتمیشلر. اونلار ۱۸- نجى عصرین اورتالاریندان بئسسارابیایا کۆچموشلر.

بالکان تورکلرینین دیلی شرطی دیر. « تاریخی لیک باخیمیندان اونلار (بالکان تورکلری- ب. ب.) قدیم تورک، پئچئنق، اوز، سلجوق - اوغوز، عثمانلی و دیگر تورک خالقلا رینین قایناییب - قاریشماسیندان عبارت بیر دیل گروپو اولماق اعتباری ایله تورک (عثمانلی) دیلینین گوجلو تاثیرى آلتیندا عمومی جهتلر کسب ائتمیشدیر. ایندی بو گروپو تورک دیلینین بیر شیوه سی ده آدلاندیرماق اولار. بالکان تورکلرینین بیر قیسمی خریستیان ، بیر قیسمی ایسه مسلمان دیر. [و. آ. موشکوف.]

ن. آ. باسکاکوف بالکان تورکلرینی ایکی گروپا بۆلور:

- ۱) قاقاووزلار، پئچئنقلر، اوزلار، تورکلر (ماکئدونیا قاقاووزلاریال سورقوچلر، قاجالیلار؛ ۲) تورکشمیش بولقارلار، قیزیلباشلار ، تزلوق تورکلری و سایر] ن. آ. باسکاکوف و ب. باخ: ف. زئینالوف، ۱۹۸۱ ، ص. ۱۶۶.]

قیپچاق دیللی گروپونا - قازاخ، قازاقالپاق، قیرغیز، آلتای ، نوقای و کیریم تاتار دیللیری داخلیدیر.

قازاخ دیلینده دانیشانلار قازاخستاندان باشقا اورتا آسیادا، روسیه ده ، چینده (سین کیانگ - اویغور مختار رایونو) ، مونقولیستانین غربینده یاشاییرلار[کئئئس بایئف ، کاراشئوا، ۱۹۶۶]. ۱۹۵۹-نجو ایلهده کئچمیش س. س. ری ده یاشایان قازاخلارین سایى ۳۶۲۱۶۰۰، ۱۹۸۹-نجو ایلهده ایسه ۸۱۳۱ مین نفر اولموشدور. قازاخستان اراضیسینین ساحه سی ۲۷۱۷۳۰۰ KM^2 دیر.

قازاخ خالقى ۲۰-نجى عصرین اوللرینه قدر روس تاریخی ادبیاتیندا قیرغیز - کاپساقلار و قازاخ - قیرغیزلار آدلاندریلیردیلار. قازاخلارین ائتتىک آدى « قازاخ» ائتئونیمی ایله علاقه داردیر. بو ائتئونیمین ائتمولوگیاسینی تخمیناً «آزادلار» کیمی ایضاح ائتسه لرده، « خزر» (کاسار)، « قاشقای» (کاسکای)، « کازان» (کاسان) ائتئونیملى کیمی قدیم تورک منشالى کاس طایفالارینین آدى ایله علاقه لندیریلمه سی ده دیقته لایق دیر. بو آدین ایکینجی حیصه سی «ستان» ایران دیلیرندن گؤتورولدویوندن «أؤلکه» دئمکدیر. قازاخلار بۇیوک شوز، اورتا شوز و کیچیک شوز اولماقلا اوچ یثره بؤلونموشدور. هر بیر شوزا بیر نئچه قبيله و طایفا داخیل اولموشدور[ف. زئینالوف، ۱۹۸۲، ص. ۱۷۰].

قارا قالپاقلار. قارا قالپاق دیلینده بیر میلیوندان آرتیق آدم دانیشیر. اونلار اؤزبکستانین عینی آدلى مختار رئسپوبلیکاسی اراضیسینده (ساحه سی ۱۶۴۶۰۰ KM^2) مسکوندورلار و ۱۹۵۹-نجو ایلهده ۱۷۲۶۰۰ نفر اولموشلار. ۱۹۸۹-نجو ایلهده ایسه قاراقالپاقلارین سایى ۴۲۴ مینه چاتمیشدیر. قاراقالپاقلار اؤزبکستانین خوارزم و فرقانه ولایتلرینده، قازاخستاندا، هئترخان ویلايتینده و افغانستاندا یاشاییرلار[ن. آ. باسکاکوف، ۱۹۶۶]. ن. آ. باسکاکوفا گؤره، قارا قالپاق دیلى قیپچاق پولوئس طایفا اتفاقلاری اساسیندا فورمالاشمیشدیر. بو خالقین آدی (قاراقالپاق) ائتئونیمدیر. جنوبی آذربایجاندا قاراقالپاق و قارا بۇرک طایفا آدلاری واردیر.

قیرغیز دیلى قدیم دیللردن بیرى حساب ائدیلیر. و. بارتولدا گؤره، قیرغیز دیلى تورک دیللری ایچه ریسینده ان قدیمی دیر. « قیرغیز» ائتئونیمینه ائردان اول ۲۰۱ -نجی ایلهده راست گلینمیشدیر. بو ائتئونیمه ۵- ۸ -نجی عصرلرده اورخون و یئنی سئی توك - رومی عابیده لرینده تصادف ائدیلیر. چین منبع لرینده « قیرغیز» سؤزو ائرامیزدان ایکی عصر اول قئید اولونموشدور. قیرغیزستانین عمومی ساحه سی ۲۹۸۵۰۰ KM^2 - دیر. قیرغیزلار اؤز رئسپوبلیکالاریندان باشقا اؤزبکستاندا، تاجیکستاندا، قازاخستاندا، چینین

سین کیانگ - اویغور مختار رایونوندا، افغانستاندا یاشاییرلار. ۱۹۵۹-نجو ایلده کئچمیش ساوئتلر اتفاقیندا اونلارین سایى ۹۶۸۷۰۰ نفر ایدی. بو دیل داغلیق آلتای دیلی ایله بیر تصنیفات گروپونا داخل اندیلیر [ب. م. یونوسالییف ، ۱۹۶۶]. ۱۹۸۹-نجو ایلده قیرغیزلارین سایى ایکی میلیون ۵۲۹ مین نفر اولموشدور.

ک. ای. پنترووا گۆره، « قیرغیز» سۆزو « قیریخ» (قیرمیزی) سۆزو و « ز» فونئمیندن (کمیت چوخلوغو بیلدیرن شکیلچی) عبارت اولوب، « قیرمیزیلار، قیرمیزی آدمالار» دنمکدیر باخ: [ف. زئینال اوف، ۱۹۸۲، ص. ۱۸۷]. ن. آ. باسکاكووا گۆره، قیرغیز سۆزو « قیرمیزی اوغوزلار» و « جنوبدا یاشایان اوغوزلار» معناسیندادیر. آ. ن. کونوف دا ک. ای. پنترووا راضیلاشاراق « قیرمیزی» ائتنونیمی نین « قیرمیزی» معناسینی قبول اندیر و « قیرغیز» ائتنونیمی نین « کیر» سۆزو (قیرمیزی) و - کین- (غین) - غیز چوخلوق عکس ائتدیرن شکیلچیلردن عبارت اولدوغونو سؤیله ییر [ف. زئینال اوف، ص. ۱۸۸]. لاکین، ندنسه، نظره آلمیر کی، « قیرمیزی» سۆزو قدیم تورک منشالی سۆز دئییلدیر (قدیم تورکلرده بونون عوضینده « آل» و « کیزیل» سۆزلری واردیر). بئله اولدوقدا قیرغیز ائتنونیمی نین ایران دیللیریندن آینما « قیرمیزی» سۆزو اؤزونو آدلاندیرما ائتتیک آدا نجه عکسینی تاپا بیلردی؟ باشقا نقطه نظره گۆره قیرغیز سۆزو « قیر» (ستنپ) و « کیس»، « کئچمه» سۆزلریندن یارانمیشدیر. [و. آ. کونوکوف، ۱۹۶۶، ص. ۱۹۲].

آلتای دیلی تورک دیللیرینین شرقی هون گروپونا داخل دیر. اساساً آلتای مختار ویلایتینده یاشایان بو خالقلاردان ۶۰ مین نفری همین دیلده دانیشیر. آلتای دیلی عصریمیزین ایبیرمینجی ایللریندن سونرا فورمالاشماغا باشلامیشدیر. بو دیل قیرغیز دیلینه چوخ یاخین دیر. آلتای دیلی ۱۹۴۸-نجی ایله دک اویراق دیلی آدلانیردی.

آلتای دیلینده اولان جنوب و شرق دییالکتک گروپلاری بیر- بیریندن فرقله نیر. جنوب گروپونا آلتای (آلتای کیژی)، (چو- کیژی) دییالکتلری داخل دیر.

شیمال گروپونا توبا، کوماندین و چالکان دییالکتلری منسوبدور [ن. آ. باسکاكوفا].

نوقایلار. بو تورک دیلی خالق ستاوروپول دییاریندا و قارا چای - چرکز مختار ویلایتینده یاشاییر. نوقایلار ییغجام شکیلده داغیستانین تارو مووسکی و قیزیل یار رایونلاریندا مسکونلاشمیشلار. اونلارین آز حیصه سی هشرخان ویلایتینده و کراسنودار دییاریندا دا یاشاییر. نوقای لارین سایى ۱۹۵۹-نجو ایلده ۳۸۶۰۰، ۱۹۸۹-نجو ایلده ایسه

۷۵ مین نفر اولموشدور. اونلار داغیستانین نوقای چؤلونده مسکن سالمیشلار (خاساو یورت، بابایورت و سایر). نوقای دیلی فونئتیکی و گراماتیکی جهتدن قارا قالپاق دیلینه داها یاخین دیر [ن. آ. باسکاگوف، ۱۹۶۶].

نوقای دیلینده ۶۰ مینه قدر آدم دانیشیر. داغیستانین نوقای چؤلونده، قارا چای - چرکز ویلايتینده، هشترخاندا، کراسنوداردا یاشایان تورکلرین دیلی نوقای دیلیدیر. قاراچای - بالکار دیلی قاراچای و بالکارلارین دیلیندن عبارتدیر. اونلار اساساً قاراچای-چرکز ویلايتی و کاباردین-بالکار مختار رئسپوبلیکاسیندا یاشاییر، بیر حیصه سی ایسه قیرغیزستاندا، قازاخستاندا و اؤزبکستاندا مسکوندور. ۱۹۵۹-نجو ایل معلوماتینا گؤره، اۆلکه ده قاراچایلارین سایى ۸۱۴۰۰ نفر، بالکارلارین سایى ۴۲۴۰۰ نفر، ۱۹۸۹-نجو ایل معلوماتینا گؤره ایسه موافیق اولاراق ۱۵۶ مین و ۸۵ مین نفر دیر. بو خالقلار اوزاق کنچمیشدن اؤزلرینی «آلانلار» آدلاندیریرلار. هر ایکی خالقین دیلی قیپچاق-پولووئس دیل گروپونا داخل دیر [م. آ. خایچف، ۱۹۶۶].

قاراچایلار عینی چایین (قاراچای) آدی ایله آدلاندیریلmişلار. روايته گؤره، قارچو'آدلی بیر باش بیلن اولوب و اونون باشچیلیغی ایله همین خالق شیمالی قافقازا - قاراچای حوزه سینده کؤچوبدور [باخ: و. آنیکونوف، ۱۹۶۶].

کیریم تاتارلاری کیریم یاریم آداسیندا و اؤزبکستاندا یاشاییرلار. کیریم یاریم آداسینین چؤل (شیمال) حیصه سینده یاشایان تاتارلار اؤزلرینی نوقای تاتارلاری و یا (نوقایلار) آدلاندیرمیشلار. کیریمین جنوبوندا یاشایان تاتارلار «تات» دا دئمیشلر. کیریم تاتارلارینین ادبی دیلینین کؤکو کومان روس منبع لرینده پولووئس طایفاسینا استقامت لندیریلیردی [ای. و. سنوورتیان، ۱۹۶۶]. ۱۹۸۹-نجو ایل معلوماتینا گؤره کیریم تاتارلارینین سایى ۲۷۲ مین نفر اولموشدور.

کیریم - تاتار دیلی شرطی دیر. بو دیل تاریخاً قیپچاق دیلرینه عایید اولسادا، سونرالار اوغوز دیلرینین (خصوصی ایله عثمانلی تورک دیلینین) تاثیرى آلتینا دوشموش، نتیجه ده اؤزونه مخصوص قیپچاقلیق خصوصیت لرینی ایتیرمیشدیر. ایندی بو دیلده کارلیق گروپو اوچون سجه وی جهتلرده مشاهدہ اولونور [ف. ژئینالوف، ۱۹۸۱، ص. ۲۹۷].

بولقار گروپو دیلرینه منسوب خالقلار کازان تاتارلاری، باشقیردلار، قاراچای-بالکارلار، کومیکلار و کارایملر داخل دیر.

كازان تاتارلاری. «تاتار» كلمه سی ائتنونیمدیر. مونقوللارین «تا - تا» آدلی نسلی اولوب. محمود كاشغارلی اؤز اثرینده (۱۱ عصر) تاتار آدینی چكیر و قئید ائدیر کی، اونلار قیرغیزستاندا قونشولوقدا یاشاییلار. و. آ. نیکونوف ایسه بئله احتمال ائدیر کی، تاتارلار مونقوللاردا اولان «تا - تا» طایفالاریندان دیر. كئچمیش ساونتئر اتفاقیندا ۶۶۴۹ مین كازان تاتاری یاشاییردی [۱۹۸۹].

تاتار سؤزونه اورخون - یئنی سئی یازیلاریندا راست گلینیر. او، ائتنونیمدیر. تاتار سؤزو - «سیناماق»، «یوخلاماق» دئمکدیر. «تات» سؤزونون «باشقا نسیل»، «یاد نسیل» معناسی وئردییینی ده سؤیله ییرلر.

تاتار سؤزونون «یاد»، «كنار آدم» معناسی وئرن «تات» و «كیشی» «آدام» معناسی عكس ائتدیرن «آر»، «اثر»، «ار» سؤزلریندن عمله گلме سی احتمال اولونور. ۱۹- نجو عصرین ایكینجی یاریسینا قدر «تاتار دیلی» «تورک دیلی» آدی ایله پارالل ایشلدیلمیش دیر. ۱۹- نجی عصرین ایكینجی یاریسیندا ایسه تورک دیلرینین هر بیرى اؤز سربست آدینی آلمیشدیر. قیزیل اوردا پارچالانیدقدان سونرا اونون یئرینده مسكونلاشمیش خالقار «تاتارلار» آدینی ساخلامیشدیر. سونرالار دیللى كیریم تاتارلارینین دیلیندن فرقلى اولان مئشئر تاتارلاری، كازان تاتارلاری، هشرخان تاتارلاری و سیبیر تاتارلاری دا ساده جه اولاراق تاتار آدلانديريلمیشلار.

شرقه - چینده تاتارلار (تورک دیللى خالقار) «تا- تا»، غربده - اوروپادا «تاتار» آدلانديريلمیشلار. شرقله غرب آراسیندا «تا - تا» یاخود دا تاتارلار سؤزو معناجا «او بیرى دونیا»، «جهنم»، «تاتار» ایسه «او دونیا اهلى» حساب ائدیلىردى. غربى اوروپا اؤلكه لرینده «تاتارلار» دئینده اؤلوم، ایشکنجه، واهیمه، دهشت، دونیانین آخیری باشا دوشولوردو. چین دن اتلانتیک اوکیانی ساحیللرینه قدر تاتار سؤزونون بئله دهشتلى مضمون آلماسینا بو آد آلتیندا باشا دوشولن خالقارین بؤیوک چین ایمپریاسینا گؤز وئریپ ایشیق وئرمه مه سی، اونو داییم محاربه وضعیتینده ساخلاماسی، اوروپادا، خصوصى ایله شرقى اوروپادا تورپاقلارین فتحى، اینسانلارین قیریلماسی، کندلرین و شهرلرین داغیدیلیب یانديريلماسی اولموشدو. ۱۲- نجی عصرده مونقوللارین روسیه یه هجومو بو حربى یوروشو تۇره دن لرین آدینا «تاتار» سؤزونون علاوه سی و اونون «تاتار- مونقول»

یوروشو آدلانديريلماسی تاتار سۆزو مضمونونون منفی معنادا داها دا اغیرلاشماسینا و اونا اولان نیفرت حیسی نین داها دا آرتماسینا، آلوولانماسینا حیاتی زمین یاراتمیشدیر. ماراقلی دیر کی، مونقوللارین اؤزلری ده «تاتار» سۆزونه و بو آدی داشییان خاقلارا نیفرت ائتمیشلر.

چینگیزخان تاتارلارین اونون نسلینه قارشى ظلمونه گؤره دنمیشدی کی، تاتار خالقی اوزاق کئچمیشدن بیزیم آتالاری و بابالاری محو ائتمیشدیر. آتا و آنالارین انتقامینی انتقاملا آلاجاغیق [د. دانزان. آلتان توبیی، م. ۱۹۷۳، ص. ۱۳۳]. دنمه لی، تاتار- مونقول هجومو آدینین ترکیب حیصه سیندن بیرینی تشکیل ائدن تاتار سۆزونه چینگیز خان اؤزو ده نیفرت ائتمیشدیر.

تاتار سۆزونون ائتیمولوگیاسی حاققیندا بیر چوخ فیکیرلر واردیر. آبرار کاریموللین [تاتاری، ائتنوس — ائتنونیم، ۱۹۸۸، ص. ۱۶-۱۸] اؤز اثرینده بونولا علاقه دار اولان علمی ملاحظه لری گتیرمیشدیر. آ. آ. سوخارنوه (۱۹۰۴) گؤره، «تات» گویا «داغ»، «آر» ایسه «آدام» دئمک دیر. اونون فیکرینجه، «تاتار» داغ آدامی دئمک دیر. «آر» سۆزو تاتار سۆزوندن باشقا «بولقار»، «ماجار»، «آوار»، «خزر»، «میشار»، «سووار» و باشقا سۆزلرده ده واردیر. «آر» تورک دیلینده «آدام»، «اینسان» دئمک در. تورکلرده اولان «ایر» سۆزو «ار» سۆزونون سینونیمی دیر. آ. کاریموللانین فیکرینجه، «تاتار» سۆزو تورک منشالی دیر. او، بئلوزنرسکایا و باشقا تدقیقاتچیلارا استناد ائده رک گؤستریب کی، «تاتار» سۆزو تونقوسلارین «تا — تا» معناسیندا ایشلتدیکلری سۆزدن دیر. «تا- تا» ایسه همین دیلده «اوک — آتان»، «چکمک»، «دارتماق» دئمک دیر. آ. کاریموللانین محمود کاشغارلینین آشاغیداکى فیکرینی مثال چکیر. م. کاشغارلی دنمیشدیر: «تورکلر فارس دیلینده دانشانلاری «تات» آدلانديريرلار. بوندان علاوه، تورکلر چینلی لری و اوینولاری دا «تات» آدلانديرمیشلار. گؤرونور کی، «تات» سۆزونون ایلکین معناسی ایرانلی (فارس) دئمک اولموشدور.

بعضی تدقیقاتچیلار چین دیلینده «تا- تا»، «دا- دا» و یا «تاتان» سۆزونون مونقول طایفالاریندان بیرینین آدی اولدوغونو یازمیشلار. چین لیلر «تاتار» سۆزونو «وحشی» سۆزونون سینونیمی سایمیشلار.

ک. ریتتر یازمیشدیرکی، وولقادران چینه قدر و ژاپنا، تبتین جنوبوندا، داغلیق آسیادان کئچمکله شیمال بوزلو اوکیانینا قدر یایلمیش خالق لاری « تاتارلار» آدلانديرديلار. شکیللرده تاتارلاری بوینوزلو تصویر اندیر، گۆزلرینی چپ، قیچلارینی اگری چکمکله اونلاری وحشی لره اوخشادیردیلار.

آبرار کاریموللانین [۱۹۸۸، ص. ۱۸۸] فیکرینجه، « تاتار» آدی اوزاق باشی لقب دیر. وولقا بویو و اورال اطرافى تاتارلاری اؤزلرینی « بولقار» آدلانديرمیشلار.

تاتارستانین ساحه سی ۶۸ مین KM^2 دیر. ۱۹۸۹- نجو ایل معلوماتینا گؤره، کازان تاتارلارینین سایى ۶۶۴۹ مین نفر دیر. تاتارلارین آنجاق ۲۹٪ - ی تاتارستاندا یاشاییر (۱۹۵۹). تاتارلار باشقیردستاندا، چوواشستاندا، نیزنی نووقورود، تامبوو، پئنزا، ریازان، سامارا، اورئنبورت، وولقوئراد، ساراتوف، هسترخان، چنلیابینسک، نوووسیبیرسک، اومسک، تومسک، تومن، پترم وایلات لرینده یاشاییرلار. اونلار همچنین آذربایجان، اورتا آسیادا، سانکت پتتربورگ ویلایتینده ده مسکونلاشمیشلار. [م. ز. زاککیف، ۱۹۶۶].

کئچمیش ساونت اتفاقیندا یاشایان تاتارلار دیل خصوصیت لرینه گؤره کازان تاتاری، دوبروچا تاتارلاری و کیریم تاتارلاری آدی آلتیندا اوچ گروپا بیرلشدیریلیر.

باشقیرد دیلی اساساً باشقیردستاندا یایلمیشدیر. بو دیلده تاتارستاندا، قازاخستاندا، اوزبکستاندا، تاجیکستاندا، وولقا بویوندا دا یاشایان باشقیردلار دانیشیرلار. باشقیرد دیلی ۱۹ - نجی عصرین بیرینجی یاریسیندا اؤیره نیلیر. « باشقیرد» - « باشکورت» آدینا ۱۰-نجو عصردن باشلایاراق بیر نئچه واریانت دا - « باشغیرد»، « بچقورد»، « باشکورت»، «باشجورد»، « باسجورت»، « باشقورت» (۱۰-۱۳-نجو عصرلرده) راست گلینیر. باشقیرد دیلینده ۱۴۴۹ مین آدم دانیشیر (۱۹۸۹).

« باشقیرد» ائتنونیمین « باش» - « بیرینجی قبیله لر» یا خود « باش - اوقور» کیمی ده ایضاح اندیرلر. بو ائتنونیمین « بوز» (باش - بوس - بوز) « کورت» (بوز قورد) کیمی ایضاحینی وئرن تدقیقاتچیلار دا واردیر. م. ا. زکی یئو « باش - قیرد» سؤزونو « مئشه قبیله لری » کیمی ایضاح اندیر [باخ: ف. زئینالوف، ۱۹۸۲، ص. ۲۵۵]. بو آدی « باش کورت» (یعنی باشچی قورد، جاناوار) کیمی ایضاح ائتمکله قوردون توتئم ساییلماسی ایله علاقه دار یارانماسی نقطه نظری ده موجود دور. [و. ا. نیکونوف، ۱۹۶۶، ص. ۶۶].

۱۹۵۹- نجو ایل معلوماتینا گؤره، داغیستاندا ۱۳۵۰۰۰ نفر کومیک یاشاییردی. کومیکلارین عمومی سایى (۱۹۸۹-نجو ایل) ۲۸۲ مین نفردير. اونلار چنچئن - اینقوششتیادا و شیمالی اوستتیاا یاشاییرلار. بئله گومان اندیلیرکی، کومیک دیلی قیپچاق گروپو دیللی ایله قایناییب - قاریشماسی (۱۱- ۱۳ -نجو عصرلر) نتیجه سینده تشکل تاپمیشدیر. [ف. زئینال اوف، ۱۹۸۲، ص. ۲۳۹].

کومیک ائنتونیمینی قیپچاقلارین بیر قولو اولان کیماکلارین آدی ایله علاقه لندیپرلر. آنجاق تدقیقاتچی نظردن قاچیریرکی، منبع لرده « کیماک» کیمی قئید اولونموش طایفانین اصل آدی « قایماک» و یا « کایماک» دیر. هر حالدا بونو یازان و. و. بارتولد کیمی شرقشناسدیر. بونون آذربایجاندا « قایماقلی» فورماسیندا (قازاخ) قالماسی دا تصدیق اندیر. « کیمیک» سؤزونو عالیم لرین بیر گروپو (آ. باکیخانوف، آ. ای. تامای و باشقا) « کومان» (روس منبع لرینده - پولوونس) سؤزو ایله باغلاییر.

کاراییم لر اؤزلرینی « کارای» ، « کارایلار» آدلاندیرمیشلار. یهودی دینینه منسوب اولان کاراییم دینی جریان دیر. کاراییم لر کیریمدا، لیتووا، اوکراینانین قالیچ شهرینده (ایوانوف- فرانکو ویلایتی) یاشاییرلار. کئچمیش س. س. ری ده یاشایان کاراییم لرین ۱۶،۵ % - ی کاراییم دیلینی آنا دیلی حساب اندیر (۱۹۵۹-نجو ایل معلوماتی). [ک. م. موسی یثف، ۱۹۶۶]. ۱۹۸۹-نجو ایل معلوماتینا گؤره کاراییم لر ۲۶۰۰ نفردن عبارتدیر.

کاراییم لر ۸ - ۱۰ - نجو عصرلرده خزر خاقانلیغینین ترکیبینده ایدیلر. خاقانلیق داغیلدیقدان سونرا اونلار کیریمین داغلیق اراضیسینه کؤچموش و چوفوتکالا اطرافیندا یاشامیشلار. اونلارین بیر گروپو ۱۴ - نجی عصرده لیتوانین بؤیوک کنیازی ویتووت طرفیندن لیتوایا کؤچورولموش و ویلنوس یاخینلیغیندا اولان تراکییدا یئرلشدیریلیمیشدیر. کاراییم لرین باشقا بیر حیصه سی ایسه قالیچ و لوتسک شهرلرینه کؤچموشدور. ۱۹۵۹-نجو ایلده کاراییم لر ۵۷۲۷ نفر اولموشلار.

تورک دیللی کیریم چاکلار کیریم یاریم آداسی شهرلرینده (سیمفئرئول، سئواستوپول، کئرج، فئودوسییا)، قاقازدا (نووروسسییسک، سوخومی) یاشایان کیچیک خالق دیر. یهودی دینینه اطاعت اندیرلر. ائتنوگئنزى هله لیک معلوم اولمایان بو خالقین قدیم یثرلی اهالیدن و سونرادان یهودی، تورک و اولایلیسین کی، ایتالیا (گئئوئزلر)

ائلمئنتلری قارىشىغىندىن ياراندىغى احتمال ائدىلىر. [باخ: كىرىمچاك. ۱۹۷۳، ص. ۵۱۸]
 . ۱۹۸۹-نجو ایلده كىرىمچاكلارين عمومى سایی ۱۴۰۰ نفر اولموشدور.

كارلوك - اويغور دىللىرى گروپونا اۆزبك لر داخيل دير. اونلار اۆزبكستاندا باشقا قازاخستاندا، قىرغىزستاندا، تاجىكىستاندا، قارا قالپاق اراضىسىنده، چين توركوستانيندا، افغانستانين شىماليندا ياشايرلار [و. و. رشتتوف، ۱۹۶۶]. اۆزبكستانين عمومى اراضىسى ۲۴۴۷۴۰۰ KM² - دير. كئچمىش س. س. رى ده ياشايان اۆزبك لر (۱۹۸۹-نجو ايل) سایی ۶۶۹۸ مين نفردير.

دئيله نه گۆره اۆزبك خالقى حۇكمدار سولطان محمد اۆزبكين (۱۳۱۲ - ۱۳۴۲) آدى ايله آدلانديريلمىشدير. لاکين بو ، حقيقته اويغون دئيل دير. چونكى اۆزبك خالقى همين خانين ياشادىغى دۆردن (۱۴ نجى عصر) قاياق تشكل تاپمىشدير. سىر- دريا چايىنى سونرالار اۆزبك خالقى ياكسارت آدلانديرمىشدير. كئچمىشده سىر- دريانين آدى يئكسارت اولموشدور. بو ايسه « تاجير » دئمك دير. بو آد « تحقيرآمىز » سايلىدىغىندان ۱۹۱۷- نجى ايلدن سونرا همين آدان امتناء ائدىلمىشدير. [و. و. رشتتوف، باخ: و.آ. نىكونوف، ۱۹۶۶، ص. ۴۳۴]. اۆزبك دىلى قديم يازىسى اولان دىللردن دير.

۱۹۲۱-نجى ایلده س. ی. مالوف چین ده و س. س. رى - ده ياشايان اويغورلارين قبیله اتفافی دیلینی یئنی اويغور دیلی آدلانديرمىشدى. بو دىل گروپونا داخيل اولان قبیله اتفاقينا كاشكاليك، توركانلىق، آكسولوك، يئكنلىك و باشقا قبیله لر داخيل دير. متخصص لر بئله حساب ائديرلر كى، يئنی اويغور دیلی معاصر مضمون كسب ائتمىش دىل دير. اويغور سۆزو (اود، اوى كۆكو و غور - قور شكىلچى سیندن عبارت اولماسى سۆيله نيلير) « قوشولان » (اوغوزلارلار بىرلشديكلرى اوچون) « ياپيشان »، « بيتيشن لر » كىمى ده ايضاح ائدىلمىشدير. (باخ: ف. زئینال اوف ، « توركولوگيانين اساسلارى »، ۱۹۸۱ ، ص. ۲۶۹].

اويغور (يئنی اويغور) دىلينده دانیشان خالقلارين بۆيوك اكثريتى كئچمىش اتفادان كناردا - چين توركوستانيندا (سين كيانگ اويغور مختار رايونو) مسكونلاشمىشدير. اونلار همچىنين قازاخستان، قىرغىزستان ، اۆزبكستان و توركمستاندا ياشايرلار. ۱۹۵۳ -نجو ايل معلوماتينا گۆره، چينده ياشايان اويغورلارين سایی ۳۶۴۰ مين نفردير. كئچمىش ساوت اتفاديندا ياشايان اويغورلارين سایی ۱۹۵۹-نجو ايل معلوماتينا گۆره، ۹۵۳۰۰ نفر

آ. ت. کایداروف، ۱۹۶۶، ۱۹۸۹ - نجو ایلده کی سیاهییا آلمایا گۆره ایسه ۲۶۳ مین نفر دیر.

« اوغور » ائتئونیمی اوغورستانداکی اورخون رونی و قدیم تورک یازیلاریندان، ۸ - نجی عصر دن معلومدور. ۱۵ - نجی عصر دن سونرا اوغور سۆزو آرادان قالخمیش، عوضینده اوغورلارین یاشادیققلاری یئرلرین آدلاری ایله - کاشکالیق (قاشقاردا یاشایانلار)، تورفانلیق (تورفاندا یاشایانلار)، آکسولوق (آفسودا یاشایانلار)، یئلکلیک (یارکندده یاشایانلار) و سایر آدلانماغا باشلانمیشدیر. ایلی چای دره سینده مسکن سالمیش اوغورلار تارانچی (رنجبر) آدی دا وئرمیشلر. اینقلابا قدر اوغورلاری « ساراتلار » ، شرقی تورکستاندا « قاتارلار » آدلاندریمیشلار. چین لی اولناری « خوعنین » (مسلمان)، « چانتو » (چومانلار) ، مونقوللار « خوتون » آدلاندریمیشلار. ۱۹۲۱ -نجی ایلده آلمان - آتادا کئچیریلن ییغینجاقد س. ی. مالوون تکلیفی ایله بوتون اوغورلاری اؤز آدلاری ایله اوغور آدلاندریماق قرارا آلمیشدیر. [آ. ت. کایداروف، ۱۹۶۶].

اوغور دیلی تورک دیللرینین جنوب شرق (اورتا آسیا و یا کارلوق) گروپونا داخل دیر. بو دیله کئچمیش س. س. ری - ده ۱۸۱ مین (۱۹۷۹)، چ. خ. ر. ده تقریباً ۶ میلیون (۱۹۷۹) آدام دانیشیر. افغانستان، تاجیکستان و هندستاندا دا بو دیل ایشله دیلیر [آ. س. ای، ۹ - نجو ج. ص. ۴۲۹].

ساری اوغورلار حاضیردا چینین تانسو ایالتینده یاشاییرلار. خالق آراسیندا اولناری قارا اوغور دا آدلاندریرلار. [ف. زئینال اوف ، ۱۹۸۱، ص. ۲۸۱ - ۲۸۲]. ساری اوغور دیلی چینده (اوغور مختار رایونو - سین کیانگ دا) یاشایان اوغورلارین دیلی اولماقلا، اوغور دانیشیق دیلیندن فرقله نن مستقیل و همده قدیم بیر تورک دیلیدیر. [س. ی. مالوف؛ باخ : ف. زئینالوف ، ۱۹۸۱، ص. ۲۸۲].

سالار دیلی اوغور گروپو دیللرینه داخل دیر. دیلچیلرین بیر گروپو بو دیلی اوغور دیلینین سربست دیالکتینه عایید ائدیر. بعضی تدقیقاتچیلار سالار دیلینی مستقیل دیل ساییرلار. سالارلار ۱۴ - نجو عصر قدر قیپچاق اراضیسینده یاشامیش ، شرقی تورکستاندان کئچندن سونرا ایسه خوانخی چایی بویوندا چین لیلر، مونقوللار و تبت لیلر آراسیندا مسکن سالمیشلار . سالارلار محض بوندان سونرا همین اراضیده چوخلوق تشکیل ائندن اوغورلارلا بلاواسیطه تماسدا اولموشلار. سالارلارین ساری اوغورلارلا علاقه سی،

بیر- بیرینه آز - چوخ درجه ده تاثیر ده بو دوردن سونرا باشلاییر. سالارلار چینده اساساً سین خوا ، قیسماً تیئنخای ایالتلرینده، قونشو قانسودا یاشاییرلار. بو دیلده ۴۰ میندن چوخ آدام دانیشیر [ف. زینالوف ، ۱۹۸۱، ص. ۲۸۲-۲۸۹].

ی. ر. تنیشئوین فیکرینجه، « سالار » سؤزو تورکمن طایفالاریندان بیرى اولان « ساقور » (سالور) - « سالور » ل باغلیدیر.

اویغور - اوغوز دیللىرى گروپو. بو گروپ دیللىرخ تووا، توفالار، کاراکاس، خاکاس، شور دیللىرى، هابئله بارابا و چولیم تاتارلارینین دیلى داخیل دیر.

تووا دیلینده ۲۰۷ مین آدام دانیشیر. تووالیلار عینی آدلى مختار ویلايتده (ساحه سی ۱۷۰،۵ مین KM^2)، کراسنویارسک ویلايتینده و قیسماً مونقولستاندا یاشاییرلار. اؤزلرینه « تووا- کژی»، « تیوالار» دئییرلر. ادبیاتدا اونلاری « اوریاخاللی لار » ، « سیرات » ، سیونلار » ، « تاننو- تووالیلار » آدلاندیریرلار. بو دیل اویغور تیوکیو یاریم گروپونا (اویغور گروپو) داخیل دیر. [ش. چ. سان. ۱۹۶۶]، ۱۹۸۹-نجو ایله تووالیلارین سایى ۲۰۷ مین نفر اولموشدور. تووا خالقینین آدی ائتنونیم دیر. بو خالقین باشقا آدی « سوپوت » دور. اوریاخاللارین معناسی ایسه « قاباکیلار » ، « کنچمیشلر » ، باشقا سؤزله ، یئرلى خالق دئمک دیر. [و. آ. نیکونوف، ۱۹۶۶، ص. ۴۲۶].

توفالار (کاراقاس) دیلى، تووا دیلینه چوخ یاخیندیر. توفالار دیلینه « تووا » و « قاراقاش » « کاراقاس » دیلى ده دئییلیمیشدیر. توفالار (دوبا) ائتنونیم دیر [و. آ. نیکونوف ، ص. ۲۳۶]. بو دیل یازىسى دیر.

خاکاسلار عینی آدلى مختار ویلايتده (ساحه سی ۹۰،۶۱ مین KM^2 - دیر) یاشاییرلار. بو ویلايت یئنی سئی چاینین اورتا آخینیندا و همین چایین آباکان قولوندا، چولیم چاینین (یئنی سئی قولو) یوخاری آخینیندادیر. قدیم زاماندا سایندا یاشایان خاکاسلار بو آدی چین لیلر (« خاقناس ») وئرمیشلر.

۱۹۱۷-نجی ایله قدر خاکاسلار « مینوسین تاتارلاری » ، « آباکان تاتارلاری » ، « آباکان تورکلى » ، « یئنی سئی تورکلى » آدلاندیردیلا. ۵۶۰۰۰ خاکاسدان ۴۸۰۰۰ نفری خاکاس دیلینی آنا دیلى حساب ائتمیشدیر (۱۹۵۶). ۱۹۸۹-نجو ایله خاکاسلارین سایى ۸۰ مین نفر اولموشدور.

ن. آ. باسکاکوفون تصنیفاتینا گۆره ، خاکاس دیلی تورک دیلرلرینین اویغور - اوغوز دیل گروپونا عایید دیر. اونون فیکرینجه، کاماسین ، کویثریک، شور، ساری اویغور و آلتای دیلینین شیمال دیالکتکی خاکاس یاریم گروپونا داخیل دیر.

خاکاس ادبی دیلی سون ۷۰ ایل ارضینده فورمالاشمیشدیر. بو دیلده ۷۰ مین آدم دانیشیر. ن. آ. باسکاکوفون معلوماتینا گۆره، بو دیل ساقای، کاچنی، قیزیل، شور، کویبال و بئلتیر دیالکتلرینین چارپازلشماسیندان یارانمیشدیر. منشاجه قیرغیز دیلینه چوخ یاخیندیر.

شور دیلی شرقی سیبیر تورک دیلرلریندن دیر. خاکاس و آلتای دیلرینه یاخیندیر. شورلار سون ۷۰ ایل ارضینده آلتای و کوزنتسک رایونو اراضیسینده خاکاس و داغلیق آلتای ویلايتلری ایله قونشولوقدا یاشایرلار.

شورلار تورک دیللری ترکیبینه (خاکاس یاریم گروپو) داخیل اولماقلا آلتاین شیمال حیصه سینین داغ اتکلرینده، کوزنتسک آلتاوسوندا، توم چایی بویونجا، اونون کوندوم و مراسسی قوللاری حوزه لرینده مسکون سالمیشلار. بو اراضی خاکاس و داغلیق آلتای مختار ویلايتلری ایله سرحدلنیر.

۱۹۵۹-نجو ایله شورلارین سایى ۱۵۳۰۰، ۱۹۸۹-نجو ایله ايسه ۱۷ مین نفر اولموشدور. اینقلابا قدر ادبیاتدا اونلاری « شورلار»، « چرنئول تاتارلاری»، « مراسلیلار»، « کوندوملور»، « مراس تاتارلاری»، « کوندوم تاتارلاری»، « کوزنتسک تاتارلاری»، « تومسک - کوزنتسک تاتارلاری» « آبینلی لر» آدلاندیرمیشلار. ا. ق. ف. بابوشکین، ق. ای. دونیدزه، ۱۹۶۶].

بارابا تاتارلاری دیلینین تاتار، باشقیرد، قازاخ، آلتای دیللری و دیالکتلری ایله اویغونلوق واردير.

بارابا تاتارلاری (بارابینلر) نوووسیبریسک ویلايتینین بارابا، کویبیشو، چانوو، کاراقات، کیشتوو، سنوئرنی و دیگر رایونلاریندا یاشایرلار. اونلار چانوو گۆلو اطرافیندا، بارابا چۆلونون بیر حیصه سینده، ایرتیش چایی ایله اوم چایی آراسیندا مسکونلاشمیشلار. [ل. و. دمیترييف، ۱۹۶۶، ص. ۵۵].

بارابا تاتارلاری اۆزلرینی «بارابا» آدلاندیریرلار. بو، روس دیلینده « بارابا» کیمی سسله نیر. اونلار اۆز یئرلرینین آدینی تورک دیلرینده کی اینکار بیلدیرن « پار» سۆزو ایله

باغلاير و منفی معنادا « گئتمه مک»، « يولا دوشمه مک» کیمی ایشله دیرلر. ۱۹۶۰-نجی ايله قدر بارابا تاتارلارینین سایى ۸۰۰۰-ه قدر ایدی.

چولیم - تاتار دیللی خالقین یازیسى یوخدور. چولیم تاتار دیلی شور و خاکاس دیلیرینه داها یاخیندیر. چولیم تورکلری تومسک ویلایتی اراضیسینده، اوب چاینین ساغ قولو اولان چولیم چایی ساحیللرینده یاشایرلار.

چولیم تورکلرینین دیلی حاققیندا ایلک معلوماتا د. ق. مئسسئرشمیدتین گونده لیینده تصادف ائدیلیر. روس دولتی ۱۷۱۹-نجو ایلده اونو چولیم تاتارلارینین دیلینی اؤیرنمک اوچون اورایا گؤندرمیشدی.

۱۸۶۳-نجو ایلده و. و. رادلوف چولیم چاینین قولو اولان کییه چایی بویونجا یاشایان چولیم تاتارلارینین دیلینه عایید ماتریال توپلامیش و اونلاری چاپ ائتدیرمیشدیر. بو خالقین «ماتنایر خوففتی» آدلی داستانیندا اونلارین دیلی «کیوتریک» کیمی تقدیم ائدیلیر. روسلار بو آدی «کورپوک» کیمی ایشله دیرلر. بو سؤز چولیم تورکلرینین اؤز واریانتلاریندا «کیوتریک» کیمی ایفاده ائدیلیر. داها دقیق دئسک، «کواروک» سؤزونون لغتی معناسی «کوروندوک» دئمک دیر. بو دیلی ۱۹۰۸ -نجی ایلده ی. س. مالوف تدقیق ائتمیشدی. پ. ت. ایوانوفون معلوماتینا گؤره، ۱۹۲۸-نجی ایلین یاییندا چولیم چاینین آشاغی آخینیندا یاشایان چولیم تورکلرینین دیلی آنجاق یئژی (۱۶ عایله) و تورقای (۲۶ عایله) کندلرینده ساخلانیلمیشدی. ۱۹۵۰-نجی ایلده تومسک ویلایتینده یاشایان چولیم تورکلری دیلینین تدقیقی بوتون اراضینی احاطه ائتمیشدی.

چوواش و یاکوت دیللری. چوواشستانین اراضیسی ۱۸۳ مین KM^2 - دیر. ۱۹۵۹-جو ایل معلوماتینا گؤره، چوواشلارین سایى میلیون یاریم اولموش، ۱۹۸۹-نجو ایلده ایسه ۱۸۴۲ مینه چاتمیشدیر. اونون ۵۲٪ - ی چوواشستاندا، ۴۸٪ - ی ایسه اوندان کناردا یاشاییر. چوواش دیلینین ماراقلی جهتی اوندان عبارت دیر کی، او، یوخ اولموش بولقار و خزر دیلرینی اؤزونده بیرلشدیریر [آ. آندرنیثف، ۱۹۶۶]. چوواش دیلینده ایکی میلیون قدر آدام دانیشیر. بولقار و خزر طایفا بیرلیکلری اساسیندا فورمالاشان (۹ - ۱۰-نجی عصرلر) بو دیلده دانیشان چوواشلارین یاریدان چوخو چوواشستاندان کناردا - تاتارستاندا، باشقیردستاندا و روسیه فدراسیاسینین سامارا، سیمبیرسک ویلایتلرینده یاشاییر. [ف. زئینالوف، ۱۹۸۸، ص. ۳۲۵].

چوواشلار عینی ادلی ائتتونیملردن آد آلمیشلار. چوواش ائتتونیمی سووار نسلینین آدی ایله باغلی دیر. سووارلار اترامیزن بیرینجی مین ایلیییندن ۱۴ - نجو عصره قدر اورتا وولقا بویوندا مشهور اولموشدور. روس منبع لرینده چوواشلارین آدی ۱۵۲۱-نجی ایلده چکیلیر. [و. آ. نیکونوف، ۱۹۶۶، ص. ۴۷۲].

یاکوتلار (یاکوتیانین ساحه سی 3103200 KM^2 - دیر) اؤزلرینی « ساخا» یاخود « یاکا» آدلانديريرلار (بعضی تورک دیلرینده سؤزون باشلانغیچینداکی « س» سسی یاکوت دیلینده « ی» سسینه چئوریلیر. اونا گؤره ده ساکا و یاکوت ائتتونیملری عینی ائتتونیمین ایکی فونئتیك فورماسیدیر). یاکوتلارا ائوئنکلر « یاکو»، روسلار ایسه « یاکوت» دئییرلر. ۱۹۶۶-نجی ایله قدر یاکوتلارین عمومی سایى ۲۳۶۷۰۰ نفر اولموشدور. اونلارین ۵.۹۷٪ - ی یاکوت دیلینی آنا دیلی حساب ائدیرلر. ۱۹۸۹ - نجو ایلده یاکوتلارین سایى ۳۸۲ مین نفر ایدی. یاکوتلار یاکوتیادان باشقا کراسنویارسک دییارینین تایمیر، ائوئنک میللی دایره لرینده، روسیه فئدراسیاسینین کراسنویارسک دییاریندا، ماقادان، ساخالین، أمور ویلايتلرینده یاشاییرلار [اوبریاتووا، ۱۹۶۶، ص. ۴۰۳]. یاکوت دیلی بعضی دیل گؤستریجی لرینه گؤره اوغوز دیلی گروپونا یاخیندیر. یاکوتلارین بؤیوک گروپو ویلیویدا یاشاییر. اولئکمینسکده یاشایان یاکوتلارین دیلی ویلیوی گروپو دیالئکتینه یاخیندیر. تایمیر (دولقان - نئنتسک) میللی دایره سینده یاشایان دولقان یاکوتلارینین دیالئکتی باشقالاریندان کسکین فرقلندییندن دولقان مکتب لرینده یاکوت دیلینی چوخ چتین باشا دوشورلر. یاکوتلارین یازیسی اینقلابدان سونرا یارانمیشدیر. [اوبریاتووا، ص. ۴۰۴].

و. آ. نیکونوف [۱۹۶۶، ص. ۴۹] یازیر کی، روسلار یاکوتلاری ۱۷ - نجی عصرده ائوئنکلر (تونقوسلار) واسیطه سی ایله « یئکوتلار» آدی آلتیندا تانیمیشلار.

دولقان لار اؤزلرینی دولقان، « تیا- کاهی» و « ساخا» آدلانديريرلار. اونلار رف- ین کراسنویارسک دییارینن تایمیر میللی دایره سینده (دولقان - نئنتسک) یاشاییرلار. دولقانلار منشاچه تونقوس اولوب، یاکوت دیلی دیالئکتلریندن بیرینده دانیشیرلار. دولقانلارین بابالاری ۱۷ -نجی عصرده اولئنیوک چایی حوزه سینده یاشامیشلار. اونلار ۱۸-نجی عصرده تایمیر یاریم آداسینا کؤچموشلر.

دولقان لارین اندیان و دونقوت نسیللی (شاخه لری) موجوددور. دولقان ادلی نسیل لئنا چایی اطرافیندا، ویلیوی چایینین منسبینه و ژیقانسک شهرینده یاشامیشدیر. بو آد

سونرالار باشقا نسیللرین ده آدینا کئچمیش، اونلارین هامیسی « دولقان» آدلاندیریلmişلار. کئچمیشده دولقان لار مارالچیلیقلا ، بالیقچیلیق و اوچولوقلا مشغول اولموشلار.

تورک دیللی حاققیندا یوخاریدا وئردیییمیز خلاصه گؤستریر کی، تورک منشالی بؤیوک و کیچیک خالق لار بالکان یاریم آداسیندان و اؤن آسیادان توتوموش ساکیت اوکیان ساحیلرینه قدر چوخ گئیش بیر اراضیده سه لنمیشلر. اونلارین دیللی ایندیکی حالدا فونئتیکی خصوصیت لری ایله بیر - بیریندن فرقلنسه ده ، بیر مسئله شوبهه سیزدیر، کؤک بیردیر؛ بئله اولدوقدا ایلکین مدنیت، ایلکین معنویات دا بیر کؤکه باغلی دیر. دئمه لی، آذربایجانداکی بعضی توپونملرین همین گئیش اراضیده پارالل لری ده بورادان نشات تاپیر. مثلاً ، یاکوتلارین « ساکا» ، قازاخلارین « قازاخ» ائتتیک آدلاری ایله آذربایجانین شکی و قازاخ آدلارینین عینی لییی محض بونا گؤره شوبهه دوغورمور.

آذربایجان توپونیم لری آراشدیرمالاردا

کئچمیش ساؤنت اتفاقیندا توپونیمیک تدقیقاتلار بیر علم ساحه سی کیمی ۱۹ - نجو عصرده باشلانیر. روسیه امپراتور جغرافیا جمعیتی نین سانکت پئتربورگدا (۱۸۴۵) یارانماسی آسیایا سیاحت لرین تشکیلی و عالیم سیاحلارین علمین مختلیف ساحه لرینه عایید ماتریاللارین ، او سیرادان جغرافی آدلارین توپلانماسینا، اونلارین خریطه یه کؤچورولمه سینه ، یازیلی ادبیاتا داخل اولماسینا ، عینی زاماندا آراشدیریلماسینا بؤیوک تکان وئردی.

جغرافی آدلار، اونلارین یغری دیلرده معنالاری حاققیندا یازیلار اوخوجولارین دونیا گؤروشونو زنگین لشدیریر و نتیجه اعتباری ایله جغرافی آدلارا اولان ماراگی آرتیریردی. بو ایسه اؤز نؤبه سینده سیاح تدقیقاتچیلاری داها دا هوس لندیریردی. بو ایستقامتده اساس ایشلردن بیر ی پ.پ. سئمیونوف آپاریردی. او، اورتا آسیادا اولان بیر چوخ جغرافی آدلارین انئیمولوگیاسینی (خصوصی ایله تورک انئونیم لرینین) وئرمیشدی کی، بو باره ده آشاغیدا بحث اندیله جکدیر. جغرافیایا جمعیتینده و. ای. دال (۱۹۵۵) کیمی مشهور دیلچی عالیم ده اشتراک ائتمیش و روس دیلینین تکرار اولونماز مشهور ایضاحلی لغتینی ترتیب ائتمیشدیر.

جغرافی آدلارین، نئجه دئیرلر، بختی ۲۰-نجی عصرده و خصوصی ایله بو عصرین اورتالاریندا گتیردی. محض بو ایللرده بیر سیرا عالیم لر، او جمله دن و.و. ژوچکئوچ (« عمومی توپونیمیکایا عایید درسلیک»، مینسک، ۱۹۶۸، ۱۹۸۰)، و. آ. نیکونوف، ای.م. میرزاینف (۱۹۵۹، ۱۹۷۴)، ی. م. پوسپئلوف (۱۹۷۱)، آ. ای. پوپوف (۱۹۶۵) و باشقالاری توپونیمیکانین اینکشافی ساحه سینده بؤیوک ایشلر گؤرموشلر. مثلاً، و. آ. نیکونوف (۱۹۶۶) « قیسا توپونیمیک لغت » ینده عمومیتله، توپونیم لردن نمونه لر وئرمکله خیلی تورک منشالی توپونیمین ائتمولوگیاسیندان صحبت آچمیشدیر. بورایا « آذربایجان » « آغسو»، « آلا گۆز»، « آلا وئردی»، « آلاتای»، « آلدان»، « آلتای»، « آلتین طاق»، « آلمان»، « آلپ»، « آمان گلدی»، « آبشرون»، « آراز»، « هسترخان»، « آت بشار»، « آکتوبا»، « آک تیرپا»، « آچینسک»، « بابا»، « بایکال»، « باکی»، « بایراملی»، « بالخاش» و سایر توپونیم لر داخل ائدیلمیشدیر. ای. و. و. میرزاینف لرین (۱۹۵۹) « یئرلی جغرافی تئرمین لر لغتی» نده تورک دیللی خالقلارین، او جمله دن بیر چوخ آذربایجان خالق جغرافی تئرمینی اؤز عکسینی تاپمیشدیر. بو سبکده یازیلیمیش توپونیمیک اثرلر آذربایجاندا دا جغرافی آدلارین تدقیقینه جیددی تکان وئرمیشدی. اؤلکه میقیاسیندا درج ائدیلمیش توپونیمیک اثرلردن اطرافلی دانیشساق، اساس مقصد دن اوزاقلشمیش اولاریق، اونا گؤره ده رئسپوبلیکامیزدا بو مسئله نین وضعیتینه نظر سالاق.

توپونیم لر یادداش خزینه سیدیر. بو خزینه دن آذربایجان جغرافی شناسلاری، دیلچی لری و تاریخچی لری فایدالانا – فایدالانا اولنلاری تدقیق ائتمیشلر. آشاغیدا بو توپونیم لرین بیر گروپوندان صحبت آچاغاغیق.

سون ۱۵-۲۰ ایل ارضینده توپونیمیکا علمینه دیققت آرتمیشدیر. بونون سایه سینده عالی مکتب لرین موافیق فاکولته لرینده توپونیمیکا علمینین تدریسی مومکون اولموش، کادرلار حاضرلانیلمیش، علمی کونفرانسلار کنچیریلیمیش، دیققته لاییق علمی اثرلر یارانمیشدیر. دئییلن لری نظره آلاق بیز رئسپوبلیکا جغرافی آدلارینا حصر ائدیلمیش عمومی لشدیرجی مونوگرافیالاردان، کیتابچالاردان، درسلیک لردن و درس وسایط لریندن صحبت آچاغاغیق. حاققیندا دانیشیلاجاق اثرلرین بعضی لرینین مضمونوندان بیر قدر اطرافلی صحبت آچماقدا بیر مقصد واردیر. او دا همین اثرلرده اولان جغرافی آدلارین تدقیقی-نی، مدنی نائلیت لری اوخوجولارا چاتدیرماقدیر. بو باخیمدان، دئییه جکلریمیز بیر

نوع توپونیمیک تدقیقاتلاریمیزین خلاصه سی اولاجاقدیر. ائله بیر آذربایجانلی تاپماق چتین اولارکی، یئر آدلاریمیزین منشایی ایله ماراقلانماسین . بو ماراق بیر نوع معنوی دونیامیزین ترکیب حیصه سینی تشکیل ائدیر.

بیر ایشه کی باشلادین، اونو باشا وورماماق عاجیزلیک علامتی دیر. آتالار دئییب کی، الدن قالان الی ایل قالار. همده دئییب دیرکی، بوگونون ایشینی صاباحا قویما. چونکی صاباحکی ایشین اوستونه بوگونکو گؤرولمه یین ایش گلرسه، اوندان ایش - ایشین اوستونه توپلانا، سنه او ایشلری گؤرمک چتین اولار. بیرده کیم بیلیرکی، صاباح نه لر اولاجاق... ابن سینادا مین ایل بوندان اول دئییردی کی، صاباحکی ایشینی بوگون گؤز. چونکی حیات آمانسیدیر. سن بوگون وارسان، صاباح وار اولمایا بیلرسن. دنمه لی، صاباحکی ایشینی بوگون گؤرمه سن سنین گؤرمه یی نظرده توتدوغون ایش سنینله ابدیته کؤچه بیلر.

توپونیمیکا علمینین عالی مکتبه تدریسی بو فن اوزره پلان - پراگرامین ترتیب اولونماسی [ی. ب. یوسفوف ، و. ل. قوکاسیان ، ۱۹۸۹؛ آ. م. قوزبانوف ، ۱۹۸۰] و درسلییین یازیلماسینی طلب ائدیردی. روس دیلینده و. آ. ژوچکئوپیچین « عمومی توپونیمیکا » [مینسک، ۱۹۶۸، ۱۹۸۰] درسلییی نشر ائدیلمیشدیر. لاکین و. آ. ژوچکئوپیچین درسلیک لری آذربایجان عالی مکتب لری اوچون درسلیک یوخ، درس وسایطی یولونو اوینایا بیلردی. اونا گؤره آذربایجاندا یئنی درسلییین ترتیبینین واجیب لیبی قارشیا قویولدو. بو مهم ایشین عهده سیندن ی. ب. یوسفوف و گنج یاشلاریندا آرامیزدان گئتمیش استعدادلی توپونیم چی س. ن. کریموف گلدیلر. [« توپونیمیکانین اساسلاری»، « معارف» نشریاتی، باکی، ۱۹۸۷، ۲۰۱ ص.] . بش فصول و علاوه لردن عبارت بو کیتابین بیرینجی فصلی « توپونیمیکایا گیریش» آدلانیر. بو فصول ده توپونیمیکانین موضوعسوندان، اونون انکشاف تاریخیندن، تدقیقاتلاردان، توپونیمیکا علمینین علمی - نظری، متدولوژی اساسلاریندان صحبت آچیلیر.

توپونیمیکا علمی اوچ علمین - جغرافیائین، دیلچی لییین و تاریخین چارپازلاشماسیندان یارانمیشدیر. کیتابین ایکینجی فصلینده اونلارین هر بیرینین ماهیتیندن دانیشیلیر. اوچونجو فصلده توپونیمیک مکتبلردن ، توپونیمیک تدقیقاتلارین اساس پرنسپلریندن و خالق اتیمولوگیاسیندان صحبت گئدیر. دؤردونجو فصلده ایسه

توپونیمیکانین اساس بؤلمه لریندن ، قانون و کاتئگوریلاریندان بحث ائدیلیر، کئچمیش اتفاقدان رئیسوبلیکا اوزره توپونیمیکانین عمومی خاراکتئریستیکاسی وئرلییر. « علاوه لر » ده توپونیمیک پارالل لر وئرلییر، رئیسوبلیکلار آراسیندا زامان و مکان داخلینده میقراسییا عیانی شکیلده (میقرانت توپونیملر) اثبات ائدیلیر.

ی. ب. یوسف اوف و س. ن. کریم اوف « توپونیمیکانین اساسلاری » نی زنگین ماتریاللار اساسیندا یازمیشلار. درسلیپین دیلی ساده و آخچی دیر. بو اوغورلو درسلیک عالی مکتبهده توپونیمیکا اوزره ساوادللی کادرلار حاضرلانماسینا جیددی کمک گؤستریمکده دیر. مولف لر درسلیکده کی مثاللاردا تورک (آذربایجان) توپونیم لرینه خصوصی فیکیر وئردیکلریندن، اورادا توپونیمیمیزا دایر زنگین فاکتیک ماتریاللار واردیر. اونا گؤره ده درسلیک آذربایجان توپونیملرینی تدقیق ائدنلر اوچون ده فایدالی وسایطدیر. درسلیکده اولان کچیک چاتیشمازلیقلار باره سینده تکلیف و مصلحت لریمیزی باشقا بیر یازیدا قئید ائتمیشیک [باخ: ب. ا. بوداق اوف، « توپونیمیکانین اساسلاری »، « آذربایجان معامی » ۱۲ فنورال ۱۹۸۰ - نجی ایل].

جغرافیایا و توپونیمیکا

یوخاری دا دندیک کی، آذربایجان توپونیملرینین تدقیقی تاریخی هله کئچن عصردن باشلامیشدیر. لاکین اونون اساسلی بیر علم ساحه سی کیمی تدقیقی سون ۳۰ ایله عایید دیر.

۱۹۲۰- نجی ایلهده م. باهارلی نین آذربایجان جغرافیاسینا حصر ائندیی چوخ ده یرلی اثرینین چاپدان چیخماسی بؤیوک بیر مدنی حادثه ایدی. بو اثر آذربایجان جغرافیایا و توپونیمیکاسی تدقیقی تاریخینده خصوصی یئر توتور. کیتابدا فیزیکی جغرافیایا، ائتئوگرافیایا و اقتصادیاتا دایر اوچئرکلر وئرلمیشدیر. توپونیمیک باخیمدان بیزی ماراقلاندیران اثرده وئرلمیش ائتئوگرافیک اوچئرک بؤلمه سیدیر.

م. باهارلی بو بؤلمه ده علمی ماخذلره استناد ائدرک آذربایجاندا اولان ائتئونیملردن و اونلارین اساسیندا یارانمیش ائتئوتوپونیم لردن و اونلارین اساسیندا یارانمیش ائتئوتوپونیم لردن گئنیش دانیشیر. سونراکی موافیق تدقیقاتلاردا اولان استنادلار گؤستریرکی، باهارلی نین ایشله دیی ائتئونیملر محکم اؤزول اوزه رینده دورور.

او، گرگر (قارقار)، کاسپی، آغوان، آوار، حاپوت، قاردمان (گیردمان)، توران، ساک، سکید (ایسکوت)، خزر، زیخ، قازاخ. هونلار، صابیر (ساوار)، ماسساگت، هونقلار، بیچه نک (پئچئنئق) خلیج، آبروم (ال - روم)، کورد، اثرمنی، شاه سنون، شاملی، بویات (بایات)، قاجار، پادار، خلیل لی، سورسور (سور - سور)، تاتار، قاراقویونلو، بوجاق، عرب، خال - خال، قاراچی، تات و دیگر ائتنونیم لردن گئنیش دانیشمیش و همین ائتنونیم لراساسیندا یارانمیش ائتنوتوپونیم لرین جغرافی یاییلماسینا خصوصی دیققت وئرمیشلر.

بو باخیمدان رمزی یوزباش اوفون « آذربایجان جغرافی تئرمینلری » کیتابی [باکی، ۱۹۶۶، ص. ۱۵۷]

آذربایجان توپونیمیکاسینا جغرافی سبکده حصر ائدیلمیش ایلک ده یرلی اثر دیر. مولف بو اثرده آذربایجان خالق جغرافی تئرمینلریندن (او سیرادان توپونیمیک تئرمینلردن) و علمی جغرافیا تئرمینلریندن اطرافلی صحبت آچمیشدیر. نتیجه دن و عمومی قئیدلردن، سونرا ر. یوزباش اوف توپونیمیک تئرمینلرین اؤیرنیلمه سیندن آلمان ایلک نتیجه لردن، علمه داخل ائدیلمه سی توصیه اولونان تئرمینلردن دانیشیر. کیتابین سونوندا آذربایجان خالق جغرافی تئرمینلری وئریلمیشدیر.

ر. یوزباش اوفون اثرینده خالق جغرافی تئرمینلری بؤلمه سینده مثبت رئلیئف فورمالارینا (« تل »، « یال »، « سیرت »، « گدیک »، « گردیک »، « قاش »، « اویوق »، « ایره مه »، « بازی » و سایر)، منفی رئلیئف فورمالارینا (« جیلفا »، « نووا »، « وادی »، « چالا »، « کوبار »، « جیرنیخ »، « کشش و سایر) و دوزنلیک تئرمینلرینه (« یازی »، « دوزلوک »، « دوزن گاه »، « دوزدوک »، « یایلیم »، « لئی »، « اووا » و یا « هدره »، « یایلا »، « یاستان »، « یاسامال »، « تاپ »، « گودرو » و سایر) خصوصی فیکیر وئرلیر، اونلارین گئنئتیک خصوصیت لریندن بحث ائدیلیر.

اقلیمه عایید تئرمینلرده کولک آدلارینین (ایستی - قورو کولک لر، « آغ کولک »، « آغ یئل »، « باکی کوله یی »، « بوغاناق »، « قارا یئل »، « گیلوار »، « رحمانی »، « کرماج »، « خزری »، « داغ خزریسی »، « قارا خزری »، « تیغلیس کوله یی »، « جابانی »، « شاهمار کوله یی »، « سوققار »، « سیلنان »، « دؤرو کولک »، « داشداوار »، « منه »، « دنیز منهی »، « کم کی کوله یی »، « وعده کوله یی »، « یئل قووان »، « کنچی قیران »، « گنجه کوله یی »، « اوغلاق قیران »، « سالیان کوله یی »، « یارپاق تۆکن کولک »، و سایر؛

یاغیش آدلارینین (« لئسان»، « آبی لئسان»، « کورشاد»، « آغ یاغیش », « باران رحمت»، « چاققال یاغیشی»، « بوبپی»، « شیلہ وار»، « دلی یاغیش»، « ساللاما یاغیش»، « ایلغیم سیز یاغیش»، « طوفان یاغیشی », « قوم قوما », « وعده یاغیشی », « قارا تپسه ک », « قورد یاغیشی », « پوسه ک », « پوسکونتو »؛ قار آدلارینین (« دوپورجک », « دیمیرجیق », « دویو قار », « کپک قار », « توزانکی قار », « قانادلی قار », « هنیوا گول قار », « قوش باشی قار », « الحیم قار », « پاپاقلاما قار », « نوروز قاری », « پیشیک باشی », « لوپا قار », « آلا پوچا ») ایضاحلی متنی وئریلمیشدیر. بوتون خالق جغرافی تئرمینلرینده اولدوغو کیمی بورادا دا هر بیر جغرافی تئرمینین توپلانیدیغی اراضی گؤستریلیر و اولارین آنالوغلاری (تورک دیللی خالقلارین ادبیاتیندا, علمی مرکزله و سائر) حاققیندا دانیشیلیر.

حاققیندا دانیشیلان یاغیش آدلارینا بیز « گون یاغیشی » (گونشلی هاوادا اوتتری توپا بولوددان یاغان یاغیش), « شیدیرغی یاغیش » (قیسا مدتده اینتئنسویو یاغان یاغیش), « چیسگین یاغیش » (اوزون مدتلی نارین یاغان یاغیش) علاوه اندردیک ؛ بیز قار آدلارینا « سولو قار » و « دن - دن قار » خالق جغرافی تئرمینلرینی ده علاوه اندردیک. سولو قار ایری دنه لی سولو قارا, دن - دن قار ایسه دولونون باشلانغیچ فورماسینی خاطرلادان کیچیک دنه لی, بوزا چئوریلمه میس سیخ قار (یومرو) دنه لرینه دئییلیر.

اتمسفر حادثه لری ایله علاقه دار بیر چوخ باشقا خالق جغرافی تئرمینلریندن ده بحث اندیلیر (« سیر سیرا », « جیخ », « جیخ سنلی », « مارکال », « تار », « کوردیک », « آغ دومان », « قارا دومان », « بوز دومان », « توز دومان », « سیس دومان », « چن », « بوران », « چووغون », « گیروه », « گیروه لی قیش », « بورکو », « ایلغیم », « گزن گی », « گوی قورشاغی »).

هیدروگرافیا یا عایید تئرمینلره آخار سولار (« سو », « چای », « سیزغی », « سئل », « دورغون سولار » (« آرخ », « قانو », « کانال », « مارول », « قارنیم », « قارز », « آنا قارز », « شیوه قارز », « گؤهر », « نوو », « ناو ») و بعضی هیدرولوژی تئرمینلرله (« خورخام », « قیزوو », « گورولتوو », « سو/آت » (سوات), « خول » (قول), « بؤلوک » و یا « بره », « قاچ », « بوغوم », « آرخ/باشی ») باغلی خالق جغرافی تئرمینلری داخیل اندیلمیشدیر.

ر. یوز باش اوفون اثرینده [۱۹۶۶] طبیعی خصوصیت عنصرلرینی عکس ائتدیرن تئرمینلردن دانیشیلارکن قئید ائدیلیرکی، خالق آراسیندا مشهور اولان اساس تئرمینلردن دئییل (داغ، دره، تپه، قایا)، خالق آراسیندا محدود ایشله دیلن تئرمینلردن (« کو»، « کی»، « سار» « سووا»، (سووان)، « که پز»، « سیرت»، « یاسامال»، « تاپ»، « باییر»، « کئش»، « کئل» (غال)، « رنچیک»، « کاتس»، « راسا»، « جیلغا»، « زور» (زور)، « رود»، « اؤر»، « آب»، « آکماز» و سائر) بحث اولونور. بورادا بیتکی و حیوان آدلاری ایله (شام، سۆیود، قوز، داری، نخود، قامیش، جئیران، قورد، آیی، دووشان، توراغای، کرکس و سائر)؛ طبیعی ثروتلرله (دوز، نفت، گوموش و سائر)، کند تصرفاتی ایله (خیرمان، آغیل، بال و سائر)؛ پشه ایله (دمیرچی، شاتیر، بنزیرگان، موروو (مروو)؛ یاشاییش منطقه تیپی ایله (اوبا، بینه، قیشلاق، قالا، شن و سائر)؛ دین و موهوماتلا باغلی (پیر، زیارت، اوجاق، توربه و سائر) تئرمینلردن صحبت گئتمیشدیر.

ارمنستانین زنگی باسار (ایندیکی ماسیس) رایونونون کئچمیش چوبان کره کندینده « قاریم» خالق جغرافی تئرمینی ایشله دیلیردی. « قاریم»، « چادیر» داغ و ی دره لرین اطراف حیصه سینده یاغیش سولارینین آخیدیلماسی اوچون قازیلیمیش شیریملارا دئییلیردی.

« ناوالا» قبه له رایونوندا شیریمین انکشاف ائدیب درینلشمیش حیصه سینه دئییلیر. خالق جغرافی آدلاریندا موقع بیلدیرن (« قوزنی»، « گونئی»، « قیبله»، « نامازگاه»، « آرالیق»، « باش»، « قابات»، « یوخاری» و سائر)، ظاهیری گؤرونوشو اؤزونده عکس ائتدیرن (« آغ»، « بوز»، « قیزیل»، « قیرمیزی»، « قارا»، « ساری»، « چال»، « چیل» و سائر)، متافور تئرمینلر (« دهنه»، « آغیز»، « بئل» و سائر)، نسبت و فورما بیلدیرن (« شاه»، « تۆره»، « سال»، « لولپر»، « هاچا» و سائر) تئرمینلرین ایضاحی وئرلیمیشدیر.

ر. یوز باش اوف علمی جغرافی تئرمینولوگیایادا خصوصی امک صرف ائتمیشدی. مولف بو اثرده ۲۰-نجی عصرین ایلك ایللریندن اورتالارینا قدرکی دۆرده علمی جغرافی تئرمینلرین اینکشاف یولونو گؤسترمیشدی. بو بو اثردن گؤرونورکی جغرافی تئرمینلر بیرینجی مرحله ده اجنبی سؤزلرله آغیر یوکلنمیش، زامان اؤتدوکجه صافلاشمیشدیر.

بو اثرده علمه داخیل اولماسی لازیم بیلینن تئرمینلرین (« قارناق»، « سالبوز»، « جیغ»، « گیروه»، « کۆرشه»، « کوردیک»، « ساللاما یاغیش»، « قورد یاغیشی»، « شيله

وار، « گز»، « یاسسان» وئرلمه سی بیر داها تدقیقاتین عملی اهمیتی نی گؤستریر. کیتابین قیمتی بؤلمه لریندن بیر ده آذربایجان خالق جغرافی تئرمینی داخیل دیر. بو لغت اوزون ایللرین گرگین آختاریش لارینین محصولودور.

خالق جغرافی تئرمینلرینین توپلانماسی ساحه سینده ای. ق. مهرعلی یئو ده چوخ ایش گؤرموشدور. او، « خالق جغرافی تئرمینلرینین ایضاحلی لغتی» [باکی، ۱۹۸۹، ۱۰۹ ص. - رئاکتورو ب. ا. بوداق اوف دور] ادلی اثری آذربایجان ای. آ. جغرافیا اینستیتوتونون توپونیمیکا اوزره حاضیرلادیغی کادرلاردان بیرینین امه یینین محصولودور. ای. نورییئوین بو اثرینده ایلک سؤز توپونیم لرین نوعلرینه، معنا آیدینلیغینا، دیل منسوبیتینه عایید دیر. مولف توپونیملرده ائتنوسلارین ایزلرینی (خالق، طایفا، نسیل آدلاری) آراشدیردقدان سونرا طبیعت عالمینین رنگیون توپونیمیاسینا تاثیریندن و تحریف اولونموش توپونیملردن دانیشیر.

شکی - زاقاتالا بؤلگه سینین توپونیم لری (۶۲۳۵ آد) تدقیق اولوندوقدان سونرا آشکار ائدیلمیشدیر. کی، اولنلارین ۱۶،۶٪ - ی اویکونیم لر (۱۰۳۱ آد)، ۲۵،۷٪ - ی اورونیم لر (۱۶۰۶ آد)، ۱۵،۸٪ - ی هیدرونیم لر (۸۷۲ آد) و ۴۲٪ - ی باشقا (۱۲۶۱۶ آد) توپونیم لردیر.

بؤلگه نین توپونیم لرینین معنا آیدینلیغی اؤیره نیلرکن آیدین اولموشدورکی، اولنلاردان ۶۰،۵٪ - ی شفاف، ۶،۴٪ - ی یاریم شفاف، ۱۳٪ - ی ایسه معناسی آیدین اولمایان توپونیم لردیر. بونو نظره آلاق، ای. نورییئو یاریم شفاف و معناسی آیدین اولمایان توپونیم لرین تدقیقینه خصوصی دیققت یئتیرمیشدیر.

اثرده توپونیم لرین دیل منسوبیتینه حصر ائدیلمیش جدولدن گؤرونورکی [ص. ۲۳]، مولف طرفیندن توپلانیلیمیش ۶۲۳۵ توپونیمین ۵۱۱۱ - ی (۸۱،۹٪) آذربایجان، ۳۴ - ی (۰،۵٪) ایران، ۱۲ - سی (۰،۲٪) عرب، ۶۸ - ی قافقاز، (۱،۰٪)، ۴ - ی روس دیلرینه منسوبدور.

۱۰۲ توپونیم (۶٪) چارپازلانیمیش، ۹۰۴ - و ایسه (۴،۱۴٪) هله لیک معلوم اولمایان دیلله منسوبدور. اثرده [ص. ۶۳] شکی - زاقاتالا زوناسی توپونیمیاسینین فون و سپئکترلرینه عایید خریطه - سختمین وئرلمه سی همین دیللرین جغرافی یاییلماسینی گؤسترن قیمتی عیانی وسایطدیر. خریطه - سختمدن گؤرونورکی، اراضینین هر یئرینده

یایلمیش تورک توپونیم لری فونوندا باشقا خاقلارین دلیپنده کی توپونیم لر اوجاقلار شکلیپنده یایلمیشدیر.

اثرده حاققیندا دانیشیلان اویکونیم لرین رتسپوبلیکانین باشقا رتگیونلاریندا اولان پاراللری ده وئرلییر. مثلاً، دولو- تولو ائتونیمینه بالاکن، تولى - لئریک، تولار - خانلار، تولار- قوبا رایونلاریندا راست گلینیر [ص. ۳۷]. اثرده توپونیم عمله گتیریجی یئرلی خالق جغرافی تئرمینلریندن (« باییر»، « کؤبر»، « نوی»، « یازی»، «ارانه»، « قاج»، « ساز» و سایر) بحث ائدییر.

ای. نوریئو تحریف اولونموش توپونیم لره خصوصی دیققت یئتیرمیش، بیر سیرا فایدالی مصلحت لری ایله جغرافی آدلارین دوزگون یازیلیشینى تحلیل ائتمک ساحه سینده خئیرخواه ایش گؤرموشدور.

مولفین شکی - زاقاتالا بؤلگه سینده پاسسیو فوندا کنچیمیش جغرافی آدلاری (اونلار ۶۹- دور) توپلاماسی، اونلارین خریطه - سخئمینی ترتیب ائتمه سی ده مثبت حال کیمی قیمت لندیریلمه لیدیر. بؤیوک قافقازین جنوب یاماجیندا اولان آلتی رایونوندا ۶۹-۱ قدر کند خرابالینا چئوریلیمیشدیر. واخت گله جکدیر کی شهر اهالیسی کنده اوز دؤنده ره جک و خرابا کندلری آبادلاشدیراجاقدیر. نه اینکی آلقاق و اورتا داغلیق حیصه ده حتی داغ آراسی چؤکک لیکلرده (دوزن لیک لرده) ده خرابالینا چئوریلیمیش کنچمیشده آباد اولان کندلر واردیر. آنجاق اغوز (وارتاشن) رایونو اراضیسینده ۱۹ کند خرابا قالیمیشدیر. بورایا آغلیق، بالوشون، قازمالار، قالاتستیسق، قالاجیق ، قارا بولاق، قارانیق دره، قوزلو بوجاق، قوشلار، ارمنت قیشلاق ، گریازی، گوللوک، اؤرتمانلی، پامبیق تالا، سونتای ، خالخال قیشلاق، جۇولان ، شاهلیق و شاهرا کندلری داخل دیر [ص. ۷۸-۷۹].

مونوقرافیپانین سونوندا جغرافی آدلار گؤستریجی سی وئریمیشدیر.

« ایضاحلی جغرافیا لغتی» هله ۱۹۶۰-نجی ایلده [باکی، ۱۹۶۰، ۲۶۶ص.] نشر ائدیلمیشدیر. بو لغت او. و. عثمان اوف، ق. ک. گول، س. ل. رستم اوف، و. ق. زاورییئف، ا. م. شیخلینسکی، ش. ج. علیئو طرفیندن ترتیب اولونموشدور. لغتین ترتیبینده ب. ا. بوداق اوف، ر. م. یوز باش اوف و خ. ای. عمر اووا دا اشتراک ائتمیشدیر.

لغته ۳۰۰۰ - دن آرتیق یاشاییش منطقه سی و فیزیکی - جغرافی اوبیئکتین آدی وئریمیشدیر. بورادا جغرافی آدلارین موقعی، طبیعی شرایطی و اقتصادییاتی حاققیندا

قیسا معلومات واردیر. ایری شهرلر، رایونلار، ویلایت و رایون مرکز لرینین ایضاحاتینا قیسماً آرتیق یئر وئر یلمیشدیر. بو لغت و دؤر اوچون ایلک آددیم، بو گون ایسه علمی معلومات منبعی دیر.

ان زنگین تدقیقات منبع لریندن بیر ی ده « آذربایجان س.س.ری انضباطی - اراضی بؤلگوسو » [باکی ، آذر نشر، ۱۹۶۸، ۱۹۷ ص.] سورغو کیتابیدیر. کیتابا رایونلارین، شهرلرین، شهر تیپلی قصبه لرین، فهله قصبه لرینین ، کند ساوئتلرینین مرکزی ، یاشاییش منطقه لری، آدلاری ده ییشدیر یلمیش مهم رایون ، شهر، قصبه و کندلرین آدلاری داخل اند یلمیشدیر. بورادا یاشاییش منطقه لرینین آدلارینین الفبا اوزره سیاهی سی دا وئر یلمیشدیر.

کیتابدا قدیم جغرافی آدلارلا یاناشی ، سون بیر نچه اون ایللیکده یارانمیش جغرافی آدلار دا (کومینتئرن، کومسومول، لوکسنم بورگ ، ساوئت آباد، ساوئتلر، ۲۸ آپرئل، ۲۶ باکی کومیسساری ، بیر مای و سائر) راست گلینیر.

نبی نبی انوین « جغرافی آدلار » ایضاحلی لغتی [باکی، آذر نشر، ۱۹۸۲، ۸۲ ص.] عمومی خارا کتئر داشیییر. مولفین اساس مقصدی دنیا ، کنچمیش اتفاق، او جمله دن ده آذربایجان میقیاسیندا اولان بیر سیرا مهم جغرافی آدلارین منشایی و مضمونو حاققیندا قیسا معلومات وئر مکدن عبارت اولموشدور. چوخ ایللیک امه یین محصولو اولان بو لغتین ترتیبینده اساساً چاپدان چیخمیش اثرلردن استفاده اند یلمیشدیر.

« جغرافی آدلار » لغتینده تورک دیللی خالق لارین یاشادیغی اراضیده اولان بیر نچه توپونیم اؤز عکسینی تاپمیشدیر. مثلاً، آچینسک (« آجا »)، بوزلوک (« باز یلیق »)، « بوزلوق »، « چؤللوک »، قاراقاندا (« قاراغان » بیتکی آدی)، قبه له (« قاباق »)، « اؤن یئر »، قوتقاشئن (« قوت » قبیله آدی، « بؤیوک کند »، « یاخشی کند »)، الت (« اثلات »)، « کؤچری »، زرداب (« ساری سو »)، زیغ (« طایفا »)، ایلنک (« الیک اولاغی »)، یار کند (« دره کند »، « یارغان کندی »)، کاشیرا (« تاتار جا » کوش »، « کشیر »، « کؤچ »، « کؤچور »)، « که پز (« قایا »، « سو کناریندا قایا »)، مانیچ (« آجی »، « آجی گؤل »)، موروو (« محتشم »، « تکبرلو »)، ساروان (« اووسار یولو »، « دوه یولو »، « دوه چی »)، تبریز (« قیز دیرماق اووان »، « خسته لیک قاجیران »)، تویماز (« دویماز »، « آج گؤز »)، تور یان چای («

توفیان»، «جوشوب داشان»، اوجار («اچار»، شامخور شمکیر) «کور مایاگی»، «کور قالاسی» و سایر.

ر. یوز باش اوفون، ک. علی یئوین و ش. صدی یئوین بیرگه یازدیقلاری آذربایجان جغرافی آدلاری (اوپچرکلر) [باکی، ۱۹۷۲، ۱۰۰ص.] ادلی اثری ده رنسپوبلیکادا توپونیمیک تدقیقات ساحه سینده آتیلیمیش ایلکین آددیم لاردان دیر. مولف لر توپونیم لرین نظری اساسلاری (جغرافی اوبیئکت، جغرافی آد، فورمانتلار، توپونیمیک فون، آرئاللار)، فوند و لغت (توپونیمیک قوللار) توپونیمیاسینین رئیونلار (یوخاری قاراباغین توپونیمیاسی)، اوبیئکت نوعلری (هیدرونیم لر، ائنتوتوپونیم لر)، دیلر اوزره اؤیره نیلمه سی، بعضی جغرافی آدلار حاققیندا قئیدلر، توپونیمیک لغت، قدیم آذربایجان و خزر توپونیم لر حاققیندا صحبت آچمیشلار. اثر جغرافیایچی، تاریخچی و لینگویستلرین اتفاقی اساسیندا یاراندیغی اوچون سونرادان یازیلیمیش بوتون توپونیمیک اثرلرده همین کیتابا استناد ائدیلیلر.

یوخاری قاراباغ توپونیمیاسی بؤلمه سینده هر بیر انضباطی رایون اوزره جغرافی آدلارین قیسا، لاکین درین علمی ایضاحی وئرلییر. مثلاً، آغ دره رایونوندا اثرمنی جه معناسی آیدین آدلارا جمعی ۸، خوجاوند رایونوندا ۱۰، خان کندی، حادروت رایونلارینین هر بیرینده ۵، شوشا رایونوندا ایسه ۲ توپونیمیک آد داخل ائدیلیلر. بورادان بیر داها آیدین اولور کی، اثرمنی دیلینه منسوب جغرافی آدلار سونرادان گلمه، اوبرازلی دئسک، شیتیل کؤکلودور. ائنتونیمیک لغتده ۷۰ ائنتوتوپونیم وئرلیمیشدیر. بو قبیلدن اولان هر بیر اویکونیمین قیسا علمی (ائتیمولوژی - تاریخی) ایضاحی وئرلییر. مثلاً، «سور» (سورسور) جلاییر توکلرینه منسوب قبیله آدی دیر و سایر.

آذربایجان توپونیمیاسینین دیلر اوزره اؤیره نیلمه سی بؤلمه سینده تالیش و اثرمنی توپونیم لرینین قیسا لغتی وئرلیمیشدیر. اثرمنی توپونیمیاسی لغتینه جمعی ۵۰ توپونیم داخل ائدیلمیشدیر. ندن سه، مولف لر [ص. ۴۷-۴۸] اثرمنیجه لغته آغاییلنچ، وئرین، چایلی، قاناچ تالا، قیزیل ونگ، داشوشتن، زارداخاچ، کولخوز اشتن، گونئی قالتر، متس طاقلار، مئهدی شتن، ممد زور، میروشتن، نئرگین اوراتاغ، نئرگیان چایلی، ساروشتن، سئید شتن، سردارا شتن، هین تاغلار، شاهماسور کیمی شریک، هیبرید و یا چارپازلاشمیش جغرافی آدلاری دا داخل ائتمیشلر. نه واختدان بری گونئی، مئهدی،

میری، چایلی، طاغلار و سایر اثرمنی سؤزلری و یا شخص آدلاری اولموشدور؟ اثرین لغت حیصه سینده بیر چوخ توپونیم لرین اثتیمولوگیاسیندان ایناندیریجی شکیلده دانیشیلیر. جمعی بئش چاپ ورقی اولان بو ایش ده یرلی سورغو یازیسیدیر. ن. ک. ممداف [۱۹۷۵] آذربایجانین موغان و سالیان دوزنلیکلری جغرافی آدلارینی تدقیق ائتمیشدیر. اثرده بیر چوخ توپونیم لرین (آللار، آختاچی، پولتاوکا، سو قووشان، شورسولو، آلودی، آغ چالا، قارابار، آلچالی، ساری سو، سئیدلر، خلفعلی، شوراراخ، قیزیل کند و سایر) علمی ایضاحی وئرلمیشدیر.

توپونیم لرین تدقیقینده جغرافی تئرمینلر و باشقا سوزلر توپوفورمانتلار رولونو اوینادیغیندان اولنار مهم علمی اهمیت کسب ائدیر. هر هانسی بیر توپوفورمانت اونون اساسیندا یارانمیش بیر گروه جغرافی آدین اؤزه ییدیر.

محض بو باخیمدان بیر گروه تدقیقاتچینین، او جمله دن ر. م. یوزباش اوفون [۱۹۶۶] و ی. ن. بوشویوانین [۱۹۷۱] رئسپوبلیکا جغرافی تئرمینلرینین اؤیره نیلمه سینده خیدمتلری خصوصی ایله قئید ائدیلمه لیدیر.

ی. ن. بوشویوا آذربایجان رئسپوبلیکاسی توپونیم لرینده راست گلینن جغرافی تئرمینلر و دیگر سؤزلر [مسکوا، ۱۹۷۱] لغتینی ترتیب ائتمیشدی. لغتده آذربایجان توپونیم لرینین روس دیلینده یازیلیش قایدالاری آراشدیریلماقلا یاناشی، توپونیم لرین اثتیمولوگیاسیندان دا دانیشیلیر.

جغرافی تئرمینلر لغتینده «آباد»، «اوشار»، «آغیل»، «آغیز»، «ازگیل»، «علیجان»، «ایروم»، «آپاران»، «عرب»، «آرخ»، «آخماز»، «باغیرساق»، «باسار»، «باتاقلیق»، «باش»، «بیله و»، «بویون»، «بویات»، «بورون»، «بولاق»، «گؤی»، «قوزنی»، «قیرخ»، «یئمشان»، «ککیل»، «مح له»، «تالبدن»، «پالان»، «سبت»، «تندیر»، «قاطر»، «اولو»، «افندی»، «یانیق»، «یاتاق» و سایر توپوفورمانتلار حاققیندا ایضاحاتلا یاناشی، همین جغرافی تئرمینلردن یارانمیش جغرافی آدلارا دایر میثاللاردا چکیلیر ی. ن. بوشویوا، ص. ۱۶-۱۶۸. مثلاً، «یاتاخ» (یاتاق) سؤزونون لغتی معنادا ایضاحاتی وئرلیدیکن سونرا (حیوانلارین آچیق هاوادا ساخلاندیغی یئر - دایاناجاق) اونا عاید میثاللار چکیلیر: آغ یاتاق، گول یاتاق، ساری یاتاق، داشلی یاتاق، یاتاق اوبا کندلری، عرب یاتاق سلسله سی، قوم یاتاق گؤل و سایر (ساری یاتاق داغینین ارمنستاندا اولدوغو گؤستریلیر). «چای» - آخر

سو ایضاح ائدیلدیکدن سونرا اونا عاید چکیلن میثاللاردا «چای» سؤزو ایله بیرلشه رک هیدرونیم لر عمله گتیرن بیر نئچه توپوفورمانتلار دا وئریلیر: بورایا «مئیدان»، «قارا تپه»، «قارا کیلسه»، «آجی»، «قورو»، «داشاغیل»، «آغ بولاق»، «کوکورد»، «آغ قایا»، «دانایش»، «ایلخی دره»، «دلی»، «قورو-قارا»، «قیزیل»، «ایستی سو» سؤزلی داخل دیر.

لغتین ایکینجی حیصه سینده جغرافی ترمینلر گؤستریجی سی [ص. ۱۶۹-۱۸۷]، اوچونجو حیصه ده ایسه لغتده کی مقاله لره داخل اولموش توپونیم لرین سیاهی سی وئریلیر [ص. ۱۸۸-۲۶۷]. ی. ن. بوشوینواین ترتیب ائتدیجی جغرافی ترمینلر لغتی ده یرلی سورغو منبعی دیر.

رئسپوبلیکا توپونیم لرینین تدقیقی و جغرافی آدلارین اؤیره نیلمه سینین تشکیلی ساحه سینده بو سطیرلرین مولفی نین ده معین رولو اولموشدور. او، توپونیم لرین فیزیکی- جغرافی اساسینی ایشله یه رک [ب. ا. بوداق اوف، ۱۹۸۴، ص. ۹-۱۲] گؤسترمیشدیر کی، آذربایجان توپونیم لری لاندشافتین آیری - آیری کومپوننت لری (رئلیئف، ایقلم، هیدروگرافیا، تورپاق، بیتکی، حیوانات عالمی) و اونون تیپ لریندن (صحرا، یاریم صحرا، چؤل، مئشه، چمن و سایر) آسیلی دیر. مولف لاندشافت تیپ لریندن، اولنلارین بیر و یا بیر نئچه لاندشافت تیپلرینه عایید اولماسیندان بحث ائدیر. اثرده لوکان (جنیران بولاق، قارا توقای و سایر) لاندشافت آراسی توپونیملره (شور گؤل و سایر)، بوتون لاندشافت تیپلرینه (چمنلی، اگری دره، قیزیل تورپاق و سایر) عایید توپونیملردن دانیشیلیر. فایدالی قازینتی لارلا علاقه دار توپونیم لره عمومی قانونا اویغونلوقدان کنارا چیخیر (دمیرلی بولاق، فیلیزچای، دوزداغ، زه یلیک، گوموشلو و سایر) [ب. ا. بوداق اوف، ۱۹۸۱]. اثرده غربی سیبیرده اولان بیر نئچه جغرافی آدلاردان، اولنلارین آذربایجانداکی پاراللریندن (باکینو، تئوریز، کارقالی، بالاقانی، چوگونلو، بولشوی تاوا، اوست تاوا، اینقالی، نووی تاپ، کایسی، نیژنییه آری، تاکمیخ، تویکالینسک، سومی، ایچ کالا، شیش کاریم و سایر) صحبت آچیلیمیشدیر.

«کیتاب دده قورقود» داستانیندا اولان ائتنونیملرین، جغرافی آدلارین [ب. ا. بوداق اوف، ۱۹۷۶، ب. ا. بوداق اوف، ا. علی یئو، ۱۹۷۷] آراشدیریلماسی داستانین آذربایجانلا داها چوخ باغلی اولدوغو فیکرینی محکم لندیریر. بورایا گؤیجه دنیز، الینجه قالاسی،

قازلیق(قافقاز) داغی، قازان بولاق، آغچای، دربند، برده، گنجه، شرور داخیل دیر. کیتابداکی شخص آدلاری اساسیندا بیر سیرا اویکونیم لر (دویر، بایاندور، سامور، دوندار، قارابولاق، قارا گونه و سایر) یارانمیشدیر.

ب. ا. بوداق اوف [۱۹۹۰] قانونسوز اولاراق ده ییشدیریلیمیش جغرافی آدلارین هامیسینین برپا اولونماسینی ضروری حساب ائدیر. اونون فیکرینجه، پیس جغرافی آد یوخدور. لاکین عدالت سیز یوللا جغرافی آدلاری پیس قلمه وئره نلر واردیر. جغرافی آدلار قورونمالی و اونلارین توخونولمازلینی طلب ائدیلمه لیدیر.

ب. ا. بوداق اوف جغرافی آدلارین ده ییشدیریلیمه سینین، خصوصی ایله [۱۹۷۲] آذربایجانلا اثرمنستان سرحددینده اولان تورک منشالی جغرافی آدلارین منخانیکی یوللا اثرمنی لشدیریلیمه سینین قطی علیهینه چیخمیشدیر. بونا ترجمه یولو ایله آذربایجانین ایشیقلی داغنین آدینین ایشخانسار، قاراگؤلون آدینین سنولیچ، گلین قایا داغنین آدینین هارسانیسار، کوکو داغنین قوشقار و سایر آدلاندیریلیماسینی میثال چکمیشدیر.

جغرافی آدلار پروبلیمی اونون «آذربایجان گنجلی» قزئتینه [۱۹۸۸، ۱۴ آوگوست] وئردییی گئنیش مصاحبه ده اؤز عکسینی تاہمیشدیر. ب. ا. بوداق اوف علمی جغرافی تئرمینلر، خالق جغرافی تئرمینلری، جغرافی آدلار، جغرافی لغتلره باغلی تدقیقاتلار آپارمیشدیر [۱۹۵۸، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۷، ۱۹۸۱، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷ و سایر].

داغیستانین تورک توپونیملرینی ایلک دفعه خ. ل. خان محمداوف [۱۹۷۹] تدقیق ائتمیشدیر. او، داغیستاندا یاشایان آذربایجانلی لارین، کومیکلارین و نوقایلارین دیلیرینده یارانمیش توپونیم لری اؤیره نمیشدیر.

خ. خان محمد اوف توپونیم لرده اولان جغرافی تئرمینلری عمومی («قالا»، «کوتان»، «یورت» و «قازما») و سپتسیفیک («آول» (آوول)، «کوپ»، «مکتب»، «کند»، «اوبا»، «محله») تئرمینلره آییرمیشدیر.

اورونیمیک تئرمینلردن دانیشارکن او، مثبت رئلیف فورمالارینا «آرت» (سلسله داغ)، «باش» (آرخا، سیرت)؛ سپتسیفیک تئرمینلره «تیوبه» «تیئبه»، «بئت» (داغ، یاماج، یوکسکلیک)، «یاخا» (قایا، ساحیل)، «توز» (دوز)، «یایلا» سؤزلرینی عایید ائتمیشدیر. منفی رئلیف فورمالارینی اؤزونده عکس ائتدیرن جغرافی آدلاردا اشتراک ائدن تئرمینلره

«قول»، «کانا» (دار، درین دره)، «آناک» (ماغارا)، «چونی» (چؤککلیک)، «یار» (یارغان) و سایر داخیلیدیر.

هیدرونیمیک تئرمینلر «سو» (سو)، «اوزن» (چای)، «چای»، «آرخ»، «تاناوول»، «کومیک جا کانال، نوقایجا «اندئن» (خندک)، «بولاق»، «کودیک» (آذربایجانجا «قویو»، «کومیکجا «کویو»)، «نوهور» عایید اندیلمیشدیر.

اثرده توپونیملرین نوعلره گؤره تصویری وئرلیر و اونلارین هر بیریندن آیریلیقدان سؤز آچیلیر.

ن. س. بنده لی یئو [۱۹۸۶] داغلیق شیروانین توپونیم لرینی تدقیق ائتمیشدیر، او، تدقیقات زامانی ۴۳۹ یاشاییش منطقه سی آدینی آراشیدیرمیشدیر. اونلاردان ۷۰ (۱۶٪) یاشاییش منطقه سی خارابالیق دیر. ۲۲ خارابالغین آنجاق آدی قالمیشدیر. اثرده قوشچو، تیرتیر، پادار، اولولو، گؤیلر، کولانی ائلاتلاری، مینگه، بالیق، بکله، بوپات، چیراقلی، قاراواللی، نابور، جاغان و سایر یاشاییش منطقه لرینین آدلاری تدقیق ائدیلمیشدیر. داغلیق شیرواندا کناردان گتیریلیمیش اویکونیم لرده (تالیش نورو، موغانلی، خنیسلی، قوناق کند، لاهیج، دیباللی و دیلمان) واردیر.

تات دیلینده اولان بعضی یاشاییش منطقه لرینین آدینین لغتی معناسی دا ایشله نیلمیشدیر: ملهم-«درمان»، تودار- «ایکی قایا»، نوی دی-«تزه کند»، هفته سوو-«یئددی بولاق»، دوواریان- «یوخوشلار»، سردهار-«قایاباشی»، چنده هار- «چمنلی قایا»، اهن-«دمیر» ئمک دیر.

ن. بنده لی یئو چؤل تدقیقاتی زامانی داغلیق شیرواندا ۱۶۹۵ داغ و دره آدی (اورونیملر) قئیده آلمیشدیر. اونلاردان ۶۶۱-ی داغ و زیروه آدی، ۴۵۱-ی یاماچ، ۴۱۰-و دره، ۲۷-سی آشیریم، ۶۱-ی چؤکک لیک (آلچالمالار)، ۸۵-ی ایسه دوزن لیکلردیر. مولف هیدرونیم لرین تدقیقی ساحه سینده ده بؤیوک اوغورلار قازانمیشدیر. ن. بنده لی یئوین داغلیق شیرواندا توپلادیغی ۹۲۴ سو اوبیئکتیندن ۶۴۱-ی بولاق (۶۹٪)، ۱۱۲-سی گؤل و نوهور (۱۲٪)، ۱۱۰-چای (۱۲٪)، ۳۳-و ایسه (۵،۳٪) سو آنباری آدلاری دیر. اثرده مین هیدرونیم لر حاققیندا صحبت آچیلیر.

داغلیق شیرواندا اولان ۱۳۴ جغرافی آدین پاسسیو فوندا کئچمه سی داغ کندلرینین تدریجاً بوشالاراق خارابالقلارلا عوض اولونماسینا جانلی میثال دیر.

۱۹۸۷-نجی ایلین نویابریندان باشلایان (آقانبئک یانین پاریس «بیان نامه سی»ندن سونرا) قاراباغ بلاسی کئچمیش ساوئت اتفاقی تاریخینه، او جمله دن ده اثرمنی - آذربایجان میلی مناسبت لرینه قارا لکه دیر. بو دوشمن چیلیبی یارادان اثرمنی لر «داغلیق قاراباغ بیزیمدیر» دئییه رک اونو عملده هم گوجلو سیلاح و حربی تخنیکا، هم ده قلوبال مقیاسدا آپاردیقلاری تبلیغات واسیطه سی ایله حیاتا کئچیریرلر.

آذربایجان خالق، اونون اییید اوغول و قیزلاری اؤز انا تورپاغی اوغروندا اولوم - دیریم مبارزه سینی داوام ائتدیریرلر. بو مبارزه یوللاریندان بیر ی ده اثرمنی دییاسپورون داغلیق قاراباغدا اولان جغرافی آدلارین آذربایجان منشالی اولدوغونو ثبوت ائتمکدیر. یوخاری قاراباغ توپونیم لرینده اثرمنیه دوشن اولسا - اولسا دیلنچی پاییدیر. بو فیکری اثبات ائدن دلیللردن بیر ی آ. ز. ایسمایل اووانین «آذربایجان س. س. ری، د. ق. م. و- نین جغرافی آدلارینین تدقیقی» [باکی، ۱۹۸۶] آدلی نامزدلیک دیسرتاسیاسیدیر. تدقیقاتچی توپلادیغی جغرافی آدلارین دیل منسوبیتینی و اونون معنا آیدینلیغینی علمی سوزگجدن کئچیردیکدن سونرا قئید ائتمیشدیرکی، یوخاری قاراباغدا توپلانان ۳۰۹ توپونیمین ۶۸٪- ی آذربایجان (۲۰۸ جغرافی آد) آذربایجان، فارس و اثرمنی دیللرینین قاریشیغیندان (هیبرید) یارانمیش توپونیم لردیر. سونرا یوخاری قاراباغدا اولان ۳۹۷ جغرافی آدین (بورایا یاشایش منطقه لریندن باشقا داغ - دره و چای آدلاری دا داخیل دیر) ۷۸٪- نین (۳۰۹) معناسی تام، ۶،۵٪- نین (۲۵ جغرافی آد) معناسی قیسماً آیدین دیر، قالان ۱۵،۵٪- نین ایسه معناسی (۶۳ جغرافی آد) آنلاشلمیر. بورادان معلوم اولورکی، یوخاری قاراباغداکی جغرافی آدلارین ۸۲٪- دن چوخونون معناسینی آذربایجانلی ائشیدن کیمی باشا دوشور.

دئییلن لردن گؤرونورکی، یوخاری قاراباغدا اولان جغرافی آدلاری او تورپاغین منسوب اولدوغو خالق - آذربایجانلیلار قویوب، سونرادان، یعنی ۱۸۲۸-نجی ایلدن ایرانین ماراغا ویلایتیندن کؤچوب گلیمیش (یوخاری قاراباغدا بو مناسیبتله عابیده قویولموشدو) اثرمنی لر یوخ!

آ. ز. ایسمایل اووانین علمی ایضاحتیندان آیدین اولور کی، یوخاری قاراباغداکی ۲۰۲ یاشایش منطقه سیندن ۱۰۶- سینین آدی آذربایجان دیلی منشالیدیر، آنجاق ۴۹- و اثرمنی دیلی ایله علاقه داردیر. دئمه لی، یوخاری قاراباغدا یئرلشمیش اثرمنی کندلرینین

ده اکثریتین آدی آذربایجان دیلینده وئرلمیشدیر. یوخاری قاراباغدا اولان ۹۵ داغ، دره (اورونیم) آدینین ۱۰-و، ۱۰۰- قدر چای، گؤل و بولاقلاریندان آنجاق ۱۸-ی ائرمینی دیلینه عاید دیر.

علم - علملینده قالیر. مشهور فیزیولوگ عالیم ای. پاولوف دئمیشدیر کی، من فاکت قارشیسیندا باش اییرم. ائرمینی ایسه فاکتلا قارشیسیندا باش اییمک عوضینه، اؤز آج گؤز طبیعتینه خاص اولان طرزده جغرافی آدلاری گؤزون گؤره - گؤره، قولاغین ائشیده- ائشیده ده ییشدیریپ خان کندینه - ستئپاناکثرت، چای کنده - قنتاشئن، گؤیچه گؤلونه - سنوان، اله یه زه - آراقاس، زنگی چاپینا - هرازدان دئییر. باشقا سؤزله، آذربایجان منشالی جغرافی آدلاری ائرمینی دیلینه ترجمه اندیر و سونرا دا اؤزونونکو ساییر.

س. ن. میرماهموداوا [۱۹۸۶] ارمنستان اراضیسینده کی آذربایجان اویکونیم لرینی تدقیق ائتمیشدیر. مولف ارمنستاندا اولان بوتون باشایش منطقه لرینی احاطه ائده بیلمه سه ده، بو ساحه ده ایلمک آددیم ائتمیشدیر. تدقیقاتچی ایلمک نوبه ده ارمنستان اویکونیم لرینده اولان جغرافی تئرمینلری - «باش»، «بورون»، «قایا»، «داغ»، «داش»، « یوخوش»، « تپه»، « کوار» (یوکسک لیک)، « تاختا»، « گزده ک»، « گز»، «سر»، «سنگر»، «دره»، «دوز»، «تالا»، «یازی»، «آرت»، «یار»، «گؤل»، «چای»، «سو»، «قامیش»، «گول»، «سؤیود»، «چمن»، «شامب» (باتاقلیق)، «چینار»، «جیل»، «آلما»، «آرمود»، «آلچا»، «اییده»، «اینک»، «بالیق»، «جامیش»، «سیچان»، «دووشان» و

آراشدیرمیش و اونلارا اویغون میثاللار چکمیشدیر. ارمنستاندا اولان آذربایجان توپونیم لری ایچه ریسینده خالقی میزین فورمالاشماسیندا اشتراک ائتمیش ائتنونیملر، پاترونیم لر و آنتروپونیمیک اویکونیم لر موجود دور. بورادا «بایاندور»، «ایمور»، «افشار»، «قاجار»، «چئپنی»، «خلج» (خالاج)، «قارامان»، «تره ک لی»، «بایبوردلو»، «قودان» و دیگر طایفا، تیره، نسیل آدلاری واردیر.

مولف ارمنستاندا ده ییشدیریلیمیش جغرافی آدلاردان و ائله جه ده پاسسیو فوندا کئچمیش یاشایش منطقه لری آدلاریندان دا بحث اندیر.

معلوم دورکی، ۱۹۸۶- نجی ایلدن سونرا، خصوصی ایله ۱۹۸۸-نجی ایله ارمنستاندا یاشایان آذربایجان لیلار (۲۲۰ مینه قدر) اؤز آتا - بابا یوردلاریندان دئپورتیزه ائدیلمکدن

سونرا اورادا اولان یوزلرجه آذربایجان توپونیمی پاسسیو فوندا کئچمیشدیر. ارمنستانداکی آذربایجان منشالی آدلارین تدقیقی ایله تاخیره سالینمادان و جیددی مشغول اولماق لازیمدیر.

مکتب جغرافیاسینین تدریسینده توپونیم لرین اؤیره دیلمه سی شاگردلرده جغرافیا فنینه اولان ماراغی آرتیریر، اونون منیمسه نیلمه سینی آسانلاشدیریر. بو مقصده « مکتب جغرافیاسیندا، توپونیم لرین اؤیره نیلمه سینه دایر » [باکی، ۱۹۸۳] متدیک توصیه ده (ترتیب ائدن لری م. ح. میرزه یثو، ب. ف. آپوئو و ب. ح. حاجی یثو) اولان توپونیمیک ماتریاللار فایدالیدیر. جغرافی آدلارین « فیزیکی جغرافیانین باشلانغیج کورسو » ندا، « ماتریک لر جغرافیاسی » کورسوندا، « س. س. ری- نین فیزیکی جغرافیاسی » و « آذربایجان جغرافیاسی » تدریسینه توپونیم لرین تدقیقینه گئیش یثر وئرلمه لیدیر. متدیک توصیه نین یثنی دن ایشله نیلمه سی و چاپ اندیلمه سینه احتیاج دویولور.

ا. ن. اسد اوف « توپونیم لر جغرافی خریطه لرده » [باکی، ۱۹۸۵، ص. ۸۳] آدلی کیتابچاسیندا توپونیمیا حاققیندا قیسا معلومات وئرمیش، اونلارین دوزگون یازیلیشینا نظر سالمیش، توپونیمیکا ایله جغرافیا علمینین علاقه لریندن، توپونیم لرده باش وئرن ترانسفورماسیادان بحث ائتدیکدن سونرا کئچمیش ساوئتلر ایتفاقیندا توپونیم لرین دیل گروپونا گؤره عمومی منظره سیندن (توپونیمیک رایونلاردان) دانیشمیشدیر. اثرده عالی مکتب طلبه لری و عمومیتله، گئیش اوخوجو کوتله سی اوچون توپونیمیا عاید سورغو ماتریاللاری واردیر.

معلوم دورکی، خزر دنیزینین آذربایجان آکواتوریاسینا داخل اولان جغرافی آدلارین بؤیوک اکثریتی ده ییشدیریلیمیش و یا روس دیلینه ترجمه اندیلیمیشدیر [ای. ب. نوریتو، م. ا. عابباس اووا، ۱۹۸۶]. آذربایجان رئسپوبلیکاسی عالی ساوئتینین فرمانی ایله ۱۹۹۱-نجی ایلین بیرینجی روبونده ایلکین آدلار برپا اولونموشدور. یوخاریدا دئییلن لره اساساً بئله نتیجه یه گلمک اولارکی، توپونیمیا ساحه سینده سون ایللرده رئسپوبلیکامیزدا جغرافی آسپئکتده خئیلی ایش گؤرولموشدور.

دیلچلیک و جغرافی آدلار

آذربایجان توپونیماسینین دیلچی لیک آسپکتینده تدقیقی ایله بیر سیرا عالیم لر مشغول اولموشلار.

آذربایجان توپونیم لرینه حصر اندیلیمیش « اللی سۆز » کیتابی [۱. میرچی زاده، ۱۹۶۸] بو باخیمدان دیلچی لیمیزده اوغورلو تدقیقاتلاردان بیرى دیر. اثرده وئرلیمیش بوللوجا استناد اونون یوکسک علمی سوییه ده یازیلدیغینی گۆستریر. تدقیقاتچی نین فیکرینجه، « آذربایجان » آدی مرکب جغرافی توپونیم دیر، تیتول بیلدیرن « آتوربات » سۆزو ایله « مکان، » « اۆلکه » معناسیندا ایشله نن « کان » سۆزلرینین بیرلشمه سیندن عبارت اولوب، « آتوربات اۆلکه سی » دئمک دیر [ص. ۱۹]؛ « آلبان » آدی « آل _ » « یوخاری داغ، » « بان _ » « یئر، » « اۆلکه » سۆزلریندن عبارت اولماقلا، « داغلیق اۆلکه، » « داغیستان » دئمکدیر. کیتابدا آغوان، کاسپی، خزر، قافقاز، میدیا، موغان، قارداش، حوققا، مانات، بیر نچه قوش آدینین (گۆیرچین، سیغیرچین، بیلدیرچین، لاجین و سایر) ائتیمولوگیاسی وئرلیر. « اللی سۆز » فایدالی علمی کیتابجادر.

۱. ای. علی یئو آذربایجانین غرب رایونلارینین توپونیم لرینی [۱۹۷۵] یوکسک علمی سوییه ده تدقیق ائتمیشدیر. توپونیمیکا علمی نین یئتکین تدقیقاتچیلاریندان بیرى اولان علی علی یئو ساده و مرکب سۆزلرله ایفاده اولونان توپونیم لردن دانیشدیقدان سونرا ترکیبینده قدیم تورک سۆزلری اولان توپونیم لری « (بادا)، » « بالدير، » « بالیق، » « به لن، » « قاری » و توپونیم لرده اؤز عکسینی تاپمیش، « اسروک، » « یازی، » « گۆی، » « اؤکسوز، » « چال، » « چاشیر، » « جاجیق » و سایر سۆزلری آراشدیریر. ترکیبینده فارس سۆزلری _ « دربند، » « لشکار، » « خانا، » « آبدال » (آباد یاشاییش یثری)، بعضی مونقول سۆزلری _ « قوبو، » « نویو » و سایر اولان توپونیملر حاققیندا اطرافلی دانیشمیشدیر. اثرده آنتروپونیم لر، فیتوتوپونیم لر، زوونیم لر حاققیندا دا معلومات واردیر. تدقیقاتچی بورادا « بوز، » « قاز » (آرخ)، « قصه وی » (تپه) « قولیون » (یاتاق چای، یارغان)، « کودرو » (سوسوز چؤل)، « گدیك » (آشیریم)، « تاپ » (داغ اوستو دوزنلیک)، « سیلوی » (داغ زیرهه سی)، « جه له » (کیچیک ساحه لی مئشه) و دیگر سۆزلرین لینگویستیک تحلیلینی وئریمیشدیر.

س. م. ملازاده [۱۹۷۰] آذربایجانین شمال رایونلارینین توپونیم لرینی تدقیق ائتمیشدیر. قئید اولونمالیدیرکی، بو، توپونیم لریمیزین تدقیقی ساحه سینده ایلك

لینگویستیک اثر دیر. مولف آذربایجان توپونیم لرینین تدقیقی تاریخینده و توپونیم لرین دیل ترکیبیندن صحبت آچیر. اثردن گۆرونور کی، آذربایجانین شیمال رایونلاریندا توپونیمیک فونو آذربایجان (تورک) منشالی جغرافی آدلار تشکیل اندیر. آذربایجان توپونیم لرینین ترکیبینده قافقاز دیلی خالق لارا (لژگی لر، آوارلار، ساخورلار، لاکلار، گورجولر و سایر) منسوب اولان بیر چوخ توپونیم لر ده واردیر.

اثرده بعضی توپونیم لرین معناسی بئله وئرلمیشدیر: « سینجان » (اوغوز) _ « سین » _ « بدن »، « گۆده »، « جان » سۆزلریندن عبارت اولماقلا « چوخ گۆزل، منظره لی »؛ « اونقالی » (شکی) اورونیمی _ « اون » _ « ساغ »، « قاری » (قارا)، « طرف » سۆزلریندن ؛ « کئشقوتان » (قاخ) _ « داغ آراسی اوبا »، « کئش » _ « ایکی داغ آراسیندا آخان سو »، « قوتان » ایسته « اوبا » دئمک دیر؛ « ترکئش » اویکونیمی _ « چایلارین قووشدوغو یئر »؛ « قوردول چای » هیدرونیمی (شکی) _ « گۆده ک چای »، « چاغان قایا » _ « کاسیب قایا »؛ « قاراقاش سکی » (شکی) _ « داغ آشیریمی »؛ « قورالتی » اورونیمی (قاخ) _ « یایلانین دوزن حیصه سی »؛ « جابالیق » (اوغوز) اورونیمی _ « آچاق گۆللوک »؛ « سیرت چیچی » (قوبا) اویکونیمی _ « آغاچ اعمال اندیلن سیرت »؛ « چۆلن » (اوغوز) اویکونیمی _ « آزالان »، « قورتاران »؛ « توسیک داغی » _ « فایدالی داغ » و سایر.

سونراکی تدقیقاتلار گۆسترمیشدیر کی، س. م. ملازاده نین همین توپونیم لرین منشایی حاققیندا دئدییی فیکرلرین چوخو دقیق دئییل دیر.

قئید اندک کی، ارمنستاندا اولموش بیر نئچه سیچانلی جغرافی آدینین تحریف اندیلمیش فورماسیدیر. سینجانلی اویکونیمی ایسه تورک خالق لارینین سینجان طایفالارینین آدیندا آلینمیشدیر.

آغا موسی آخوندوفون « تورپاغین کؤکسونده تاریخین ایزلری » [« گنجلیک »، باکی، ۱۹۸۳] آدلی کیتابی دا آذربایجان توپونیملرینین لینگویستیک باخیمدا تدقیقینه حصر اندیلمیشدیر. آذربایجانین جغرافی آدلارینین تدقیقینده مولفین کؤمه یینه تاریخی فاکتلار و خصوصی توپونیم یاراتمیش سۆزلرین تاریخی تشکولو باخیمیندا اولان دلیل لر گلیر. بو، جغرافی آدلاری دیلچیلیک باخیمیندا اؤیره نن اثرلرین اؤن جرگه سینده گئدن (۱۹۸۷-نجی ایله قدر) فایدالی تدقیقاتدیر. بورادا بیر چوخ اونوماستیک واحیدلرین تدقیقی اوخوجوڭا مارق دوغورور.

اثرین «توپونیمیک آرئاللار» بؤلمه سینده جغرافی آدلار تاریخی سبکده آراشدیریلیر. بورادا رنگله (بوزیئر)، حیوانلارلا (اینک بوغان)، اینسانین بدن عضولری ایله (قاراقاشلی)، شخص آدلاری ایله (جعفرآباد) باغلی جغرافی آدلاردان قیسا شکیلده صحبت آچیلیر.

اثرده ایران، قافقاز، اثرمنی، روس، عرب، مونقول منشالی توپوفورمانتلارا و اونلار اساسیندا یارانمیش توپونیم لره گئنیش یئر وئریلمیشدیر. ایران دیللی منشالی توپوفورمانتلارا -آن، -وان، -کج، -خانی، -کران، -آب («آذرکران»، «قمر وان»، «بیلگج»، «کورده خانی»، «لنکران»، «زرداب» و سایر توپونیم لر) میثال گتیریلیر.

مولف -اوخ، -روخ، -موخ، -آخ، -خ□ر، -خور، -ایت، -اوت، -انت، -ات («قانیخ»، «اجه خور»، «له جت» و سایر) فورمانتلارینی قافقاز - شئن، -کثرت، -آزور، -زور، -زور، -بئرئت، -بئرد، -وانک، -هوغ و سایر («دای شئن»، «مارداکثرت»، «ممد زور» و سایر) فورمانت لارینی اثرمنی؛ -اوو، -این، -سک، -ایچی، -ایخا فورمانت لارینی ایسه («اوبلیونوی»، «پوکرووکا»، «کراسنوسئلسک» و سایر) روس منشالی توپونیمیک آرئاللارا عایید اندیر، «عرب» اثتنونیمی ایله (عرب شاه وئردیلی، عرب یئنیجه، سئیدیلی، شاملی و سایر) باغلی توپونیم لری ایسه عرب منشالی سایر. آ.آخوندوف مینگه چئویر(سرکرده آدی) اویکونیمی نین عرب منشالی توپونیم اولدوغونو یازیر. مونقول منشالی توپونیم لره او، «بوجاق»، «زونود»، «جورات»، «کونگوت»، «الینجه» (آلینجیک)، «چوبان آبدالی»، «چوبان کند»، «چوبان گره حمز»، «چوبان گؤل»، «چوبان بابا»، «چوبان داغ»، «جلاییر»، «جه ییرلی»، «الینجه»، «اینجه چؤل»، «قوبو»، «قوبوستان»، «قوبوقیریق»، «قوبو اوستو»، «نوهور»، «نوهورقیشلاق»، «نوهور دوزو»، «بیله جه ری»، «تارخان»، «باهادور» و سایر آدلاری شامل اندیر.

اثرده آذربایجان توپونیماسیندا اومونیم یئر آدلاری («قارامانلی»، «بویات»، «قوشچو»، «دمیرچی لر»، «ایلخیچی»، «کنگرلی»، «پادار»، «تکله»، «شاهسئون»، «قیزیل آغاج»، «کوسالار»، «قاراباغ»، «موغان»، «شیروان»، «قولبان داغ»، «ساری سو»، «قوروچای»، «شورسو»، «خاناباد»، «چالداش»، «قامیشلی»، «خلج»، «تورافای»، «سالواردی»، سینونیم یئر آدلاری («آقوشا»، «تودار»، «تیازاباد»، او او جمله دن قدیم توپونیمیک آدلار («آذربایجان»، «کور»، «آراز»، «ناخچیوان»، «برده»، «شاماخی») اطرافلی تدقیق اولونموشدور.

اثرین سونوندا «اورتا عصرلرین عکس صداسی» آدی آلتیندا «آپووت»، «قازاخ»، «آغاجبیدی»، «قاراقویونلو»، «آغ ستافا» و باشقا بو کیمی توپونیم لرین صحبت آچیلیر. بو اثرده آذربایجان (ائله جه ده تورکدیللی خالق لارین) توپونیم لرینین بؤیوک اکثریتی حاققیندا مولفین اؤز سؤزو واردیر.

مونوگرافیانی «یئنی مئیل لر» آدلی کیچیک بؤلمه سینده عصرلر بویو تاریخین امتحانلاریندان کنجیپ، جیلالاتاراق بو گونوموزه گلیپ چاتمیش جغرافی آدلارین ده ییشدیریلیپ یئنی جغرافی آدلارا عوض ائدیلمه سینه نظر سالیئیر.

آ. آخوندوف قدیم آدلارین ده ییشدیریلیپ یئنی لری ایله عوض ائدیلمه سین، باشقا سؤزله، قبابکی آدلارین ایللوزیا یارادان معناسیز یئنی جغرافی آدلارلا عوض ائدیلمه سی حاللارینی حاقلی اولاراق پیسله ییر.

لاله قلی یئوانین «روسکایا توپونیمیا آذربایدژانا» [باکی ۱۹۸۴] آدلی اثری روسلار و اوکراینالیلارین آذربایجانا کؤچمه یه باشلاماسی ایله (۱۸۳۰-نجو ایللردن باشلایاراق) علاقه دار سلاویان منشالی توپونیم لرین یارانماسینا حصر اولونموشدور. آذربایجانین هانسی رایونلارینا روسلارین کؤچورولمه سی و هانسی کندلرین نئچنجی ایلده یارانماسی وئرلمیشدیر [ص. ۱۱-۱۲]. بورایا «آلتی آغاج»، «پریوولنویه»، «نیکولایئوکا»، «آستراخانئوکا»، «شیرئانئوکا»، «ایوانئوکا»، «سلاویانکا»، «ئوئوسپاسکویه» و سایر یاشا ییش منطقه لری داخل دیر. مولفین فیکرینجه، اورایا کؤچوب گلنلر کنجیمیش یاشاییش منطقه لرینین آدلارینی دا اؤزلری ایله گتیرمیشلر و کندلرین چوخونون آدی بئله یارانمیشدیر (ساراتئوکا، آستراخانئوکا، آستراخان بازار و سایر) آدلاری قبول ائتمیشدیر (» نابران»، «قاسیم کند»، «گؤده کانباری»، «ناخیر دره»، «ترس چای»، «آغاج قالا» و سایر) سلاویان توپونیم لرینین یارانماسیندا آذربایجان منشالی رئالی یالار دا اشتراک ائتمیشدیر. مثلاً، آرخاب، باخچا، خانداک، بایانات، قارابند، بولاخ، یاتاخ، اوچوخ، بیجار، چؤل، چوخور، چایلی، شوران، باتاقلیق و سایر [ص. ۵۳-۵۴]. ل. قلی یئوا سلاویان منشالی میکروتوپونیملرین توپلانماسی اوچون بؤیوک امک صرف ائتمیشدیر.

اثرده خزر دنیزینین آدا و دنیز دیبی چؤککلیک (بانکا) آدلارینین ایلکین (آذربایجان) و سونراکی (روس) منشالی توپونیملریندن صحبت آچیلیر. معلومدورکی، آبشرون و باکی آرخیبئلاقلارینا داخل اولان آدلارین هامیسی روس دیلینه ترجمه ائدیلمیشدیر. ۱۹۸۴-

نجو ایلهده «گنجلیک» نشریاتی توفیق احمد اوفون «اثل- اوبامیزین آدلاری» آدلی کیتابی نشر ائدیله. بو، آذربایجان توپونیمیکاسی تدقیقینه ر. یوزباش اوفون، ک. علی یثوین و ش. سعدی یثوین «آذربایجان جغرافی آدلاری» [باکی، ۱۹۷۲] اثریندن سونرا آتیلان مهم آدیم ایدی. ایضاحلی توپونیمیک لغت سبکی سینده یازیلیمیش بو کیتاب گئنیش اوخوجو کوتله سی طرفیندن مارقلا قارشیلانندی. اثرین «ای- اوبا آدلاری» بؤلمه سینده [ص. ۱۴-۹۰] وئرلیمیش توپونیمیک لغتده ۲۵۰- دن آرتیق توپونیم حاققیندا معلومات واردیر. بورادا بیر سیرا حاللاردا مولیف دن اول یازیلیمیش مقاله و اثرلردن استفاده اولونسا دا، اونون اؤزونون اورژینال فیکیرلری ده نظره چارپیر. «آذربایجان اوپونیم لرینین یارانما و فورمالاشما یوللاری» بؤلمه سی بو باخیمدان خصوصی ایله دیققته لاییق دیر. ت. احمداوفون ۱۹۸۵-نجی ایلهده نشر ائدیلمیش «آذربایجانین پالتوتوپونیمیاسی» کیتابچاسی بوندان اولکی اثرینی تاماملاییر.

«آذربایجانین پالتوتوپونیمیاسی» ندا وئرلیمیش بعضی توپونیم لرین علمی ایضاحینی اوخوجولارا چاتدیرماغی لازیم بیلیریک.

تدقیقاتچی جار(یار) - «سیلدریم»، «یارغان»، آزیق - (آزوق) - «آیی»، شونقار(سونگور) - «شاهین»، بوک - «کوللوق»، «جنگل لیک»، اتوج - «ایکی آرخ آراسی اکین ساحه سی»، آدور - «کیچیک تپه»، «یوکسک لیک»، «چیلپاق تپه لیک یئر»، بارماق - «کیچیک داغ»، آست - «آلت»، «آشاغی یئر»، بوم (بووم) - «کئچیلمز یئر، دار دره»، قشه ت - «تپه»، «تپه لیک»، ایسپیک - «داغ آشیریمی»، اوپدو - «خان دوشرگه سی»، تاوسو - «سس - کوی»، کوپچال - «کئچیلمز یئر»، آلیشا - «هوندور اولمایان، آلچاق یئر»، آلا «حامار یئر»، گوؤمور - «داغ باشیندا یارغانلی، اوچوروملو یئر» و سایر توپونیم لرین معنالارینی آچمیشدیر.

آقوربانوون «آذربایجان اونوماستیکاسی» [باکی، ۱۹۸۶، ۱۱۶ ص. او «آذربایجان اونومالوگیاسی مسئله لری» [باکی، ۱۹۸۶، ۱۰۰ ص.] آدلی اثرلری ده آذربایجان اونوماستیکاسینا حصر اولونموش ایلک عمومی لشدیرجی تدقیقاتلاردیر.

بیرینجی عصرده آذربایجان اونوماستیکاسینین اؤیره نیلمه تاریخی، ادبی دیلیمیزین اونوماستیک لئکسیکاسینین ترکیبی، اونوماستیک واحیدلرین تصدیقی، توپونیملر، هیدرونیملر، زوونیملر، کوسمونیملر و آذربایجان کتلماتونیملری حاققیندا گئنیش صحبت

آچیلیر. ایکینجی کیتابدا آذربایجان دیلینده اونوماستیک واحیدلرین یارانماسی و ده ییشمه سی، اونوماستیک واحیدلرین اورفونپیک پروبلملریندن بحث اندیلیر. هر ایکی اثرده دیلچیلییین بیر قولو اولان اونوماستیکانین مختلیف مسئله لریندن گئنیش دانیشیلیر. سؤزسوز کی، بو کیتابلارین اونوماستیکا و او سیرادان توپونیمیکا ساحه سینده کادر حاضیرلانماسی ایشینده رولو بؤیوکدور.

بیرینجی کیتابدا آنتروپونیملر (حاجی دللی، قارا حسنلی، آلی لار و سائر)، اثنتوتوپونیملر (چوللو، موغان، شیخلی، چاخیرلی و سائر)، هیدرونیملر (کنارچای، دامجی لی، حمام سو وسائر)، زوونیملر (آغجویور، سرچه داغ، دووشان داغ و سائر)، فیتوتوپونیملر (مئشه لی، چینارلی، گؤیم تالا، شاملی و سائر)، ایجتماعی - سیاسی خاراکتئرلی توپونیملر (سوونت آباد، بیر مای، کومونیزم یولو، ۲۸ آپرئل و سائر)، مئموریال - خاطیره توپونیملر (لنین آباد، اوزئیرکند، جلیل آباد و سائر)، کوسموتوپونیملر (دده گونش، شفق، گونش لی و سائر)، تصویری توپونیملر (آلتی آغاج، باشلی قایا، مئشه باشی، آلچالی دره و سائر) حاققیندا گئنیش معلومات وئرلیر.

مولیف توپونیملرین نوعلری (اویکونیملر، اوربانونیملر، خرونونیملر، درومونیملر) حاققیندا دانیشماقلا اونلارا علمی ایضاحات وئریر.

اثرین بیرینجی حیصه سینده آذربایجان توپونیملرینین گورجوستاندا، ارمنستاندا، داغیستاندا، ایران آذربایجانیندا اولان آرئاللاری و وئرلیمیش میثاللار آذربایجان دیلی منشالی جغرافی آدلارین گونئی قافقازدا و ایرانین شیمالیندا یاییلماسینی گؤسترن فایدالی آددیمدیر.

آذربایجانین هیدرونیملری، زوونیملری و کوسمونیملری حاققیندا ماراقلی ملاحظه لر واردیر. خصوصی ایله آذربایجان دیلینده ایشله نن کوسمونیملره دایر ماتریاللار - آی، گونش، یئر، اولکر، دان اولدوزو، کاروان قیران، قویروق دوغان کیمی کوسمونیملر ماراقلی قارشیلانیر. ایستر بدیعی ادبیاتدان و ایستر سه ده فولکلوردان توپلانمیش میثاللار اوخوجونون دیقئتینی جلب اندیر.

آ.قوربانوفون هر ایکی اثری آذربایجان اونوماستیکاسینین علمی سوییه سینی قالدیرمیشدیر. اساس مسئله اودورکی، آ. قوربانوف اثرلرینده آذربایجان اونوماستیکاسینین تصنیفی تی وئریمیش و معین قانونا اویغونلوقلاری آشکارلامیشدیر.

مولیفین چوخ ایللیک آختاریشلاری « آذربایجان دیلینین اونومالوگیاسی » اثرینده [باکی، «معاریف»، ۱۹۸۸] اؤز عکسینی تاپمیشدیر. سون ایللرده محض آ. قوربانوفون رهبرلییی آلتیندا بیر سیرا دیلچی توپونیم چیلر یئتیشمیشدیر.

ن. آ. عسگروفون آذربایجان هیدرونیملرینه حصر ائتدییی دیستر تاسیاسیندا (۱۹۸۶) «کاسپی»، «آراز»، «کور»، «ترتر»، «خزر»، «گورگن»، «شامخور» و سایر توپونیملرین ائتیمولوگیاسیندان دانیشیلیمیش، هیدرونیملرین ستروکتور و عمله کلمه یوللاری تدقیق ائدیلیمیش، اونلارین لئکسیک – سئمانتیک تصنیفی وئرلیمیشدیر.

البته، مولیفین قدیم توپونیملرین منشایی حاققینداکی فیکیرلری هنج ده سون سؤز دئییل دیر. بونولا بئله، اونون ملاحظه لری اوخوجونو دوشوندورور. مثلاً، بیر فیکیره گؤره «آراز» چاینین آدی یونانجا «آراسو» سؤزوندن اولوب، «قاچماق، ایتی، سرعتی» دئمکدیر. حالبوکی، آ. آخوندوا گؤره، «آراز» آنتروپونیمیک منشالی دیر. ن. آ. عسگراوو ایسه «آراز» هیدرونیمی نی تورک منشالی «آز» ائتنونیمی ایله علاقه لندیریر و «آزلارا» منسوب سو» کمی ایضاح ائدیر.

«کور» هیدرونیمی، ک. علی یئوه [۱۹۵۹] گؤره، قریز دیلینده کی «گور جای» سؤزوندن دیر. ن. نبی یئو [۱۹۸۲، ص. ۱۲۹] «کور» سؤزونو «سرعتله آخان»، «اؤز ساحیلیندن چیخان» کمی ایضاح ائدیر. «قارقار» («خارخار») هیدرونیملری «قارقار» و «ترتر» ائتنونیملری ایله علاقه داردیر. بئله اولدوقدا ن. نبی یئوین «ترتر»-ی «سرین»، «تزه» کمی ایضاح ائتمه سی ایناندیریجی دئییل دیر. ن. آ. عسگراوون فیکرینه گؤره، «شابران» هونلار طایفا بیرلیینه داخل اولان ساوار (سابیر) طایفاسینین آدیندان دیر. بو سؤز قاباقلار «سابران» کمی ایفاده اولونوردو.

آ. باکی خانوف «شامخور» هیدرونیمی نین آنتروپونیم منشالی اولدوغونو سؤیله میشدی. خالق ائتیمولوگیاسینا گؤره او، «شام یئمه یی» دئمکدیر. ا. حسین زاده نین فیکرینجه، «شام»، «سام» سؤزوندن اولوب، خزرلرین دیلینده «تپه لیک، یوکسک لیک» معناسینی وئریر. اونون فیکرینجه، «سامکور» – کورون یوخاریسی (آخینی) دئمکدیر.

ن. عسگروف رنگ بیلدیرن چای آدلاریندان دانیشارکن «آغ» و «قارا» سؤز لرینین موافیق شکیلده «گۆده ک» و «اوزون» چای دئمک اولدوغو فیکرینی سؤیله ییر. بو فیکیر ایناندیریجی دئییل.

آذربایجان توپونیملرینین تدقیقینده چ. خ. میرزه زاده نین «اورتا عصر عرب منبع لرینده آذربایجان توپونیملری» [باکی، «علم»، ۱۹۸۸] اثری مهم اهمیت کسب ائدیر. کیتابدا جغرافی آدلارین یارانماسیندا نظری مسئله لر، جغرافی آدلارین ستروکتور تیپلری، عربلرین آذربایجان فتح ائتدیکلری دؤرده جغرافی آدلارین یارانما عامل لر و عرب منبع لرینده آذربایجان توپونیم لرینین یازیلیش فورمالاری و سایر حاققیندا اطرافی دانیشیلیر. کیتابین ایکینجی فصلی آذربایجانین جغرافی آدلارینین لینگویستیک تدقیقینه حصر ائدیلمیشدیر.

اثرین گیریشینده چیمناز خانیم قنید ائدیو، اونون تدقیقاتینین مقصدی ائتمولوژی تحلیل دئییلدیر. بونولا بئله او، یئری گلدیکجه، بیر سیرا قدیم جغرافی آدلارین ائتمولوگیاسینا اؤز مناسیتینی بیلدیریر. بینه کندینین آدی عربجه «بنا» - «تیکینتی»، «تیکیلیش»، «ائو»، معاریف کندین آد (گده بی) عربجه «بیلیک»، «درک ائتمه»، «تحصیل»، نواحی (آغا قبول) - «ناحیات» سوزوندن اولوب، «استقامت»، «طرف» دئمکدیر. رسوللو کندی (ایمیشلی) آدیندا اولان «رسول» - «گؤنده ریلیمش»، «قاباقجادران خبر گتیرن»، رحیملی ایسه (گده بی) - «جاهید»، «رحملی»، «انصافلی» معناسین دادیر. سؤز، یوخ بو توپونیم لر هئج ده عرب منشالی دئییل. «بئل» سؤزو آذربایجان دیلیندن آیینمادیر، لاکین «بینه» توپونیمی آذربایجان منشالی دیر. اسلام دینی واسیطه سی ایله قبول ائدیلمیش رسول، رحیم و دیگر شخص آدلاریندان دوزلمیش توپونیملر، البته، ائتمولوژی جهتدن عرب منشالی دئییلدیر.

مولیف حاقلی دیرکی، مثلاً، توربه چای (جلیل آباد)، قیبله داغ (آبشرون)، زیارت چای، قالا کند، ولی اوبا، سئید قیشلاق و سایره جغرافی آدلاردان اولان بیرینجی کومپوننت لر موافیق شکیلده «اطاعت ائدیلم یئر»، «قالا»، «یاخین»، «دوغما»، «اومیدگاه»، «مقدس»، «حؤکمدار»، «آغا» معنالاریندا اولان عرب منشالی سؤزلردن دیر. لاکین بونلار همین توپونیملرین منشایی حاققیندا دئییل، همین سؤزلرین ائتمولوگیاسی حاققیندادیر. ملیک قاسیملی کندینین آدینی (جلیل آباد) عرب سؤزو اولان «مالیک» - «پادشاه» کیمی ایضاح ائتمک اولماز.

اثرده آذربایجان جغرافی ادبیاتینا داخیل اولموش تاریخی توپونیملر (بحر - دنیز، بویوک چای، نحر - چای، جبل - داغ، جزیره - آدا؛ قریه - کند، قیبله - جنوب، سلسیله - داغ

جرگه سی، داغ سلسیله سی، شیب جزیره- یاریم آدا و توپونیم یارادان اساس توپونیملر) قیطه، قطب، وادی، قصبه، صحرا، قالا، سمت، کوره، کوره ی ارض، شیمال، شرق، غرب، جنوب) آپریجا وثریلمیشدیر.

«بایلاقان» اوپونیمی تدقیق ائتدیکدن سونرا چ. خ. میرزه زاده بئله نتیجه یه گلیر کی، بو آد «یئر»، «یاشاییش یئر»، «اؤلکه»، «قالا» معناسینی وثریر. اونون فیکرینجه، بایلاقان- «یاشاییش یئر» دئمکدیر.

مولیف گنجه آدینی «خزینه» (پول و اشیاء ساخلانیلان انبار، قیمتلی داش - قاش توپلانمیش یئر) کیمی ایضاح اندیرکی، بو دا ایناندریجی دئیل [ص. ۶۲]. تدقیقاتچی نین شابران اوپونیمی نین تورک دیللی ساویرلر طایفاسینین آدیندان اولدوغونو یازماسی [ص. ۶۸] تقدیره لاییق دیر. اثرده شیروان، شامخی، شامخور، قبه له، قافقاز، کور، کورکی، موغان و سایر توپونیملر حاققیندا گئنیش معلومات وثریلیر.

آذربایجان عمادالدین نسیمی آدینا دیلچی لیک اینستیتوتوندا دا آذربایجان دیلینین اونوماستیکاسی تدقیق اولونور. ر. د. اسرافیل اووانین، ق. ی. مشدی یثوین و ق. ح. جعفر اوفون بیرگه یازدیقلاری «آذربایجان دیلینین اونوماستیکاسی (اوجنرکلر)» آدلی کیتابدا [باکی، ۱۹۸۷، ۱۸۷ ص؛ رنداکتورو ز.ای. بوداق اووادیر]. آذربایجان دیلینین آنترپونیمیکاسی (ر. اسرافیل اووا)، توپونیمیکاسی (ق. مشدی یثو) و زوونیمیکاسیندا (ق. جعفراف) اطرافلی صحبت آپیلیر.

اثرده یثنی، ماراقلی فاکتیک ماتریاللار توپلانمیش و اورژینال پلاندا یازیلیمیشدیر. سون ایللر آذربایجان پنداغوزی اونیوثرسیئتتینده کئچیریلیمیش اوچ کونفرانس معروضه لری ماتریاللارینین چاپ اولونماسی آذربایجاندا اونوماستیکانین بیر علم ساحه سی کیمی انکشافیندا معین رول اوینامیشدیر. آذربایجان اونوماستیکاسینا حصر اندیلیمیش بیرینجی علمی - نظری کونفرانس ۱۹۸۷-نجی ایلده، ایکینجی سی ۱۹۸۸-نجی ایلده کئچیریلیمیشدیر. هر ایکی کونفرانسین ماتریاللاری نشر اولونموشدور. مجموعه نین مضمونو رنگارنگ دیر. بورادا آنترپونیمیکا، ائتنونیمیکا، توپونیمیکا، هیدرونیمیکا، زوونیمیکا، کئتمانونیمیکا مسئله لرینه دایر تفزیرلر درج اندیلیمیشدیر. کونفرانس ماتریاللاریندا لازیمی علمی سوییه ده اولان یازیلارلا یاناشی، فیکیر چییلییی گؤزه چارپان معروضه لره ده راست گلکم مومکوندور.

م. ک. حاجی خلیل اوفون [۱۹۹۰] گورجستاندا آذربایجان منشالی توپونیملرده عکسینی تاپمیش لومنتنکلاتور تئرمینلر، اوراداکی ائنتوتوپونیملر و سایر حاققیندا ماتئریالی دیقته لاییق دیر. مولیف اصلینده توپونیمیامیزین آرئاللاری و میقیاسی اوچون یئنی فاکتتلار وئریر.

م. ن. یوسف اوفون [۱۹۸۶، ص. ۱۹۱-۱۹۳] «کولا» سؤزو حاققینداکی مشاهدیه لرینده دولاشیق لیق نظره چاریر. آیدین دیرکی، کولاییر، کولاتاف و سایر توپونیملرده کولا - «بویونوزسوز کئچی»، یاخود «خیردا بویونوزلو حیوان» سؤزونون اشتراک ائتدییینی گومان ائتمک اولار، لاکین «کولانی» ائنتونیمی نی همین سؤزله علاقه لندیرمک اوچون اساس یوحدور.

بورادا همین مجموعه لرده نشر اولونموش ماتئریاللارین هر بیرینین آیری - آیریلیقدا تحلیلینی وئریمک مومکون دئییل. بونون اؤزو ائله بیر تدقیقات موضوعودور. یقین کی، گله جک تدقیقاتچیلار اونلاری علمی سوزگجدن کئچیره جک، بو و یا دیگر توپونیمیک منشاء حاققیندا ایره لی سورولموش مثبت فیکیرلر اؤز یئرلرینی ساخلایاجاقدیر.

همین مجموعه لری نظردن کئچیردیکده بیر مسئله اوخوجونو دوشوندورورکی، او دا میکرو توپونیم و ماکرو توپونیم آنلایشلاریدیر.

آ.و. سوپترانسکایا [۱۹۸۵، ص. ۴۸] توپونیملری اوچ کاتئگوریایا بؤلور - میکرو توپونیملر، خصوصی توپونیملر و ماکرو توپونیملر. او، میکرو توپونیملری جغرافی اوبیئکتلرین فردی آدی حساب ائدیر و اونلارین خصوصیت لرینی عکس ائتدیردییی نی یازیر.

خصوصی توپونیملر (بیز بو قیسیم آدلاری مئزوتوپونیملر آدلاندیریریق) طبیعی و صنعی یوللا یارادیلیمیش اوبیئکتلرین آدیدیر. بو قبیلدن اولان جغرافی آدلار زامان کئچدیکجه ده ییشیکلییه معروض قالدیغیندان، اونلار بلاواسیطه همین اوبیئکتین آدینی اؤزونده عکس ائتدیرمیر. فیزیکی - جغرافی سیستملرین (داغلار، چاپلار و سایر) و یا خصوصی آیریلیمیش سیاسی - اینضباطی اراضیلرین (دولت و ایالت) آدلاری اونلارین فردی آدلاریدیر. مولفین فیکرینجه ماکرو توپونیملرین ایشلنمه میقیاسی بین الخالق دایره ده دیر. آ. و. سوپو آنسکایانین توپونیملره وئریدی بو تصنیفاتلا یازلاشماق اولار. آنجاق اونون اثرده وئریدی بؤلگوده اساسلی معیار یوحدور. داها دوغروسو، میکرو توپونیملری

خصوصی توپونیملردن فرقلندیرن اساس معیار نه دیر؟ - سوالینا جواب وئريلمير. بیز همین تصنیفاتدا اولان چاتیشمازلیغی آرادان قالدیرماق اوچون تکلیف ائتمیشیک کی، تصنیفاتین اساسیندا خریطه لرین میقیاسی دورمالیدیر. بو مقصدله بیز میکرو توپونیملر اوچون ۱:۱۰۰۰۰ میقیاسلی، مئزو توپونیملر اوچون ۱:۵۰۰۰۰، ماکرو توپونیملر اوچون ۱:۱۵ میلیون و اوندان ایری میقیاسلی خریطه لری اساس توتماغی مصلحت بیلیریک. خریطه لرین میقیاسی کیچیلدیگجه اورادان توپونیملر آراسیندا دا سئچیلمه گئدیر و بو یوللا خریطه لرده اولان توپونیملر بیر میقیاسدان باشقا میقیاسا کئچرکن ساخلانما حقوقو قازانیرلار. باشقا سؤزله، بیر میقیاسلی تخریطه دن باشقا میقیاسلی خریطه یه کئچرکن یئنی (داها کیچیک) میقیاسلی خریطه لرده رنگئنئراسییا آپاریلیر.

توپونیملرین تاریخاً یارانما واختلاریندان دانیشاندا، عادتاً اونلاری پالئوتوپونیملر، عمومیت له، توپونیملر، یئنی توپونیملر اولماقلا گروپلاشدیریرلار. بیزجه، « پالئوتوپونیم » آنلایشی دقیق دئییلدیر. چونکی هر هانسی بیر توپونیم یاراندیغی واختدان باشلا یارق، چوخ کسکین تکامل یولو کئچیر و تدریجاً، نئجه دئییرلر، رنگئنئراسییا اولور. اونا گؤره ده جغرافی آدا پالئوتوپونیم دوز دئییل، بیزجه، اونلار ائوولیوسیون توپونیملر آدلاندیریلمالیدیر. فیکریمیزجه، « ائوولیوسیون توپونیم » تئرمینی ایله یاناشی، « نئوتوپونیملر » و یا « معاصر توپونیملر » تئرمینلری ده ایشله دیلمه لیدیر. شوبهه سیزکی، بنله بیر تصنیفات علمی جهتدن اؤزونو دوغرولدا جاقدیر.

یوخاریدا توپونیملرین دیلچیلیک و جغرافی آسپئکتده تدقیقی حاققیندا وئردیییمیز قیسا معلومات، البته، بو ساحه ده یازيلمیش بوتون مقاله و اثرلری احاطه ائتمیر. هر حالدا فاکت گؤز قاباغیندادیر. توپونیمیامیزین تدقیقی ساحه سینده معین ایش گؤرولموشدور و بو ایشده جغرافیاچیلارین دا خیدمتلری واردیر.

تاریخ و توپونیمیکا

یوخاریدا بیز توپونیمیامیزین تدقیقی ساحه سینده دیلچی لرین و جغرافیاچیلارین ایشلری حاققیندا قیسا دانیشدیک.

هر بیر توپونیم تاریخی سنددیر، ماددی مدنیت نمونه سی کیمی کئچمیشیمیزدن خبر وئرن اومیدلی علمی منبع دیر. آذربایجان اراضیسینده ایندی موجود اولان توپونیملر مختلیف تاریخی دؤرلرده یارانمیشدیر. آیدین دیر کی، تاریخی بیلمه دن، قدیم منبع لری

نظردن کچیرمه دن بو و یا دیگر آدین منشایی حاققیندا تام سۆز دئمک اولماز. اونا گۆره ده توپونیمیانین تدقیقینده تاریخی لرین ده رولو بؤیوک دور.

آذربایجان حاققیندا قدیم دۆرون و ایلک اورتا عصرلرین بوتون مرحله لرینده توپونیملره دایر قدیم منبع لرده چوخلو معلومات واردیر.

اثرادان اول ۶ - نجی عصردن باشلایاراق آنتیک (قدیم یونان و روما) منبع لرده، داهای سونرا قدیم فارس، اثرمنی، گورجو، سوریه منبع لرینده، خصوصی ایله ۹- ۱۳ عصرلر عرب جغرافیایچیلارینین اثرلرینده، اورتا عصر سیاحلارینین یول قنیدلرینده چوخلو آد اۆز عکسینی تاپمیشدیر. مثلاً، یاقوت الحموی (۱۱۷۹-۱۲۲۹) ۱۲۱۳ و ۱۲۲۰-نجی ایللرده آذربایجانا گلمیش و اۆلکه نین بیر سیرا شهرلری - آبراشتاویم، اوچان، آرران، اردبیل، اورمیه، ایسپیدرود، (سفید رود)، اوشنو، اونا، او، آخار، ایخریس، باب الاواب، باباقاش، بادژاروان، باکویا، خزر دینیزی، اورمیه گۆلو، بئله قان، تبریز، تور تور(تترز)، گنجه، ساروا(ساراب)، شابران، شیروان، شاماخی و سایر حاققیندا یازمیشدیر.

سونرا حمداله قزوینی (۱۲۸۰-۱۳۴۹) آران، خالخال، خوی، سالماس، ماراغا، مژند، ناخچیوان، اردوباد، اندی جان، موغان، پیلایسووار، بئیله قان، شابران، ساوالان، سهند و بیر چوخ باشقا یاشاییش منطقه لری و جغرافی اوبیئکتلر (چای و داغ) حاققیندا اطرافلی دانیشیر.

قنید ائدیلمه لیدیرکی، بو ساحه ده، یعنی قدیم توپونیملریمیزین تاریخیمیزله علاقه لی شکیلده اۆیره نیلمه سی ساحه سینده ایلک تشبوت آ. باکی خانووا مخصوصدور. اونون خالقیمیزین منشاینین آیدینلاشدیریلماسیندا، توپونیملرین اۆیره نیلمه سینده رولو حاققینداکی فیکرینی تدقیقاتچیلار تنز- تنز وئریرلر. بو، حقیقتاً بئله دیر. خالقیمیزین قدیم و اثرکن اورتا عصرلرده ائتنیک ترکیبی حاققیندا منبع لرین (خصوصی ایله یئرلی منبع لرین) آزلغی اوزوندن توپونیملر بو مسئله ده تدقیقاتچیلارا چوخ شئی وئریر. تاریخی آسپنکتده توپونیملرین تدقیقی محض بو مقصدی گودور.

عصریمیزین ۲۰ - نجی ایللرینده ممدحسن باهارلی بو ساحه ده تشبوت گۆستریمیشدی. اونون بیر سیرا تورک منشالی طایفالار حاققینداکی فیکرلری ایندی ده اۆز اهمیتینی ایتیرمه میشدیر.

لاکین بو آسپنکتده سیستملی تدقیقاتلار ۶۰-نجی ایللرده باشلانمیشدیر.

آذربایجان توپونیملرینین تدقیقینده علی حسین زاده نین بؤیوک خیدمتلری واردیر (باخ: ادبیات سیاهی سی). اونون اثرینده بیر گروپ جغرافی آدین تدقیقی آنجاق تاریخی سبکده دخیل، کومپلئکس تدقیقات شکلینده آپاریلیمیشدیر. مثلاً، «بیله سووار» [ا. حسین زاده، ۱۹۷۹] توپونیمی نی تدقیق ائده رک «سووار» ائتنونیمی نین - «ساپیر»، «ساویر»، «ساوار»، «سابیر»، «ساواراد»، «سوئرد»، «سوبورتوی» فورمالارینی دا گؤستریر. مولیف «ب [ل]قار»، «ب [ل]قار»، «بورچالو» (بولچالی، بوشچاللی، بوشچالار، باشلی کند، باراشلی، بوراچالو و سایر)، «خزر» (خزر، خزرلی، خزر احمدلی، خزر یورد)، «بیچه نک» (بیچه نک، بیچه نه، بیچه نک و سایر)، «کنگر» (کنگرلی، قیزیل، کنگرلی، بؤیوک کنگرلی و سایر) ائتنونیم و ائتنوتوپونیملرینی تدقیقاتا جلب ائتمیشدیر.

علی حسین زاده [۱۹۸۰] شوبانی اویکونیمینین (قاراداغ) ایلکین واریانتی نین ۱۴۹۰-نجی ایله عاید یازیلی بیر سندینده شئیانی کیمی یازیلدیغینی معین ائتمیش و اونون شئیانی عرب طایفاسینین آدینی عکس ائتدیردییینی سؤیله میشدیر. شئیانی لر عرب ایستیلای زامانی (۸-نجی عصرین سون روبرو) آذربایجانا گلmişلر.

علی حسین زاده [۱۹۷۹، ص. ۱۲۸-۱۳۶] قافقازین سلجوق اوغوزلارینا قدرکی توپونیملرینه بیله سووار، بولقار کند، بورچالی، خزر (دنیزی)، بیچه نک (آشیریمی)، کنگرلی و سایر ائتنوتوپونیملرینی عاید ائدیر.

علی حسین زاده [۱۹۷۳، ص. ۸۶-۸۷] آبشرون یاریم آداسیندا اولان بیر نئچه ائتنوتوپونیمین آدینی چکیر و اونلارین یارانما تاریخی نی گؤستریر: بیله جری (۶-۱۰-نجی عصرلر)، زاقولبا (۱۰-۱۲-نجی عصرلر)، دوواننی (۱۳-نجی عصر)، جورات، سارای، سومقاییت (۱۳-۱۴-نجی عصرلر)، آبشرون، احمدلی، صابونچو، تورکان (۱۱-۱۸-نجی عصرلر). مولیف معاصر آذربایجان توپونیملرینین چوخونون ایزلرینی ده آشکار ائتمیشدیر [علی حسین زاده، ۱۹۷۷، ص. ۴۶-۵۱]: «آفشار» (آوشار)، «بایات»، «بایاندور» (بیاندور)، «بادژاناک»، «بئندلی» (بختیلی)، «چاپنی» (چبنی)، «چووالدار» (چووالدار)، «ائیمور» (ایمیر)، «ایوا» (ییوا)، «سالگیر» (سالور)، «توکار» (دوگار) و سایر مولیف بو و یا دیگر توپونیم حاققیندا دانیشارکن اونا معلوم بوتون تاریخی فاکتارلاری وئریر. مثلاً، «دوواننی» توپونیمیندن دانیشارکن علی حسین زاده [۱۹۸۰، ص. ۲۰-۲۴] اونو قیپچاق بیرلشمه سینه داخیل اولان طایفا ساییر و اونلارین آذربایجانا داخیل اولماسینی ۱۲-نجی عصره

عایید اندیر. او، قوبا، قوشچو، آران(اوران)، کو[مان(قۇمان) و قیپچاق اویکونیملرینی همین دۇره آپاریر. آبشئروندا اولان جورات، سارای و سومقاییتین جغرافی اڈلاری ائنتونیملردير، یعنی طایفا اڈلاریندان یارانمیشدیر [علی حسین زاده، ۱۹۷۳، ص. ۳۸-۴۶]. «قوشچو» ائنتونیمینه تورکدیللی خالقلارین یاشادیغی بیر چوخ اراضیلرده راست گلینیر. مولیفین فیکرینجه، «قوشچو» سۆزونون معناسی - اوو قوشو بسله ین، اوو قوشلاری متخصصی سی دئمک دیر. [علی حسین زاده، ۱۹۷۱، ص. ۸۹-۹۵]. لاکین گۆرونورکی، بو فیکیر دقیق دئیل دیر، چونکی بو قدر گئنیش اراضیده اونلارلا کند اوو و یا قوش ایله علاقه لی اولایلمزدی. او، قوبا اویکونیمین «کوبا»، «کووا» ائنتونیمیندن یاراندیغینی [علی حسین زاده، ۱۹۷۱، ص. ۱۱۷-۱۲۵؛ ۱۹۷۰، ص. ۸۲-۸۵]. باکی توپونیمین قديم تورک دیلینده «تپه» اولدوغونو سؤیله میشدیر.

دیگر تاریخی توپونیمچی ک. علی ینودیر. او، کور چاینین اڈینین [۱۹۵۹، ص. ۳۶۳] قریز دیلینده کی «کور»- چای سۆزو ایله باغلامیشدیر. مولیف حاقلی اولاراق کور چایی اڈینین اهمیتی نی شاهلاریندان اولان کیرین اڈی ایله اڈلاندیریلماسی [ک. ف. قانا و ت. س. پاسسئک] فیکری ایله راضی لاشمیر. اوندان اول، هله ۱۹۵۶-نجی ایلده آ. آخوندوف کورون ائتمولوگیاسینی اودین دیلینده «کور»- «چؤکک لیک»، «سو انباری» سۆزو واسیطه سی ایله ایضاح ائتمیشدی.

کامال علی ینو [۱۹۷۳، ص. ۸۷-۸۸] قديم توپونیملر اساسیندا آذربایجانین قديم اهالیسینین ائتنیک منسوبیتی حاققیندا ملاحظه لر ایره لی سورموشدور. مولیف قديم توپونیملرین اؤیره نیلمه سینده، داها دقیق، اونلارین دیل منسوبیتلرینین معین ائدیلمه سی ساحه سینده چوخ ایش گۆرموشدور. او گۆستمیشدیرکی، بیر سیرا قديم توپونیملریمیز - آلبان، قبه له، نوخا، چوقا، خالخال و سایر اورتا آسیا و قازاخستاندا تورکدیللی طایفیلار کیمی معلومدور. دوغرو دور، مختلف تاریخی دۆرلر آراسیندا ائنتونیمیک پاراللر تصادفی ده اولاییلر، لاکین بو فاکتین اؤزو ده دیقته لایق دیر.

آذربایجانین ان قديم توپونیملرینین آراشدیریجی سی یوسف یوسف اوفدور. مثلاً، اونون «قديم آذربایجانین توپونیملری و ائتنیک تاریخی» [۱۹۸۷] مقاله سینده میخی یازیلاردا (اثرامیزدان اول ۳-۱ مین ایلیک لر) جنوبی آذربایجان اراضیسینده قئید اولمونموش بیر سیرا توپونیملرین آلتای منشالی اولماسی فیکری ایره لی سورولموشدور.

اگر سونراکی تدقیقاتلار بو فیکری تصدیق ائتسه، اوندان آذربایجان تاریخینین تامامیله آیری ایستقامتده یازیلماسی طلب اولوناجاقدیر.

یوسف یوسف اوف ناخچیوان آدینین هر طرفلی علمی ایضاحینی وئردیکدن سونرا بئله قارار گلیر کی، ناخچیوان اوپکونیمی (ایلک دفعه پتولئمئیده - ناکسوانا) «یاخشی و یا اعلی سو دیبیری»، «معالجه وی مینئرال اولکه سی» معناسیندادیر. البته، بو، ناخچیوان آدی حاققیندا سون سؤز دئییل، یالنیزبیر فیکردیر. مولیفین فیکرینجه، «آراز» سؤزو هیند - اروپا دیللرینده اولان «آرت» و تورک دیللرینده اولان «اوکس»، «اوکاس»، «یاکاس» سؤزلریندن یارانمیشدیر کی، اولار دا «چای»، «سو»، دئمک دیر [ص. ۱۱۲]. بلکه ده بئله دیر، لاکین بو هیدرونیمین ایکی دیلده اولماسی نه ایسه او قدر ده عاغیلا باتان دئییلدیر.

«ماسیس» داغینین اثرمنی جه دن ترجمه سی «بؤیوک» دئمک دیر. آذربایجانلیلارین «آغری» داغ دندیی داغین آدینی اثرمنی لر «آرات» قویولار. تدقیقاتچی، بیزجه دوغرو حساب اندیرکی، بو اورونیم تورک منشالی دیر و «آغری» - «آدی»، «اگیر»، «اکیز»، «قوشا» دئمک دیر. اصلینده آرات داغی مئسوپوتامیانین شیمالیندا یئرلشمیشدیر. بو باره ده «اینجیل» ده (بیبلیا) یازیلیمیش و گؤسترلیمیشدیر کی، نوحون گمی سی همین داغدا دایانمیش، مقدس کیتابدا آدی چکیلن «آرات» - «اورارتو» سؤزونون عکسی دیر. سونرادان تدریجاً همین داغین آدی اول کی یئرینی ده ییشدیره رک ایندیکی آغری داغین آدینین یئرینی توتماغا مئیل ائتمیشدیر [ی. یوسف اوف، ۱۹۸۷، ص. ۱۰۹].

عمومیتله، قدیم شرق تاریخی اوزره گؤرکملی متخصص اولماق اعتباری ايله ی. یوسف اوفون جنوبی آذربایجان اراضیسینده اثرامیزدان اول اوچونجو مین ایللیکدن باشلاپاراق منبع لرده آدلاری چکیلن سو، کوتی، لولوبه، توروککی، کاششو و سایر طایفالارین ائتنیک منسوبیت لری حاققیندا فیکرلری باشقا تاریخچیلرین دئدیکلریندن کؤکلو صورتده فرقله نیر. اونون فیکرینجه، همین قدیم ائتنوسلار ایچه ریسینده آلتای و یا قدیم تورک منشالی طایفالار دا واردیر. بو یولدا مولیفه یئنی موفقیت لر آرزولاییریق.

آذربایجان توپونیمیا سینین تاریخی آسپنکته اویره نیلمه سی، خصوصی ايله قدیم توپونیملرین خالقیمیزین ائتنیک تاریخینین، ائتوگنئزنین تدقیقینده بیر منبع کیمی استفاده اولونماسیندا ق. ا. قئیباللائوین خیدمتی بؤیوک دور. او، بیر سیرا علمی مقاله

لرین و دؤرد مونوقرافیایانین مولیفی دیر. مولفین اساس توپونیمیک تدقیقات پرندهمندی ائتنونیملردیر، یعنی خالق و طایفا آدلاری دیر. آذربایجانین بیر سیرا ائتنوتوپونیملری - «کونکوت»، «اورییات»، انجی کین چای»، «زونود»، «تانقیت»، «الت»، «دوربتلی»، «تیرکش»، «قوللار»، «قالاقاین»، «جورات»، «دوندارلی»، «گوروس»، «قارقار»، «ترتر»، «اران زمین»، «عسگران»، «اؤنجاللی»، «قاپانلی»، «سالیان» و سایر محض اونون طرفیندن آراشدیریلیمیشدیر. اونون روس دیلینده نشر اولونموش «آذربایجان توپونیماسی» [۱۹۸۶] و «آذربایجانلیلارین ائتنوگنئزینده دایر» [۱ ج. باکی، ۱۹۹۱] و سایر اثرلری چوخلو منبع و ادبیات اساسیندا یازیلیمیشدیر.

ق. قئیبوللایو آذربایجان توپونیماسیندا ایکی یوزه قدر قدیم تورک منشالی سؤزلر آشکار ائتمیشدیر. محض قدیم توپونیملر اساسیندا مولیف «کیممئر»، «قارقار»، «ساک»، «آلبان» و «کاسپی» ائتنونیملرینی قدیم تورک منشالی حساب اندیر. بو جهتدن اونون فیکیرلری ی. یوسف اوفون کونسئپسیاسینی تصدیق اندیر.

سون ایللرده اثرمنی داشناکلاری قاراباغی آذربایجانان قوپارماغا چالیشیرلار. اونلار بو خام خیاللارینی اونولا اساسلاندیریرلارکی، گویا تاریخاً کور- آراز آراسی اراضی، او جمله دن قاراباغ اثرمنی تورباغی اولموش و بورانین یثرلی ساکینلری ده اثرادان اول ایکینجی عصردن اعتباراً اثرمنی لر اولموشلار.

ق.۱. قئیبوللایو «قاراباغ. سیاسی و ائتنیک تاریخینه دایر» [باکی، ۱۹۹۰] ادلی اثرینده اثرمنی لرین بو کونسئپسیاسینی تاریخی فاکتلار، ان اول، قدیم توپونیملر اساسیندا پوچ ائتمیشدیر. محض داغلیق قاراباغ اراضی سینین اثرکن اورتا عصر توپونیملرینی آراشدیراراق بونلارین اساساً تورک منشالی اولدوغونو ثبوت ائتمیشدیر. بو گؤستریرکی، آذربایجانلیلار بعضی تدقیقاتچیلارین دندیی کیمی، ۱۱-۱۲ سنجی عصرلرده گلمه لر دئییل، یثرلی و آوتوخوندور. البته، بو استقامتده هله چوخ ایش گؤرولمه لیدیر.

ق.۱. قئیبوللایوین ایکی جیلدلیک «آذربایجانلیلارین ائتنوگنئزینده دایر» [۱ ج. باکی، ۱۹۹۱] روس دیلینده نشر اولونموش اثری بیزجه هم قدیم توپونیمیمیز (چونکی اثرده کلی میقداردا قدیم توپونیم و آنتروپونیمین معناسی آچیلیمیشدیر)، همد ائتنیک تاریخیمیز ساحه سینده بؤیوک علمی نائلیت ساییلمالیدیر. بورادان آیدین گؤرونورکی، ایندییه دک منشاییمیز حاقیندا دئییلنلرده یانلیش فیکیرده اولموشدور.

تاریخ و توپونیمیا حاققیندا دانیشارکن واختسیز آرامیزدان گئتمیش استعدادلی بیر تاریخی - توپونیمچینین آدینی چکمه مک مومکون دئییل. صحبت صراف کریم اوف حاققیندا گئدیر. دبلچی - توپونیمچی مرحوم علی علی یئودن سونرا ص. کریم اوفون وفاتی توپونیمیمیز اوچون آغیر ایتگی دیر. ص. کریم اوف بیر سیرا علمی مقاله لرین مولیفی دیر. او، یوسیف یوسیف اوف، علی حسین زاده و قیاس قئیواللائئوین یولو ایله گئده رک توپونیملرین تاریخی منبع لر اساسیندا تدقیقینده بؤیوک ایش گؤرموشدور.

آذربایجان توپونیماسینی مختلف جور تصنیف ائتمک اولار. توپونیمیک ادبیاتدا، عمومیتله، آیری- آیری تصنیفلر موجوددور. بورادا بو حاقدا گئیش صحبت آچماق فیکرینده دئییلیک. یالنیز اونو قئید ائدک کی، توپونیملرین همده نولرینه - اورونیملره، هیدرونیملره، ائنتوتوپونیملره، زوونیملره و سایر گؤره تصنیف ائتمک قبول اولونموشدور. توپونیملرین بو سبکده تصنیفی حاققیندا رئسپوبلیکامیزدا توپونیمیک ادبیاتدا چوخ دئیلمیشدیر. بیز ده بو تصنیفه اوغون اولاراق توپونیملرین مختلف نولری حاققیندا ملاحظه لریمیزی سؤیله یه جه ییک.

توپونیملرین نولری اورونیملر

آذربایجاندا گلین قایا آدلی بیر نجه جغرافی آد واردیر. اونلارین بعضاً گلی قایا دئییل، یانلیش اولاراق قالین قایا اولدوغونو دا ادعا ائدیرلر. قایالارین بنله آدلاندیریلماسینین مختلف سبب لری واردیر. شوبهه سیز، اونلارین بعضی لری حقیقتاً گلین ایله علاقه داردیر: گلینین اؤزونو قایادان آتماسی، گلین لرین بو قایادا اوتورماسی و سایر همین قایالار حاققیندا روایتلر ده واردیر. لاکین بعضی قایالارین بنله آدلانماسی اونلارین گلینه اوخشاماسی (گویا داشا دؤنموش گلین) ایله ده باغلیدیر.

دره له یز داغ سیلسله سینده، قاراباغ وولکانیک یایلا سیندا اولان داغلار گلین قایا داغلاری آدلانیر.

قاراباغ وولکانیک یایلا سیندا، جنوب شرقی قافقازدا تاختا یایلاق آدلی داغلار واردیر. اونلار گئیش داغ دوزنلیکلریندن - تاختاوارلی سال قایالی دوزنلیکدن عبارتدیر. بو داغلار عمله گلمه باخیمیندان ساحه وی اهنک داشلاری اوزه رینده، وولکانیک (لاوا) یایلاردا، دوزلمه سطحلرینده و سایر عمله گلمیش رلئیفه مالیکیدیر. جغرافی آد رلئفین عمومی گؤرونوشونو اولدوغو کیمی، یعنی اوبیئکتیو شکیلده عکس ائتدیریر. داغلارین بعضی سی

اؤزخاریجی گۆرونوشونه گۆره دوه نین بوینونو، صاندیغی، فارماشی، خورجونو، سینییه چکیلیمیش پلووو، تاباغی و سایر خاطیرلادیر. اونا گۆره ده کیچیک قافقازدا فارماش تپه، بویک قافقازدا خورجونلار، صاندیق، پلووجا، دوه بوینو داغلاری واردیر. بیرینجی ایکی جغرافی آدین وئریلدیگی داغلار خاریجاً کوبیکی خاطیرلادیر. خورجونلار ایسه (کیش جایی حوزه سینین یوخاری آخینی) داغ تیره سی، اونون گونئی و قوزئی یاماجلاری اتکلرینده چۆکلکیلکیرلین (بورادا بوزلاق منشالی) اولماسی ایله علاقه دار وئرلمیشدیر.

داشاغیل چاینین یوخاری آخینیندا اولان داغلاردان بیر (چاپین ساغ یاماجی) زیندان داغ آدلانیر. بو داغین زیروه سی اهنک داشلی قوم داشیلاریندان یارانمیشدیر. اونون اوستو حمار، دۆرد کونج و اطرافدان اوچوروملودور. بو داغ ظاهری گۆرونوشونه گۆره زیندانا اوخشییر.

سیوری فورمایا مالیک اولان زیروه لر، عادتاً، اثروزیا و دونئداسیایا داواملی سوخورلاردان یارانمیشدیر. بئله زیروه لر بعضاً شیش تپه (قاراباغ وولکانیک یایلاسی) آدلانیر. داغ یاماجینین، خصوصی ایله آشیریملار قالدان یوللارین سالدینگی 'داغ یاماجلاری داشلی، قایالی اولدوغوندان حرکت اوچون جیددی مانع چیلیک تۆره دیر. اونا گۆره ده قاراباغ وولکانیک یایلاسیندا اولان داغلاردان بیرینین آدی دیک پیلله کن (M ۳۵۵۴) آدلانیرلمیشدیر.

داغلارا سالدینمیش جیغیرلارین بعضی سی قایالیق و داشلیقلاردان کئچدیینه گۆره، بو یوللارلا گئندن آتلارین نالارینین میخی تۆکولور. رنسپوبلیکامیزدا بیر نئچه داغین میخ تۆکن (M ۳۴۰۰، کیچیک قافقاز) آدلانماسی دا بونونلا علاقه داردیر.

ولکانیک یایلالاردا لاولارین فیزیکی آشینماسی نتیجه سینده چینقیللیقلار یارانمیشدیر. چینقیل جغرافی تئرمینی روس دیلینه «چینقیلی» آدی آلتیندا داخیل اولموش و گئومورفولوگیا علمینده ده استفاده اولونور. چینقیلا منسوب داشلارین هر بیرینین دییامتری اونلارچا متره چاتیر. چینقیللیقلار داغ یاماجلاریندا داش آخینی، داش «چایلار» ی یارادیر. کیچیک قافقازین وولکانیک اراضیلرینده یارانمیش بری چینقیلی داغینین آدی بونا میثال اول بیلر.

کیچیک قافقازدا (کلبه جر) کیچیک بیر چاپین آدی قارا دیرناق آدلانیر. بو جغرافی آد دره یاماجینین قایالیق، داشلیق اولماسی و حیوانلار عالمینین دیرناغینین داشلیقدا گئتمه

سی، سورتوله رک یارایا چئوریلمه سی نتیجه سینده وئرلمیشدیر. چایین آدی جانلی عالمین اورادا حرکتینین محدود اولدوغونا اشاره دیر. دئمه لی، «قارا» سؤزو رنگ بیلدیریر، لاکین بورادا بو سؤز یاماجین حیوانلارین دیرناغینی قارا گونه قویماسینی بیلدیریر.

داغلیق اراضیلرده، گئیش داغ دوزنلیکلرینده - دوزلمه سطحلرینده و یا هامار یاماجلاردا بیر - بیریندن آرالی قایالار گؤرونور. اونلار کناردان بیر زولاق اوزره بیر - بیرینین آردینجا دوزولور. بیر - بیرینین آرخاسینجا دوه قاطارینین خاطیرلاتدیغیندان بو اراضی قاطر قایا داغی (M ۳۰۰۸) آدلانیر. دئمه لی، رتلیثفین گئومورفولوژی قورولوشو « قاطر قایا» جغرافی آدینین عمله گلمه سی اوچون زمین یاراتمیشدیر.

کیچیک قافقازین (لاچین رایونو اراضیسی) بؤیوک ایشیقلی (M ۳۵۵۰) و کیچیک ایشیقلی (M ۳۴۵۰) داغلاری وولکان منشالی دیر. اساساً داغ-چمن لاندشافتینا مالیک بو داغلارین آدینا اولان «ایشیقلی» سؤزو ایلین گونشلی گونلرینده قارلی زیروه لرین پاریلداماسی ایله علاقه داردیر.

قاراباغ وولکانیک یایلاسیندا وولکان منشالی داغ بیر نچه دلی داغ واردیر. «دلی داغ» آدی داغین گؤزله لاردان بیر دلی داغ (M ۳۶۱۶) آدلانیر. آذربایجاندا نیل معدن دومانا بورونمه سی و یاغیش گتیرمه سی کیمی طبیعی حادثه لرله علاقه داردیر. بئله حالدا هاوا شرایطینین غفلتاً پوزولماسیندا هاوانی و یا اقلیمی یوخ، داغی گوناھلاندیریرلار. بئله لیکله، «دلی داغ» جغرافی آدی یارانیر.

تورکمنستانین گون باتانیندا تووتر، تووترقیر آدلی یئر واردیر. بو جغرافی آد «تووتر» و «قیر» سؤزلریندن یارانمیشدیر. «تووتر» سؤزو م. قاشقارییه گؤره، «توقتر»، رشیدالدینه گؤره ایسه «دوکت» دئمک دیر. اونلارین معناسی «بیر یئر ییغیشماق» (تورکمنجه «بیر توپارا اویشتمک») دئمک دیر. تورکمنستانین کالینین رایونونداکی تووتر آدلی اوبا (کند) [س. آتانیازوف، ۱۹۸۱، ص. ۴۵] آدی دا یقین کی، بو سؤزله باغلیدیر. تووتر (توقتر، دوکت) جغرافی آدلاری آذربایجاندا و تورکیه ده واردیر [س. آتانیازوف، ۱۹۸۱].

بیزجه، روسیه ده اولان توتر اویکونیمی ده تووتر توپونیمیندن اولوب، تورک منشالی دیر. بو جغرافی آدلارداکی فرق آنجاق سلاویان دیلینده اولمایان «[]» حرفینین دوشمه سیدیر. باشقا فیکیر ده اولایلر.

«قیر» سۆزو جغرافی تئرمیندیر. توپونیمیکادا جغرافی آد یارادان توپوفورمانت دیر. «قیر»، «قیریش» یئر (قیراشلیق) اورتا آسیاداکى آدییر آپئلللیاتیولرینین سینونیمی دیر. بیز قورو چؤل لاندشافتی اولان آلچاق داغلیق اراضیلره «قیر» دئییریک. بوزقیر لاندشافت تئرمینی روس دیلینده کی ستنپ سۆزونون سینونیمی کیمی ایشله نیر. تورکمن دیلینده ده «قیر» سۆزو عینی معنادادیر.

س. اتانیازوف [۱۹۸۱، ص. ۵۰-۵۲] مونقول دیلیندن یارانان و تورکمنستاندا راست گلین موغال (موقول)، گئرئی، گئرئیلی (گرای، گرایلی)، مئرکیت، «باتی یین» گه دیقی، چاقتای، خنله کینین چیلی و ژالاییر کیمی جغرافی آدلاری میثال چکیر. عینی جغرافی آدلار - موغال، چیغاتای، جلااییر، گرای کیمی ائنتوتوپونیملر آذربایجاندا دا واردیر. چیغاتای و گرای (گرای بی لی) شخص آدلاری دا احتمال کی، بو ائنتونیملرله عینی منشالیدیر.

آذربایجاندا بالتالی، بالتا، بالتا- چوخراک اویکونیملری واردیر. بالتا آلت آدی دیر. بالتا قاقاووزلاردا بالتاللیق و یا سوجوق یئر ده دئییرلر. سانکی بئله حساب ائتمک اولاردی کی ، بالتالی و بالباجی کند آدلاری بو آلت له مشغولیت دن ایره لی گلیمیشدیر. لاکین بو، یانلیش دیر. تدقیقاتچیلار گؤستمیشلر کی، هر شئیدن اول، بالتا ائنتونیمدیر. بالتا ایله باغلی جغرافی آدلارا اوزبکستاندا (بولتالی)، قازان خانلیغیندا (بالتاچی) دا تصادف اولونور. دئمک، بو، عموم تورک منشالی ائنتونیم دیر[ت. نافاسوف، ۱۹۸۸، ص. ۴۱].

قووداغی آذربایجاندا هم زیروه، همده داغ سیلسله سی دیر، گیردیمانچای حوزه سینین یوخاری آخینندادیر.

اوزبکستاندا «قوو» سوزو ایله یارانان ۸ جغرافی آد واردیرکی، بونلاردا «بولاق» (قووبولاق)، «دره» (قوودره)، «دهنه» (قوودهنه)، «ژالوب» (قوو ژالوب)، «اورقان» (قووورقان)، «اوشمان» (قوووشمان)، «خانا» (قووخانا) سۆز و شکیلچیلرینین بیرلشمه سیندن یارانمیشدیر[ت. نافاسوف. اوزبکستان توپونیم لرینین ایضوخلی لوغاتی، تاشکنت، ۱۹۸۸، ص. ۵۴].

آذربایجاندا «قوو» سۆزو چاخماق داشیندا ایشله نیلن (پامبیق دان دوزه لن) «قوو» معناسیندادیر. لاکین «قوو» اؤزبکستاندا چؤککلیک ، چوخور، دره نین ایچینده کی

آلچاقلیق معناسیندا ایشله نیلیرقووخانا توپونیمی نین ایضاحینی وئررکن ت. نافاسوف اونو سیغیرخانا، په یه (مال خانا) ، سارای معناسیندا دا ایشله دیر.

لاکین ق. قئیواللایئو ثبوت ائتمیشدیرکی، «قوو» (قدیم روس منبع لرینده «کوی»، «کوو») قیپچاق طایفالاریندان بیرینین آبدیر و آذربایجاندا قوولار، قوولار- ساریلی و سایر کند آدلاری دا همین طایفانین آدینی عکس ائتدیریر. دئمک، ایلک باخیشدا بو و یا دیگر توپونیمین آدی سانکی آبدیندیر، لاکین آرئال نظره آلیندیقدا باشقا معنا کسب ائتدییی نظره چارپیر. اونا گۆره ده بعضی توپونیم لر «آلدادیجی» اولور.

تورک دیلرینده «مان» - هم قویون، هم ده قالا دئمک دیر. دئمه لی، قازاخستانین خزر ساحیلرینده اولان مانقیشلاق یاریم آداسی آدینین ائتیمولوگییاسی تورک دیلرینده «قالا قیشلاق» و یا «قویون قیشلاقی» معناسیدیر [باخ: س. آتانایزوف، ۱۹۸۱، ص. ۴۴].
س. آتانایزوف قنید ائتدییی کیمی، «مان» سۆزو حاضیردا ایشله دیلمه سی ده تورکمنستانین داش حووض ویلایتینده کی مانقیر و مانقیرچاردره قالا آدلاریندا قالمیشدیر.

اوست یورت دوزن لیبی خزر دنیزی ایله آران گۆلو آراسیندا یئرلشیر. بو جغرافی آد شفاف اولماقلا اوست (یوخاری، اوجا و یورت) معناسیندا دیر (یوخاری یورد، اوجا یورد، یوخاری اوبا دئمک دیر) [س. آتانایزوف، ص. ۴۴].

هیدرونیم لر

اۆلکه میزین تورک توپونیمیاسیندا ماراقلی بیر خصوصیت مشاهدیه اولونور. آذربایجاندا اولان بیر توپونیم عینی ایله اورتا آسیا، قازاخستاندا، آلتای و حتی یاکوتیادا موجود دور. محض بو خصوصیت توپونیمین دیل منسوبیتی نین معین ائدیلمه سینده بؤیوک رول اویناییر. توپونیمیک تدقیقاتدا گۆزله نیلمه سی ضروری اولان بیر پرینسیپ ده اودور کی، هر هانسی بیر توپونیم آراشدیریلارکن اونون آرئالی معین لشدیریلمه لیدیر.

ارمنستانین ائتمیادزین رایونوندا ایلنلی آدلی آذربایجانلی کندی وارایدی. بو کند قارا سو چاینین (آراز چاینین سول قولو) ساحیلینده دیر. ت. نافاسوف [۱۹۸۸، ص. ۱۰] اۆزبکستاندا اولان آیلانچار آدلی چایین ائتیمولوگییاسیندان دانیشارکن یازیر کی، «آلان» سۆزو چایین داغ چیخینتی سینی دولانیب (ایلیب، آیلانیب، دۆنوب) کئمه سینی

بیلدیریر. بو هیدرونیمین ایکینجی کومپونئنٹی اولان «چار» سۆزو ایسه عینی ایله بیزیم بعضی توپونیملرده کی چار(یارغان) سۆزونون فونئتیکی شکلینده دیر.

دئمه لی، ایلن لی کندینین آدی دا قارا سو یاتاغینین اییلن، دۈنن (آیلانان) حیصه سینده یئرلشمه سی ایله علاقه داردیر. بوندان اول، قارا سو چایی دوزلیکدن آخدیغی اوچون آراز چایینا تۆکولرکن اونون حرکت سرعتی آزالیر، اونون سویو یاتاقدا ایلک گۆرونوشده شیشیر، دایانیر و یا ایله نیر. اودورکی، ایلنلی کندینین آدی «ایلمک» له یاناشی، «ایلمک» سۆزو ایله ده علاقه دار یارانا بیلر.

قوبوستاندا جولغا آدلی قورو دره واردیر. «جولغا» توپونیمینه کیریمدا، اۆزبکستاندا و دیگر یئرلرده ده راست گلئیر. تورک- مونقول دیلرینه منسوب سۆز اولماق اعتباری ایله «جیلغا» دره سینونیمی کیمی ایشله دیلیر. اۆزبکجه «ژولقا»، تورکمنجه «ژولقه» قیرغیزجا «ژیلقا»، تاتارجا «یئلقا»، آذربایجانجا «جولغا» عینی سۆزون فونئتیکی فورمالاریدیر[ت. نافاسوف، ص. ۷۶].

ارمنستاندا زنگی چای (گۆیچه گؤلوندن باشلانیر)، زنگی باسار ماحالی و رایونو وار. اۆزبکستان اراضیسینده عینی توپونیمدن بحث اندرکن ت. نافاسوف اونو فارس دیلینده کی «سنگ»- «تک داش»، «تپه» سۆزو ایله باغلایر[ص. ۷۹]. زنگی چایی داغلارا کسيلمیش دار و درین دره لردن، بعضی ایسه کونیون واری داش قفسلردن آخیر. اثرمنی لر زنگی چایینین آدینی ده ییشدیره رک هرازدان آدلاندیرمشلار.

آذربایجان یئر آلتی و یئر اوستو ثروتلرله زنگین دیر. بونلارین بعضی سی خالقا مختلف یوللارلا معلوم اولموش، دیگرلری ایسه نامعلوم قالمیشدیر. مثلاً، یئر آلتیندا کوکوردون اولماسیندان خالق کوکوردلو مینئرال بولاقلار و آخار سولار واسیطه سیله خبر توتموش و اونلارین آدینی کوکورد سو چایی (کوکورد چای- گده بی)، کوکورد سو مینئرال بولاغی (قوبا) قویموشدور. سطح سولارینین شور اولماسی دوزلو آخماز (اغداش)، دوز داغ گؤل (سالیان)، دوزلاق اراضی سی (داغیستان، دربند)، دوزلاق قصبه سی (یئولاخ) و دوز معدنلرینین اولماسی دوزداغ (بابک) آدلارینین وئريلمه سینه زمین یاراتمیشدی.

داش طبیعی ثروتلردن بیریدیر. دیلیمیزده داش همده قایا، قایالی یاماچ معناسیندادیر. مختلف نوع داش (اهنگ داشی، گۆی داشی، چای داشی، قنبر، که وک داشی) موجود اولسادا خالق هامیسینی عینی جور آدلاندیریر. حتی میس معدنلریندن چیخاریلان فیلیز ده

«داش» آدلانیر. مثلاً، تووز رایونونداکی قاراداش کندنین آدی هله ۱۸-نجی عصرده میس فیلیزی چیخاریلماسی ایله باغلیدیر.

«داش کسن» آدلی بیر نئچه توپونیم واردیر. اونلارین بعضی سی فیلیز داشی چیخاریلماسی ایله علاقه داردیرسا (داش کسن شهرینین آدی)، بیر قیسمی ائو تیکمک اوچون داش چیخاریلان (کسیلن) یئرلردیر. داغلیق شیرواندا و زنگه زوردا کئچن عصرده «داش کسن» آدلی توپونیم واردی کی، اونلار محض تیکینتی داشی چیخاریلان یئرلر ایدی. «داش» جغرافی تئرمینی نین توپونیمین اولینده دورماسی ایله آذربایجاندا چوخلو جغرافی آد - «آغیل» (داشاغیل)، «آلت» (داش آلتی)، «بولاق» (داش بولاق)، «بورون» (داش بورون) و سایر توپونیملر یارانمیشدیر. «داش» توپوفورمانتی ایله یارانمیش آذربایجان منشالی توپونیملره گورجوستان، ارمنستان و داغیستان اراضیسینده ده راست گلینیر. «داش» سؤزو ایله باغلی جغرافی آدلار اساس اعتباری ایله داغلیق اراضیلرده، داش بول اولان یئرلرده یارانمیشدیر. «داش» سؤزونون اشتراک انتدییی توپونیم گؤستریر کی، اورادا بو سؤزون بو و یا دیگر معناسینی احاطه ائدن داش واردیر.

آذربایجاندا «داش» سؤزونون اشتراکی ایله ۲۴-دن آرتیق اویکونیم یارانمیشدیر. بورایا بو و یا دیگر اوبینکتین جغرافی یئرلشمه سی (داش آلتی، داش باشی، داش بولاق، داشلیجا، داشکند، داشلی، داش سالاحلی، داش اوشتن، داش اوز و سایر)، اونون هانسی شخسه منسوب اولماسی (داش ونیسللی، داش دمیری لی)، داشین کیمیه وی ترکیبی (داش دوز)، داشدان طبیعی ثروت کیمی استفاده ائدیلمه سی (داش کسن) و سایر داخل دیر. «داش بولاق» بولاغین چیخدینی یئرین داشلی - قایالی اولماسینا اشاره دیر. یاخود «داش یاتاق» داغ یاماجیندا سالینمیش مال - قارا یاتاغینین داشلی و یا او یئرین داشلی اولماسینی گؤستریر.

طبیعی ثروتلرین بعضی سی یالنیز گئولوگیا علمینین انکشافی ایله، باشقا سؤزله ، یئرین تکیندن اوزه چیخاریلماسی ایله خالقا معلوم اولموشدور. مثلاً، قالای، گوموش، کوبالت و سایرطبیعی ثروت و مثال آدلاری ایله باغلی توپونیملریمیز ۱۹-۲۰-نجی عصرلرین محصولدور. لاکین بو سؤزو دمیر حاققیندا دئمک اولماز. تاریخچی لره گؤره آذربایجان اراضی سینده دمیر ائرادان اول ۱-نجی مین ایلیکدن معلوم دور؛ اولو اجدادلاریمیز دمیر فیلیزینی چیخاریب اریتمیش و دمیر آلت لر دوزلتمیشلر.

دمیر داغی (گورجستان)، دمیر داغی (اوردوباد)، دمیرلی سو(جولفا)، دمیر تپه (قازاخ) جغرافی آدلاری قدیم آدلاردیر. دمیرچی، دمیرچیلر، دمیرچی دام، دمیرچی دره سی، دمیرچی چای کند و چای آدلاری محض قدیم دمیرچی لیک صنعتی ایله باغلیدیر.

زه ی(آلونیت) مینترالی دا خالقیمیزا چوخدان تانیس دیر. زه ی لیک چایی، زه ی لیک کند آدلاری(داش کسن، کلبه جر، آغ دره) بو اراضیلر زه ی استحصالی ایله علاقه داردیر. زه یدن بویاقچی لیکدا گئنیس استفاده ائیلدیییندن آذربایجاندا خالچا، کیلیم، پالاز و سایر معمولاتین توخونولماسیندا مهم یئر توتوموشدور.

قدیم دن (تونج دؤرو) آذربایجاندا چیخاریلان میس، الوان مثاللا علاقه دار بابک رایونوندا میس داغ، ارمنستانین نویئنبریان رایونوندا میس خانا جغرافی آدلاری واردیر. ۱۹-نجی عصرده 'کده بی رایونو اراضیسینده میس اریتمه زاوودلاری موجود ایدی. بو رایوندا بیر چای میس سویو آدلانیر.

آذربایجاندا دمیر اشیالاری ایتی لمک اوچون ایشله دیلن خصوصی داش «بولوؤ داشی»، بعضی یئرلرده ایسه «خارت داشی» آدلانیر. بولوؤ داشی وولکان اوگئن انفوزیو منشالی سوخورلاردان یارانیر. لاجین رایونوندا بیر کند بولوولوک کندی آدلانیر. رئیسوبلیکامیزدا خارات داشی، خارتوز(خاراتوزلو) اورونیم لری واردیر.

آذربایجان دیلینده «قیزیل» سؤزو هم الوان مثال، همده رنگ بیلدیریر. «قیزیل» توپوفورمانتی ایله بیرلشن باشقا فورمانتلار («آغاج»، «عاقیل»، «آرخ»، «بوغاز»، «بولاق»، «بورون»، «ونگ»، «داش»، «قازما»، «کیلسه»، «قیشلاق»، «ماغارا»، «توهور»، «بولغون»، «چای»، «شفق» و سایر) بوللوجا توپونیم یاراتمیشدیر. بو توپونیملرده قیزیل اساساً تورپاغین و یئرین و سایر رنگینین قیرمیزیمتیل اولدوغونو بیلدیریر. قیزیل شخص آدی کیمی قدیم دن موجود دور. مثلاً، قیزیلی - کنگرلی (آغدام).

توپونیمیامیزدا «قوم» سؤزو ده گئنیس یئر توتور. «قوم» توپوفورمانتینا قوشولان سؤز و شکیلچیلردن بیر سیرا جغرافی آدلار (قوملو داش داغی، قوم باشی داغی و کندی، قوملا کندی، قوملاق چای، قوملوق داغی، قوم تپه یئر، قوم یاتاق گؤل و سایر) یارانمیشدیر.

آذربایجان نفتی هله قدیمدن مشهور دور. نفت داشلاری، نفت چالا، قیرداغ، قیر گؤل توپونیم لرینین یارانماسینا نفت چیخاریلماسی سبب اولموشدور.

آذربایجان گونشلی رئسپوبلیکا آدلانیر. گونش حیات منبعی دیر. یئر کوره سینده گونش سیز نه ایستی لیک، نه ده ایشیق اولاردی. اونا گۆره هر یئرده، او جمله دن آذربایجاندا گونشلی گونلرین چوخلوغو ایله اؤیونورلر. مثلاً، رئسپوبلیکامیزدا گونش پارلیتی سی ایله ۲۸۰۰ ساعتدیر. بونا اساساً تورباغین گونشدن آلدیغی تئمپئراتورون جمعی نی (۱۰درجه دن یوخاری) حسابلايير و اونا اویغون اولارق کند تصرفاتی بیتکی لرینی رایونلاشدیریرلار.

گونشین قدرینی بیلن و همده واختی ایله اودا، ایشیغا، حرارته ستایش ائتمیش آذربایجانلیلار گونشله باغلی بیر چوخ جغرافی آد یاراتمیشلار. بورایا گونئی داغی، گوندورداغ، گونئی بولاغ، دده گونش کندی (شاماخی)، گونئی کندی (باسار کنچر)، گونئی باغ (اوردوباد)، گونئی قالئر (یوخاری قاراباغ)، گونئی داش داغی (کراسنوسئلسک)، گونئی کند(داش کسن)، گونئی محله کندی (قوبا)، گونئی په یه (کلبه جر)، گونش قصبه سی(بئيله قان)، گونشلی(دوه چی، خاچماز، ختایی، باسارکنچر)، گونش تپه(باسار کنچر)، گون قیشلاق کندی (زنگیلان) کیمی توپونیملر داخیل دیر.

گونشلی(گونئی) یاماجین عکسی کۆلگه لی (قوزئی) یاماج اولدوغوندان یاماجین گونش دؤین حیصه سینین عکسی قوزئی لر سیلسله سی (قوبا)، قوزئی کندی (آغسو) و قوزئی دوزو (شاهبوز) آدلاندریلیمیشدیر. قوزئی یاماجلارین هاواسینین گونئییه نسبتاً سرین اولماسی بیر خالق بایاتی سینین یارانماسینا سبب اولموشدور:

داغلارین قاری منم،

گون ده یسه اریمنم.

قبریم قوزئی ده قازین،

جاوانام، چورومرم.

گۆرۈندویو کیمی، اورونیمیمیزین تشکلونده لاندشافت و طبیعی ثروتلر مهم رول اوینامیشدیر. اورونیم لرین بؤیوک حیصه سی طایفا، خالق و شخص آدلاری، هابئله حیوانلار عالمی (زورونیملر)، بیتکی اؤرتویو (فیتورونیملر) ایله باغلیدیر. بو باره ده رئسپوبلیکامیزدا چوخ یازیلیمیشدیر.

فیتوتوپونیملر

فیتونیم- «بیتکی آدی» دئمک دیر. فیتونیملردن یارانان یئر آدلاری فیتوتوپونیملر آدلانیر.

آذربایجان زنگین بیتکی، گول، آغاج و سایر نوعلری اولان اؤلکه لردن دیر. بو بیتکی عالمی توپونیمیدا دا عکسینی تاپمیشدیر. گول، چیچک، یاریز، لاله، بنؤشه، شام، پالید، سؤبود، آلچا، آما، آرمود، ینمیشان، هنیوا، نار، قوز، شابالید، فیندیق، ازگیل، اوه لیک، گيجتکان، بالديرغان، ایشقین و سایر فیتوتوپونیملرله باغلی کلی میقداردا توپونیملریمیز موجوددور. بورادا اولنلارین حتی آز بیر حیصه سیندن ده دانیشماق ایمکانی یوخدور، چونکی اولنلار ساییزدیر.

رئسپوبلیکادا توپونیمیا یا عاید اثر و مقاله لرده فیتوتوپونیملر حاققیندا یازیلیمیشدیر. لاکین فیتوتوپونیملریمیز هله ده مستقیل توپونیمیک تدقیقات موضوعو اولمامیشدیر.

زوونیملر

زووتوپونیم - حیوان، او جمله دن ده حشرات، قوش و سایر آدلاری اساسیندا یارانان جغرافی آددیر.

تورک خالق لارینین زووتوپونیملری اوچ یوللا یارانمیشدیر. بیر گروهو رئال حیوانلار عالمینی عکس ائتدیریرسه، دیگر گروهو قدیم لرده توتئم حساب ائدیلمیش و ستایش اولونموش حیوانلارین(آت، قورد، آبی، شاهین، قارتال، قویون، دوه و سایر) آدلارینی یاشادیر. باشقا بیر یول طبیعی اوبیئکتین خارجیجی گؤرکمه اساساً هانسی بیر حیواناسا اوخشادیلاراق وئريلمیش جغرافی آد اولموشدور.

تورک دیللی خالق لار آراسیندا قورد (جاناوار)، قویون، آت، دوه و سایر همیشه مقدس ساییلمیشدیر. بو سبب دن ده همین حیوانلارلا باغلی توپونیملر یارانمیشدیر. مثلاً، «قورد» زوونیمی ایله باغلی - قوردقوبو (آغسو)، قورد داغی(شکی)، قورد کئچیدی(شرور) کیمی آدلار بو قبیلدن دیر. معلوم دورکی، هر هانسی بیر حیوان هانسی جغرافی اوبیئکتده تئز- تئز گؤرونرسه، همین اراضینی او حیوانین آدی ایله آدلاندیریرلار. بو سببدن ده قوبونو، کئچیدی، داغی قوردون آدی ایله باغلامیشلار.

زووتوپونیملرده ائو حیوانلارینین آدلاری مهم یئر توتور. «دوه» ایله علاقه دار- دوه باتان چایی (اسماییللی)، دوه بوینو داغی(یاردیملی، اوردوباد و قاخ)، دوه لی

داغی(شاماخی)، دوه اؤلن(شرور)، دوه چی بازار(دوه چی چایی، دمیر یول ستانسیاسی)، دوه چی، لؤکباتان (قاراداغ)، نارداران (آبشرون) و باشقا توپونیملری گؤسترمک اولار.

داغ یوللارینین دولایی سی چوخ یوخوش، دیک اولدوقدا بئله یوللاری دوه بوینونا بنزه دیرلر. دوه چی رایون مرکزی ۱۹۴۰- نجی ایللره قدر دوه چی بازار آدلاندیریلیردی. سببی بورادا کئچمیشده دوه ساتیلان بازارین اولماسی ایدی. دوه آرپا چایین دره سینده اؤلدویوندن همین یئری دوه اؤلن، گؤللرین بیرینده لؤک (دوه نوعلریندن بیر) باتدیغیندان همین یئری لؤکباتان آدلاندیرمیشلار. دوه لرین چوخ اولدوغو (مثلاً، اوتلاقدا) یئرلر دوه لی داغ آدینی آلمیشدیر.

ایلان دا قدیمده توتئم اولدوغوندان اونا خصوصی قایفی ایله یاناشیلیردی. آذربایجانلیلار آراسیندا ایلانا ایکیلی مناسیبت واردیر. اونلاردان بیر یی زهرلی ایلانلار قارشی آمانسیز مناسیبت دیر. بو سببدن خالق آراسیندا دئییرلرکی، «ایلانی گۆره نه لعنت، گۆروب اؤلورمه یه نه لعنت، اؤلدوروب باسدیرمایانا لعنت» و یا «ایلاتین آغینا دا لعنت، قاراسینا دا». ایلان سسه تنز رئاکسییا وئردیندن سس گلن طرفه آتیلیر. اونا گۆره دئییرلر کی، ایلان گولله یه تنز گلیر. لاکین ایلانا باشقا مناسیبت ده واردیر. ائولری اؤزلرینه یووا سئچمیش ایلانلار مقدس ساییلیر. اونلارا توخونماق گوناهدیر. ائو ایلانلارینی، بیر قایدا اولاراق، اؤلدورمزلر. بئله ایلان ائو یییه سینه توخونمور. بعضاً ائو ایلانلاری اوچون گونون معین واختی ائوین بیر کونجونده قابدا سود قویوردولار. خالق آراسیندا بیرده دئییرلرکی، «ایلان هر یانا اگری گئتسه ده، اؤز یوواسینا دوز گئدر». ایلان داغی (کلبه جر، هوندورلویو ۲۴۶۷ متر)، ایلان داغی (جولفا، هوندورلویو ۲۴۱۲ متر) و سایر جغرافی آدلار، اورونیملر ایلانلا باغلیدیر.

«آت- مراددیر» دئییرلر، آت ایییدین آرخاسیدیر. اونا گۆره ایییدی آتسیز، آتی ایییدسیز تصور ائتمک مومکون اولمازدی. اینسان حیاتیندا، او جمله دن ائو تصرفاتیندا آت تاریخ بویو مهم رول اوینامیشدیر. آتیال داغی(قوبوستان) سو آیریجی آت یالینی خاطیرلاندیغیندان داغ بئله آدلاندیریلیمیشدیر. آغاجاقبول رایونوندا آت بولاق کندی و عینی آدلی دمیر یول ستانسیاسی واردیر. آتلارین اوتلادیغی یئرلره ایلخی آدلاری وئرمیشلر. ایلخی داش داغینین (سومقاییت) هوندورلویو ۲۳۶ مئتردیر. کورک چایین سول قولو ایلخی دره آدلانیر. مین کند مینئرال بولاقلاریندان بیر یی ایلخی سو آدلانیر. ایلخی اوتاریلان داغ ایلخیچی داغی آدلانیر(شاماخی، هوندورلویو، ۶۷۳مئتر).

ایتله باغلی جغرافی آدلار چوخ آزدير. ایت باشی آدلی داغین هوندورلویو ۲۱۱ متر دیر. بو داغ جلیل آباد رایونو اراضی سینده دیر. لاکین بو اورونیم بلاواسیطه ایتله باغلی دئیل، اوزاقدان ایت باشینا اوخشادیغینا گؤره، بئله آد آلمیشدیر.

زووتوپونیملر ایچه ریسینده قاپلان (پلنگ)، دونوز، قاپان، آیی، جئیران، مارال و سایر حیوان آدلاری ایله باغلی اولاراق یارانمیش آدلاردا واردیر. تاسفله قئید ائتمک لازیم دیرکی، جئیران، مارال، قاپلان آدلاری ایله باغلی یئرلرده ایندی اونلارین کؤکو کسلیلمیشدیر. یالنیز بئله توپونیملر گؤستریر کی، نه واختسا اورالاردا بو حیوانلار چوخ گئنیش یاییلمیشدی.

عمومیتله، توپونیملریمیزده آیی، آری، آسلان، ات، آهو، بالیق، بوغا، بولبول، قاپان، قاپلان، قوچ، قوزغون، قوزو، قورد، قوش، دانا، دوه، دونقوز، دونوز، دورنا، زلی، ایلخی، ایلان، اینک، ایت، کافتار، کئچی، کل، کله، جامیش، لاچین، مارال، اؤکوز، ساغ ساغان، سرچه، سیچان، سیغین، تازی، توراغای، تولکو، چاققال، جئیران، شونقار، سامور و سایر زوونیملر اؤز عکسینی تاپمیشدیر.

یوخاری دا گؤستریلن هر بیر حیوان آدینا بیر نئچه توپونیم میثال چکمک اولار(آیی تالاسی، آهوداغی، قوزغون قایا، زلی گؤل، قورد کئچیدی، جامیش اؤلن، تازی اوچان، توراغای داغی و سایر).

ماراللار داغ مثشه لرینین بزه ییی ساییلیر. «مارال» توپوفورمانتیندان سونرا گلن جغرافی تئرمینلر – مارال گؤل (خانلار)، مارال داغ(توووز، مئغری)، مارال زمی کندی (مئغری)، مارال داش ساحه سی(کلبه جر)، مارال زمیلر ساحه سی(تاباساران)، مارال یورد ساحه سی(آغ دره) کیمی توپونیملر یاراتمیشلار.

چؤل زوناسینین ان سجیه وی فاونا لاریندان بیری ده جئیران دیر. جئیرانلار اینتئنسویو اوولاندیغیندان سون یاریم عصر ارضینده آذربایجاندا اونلارین کؤکو کسلیمک اوزره دیر. جئیرانلارین دوزن و داغ اته یی حیصه ده گئنیش یاییلماسی ایله علاقه دار رئسپوبلیکادا جئیران اویوق، جئیران یایلاق، جئیران باتان، جئیران داغ، جئیران کئچمز، جئیرانلار، جئیرانلی، جئیران اؤلن، جئیران یازی کیمی داغ، سو آنباری، کند، اراضی، چای آدلاری یارانمیشدی.

آذربایجانین قامیشلیق و مئشه لرینده فاینالاردان بیرری ده چؤل دونوزلاری - قابانلاردیر. دونقوزداغ (اوغوز)، دونقوز دره سی(کراسنوسئلسک)، دونوز قایاسی داغی (قافان)، دونوز نوهور داغی و گوؤل (داغیست، روتول)، دونوز تپه داغی(گورج، سیقناک)، دونوز قالاسی اراضیسی (شاهبوز)، دونوز اوتن مینئرال بولاغی (ماساللی)، دونوزجا چاپی(شکی) همین فاونانین آدی ایله علاقه دار یارانمیشدیر.

قابانین یاییلدیغی یئرلرده بونونلا باغلی جغرافی آدلارا (قابان گدیک داغی- لاجین، قابان داغ- اسماییل لی، قابانلیق اراضیسی- قاخ) راست گلینیر.

آذربایجان اراضیسینده قاپانلا باغلی قافلانداغی (شکی) و قافلان قالا سیلسله سی (داش کسن و خانلار) جغرافی آدلاری واردیر.

زووتوپونیملر ایچه ریسینده «کنچی» زوونیمی ایله باغلی (کنچی بئلی، کنچی لی، کنچی قیران و سایر) آدلارا دا تصادف اندیلیر.

آذربایجاندا قوشلارین (اورنوتوفونا) آدی ایله باغلی بیر چوخ جغرافی آد یارانمیشدیر. شوبهه سیز کی، فونا ایله باغلی یارانمیش جغرافی آدلار اساساً بو و یا دیگر یئر اوچون خاکنئر اولان فاونانین آدی ایله باغلی وئريلمه لیدیر. مثلاً، سرچه آذربایجانین دوزن و آلچاق داغلیق اراضیسینده یاییلدیغیندان اونونلا باغلی جغرافی آد باشقا اراضیلر(مثلاً، اورتا و یوکسک داغلیق) اوچون سچییه وی دئییل دیر. دئمه لی، او یئرلرده سرچه ایله باغلی یارانان جغرافی آدا راست گلیمک اولماز (تصادف دن باشقا). گده بی و شکی رایونلاریندا سرچه لی داغ واردیر.

ایلین یاز فصلینده باهار مژده چیسی اولان قارانقوشون آدینا دا بیر داغ واردیر(بابک). قارانقوشون یاز آغزی گلیب سونرادان کؤچمه سی آذربایجانلیلارا اساس وئرمیشدیرکی، «جان وئیرسن، سرچه یه وئر، قارانقوش گلدی- گئندردی) کیمی آتالار سؤزونو ائله بخش ائتسینلر.

عمومیتله، «قوش» آدی ایله علاقه دار اولاراق قوش داش (اوردوباد)، قوش قالا(قوسار)، قوش قایا(آبشئرون)، قوش قایاسی(شاهبوز)، قوش تپه(فضولی)، قوش قالا(باکی)، داغ آدلاری یارانمیشدیر. قوشچولوقلا مشغول اولان بیر گروپ تورک دیللی خالق قوشچو، قوشچولار و قوش یوواسی کند آدلاری ایله ائئتوتوپونیمده ایز بوراخمیشدیر. لاکین یوخاریدا دندییمیز کیمی، «قوش»، «قوشلار»، «قوشچو» سؤزلری ایله یارانمیش

توپونیملرین هنج ده هامیسی «قوش» زوونیمی ایله علاقه دار دئیل. بو توپونیملرین بعضی سی قدیم تورک منشالی قوش (قوشچو، قوشان) طایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر. قاخ رایونوندا بولبول آدلی اراضی، آغ دره ده بولبول دزوو (دزوو- اثرمنی جه دره دئمک دیر) جغرافی آدلاری واردیر. بولبوله باغلی یارانمیش ائتتونیملر (بولبوله قصبه سی) زوونیم اساسیندا یارانمیش اویکونیمدیر.

آذربایجاندا قوزغون آدی ایله باغلی اوچ داغ (قوزغون قایا، قوزغونلو، قوزغون تپه) و بیر اراضی (قوزغون چایلاق) آدی واردیر.

داش کسن رایونوندا دورنالی آدلی بولاق واردیر. بو بولاقین آدی دورنا قوشونون اورادا مسکن سالماسی، بلکه ده بولاق سویونون دورنا گوزو کیمی دورو و یا شفاف اولماسی و یا دورنا کیمی قیزلارین او بولاقدان سه نکله سو داشیماسی ایله باغلی اولاییلر.

میکروتوپونیملر

جغرافی آد یئر آدیدیر. هر هانسی بیر آدین ماکروسو، نئزوسو و یا میکروسو اولاییلمز. لاکین آد وئرلین اوینکتین بؤیوک- کیچییی وار. دئمه لی، جغرافی آد اوینکتین آدی و بو اوینکتلر مختلف اولدوقلارینا گوره بؤیوک و کیچیک آدلار حساب ائدیلیر. میکروتوپونیملرین انله سی اولاییلر کی، اونلار مضمون و قدیم لیک اعتباری ایله بیر گروپ میکروتوپونیملردن چوخ- چوخ بؤیوک مضمونا مالیک اولسون. مثلاً، کلبه جر رایونوندا «قوچ داش» آدلی توپونیم واردیر. «قوچ» مقدس لشمیش بیر ائو حیوانی اولدوغوندان اونون داش هئیکلینی دوزلتمیش و قبیرلرین اوستونه سینه داشی کیمی قویموشلار. قوچا ستایش قدیم ابتدایی اجماع دینلریندن بیر اولان توتئمیزمله باغلیدیر. بیزده قوچاق، جسور، گوجلو، ایگید، قورخماز آدام کئچمیشده «قوچ» آدلانمیشدیر. مثلاً، «قوچ کوراوغلو»، «قوچاق» سؤزو ده «قوچ» سؤزو ایله باغلیدیر. قوچ دینی گؤروشلرده خصوصی یئر توتور. قوچ هئیکل لری تورک دیلی خالق لارا مخصوص قبیرلر اوزه رینده سینه داشی اولور. لاکین ساختاکار اثرمنی عالیملری ارمنستان اراضیسینده یاشامیش آذربایجانلیلارین قبیرستانلیقلاریندا قویولموش قوچ داشلارینی اؤزلرین سینه داشی حساب ائده رک اونلاری اوغورلوق یولو ایله اثرمنی کیلسه و موزه لرینه داشیییب آپارمیشلار.

یوخاریدا بیز توپونیملرین ماکروتوپونیملره و میکروتوپونیملره آیریلما سنینین معیارلی حاققیندا دانیشمیشدیق. میکروتوپونیملر ۱:۱۰ مین میقیاسلی خریطه لرده و یازیلی منبع لرده اولمایان آدلارا داخیل اندیلمه لیدیر.

جغرافی آدلار، او جمله دن خیردا یئر آدلاری اینسانلارین تصرفات فعالیتی، اقتصادی حیاتی ایله باغلیدیر.

تاریخدن، ائله جه ده معاصر حیاتی میزدان معلومدور کی، بیر چوخ یاشاییش منطقه لری خارابالینا چئوریلیر: بونونلا همین منطقه لرین اطرافیندا موجود اولان خیردا آدلارین عؤمرو بیتیر. اودورکی، میکروتوپونیملری اولومه محکوم ائتمه مک اوچون اونلار توپلانمالی و قورونوب ساخلانیلمالیدیر.

۱۹۸۸-نجی ایلین سونوندا آذربایجانلیلارین ارمنستاندان کوتله وی شکیده زورلا کؤچورولمه سیندن سونرا ۲۲۰ مین اهالینین یاشادیغی یاشاییش منطقه لری اطرافینداکی میکروتوپونیملر دئمک اولارکی، جمعی ۱۵-۲۰ گونون ایچه ریسینده همیشه لیک یوخا چیخدی. باشقا سؤزله، میکروتوپونیملری یارادانلارین هر هانسی بیر سببدن گئتمه سی ایله میکروتوپونیملرین ده سونونا چیخیلیر.

۱۹۵۹-نجو ایلین اییول آیینین ایلک گونلری ایدی. کیش چایی حوزه سینده علمی تدقیقات ایشی آپاریردیق. حوز نین ایری میقیاسلی خریطه سینی ترتیب ائتمکله علاقه دار اولاراق بیز اطرافلی (اوبرازلی دئسک، اراضینین هر قارشیندا) تدقیقات ایشلری گؤرمه لیدیک. گئومورفولوژی و لاندشافت تدقیقاتلاری ایله یاناشی، میکروتوپونیملری ده اؤیره نمه یه باشلادیق. ایکی آی مدتینده همین اراضیده ۹۰-۱- یاخین جغرافی آد توپلادیق. اونلارین آنجاق بیر نئچه سی ۱:۱۰۰ مین میقیاسلی خریطه ده وار ایدی.

کیش چایی حوزه سینین توپونیملری اوخوجولاریمیز اوچون ده ماراقلی اولاردی. کیش چایینین قاینارجا، دامارچین، ساری گونئی دره و دونوزجا آدلی قوللاری واردیر. قاینارجا چای یاتاغیندا سویون زنگین یاتاق چؤکونتولرینین بیر یئرده باتاراق باشقا یئرده اوزه چیخماسی چایا بئله آدین وئرلمه سینه سبب اولموشدو. بوندان علاوه، چایین یوخاری آخینیندا عینی آدلی (قاینارجا) بولاق و یا قایناق دا واردیر. دئمه لی، هر ایکی هیدرونیمین عمله گلمه منبعی بیردیر. قاینارجا چایینین یوخاری آخینیندا گیرینتو آدلی کیچیک شاله واردیر. چای بویو یوخاری کونقلومئراتلارین اوزه چیخدیغی یئرده جیغیرین

تئز- تئز یوبولوب گئتمه سی اونون بعضی حیصه لرینین اوچماسی نتیجه سینده جیغیر کسکین دارالیر. نتیجه ده اتلا یایلاغا گئدنلر آتین یئنده ییندن چکمه لی اولور. بو یوللا تهلوکه سیزلیک تامین اولونور. بیر دفعه دولوسچو ساخسی قابلاری آتا یوکلہ ییب داغیستانا (سامور چاپینین حؤزه سی) ساتماغا آپارندا آتین یوکو بؤیوک اولدوغوندان گونئی طرفده کی قایایا ده ییر. دولوسچو یوکلو آتی ایله قاریشیق اوچور دره یه . او گوندن جیغیرین همین حیصه سی دولوس اوچان آدلانیر. بو یئرده دره یورد، حمزه یایلاغی، قارا نمرداغی، قاینارجا خارابالغی، بؤیوک مارال بولاغی و دیگر آدلار دا واردیر.

جیغیر یولچونو دامارچین چاپینین منبعینه - کم یایلاغینا آپاریر. بو یایلاق دامارچین جای دره سینین اته ییندن ۶۰۰-۷۰۰ متر یوکسه لیر. اونون سطحی دوز، شرق یاماجی ایسه اوچورومدور. یایلاقلارین کم آدلانماسینا سبب اونون شرقدن اوچوروملو، غربدن ایسه داغ قولو ایله سرحدلنمه سیدیر. ایران دیلرینده «کم»، «کام» - دره، چای معناسیندادیر. کم یایلاغیندان غربه چادیرلی سیرت یایلاغی اوزانیر. سیرت کئچمیشده یایلاق یئری اولدوغوندان چادیرلی سیرت آدلانمیشدیر. جیغیر شیمالا - کم یایلاغینین قورتاراجاق حیصه سینده دوغرو استقامتلندیریلیر. یایلاغین شمال غرب حیصه سینده اولان اوچورومون دابانی یاریم کیلومترده قورتاریر. جیغیرین قایالیق حیصه سیندن کئچن یئرینده او، کسکین دارالیر. غرب حیصه سینده چوخ دا اوجا اولمایان قایالیق اوچوروم واردیر؛ بو یئر گلین اوچان آدلانیر. خالق آراسیندا اولان روایتہ گؤره، بیر دفعه جاوان گلین اتلا داغیستانا گئدیرمیش، آتین کوروو ده وارمیش. اوچورومون اوستوندن سالینمیش جیغیردان کوروک اوچور، آت بالاسینین دالینجا اؤزونو آتیر. آتیندا اوستونده گلینا بئله لیکله، اوچورومون بیر حیصه سینده باش وئرن فاجیعه یه گؤره همین یئر گلین اوچان آدلاندیریلیر.

یوخاریدا بیز گلین قایا آدلی اورونیملردن دانیشدیقجا اونلارین اساساً بدبخت حادثه لرله علاقه دار اولدوغونو قئید ائتمیشدیک.

جیغیر باش قاققاز سیلسله سینده دوغرو یاخینلاشاندا قدیم بوزلاشمانین گئنیش سیرک واری چؤکک لیی آچیلیر. اونون تپه لی - چؤککلی حیصه سینده خورچونلار آدلانان یئر واردیر. قدیم بوزلاشمالارین یاراتدیغی سیرکین مرکزینده بوزلاق چؤکونتولریندن (مورئن) یارانمیش تیره دن هم شیمالا، همده جنوبا چؤککلیک یئرلشیر. تیره نین اوستونده دوروب

قوزئی و گونئییه باخاندا خورجونو آندیران رثلیثف فورماسی آیدین سنچیلیر. خورجونلاردان شیمالا نوهورلار داغی (۲۵۹۷ متر) و نوهورلار گؤل و واردیر. اونلارین هر بیرینه باش قاققاز سیلسله سینین شیمال یاماجیندا یئرلشن گؤل - نوهورا گوره بئله آدلار وئرمیشلر.

دامارچین چاینین کیش چایینا قووشان حیصه سینین ساغ یاماجیندا مشهور گله سن = گوره سن و یا قیزلار قالاسی یئرلشیر. قابالیغین اوزه رینده تیکیلیمیش قالایا بئله آدین وئرلمه سی یئرلی خالقین یاغی دوشمندن قورخماسی، « گله سن = گورر سن نئجه اوغوللار واردیر » - دئمه سیله باغلی دیر. قیزلار قالاسینین آدی آلینمازلیق، مغلوب اولونمازلیق رمزی دیر.

دامارچین چای دره سی بویونجا یوخاری چایین ساغ ساحیلینده اوجا بیر قایالی یاماچ واردیر. بورا اوجاقدیر، مقدس یئردیر. او یئرین آدی پیرقایادیر. چای اورتا آخیندا مئشه ایله اؤرتولودور. مئشه نین یوخاری حیصه سی مئشه باشی آدلاندیریلیمیشدیر. بورادا «باش» سؤزو «قورتاراجاق» معناسیندادیر. مئشه نین داغ دؤشونده، قورتاراجاغی مئشه باشیندان جنوبا دمارچین یایلاغی واردیر.

کیش چایی حؤزه سینده عاغیللی تالا، سکی تالا، تانیق مئشه، قیزیل بره، آلی اؤلن تالا، قارادوان چای، خانیم داغی، دولو دره سی، مارخال دره، تۆوله قایا داغی، ایی دره تالاسی، قالاوان تالا، قارانلیق دره، قیزیل قایا، قارا دره، قیزیل دره، قه شن داغی، گۆی تپه چایی، تیکه چوخور چایی، ساری تورباق چایی، گئنگه جله، جیبرئیل تالا، لسکی تالا، ماحمود اؤلن قالا، ساری گونئی دره چایی، آغیلی چای، اگری داغ، مصطفی تالا، آلا شرط داغی، حاجی ایرباهام، قوزئی، سیغیناغ تالا، آلا شاتالا، تۆوله قایا، ساریلی بویون تیره سی، بؤیوک قایا، آت اوچان، بؤیوک تۆره داغی، دولوزلار دره سی، کیچیک تۆره داغی، آرمودلو دره چایی، نوهورلو بولاغ، اینجه داغ، شیطانلی دره، مارخال، سو دره سی، آلا گۆیوت تیره سی، اوخوت تیره سی، خان یایلاغی، چاخیل داغی و سائر توپونیملر واردیر. چاخیل داغینین آدی قوم داشیلی اهنک داشلارینین آشیناراق یاماجی اؤرتدویو (چاخیللی) اراضیلردن گۆتورولموشدور.

یاماجین اوچوروملو و چوخ دیک اولماسینا اشاره اولاراق (اورایا قالخیدقا چیییندن چوخا دوشر) داغ یاماجینا چوخا دورماز آدی وئرلیمیشدیر. کیش چاینین اورتا آخینیندا مئشه - چمنلی یئرده قابانلار مسکن سالدیغیندان اورا دونوزجا آدلاندیریلیمیشدیر. عینی

چایین دا آدی دونوز جادیر. کیش چایی حۇزه سینده کیش، اوخوت، دودو، بالتالی، قیشلاق کندلری، شکى شهرى و سائر یاشاییش منطقه لری واردیر. آشاغى داروازا، خوبکر، شۇوه تر یایلاغى، اثرکینیا قالاسى، قورو دره ده میکروتوپونیملردن دیر.

ایشقین اوتاقلارینین بیتدیى چایی ایشقینلی دره، مئشه دن اوجایا قالخمیش و زیروه سینى چمن لیک اۇرتن داغى اوتداغى، یاماجین قایالیق- قارالان حیصه سینه یاخین تئراس دوزن لیپینی قاراتورباق، قوچونون گئندیى داغى قوچو میریق، یاماجیندا قالا یثرى اولان داغى قالا قایا آدلاندریمیشلار. بو حۇزه ده بایارود دره سی، سئیدالی دره سی، قیچالی دره، خانیم تالاسى، قاراسو تالاسى آدلى میکروتوپونیملر واردیر.

بیز یالنیز کیش چایی دره سینده کى توپونیملر حاققیندا دانیشدیق. اولنلارین خئیلی حیصه سینین آدی ایلک دفعه یازیا آلینمیشدیر. آذربایجان اراضیسینده هله نه قدر بئله چای دره سی، نه قدر قئیده آلینمامیش ماراقلی توپونیملر واردیر.

آذربایجان توپونیملرینین ائکیزلری

اۇزبکستان و آذربایجان توپونیملرینین قوهوملوق علاقه لری

تورا نافاسوف اۇزبکستانین جغرافی آدلارینی اۇیره نیر. او، ۱۹۸۸-نجی ایلهده تورک دیللی خالقلارین ترکیب حیصه سینه داخل اولان اۇزبکلره ده یرلی بیر هدییه «اۇزبکستان توپونیملرینین ایضاحلی لغتى»نى وئرمیشدیر. اون سککیز چاپ ورقیندن عبارت اولان بو اثرده اۇزبک توپونیملرینین داخللی دونیاسی آچیلاراق اوخوجولارا چاتدیریلیر.

اۇزبکستانین جغرافی یئرلشمه سی و خصوصى ایله اونون هیند - اورپا دیل سیستمینه داخل اولان تاجیکلرله، افغانلارلا، فارسلا، هیندیلرله قونشولوغو بو اراضینین جغرافی آدلاریندا اۇزونه قاباریق شکیلده یئر تاپمیشدیر. بو، خصوصى ایله اۇزبکستانین جنوب و قیسماً مرکز رایونلارینا عایید دیر. بو سببدن ده اۇزبکستانین جنوب رایونلاری توپونیملرینین تدقیقى علمى، ائله جه ده عملی اهمیت کسب اندیر.

اۇزبکستاندا تورک منشالی جغرافی آدلاردان سونرا فارس دیللی توپونیملر مهم یئر توتور. اراضیده ایکی دیل سرحدینده یارانمیش هیبرید توپونیملرین اولماسی دا بونولا علاقه داردیر. مقصدیمیز اۇزبکستاندا اولان تورک توپونیملرینین هامیسیندان دانیشماق دئییل دیو. عکس تقدیرده، ت. نافاسوفون لغتینی تکرار ائتمیش اولاردیق. بیز قارشیمیزا بیر مقصد قویموشوق. تورا نافاسوفون « اۇزبکستان توپونیملرینین ایضاحلی لغتى ».

اۆزبکستانین جنوب رایونلاری» (داشکند، ۱۹۸۸، ۲۸۸ص.) اثرینده کی آدلارا آذربایجان جغرافی آدلارین آراسینداکی پارالل لری نظردن کئچیرمک. اثرده حاققیندا دانیشیلان توپونیملرین انتمولوگیاسینین آچیلماسی آذربایجاندا راست گلینن پارالل توپونیملرین تدقیقی دئمک دیر. اونا گۆره یاخشی سوییه ده تدقیق اولونموش توپونیمیک پارالل لر بیزیم اوچون خصوصی اهمیت کسب اندیر.

توپونیمیک پارالل لردن سۆز آچماق، شوبهه سیزکی، اوخوجولار اوچون مارقلی، توپونیملرین تدقیقی ایله مشغول اولانلار اوچون ایسه چوخ فایدالیدیر. باشقا یترده قئید ائتدییمیز کیمی، توپونیملر دیلچیلیک علمیندن کناردا لالیدیر، تاریخ علمی اولمادان کؤکسوزدور، جغرافیا علمیندن کناردا ایسه مکان سیزدیر. باشقا سۆزله، جغرافی آدلارین هر بیرینین داخلی سیررینی ان اول دیلچی لر آچیر، توپونیمین هانسی دیله منسوب اولدوغونو آشکار اندیر، توپونیمین اساسیندا دوران سۆزون تاریخی، اونلارین قونشو دیللرله علاقه سینی، ارناللارینی معین لشدیریر. اعتراف اندک کی، دیلچیلیک علمینی و تدقیق اندیلن توپونیملرین موجود اولدوغو اراضیلرده یاشایان خالقلارین (هئچ اولمازسا اساسلارینین) دیلینی نظره آلمادان تدقیقات آپارماق یانلیش نتیجه یه گتیریپ چیخارار. تاریخی جغرافی آدین کؤکونو- یارانما تاریخی (بو یترده تاریخچیه دیلچی لیک علمینین ماتریاللاری دا کؤمه یه گلیر) آشکار اندیر. توپونیملرین تدقیقاتچی سی جغرافی آدلارین، جغرافی یئرلشمه سینی، اونلارین تکاملونو تکمیل ائتمکدن علاوه، جغرافی آدلارین علمی اساسینی معین لشدیریر و اونلارین عمله گلمه شاخه لرینی اؤیره نیر. توپونیملرین تدقیقینده- لینگویستیک، تاریخ و جغرافیا علملری قاینایب - قاریشمالی- چارپازلاشمالی و اونلارین جؤهریندن آخیب گلن صاف ماتریال سیستمی شکیلده اوخوجویا چاتدیریلمالیدیر.

آذربایجاندا «شیروان» توپونیمین منشایی خصوصی مارق دوغورور. خالق آراسیندا بو، فارس دیلینده کی شیر-«سود» و «وان» - مکان، یئر حیصه لرینه آیریلیر. بو خالق انتمولوگیاسیدیر و دئمه لی توپونیمین علمی جهتدن آیدین لاشدیریلماسیندا هئج بیر رولو یوخدور. مارقلی دیرکی «شیروان» آدلی توپونیملر اورتا آسیادا دا واردیر. دئمک محض بو پارالل گؤستریرکی، توپونیمین «شیر»- «سود» سۆزو ایله علاقه دار یارانماسی فیکری دوز اولایلمز. ۷-نجی عصر اثرمنی جغرافیاسیندا [س. پ. ب، ۱۸۷۷] آذربایجان

اراضیسینده شاروان آدلی طایفانین آدی چکیلیر. معلوم دور کی، بو اثر ۲ عصر مولیفی پتولئمتئیین اثری اساسیندا یازیلیب. پتولئمتئیده ایسه بو طایفانین آدی یونان دیلینین فونئتیکاسینا اوغون اولراق «سوران» کیمی یازیلیب دئمک ۲-نجی عصرده بورادا بئله بیر طایفا یاشامیشدیر. اساس مسئله همین طایفانین اثنتیک منسوبیتی نین معین ائدیلمه سیدیر. تاریخچی و دیلچی لرین دیقتی ده بونا جلب اولونمالیدیر. ت. نافاسوف [۱۹۸۸، ص. ۸۶] قدیم تورک دیللی خالقارلار آراسیندا داغ، سو، (دره، گؤل) کولتو اولدوغونو یازیر. اونلار همین جغرافی اوئیثکت لرین آدلارینی مقدس بیلپ حؤرمته، احتراملا چکمیشلر.

۱۹۶۳-نجو ایلده اؤزبکستانین دئخکونوبود رایونوندا باش وئرمیش زلزله نتیجه سینده بیر گؤل یارانمیشدیر. اونون آدینی ایسسیککول قویموشلار. گؤلون سویو قیشدا بوز باغلامادیغیندان یئرلی اهالی حئیرتلنمیش گؤل شیطان گؤل آدینی قویموشدور. گؤلون دونماسینا سبب ایسه سویونون بیر قدر شور اولماسی دیر. دئمه لی جغرافی اوئیثکتین کولتو ایندی ده یارانا بیلیر. تورغای، تورقای، توران جغرافی آدلاری دا توتئم اثتنوئیم اولدوغوندان تورک دیللی خالقارلارین یاشادیغی اراضیلرده گئنییش یاییلمیشدیر. تورک دیللی خالقارلارین یاییلیدیغی (۱۰ میلیون KM^2)

اراضیلرده یاشایان خالقارلار اراسیندا باش وئرمیش میقراسییا زامانی اونلار ایلك نؤبتده مقدس اولان جغرافی (و ائله جه ده شخص) آدلاری اؤزلی ایله آپاراراق توپونیمیک استافتی نسپلدن - نسپله، اراضیدن - اراضیه کؤچورموش و بئله لیک اونلاری یاشاتمیشلار. مقدس کؤکدن یارانمیش جغرافی آدلار یاشاییدیرلار. جغرافی آدلار زامان و مکان داخیلینده صاف-چوروک اولونا - اونا تورپاغا هوپور ایره لیده قئید ائتدییمیز کیمی آذربایجاندا کیش کندی، کیش چایی(شکی) کئش چایی (سییه زن) واردیر. اؤزبکستاندا ایسه کئش توپونیمی ۱۲-نجی عصردن معلومدور. ت. نافاسوف [۱۹۸۸، ص. ۹۶]. بیر چوخ تدقیقاتچیلارا استناد ائدرک گؤستریر کی، بو جغرافی آدا مختلیف یئرلرده کئش، کیش، کاش، کئشی، کیشی، کیسس، کئشک فورمالاریندا راست گلینیر. همین سؤزلر اساسیندا کئشک، مین کئش، کئش کورد، کیش مان، کیشتی وان، کاشمیر کیمی کند، شهر و قالا آدلاری یارانمیشدیر. ت. نافاسوف «کئش» - «کیش» - «کاش» سؤزلینی قدیم معناسینی «داغ»، «بلدچی» و «کورقان» کیمی ایضاح ائدیر. آذربایجاندا تودار کندی

واردیر (قوبوستان) بیر نئچه ائودن عبارت اولان بو کندین آدی خالق ائتیمولوگیاسینا گؤره تات دیلینده «ایکی قایا» دئمک دیر. اؤزبکستاندا (بویسون رایونو) اولانتودا کندی آدینین لغتی معناسی - «داش بیغیمی»، داغدا باش وئرمیش اوچقون داغ اته یینه توپلانا داشلیق دئمکدیر. قوبوستاندا اولان تودار کندینین لغتی معناسی ایله اؤزبکستانداکی تودا کندینین آدی آراسیندا بلکه ده علاقه واردیر. چونکی قوبوستانین تودار کندی ده داشلیق، قایالیق یاماجین اته یینده سالیئمیشدیر.

اؤزبکستاندا قاتار آدلی کند (اولتین سوی ر- نو) بو کندین یئرلشدییی دره بویو یئددی کند وار. او کندلردن یوخاریدا یئرلشن کندین آدینی قاتار قویولار. دئمه لی دره بویو یئرلشمیش یئددی کند یی قاتار حساب ائتدیکلریندن اونون بیرینجی کندینی قاتار آدلاندیرمیشلار. دوه کاروانیندا اولان بیر قاتار یئددی دوه دن عبارت دیر. قاتارین اؤنونده گئدن بیرینجی نر دوه اولور. اونا بعضاً قاتار باشیدا دئییرلر. اصلینده قاتار باشی یئددی دوه یه خیدمت ائدن ۳ نفردن بیرینجی سیدیر (رسمی اعتبار ائدیلمیش شخص) آذربایجانداکی قاتار داشین آدی دا یئددی داش قایانین بیر استقامتده دوزولمه سینه و عمومی گؤرونوشونه او یغون اولاراق وئريلمیشدیر. او یخاریدا بیر «قاتار» سؤزو ایله علاقه دار اولاراق «قاتار باش» اورونیمی نی قئید ائتمیشیک. کاروان یوللاری اوستونده سالیئمیش قوناق ائولری ایشلک دوه دوشرگه لری کئچمیشده کاروان سارا آدلانیردی کی، بو «کاروان» و «سارای»، «اؤو»، «دایاناجاق» «منزیل» سؤزلریندن دیر. اؤزبکلر دوه یه - «تویا» و دوه چی یه - «تویاچی» («تئباچی»، «تاواچی») دئییرلر. اؤزبکستانین شاخریساز رایونوندا تویاتوش آدلی یاشاییش منطقه سی واردیر. بو آد قایانین دوه یه اوخشادیلماسی نتیجه سینده یارانمیشدیر[ت. نافاسوف] ایری داشلار دا «دوه بویدا داش» دئییرلر. اؤزبکستاندا دوه ایله باغلی بیر چوخ جغرافی آدلار (تویا باش، تویا بویون، تویا بویونوک، تویاقوم، تویا سینقار و سایره) واردیر.

ارمنستاندا واختی ایله آذربایجانلی لارین یاشادیغی تکییه کندی اولموشدور. عینی آدلی کند اؤزبکستاندا (ا. شروروبوت رایونو) موجود دور. «تکییه» فارسجا «تایه»، «تکیه»، سؤزوندن اولوب، خانه گاه، بتخانا درویشلر مکانی دئمک دیر. ات. نافاسوف، ۱۹۸۸ ص. ۱۷۲] عینی ایله بئله توپونیم آذربایجاندا دا واردیر. قوبوستاندا توراغای آدلی پالچیق وولکانی (هوندورلویو ۳۰۰ متر واردیر) بو آد توراغای قوشونون آدی ایله باغلی دیر. لاکین

تورک دیللی خالقلاردا «تورغا» - «تورغا» - «تولغا» - «تورغای» اویکونیملری توتئم ائتنونیملردن آیینمیشدیر. تورپان چای، توران، تورغای جغرافی آدلاری دا بو ائتنونیمدن دیر. «تورغای» (تورغا) مقدس (توتئم) ائتنونیم اولدوغوندان بو جغرافی آدی یاییلدیغی اراضی چوخ گئنیش دیر. لاکین شهرینین آدینین لاچین قوشونون آدیندان گؤتورولدویونو سؤیله ییرلر. ت. نافاسوف [۱۹۸۸، ص. ۱۱۰] قئید ائدی کی «لاچین» ائتنونیم دیر. «لاچین» سؤزونون بیرینجی هئجاسیندا یثر ده ییشمه اولدوغوندان باشقا سؤزه «آلچین» - «لاچین» چئوریلیمیشدیر. (اؤزبکجه - «ولچین» - «لوچین») اؤزبکستاندا لاچین تپه، لاچین داش اورنیم لری واردیر. بورادا ائتنوتوپونیم اورونیمه کئچمیشدیر. اؤزبکستاندا «نوا» ایله داغلی بیر چوخ جغرافی آدلار یارانمیشدیر. «نوا» فارس دیلینده - سو آخان نوو، سو آخان آرخ، کانال، داغلیق اراضیلرده دایما سو آخان چیلغا دئمک دیر. بونولا علاقه دار اورادا نوا چایی نووو بولاق کندی، نووبور کندی و سایره . توپونیملر یارادیلمیشدیر. آذربایجاندا آغجاقبول رایونونداکی ناواچی کندینین آدی دا «نوا» سؤزوندن گؤتورولموشدور. ناواچی کندی ده سوآخان چای یاتاغینین - پیرصحت چایینین ساحیلینده دیر. آغسو رایونوندا دا ناواچی کندی واردیر. اؤزبکستاندا اووول (اویل) کند آدی واردیر. «اویل» (اووول) مونقولجا «ایل» - عایله، خاندان، ائو، ائو ایچی دئمک دیر. ایل یاشاییش منطقه سی آدی دا واردیر. «اویل» - تورک دیلیرینه اووول - اوول - اول - اوئل - اویل - اویل - ایلل واریانتلاریندا داخیل اولوب ا ت. نافاسوف، ۱۹۸۸، ص. ۱۳۶]. اویل شخص آدی دا واردیر. اویل آدلی قبیله لره ده تصادف ائدیلیر.

قازاخستان و آذربایجان تورک منشالی

توپونیمیک پارالللیری حاققیندا

تورک دیللی خالق لارین یاشادیغی اراضیلرین جغرافی آدلارینا دایر توپونیمیک لغتلرین بیرى ده ی. کویجو بایثوین روس دیلینده نشر اولونموش «قازاخستان توپونیملرینین قیسا ایضاحلی لغتی» دیر [آلما- آتا، ۱۹۷۴، ص. ۱۷۴]. زنگین تدقیقات ماتریاللاری اساسیندا ترتیب ائدیلمیش بو لغت اساسیندا کئچمیش ساونتلر ایئتفاقینین روسیه دن سونرا بؤیوک بیر اراضیسینی احاطه ائدن بیر رنسپوبلیکاداکى تورک توپونیملرینین ائتمولوگیاسی حاققیندا سانباللی و ده یرلی اثر دیر.

عینی زاماندا قازاخستاندا اولان تورک توپونیملرینین معنا چالارلیغی آچیلدیقجا آذربایجاندا اولان بیر سیرا توپونیملرین ده آیدینلاشدیریلماسینا بلاواسیطه (بعضاً دولایی سی ایله) کؤمک لیک گؤستریر.

ی. کویچوبایئوین ماتریاللاری اساسیندا قازاخستاندا اولان بیر گروپ جغرافی آد حاققیندا اوخوجولارا معلومات وئرمه یی فایدالی حساب اندیریک.

یئرکئبای کویچوبایئو سؤز یارادیجیلیغی، سؤز اوپارلیغی و سؤزون ترکیب حیصه سی اثلمنت لری اساسیندا قازاخستان توپونیملرینی بئش اساس لایا آیریر. اونلاردان بیرینجی سی، قدیم دیل اثلمنتلری ایله سجیه لنن ان قدیم لای (تال، سال، قار، کان)؛ ایکینجی سی، تورک- مونقول و تورک - ایران دیللی اثلمنتلری اولان (آل، آلا، بای، بالا، توقای، شار، کار، گؤی) قدیم لای؛ اوچونجوسو، تورک دیللی عایله لرینین مختلف گؤستریجی لرینی (یوکلشما، چوکلشما، دوکلشما، ژوکلشما و سایر) اؤزونده عکس اتدیرن تورک دیللی لای؛ دؤردونجوسو، تورک دیللرینین معاصیر خصوصیت لرینی اؤزونده عکس اتدیرن - قازاخ، قیرغیز، آلتای، قاراقالپاق، باشقیرد، اؤزبک، اوغور لایی؛ بئشینجی سی، روس توپونیمیک لاییدیر.

ا. م. میرزائیو روس توپونیمی لایینی آذربایجان اوچون ان اوست، یعنی ان جاوان حساب اندیر.

ی. کویچوبایئف اثرین گیریش حیصه سینده زامان و مکان داخیلینده بعضی توپونیملرین آدپتاسیایا - ده ییشکن لییه اوغراماسی، مونقول دیللی تاثیرله یارانمیش رنگ و رقم بیلدیرن توپونیملرین تدقیقینین واجیب لییندن صحبت آچیر.

قازاخستاندا «آغاچ» سؤزونه علاوه اندیلیمیش سؤزلردن یارانان بیر نئچه جغرافی آد موجود دور (آغاجاریک، آغاجایاق، آغاچ گؤل و سایر). آذربایجاندا آلتی آغاچ، توپ آغاچ، قاراغاچ یاشاییش منطقه لری واردیر.

آزات یاشاییش منطق سینین آدی (آلما- آتا ویلایتی) ایران دیللریندن گؤتورولموشدور. آذربایجاندا آزاد کندی (خانلار)، آزاد کند(علی بایراملی)، آزاد قاراقویونلو کندی(ترتر)، آزاد چای(کوره ک چایین سول قولو) و سایر آدلار واردیر.

آزقیر (قورینئو ویلایتی) چؤلونون آدی تورک دیللرینده «آز» اتئتوتوپونیمیندن دیر و «قیر» - «تپه» (آز تپه سی) دئمک دیر.

آی یاشاییش منطقه سینین آدی (سئمپالاتینسک ویلایتی) قدیم تورکلرده ائنتونیمدیر. بو آد سماء جسمی آیین آدیندان گۆتورولموشدور. آذربایجاندا آیگونلو (دوه چی) کند آدی واردیر. احتمال کی، بو اویکونیمده کی «آی» سۆزو ائنتوتوپونیمدیر. قازاخستانداکی آیر(داغ و آشیریملارین آدی) توپونیمی رئسپوبلیکامیزدا اولان میکروتوپونیملرده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. آذربایجاندا «آیر»، «آیریق» توپونیملری خالق جغرافی تفرمین کی می چوخ قیمت لیدیر. آیریق داغ آدی موروداغ سیلسله سینده، جنوبی آلتایدا، زامموک آلتایسوندا و باشقا اراضیلرده یاییلمیشدیر. و. و. رادلوا گۆره، «آیدین» سۆزو «آرخ» سۆزو ایله باغلیدیر. دئمه لی، «آرخ» سۆزونون معناسی دا معین ساحه لر آراسیندا چکیلمیش سرحددیر.

قازاخستان توپونیمياسیندا «آیغیر» آدینا تئز- تئز راست گلینیر. «آیغیر» ایکی معنالی دیر. اوللاردان بیر یی «آیغیر» آدی اوتو بیلدیریر، ایکینجی سی ایسه آتین اثرکه یی - آیغیر معناسیندا دیر. آیغیر سۆزونه «بولاق»، «یال»، «گۆل»، «قوم» و سایر توپوفورمانتلاری علاوه ائتمکله بیر نئچه جغرافی آد عمله گلمیشدیر. ارمستاندا (ائچمیادزین رایونو) آیغیر گۆلو، «آیغیر» زووتوپونیمی، شوبهه سیز، «آیغیر» لا (آت) علاقه دار اولاییلر. قازاخستاندا «آینا» سۆزونه قوشولموش «بولاق»، «پارا» سۆزلری اساسیندا بیر نئچه جغرافی آد یارانمیشدیر. آذربایجانداکی آیناگۆل، آینابولاق جغرافی آدلاری موافیق اولاراق قازاخستانداکی توپونیملره بارالئل دیر.

آیقایتاس چۆلونون آدی قازاخجا «آیقای» (قیشقیریق، سس) و «تاس» (داش) سۆزلریندن یارانمیشدیر. دئمه لی، بو آد «سس وئرن داش» دئمک دیر و آذربایجانداکی قوالداش، جینگیرداش (قوبوستان) توپونیملری ایله عینی معنادا اولان اورونیم لردیر. قازاخستانداکی آیشیراک چۆلونون آدی آیچیراق آدیندان اولوب، فونتیک فورمادیر. آیچیراق «آی» و «چیراق» ائنتونیمیندن عبارت دیر و آذربایجانداکی چیراقلی، چیراق یورد، چیراق قالا، چیراق گۆل کند آدلاری ایله عینی منشالی دیر.

آک بالیک چاینین (قازاخستان) آدی حاققیندا دئییلیرکی، «آغ» - آخار و «بالیک» - سو دئمک دیر. دئمه لی، آک بالیک چای - آخار سو دئمکدیر. تورک دیلرینده «بالیق» سۆزو یئم اوتو معناسینی دا وئیریر. اکداما (چۆل آدی) - «یئم اوتلو چۆل»، «دوزن» دئمک دیر.

آغباش (آغباش گؤل) قازاخستاندا نسیل آدیدیر. آذربایجاندا آغباشلار اتتونیمی معلوم دور و آغباشلار کندینین آدیندا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. آککوللار ادلی هیدرونیملر، عادتاً، دره لرده یئرلشیر و اونلاردا سو مبادلہ سی فعال گئدیر. اونا گؤره «آککول» «آخار گؤل» کیمی ایضاح اندیلیر. اونا دا دئیہ ک کی، آذربایجاندا اولان آغ گؤل دا آخارلی اولموشدور. دنمه لی، آغاجبدی ده کی بو گؤلون آدی دا قازاخستاندا اولان گؤل کیمی «آخار» گؤل معناسینی وئریر. میل دوزونده کی آغ گؤلون آخاری یوخدور. بو هیدرونیمده «آغ» سؤزو رنگ آدی بیلدیرن «آغ» - «بوزومتول» معناسیندادیر.

قازاخستاندا آککابا (چای) و کابا(داغ دره سی) توپونیملری معلومدور. بو جغرافی آدلاردا اولان «کابا» سؤزو ایله قدیم «قبیلہ» اویکونیمی آراسیندا معین علاقه گومان اندیلہ بیلر. آکسای (آغچای) هیدرونیمینده اولان «سای» سؤزو معاصر قازاخ دیلینده «قوبو»، «یاریق»، «نووالا»، بعضاً «دره» معناسیندا دا ایشله دیلیر. آغسو (قازاخستاندا آکسو) - ائ. و. میرزایئولرین فیکرینجه [۱۹۵۹، ص. ۲۳]، رنگینه گؤره دئییل، بوزلاق و قار، همده قرونوت سولاریندان قیدالاندیغینا گؤره بئله آدلانیر. آذربایجاندا دا آغ سو - آخارلی، ایچمه یه یارارلی سو معناسیندادیر. «آغ» سؤزو ایله یارانمیش جغرافی آدلار قازاخستاندا اولدوغو کیمی، آذربایجاندا دا چوخدور و بو سؤز مختلف معنا چالارینا مالیکدیر. آذربایجانداکی آغسو، آغدام، آغداش، آغدره، آغگؤل؛ قازاخستاندا ایسه آککویک، آککوبیو، آکنیر، آکوبا، آکساری، آکسوران، آکتای، آکتابه، آکشاقیل، آکتوقای و. توپونیملرینده کی «آغ» سؤزو محض مختلف معنالاردادیر.

آک توقای - قازاخستاندا اوزون چؤکک لیک و دره آدلارینا وئريلمیش بو اورونیمده اولان آغ سؤزو «بول اوت»، توکای ایسه «چای آیریجی» - چایین ایکی یئرہ آیريلماسی دئمکدیر.

آذربایجاندا قارا توقای کندینین آدینداکی (صابیر آباد) توقای سؤزو «دوزنلیکدن آخان چای کناری مئشه» معناسیندان باشقا «بول اوت» اولان یئرده دئمک دیر. قاراتوقای توپونیمینده «قارا» سیخلیق بیلدیریر.

قازاخستاندا آما ایله علاقه دار بیر چوخ جغرافی آدلار واردیر (آما - آتا، آمالی، آمالیک، آمالی چای و سایر). آما ایله باغلی آذربایجاندا آمالی داغ (شاهبوز) و آمالی کند آدی (قاخ) واردیر. قازاخستاندا «آلتین» - «قیزیل» سؤزوندن یارانمیش بیر نئچه

جغرافی آد واردیر (آلتین آرین، آلتین - کازقان، آلتین کول، آلتین سو و سایر). آذربایجاندا آلتین تاختا (قاراباغ سیلسله سینده داغ آدی، هوندورلویو ۲۲۴۲ متر) اورونیمی ده بو قبیلدن دیر.

قازاخستاندا آنا کند آدی (ستلینوقراد ویلایتی) نار منیوه سی ایله علاقه داردیر. عینی ایله بیزده نارلیق، ناردره آدلاری وار. لاکین نارداران جغرافی آدینداکی «نار» سۆزو «نر» - «دوه» سۆزوندن دیر و نرداران - نر دوه سی ساخلایانلار دئمک دیر.

آلما - آتا ویلایتینده آمان گؤل آشیریمی واردیر. بو، «اوغورلو یول»، «آلما وئرن یول» دئمک دیر. آذربایجاندا داغلیق اراضیلرده جیغیرلارین اوستونده (یوکسک داغلیقدا) کنچمیشده آمان ائولری واردی. آمان ائولری دارا دوشن اوچون امداد، دالدا لئماق یئریدیر. قازاخستاندا «آرال» سۆزو ایله باغلی چوخلو توپونیم (آرال، آرالاقاش، آرال کوم، آرال تنقیز، آرال توبه، آرال توقای، آرالسک) واردیر. آرال سۆزونون بیرینجی معناسی «آدا»، ایکینجی معناسی ایسه «چای آراسی»، «آرالیق» دئمک دیر. آذربایجاندا آرال آدلی ایکی کند واردیر (آغداش).

آراندی (قازاخستان، قیزیل - اوردا ویلایتی) چۆلونون آدی آذربایجانین «آران» توپونیمینین معنا آچیلیشی اوچون قیمتلی دلیل اولای بیلر. مولیفین فیکرینجه، قازاخجا آران - «مانعه»، «مانعه یئری» دئمک دیر. باشقا سۆزله، قازاخ دیلینده آران - «چتین کنچیلن یئر»، «کنچیلمز یئر» معناسینی کسب ائدیر [ی. کویچوبایئو، ۱۹۷۴، ص. ۳۷].

آذربایجان دیلینده آران دئدیگده ایستی و قورو ایقلم شرایطی اولان یاریم صحرا لاندشافتینین اینکشاف ائتدییی اراضی نظرده توتولور. آران یئرینده ایلین ایستی یاریسیندا ۷۰ گونه قدر قورو کولکلر اسیر، بورکو اولور. آذربایجاندا مین ایلرله آران یئرلری قیشلاق یئری اولموشدور.

ق. ۱. قئیبوللائئوه گۆره، آذربایجان اراضیسینده «آران» سۆزو ایلک دفعه پتولئمنین قئید ائتدییی توسارئن توپونیمینده (پتولئمنی یازیر کی، کورساحیلی اراضیسی توسارئن آدلانیر) عکسینی تاپمیشدیر. داها سونرا معلومدورکی، کور- آراز اووالیغنین خالق آراسیندا آدی اولماقلا «آران» سۆزو خصوصی لشه رک بوتونلوکده بعضی قدیم خالقلاردا (قدیم فارس‌لاردا، سوریه لیلرده و عربلرده) شیمالی آذربایجانین آدینا چئوریلیمیشدیر. ایندی شۆبهه یئری قالمیرکی، آران سۆزو «دوزن»، «ایستی یئر»، «قیشلاق یئری»

معناسیندا قدیم تورک منشالیدیر و بو فاکتین اؤزو آذربایجان اراضیسینده تورک دیللی ائتنوسلارین اثرامیزدان اول یاشادیغینی گؤستریر. قازاخستاندا چؤلون آدینین آران اولماسی ایله آذربایجاندا دوزه نین آران آدلانماسی آراسیندا نه ایسه بیر منشا بیرلییی اول بیلر و بو، دیققت مرکزینده اولمالیدیر. آران سؤزونون «کنچیلمز یئر» کیمی ایضاحی دا حقیقته یاخیندیر. داغلیق اراضیده یاشایان اهالی اوچون آران کنچیلمز طبیعی مانعه دیر، جنهم سایاگی بیر یئر دیر.

آلتی قای چؤل قازاخستاندا عینی آدلی گؤلون ساحیلینده دیر. آذربایجاندا باش قافقاز سیلسله سینده آتاقای آدلی آشیریم (هوندورلویو ۲۵۸۰ متر) واردیر. احتمال کی، بو اورونیملر دیل منسوبیت لرینه و معنا لارینا گؤره عینی منشالیدیر.

قازاخستاندا «آغیز» (آوز) سؤزو ایله علاقه دار آوزکول (آغیز گؤل)، آوزورتا (دایاز قویو)، آوزسو (ایچمه لی سویو اولان یئر) جغرافی آدلاری، آذربایجاندا آغزی بیرچالا (دوه چی) لیمانی موجوددور. بو چالادا سو قوشلاری قیشلاییر. قازاخستاندا آیی ایله باغلی آیی بولاغی، آیوتاس (آیی داشی)، آیوشات (آیی دره سی)، توپونیملری، آذربایجاندا آیی چینقیلی داغی (کلبه جر، ۳۰۰۵ متر) واردیر.

قازاخستاندا بادامچایی، آذربایجاندا بادامدار قصبه سی (باکی شهری)، باداملی کندی (شاهبوز) واردیر. بو اراضیلرده بادام آغاجلاری بیتدییی اوچون اونلار اینله آد وئریلمیشدیر. هر ایکی رئسپوبلیکا اراضیسینده بازار چای واردیر.

بالابئک (تپه) آدی قازاخستاندا اویخاری، اوجا تپه کیمی ایضاح اولونور و دئمک «بالا» سؤزو فارس دیلینده گؤتورولور. (بئک - تورک دیلیرینده «تپه» دئمک دیر). (آی. کویچوبایف، ص. ۵۰) آذربایجاندا اولان بالاخانی قصبه سینین آدی دا «تپه لیک ده کی کند» دئمک دیر. آی. کویچوبایف اوراداکی اوراداکی بالاژال (بالا یال) بالا کول (بالا گؤل) توپونیملرینده اولان «بالا» سؤزلرینی ده همین فارس منشالی سؤز حساب ائدیر. بیزجه مولیفین هر یئرده «بالا» سؤزونو یوخاری و یوکسک معناسیندان ایضاح ائتمه سی یالنیش دیر.

قازاخستان داغلاریندا بالديرغان و یارپیز بیتگی آدلاری ایله باغلی بیر سیرا جغرافی آدلار بالديراندى، بالديرکول، یارپیزلی گؤل و سایر واردیر. آذربایجاندا بالديرغانلی بولاغ (کلبه جر) یارپیز باسار داغی (۲۶۱۱ متر، - قاخ) و سایر موجود دور.

آذربایجاندا هوران آدلی کند (آغسو) واردیر. دوغرو اولاراق ق. قئیبولایئو بو اویکونیمی موندوق دلیینده کی «نورا» - «اوجگون»، - «پارغانلی یثر» سؤزو ایله علاقه لندیریر. ی. کویچوبایئو [۱۹۷۴، ص. ۱۸۰] ده قازاخ دلییندن بو سؤزو «داغ زیروه سینین یوخاری حیصه سی» معناسیندا ایضاح اندیر. اونون فیکرینجه «هورا» بیزه معلوم اولمایان قدیم دیللرین بیرینده (حال بوکی بو سؤز موندوق منشالی دیر) «داغین زیروه سی، سؤز حیصه سی»، «سیسله»، «اونورغا ستونو» دئمک دیر. اونو دئییه ک کی حقیقتاً هوران کندی داغین (یاستانین) اوستونده هوندور یثرده اوچورومون قاش زولاغیندا یثرلشیر. هوران سوروشمه سی ایشغینی کندی اوچوروپ داغیتیمیش دیر. دئمه لی آذربایجان توپونیمینده «نورا» سؤزونون معناسینی ق. قئیبولایئو دوزگون اولاراق «اوجگون» کیمی تاپمیشدیر.

ماراقلی دیر کی، هوران ایشغینی اوزه رینده موقتی گؤللرده واردیر. ایشغینین حرکت طریزیندن آسیلی اولاراق اونون اوزه رینده یارانمیش گؤلون (گؤلمه چه نین) بیر یوخ اولور. بیر باشقاسی یارانیر. بالاخاش گؤلونون آدی قازاخجا «بالکاش» کیمی تلفظ اندیلیر. بالاخاش گؤلونون باشقا آدی کوکچی تنقیز (گۆیجه دنیز) اولموشدور. بالکاشین دیگر آدی آتراککول دور کی بو دا «آیریلیمیش گؤل» دئمک دیر. «بال» - «بار» سؤزلری قدیم تورک دیلرینده همده «سوانلاییشینی» بیلدیریر. «بال» - «پالچیق»، «باتاقلیق تیتره ین حیصه سی»، «باتاقلیق اوزه رینده تپه جیک لر» معناسیندا اولدوغونا گؤره، «بالیکاش» - «سو حوزه سی» کیمی بیر معنا کسب اندیر.

بالکاشین دیگر آدی اولان گۆیجه دنیزین ائتیمولوگیاسی گؤستریر کی گریجه گؤلوم هم قازاخستاندا همده کیچیک قافقازدا منشاجه عینی بیر دیل اساسیندا یارانمیشدیر. هر ایکی هیدرونیمده کی «گۆیجه» سؤزو گؤلون سویونون ماوی، گۆی(سماء) رنگه چالماسینی بیلدیریر.

ائرمستاندا گۆیجه (سئوان) گؤلونون آدی ایله علاقه دار اولاراق بیر نئچه سؤز معلومدور، گۆیجه ماحالی تاریخاً آذربایجانلیلارین مسکونلاشدینی ززونلاردان بیر ی اولموشدور. تدقیقاتچیلار گؤره بو گؤلون یثرلشدییی اراضی هله ائرادان اول ۷- نچی عصرده اورارتو میخی یازیلاریندا قئلاکونی، قئلان، همده سوینی آدلانمیشدیر. ائرمین تاریخچیلرینین اؤزلری یازیرلار کی، اورارتو دلیینده «سوینی» - «سو اطرافی» معناسیندا

دیر. سوینی توپونیمی «سو» (تورک دیللرینده «سوو» فورماسی داها قدیم دیر.) سۆزوندن و همین دیلده کی «ایکی» شکیلچی سیندن عبارت دیر. بئله لیکله اثرمنی لرین «سئوان» آدی دا محض تورک دیللرینده کی «سوو» (سو، گؤل) و «آن» شکیلچی سیندن عبارت دیر. بوتون بولار سئوان – گۆیجه زوناسیندا تورک دیللی اهلینین قدیم دن یاشادیغی نی گۆسترن فاکتلاردیر. عینی مضمونلو جغرافی آد هر ایکی رنسپوبلیکانین توپونیملرینه خاص دیر.

قازاخستاندا باسکالماق چۆلونون آدی «باس» سۆزوندن و «داش» ، «کالماق»، «کالمیک» ائتنونیمیندن عبارت اولوب. کالمیک لارین باشچیسى نین قالدینی یئر معناسینی وئریر. آذربایجان اوچون بو توپونیمین اهمیتی باسکال اوپکونیمی نین معناسینین آچیلماسینا بلکه ده کۆمک ائده بیلر. باسکال توپونیمینده کی «باس» سۆزونو «باشچی»، «قال» سۆزونو «قالماق» فعلینین کۆکو حساب ائتسک، اوندا باسکال آدینین – باشچی نین قالدینی یئر دئمک اولماسی گومان ائدیله بیلر.

قازاخستانین کوک چئتاو ویلايتینده بايان آدلى بير نئچه توپونیم ، آذربایجاندا بايان کندلری (اوغوز، شامخی و داش کسن رایونلاری) بايانداش داغی و سايره واردير. اونو دا دنيه ک کی بايان تورک منشالی قدیم ائتنونیم دیر.

ق. قئیبوللائیوین تدقیقاتلاریندا بو طایفانین بیر سیرا تورک دیللی خالقلارین ایچه ریسینده پارالل لری وئرلمیشدیر. چوخ احتمال کی سلجوق اوغوزلاریندان ۲۴ طایفاسیندان بیرى اولان و آذربایجان توپونیمیاسیندا ایز قويموش باياندور طایفاسینین آدی دا قدیم «بايان» ائتنونیمیندن و «دور» فورمانتیندن عبارت دیر. معلوم اولدوغو کیمی باياندورخان شخص آدی «کیتابی دده قورقود» داستانیندا مرکزی یئر توتور. قازاخستاندا بئل آدلى يايلاغين آدی ايله آذربایجانداکی باشلى بئل (کلبه جر) کندینین آدینداکی «بئل» سۆزو آراسیندا عینی لیک گۆز قاباغیندادیر. اورفوگرافیادا «بئل» - نازیک زولاک بویو اوزانان سو آیریجینا دئییلیر. همین سۆز کوراولغونون یوردو چنلى بئل توپونیمینده واردير.

قازاخستان توپونیمیاسینداکی بئرسوات چؤل آدیندا (سئلینقراد ویلايتی) «سوات» سۆزو ماراقلی دیر. آذربایجاندا «سوات» سۆزو محدود ایشله دیلیر. لاکین «سوات» چای ساحیللرینده طبیعی (و یا صنعی یوللا) یارانمیش، حیوانلارین سو ایچدیغی یئره دئییلیر.

بئله یئرلرده عادتاً چای دایاز اولور. قازاخلار «بئرسوات» دندیکده حیوان سوواریلان چه پرلنمیش یئر نظرده توتورلار. آذربایجاندا «سوات» خالق جغرافی تفرمین کی می ایشله دیلیر. نهایت قازاخستان و آذربایجان توپونیمیک پارالل لریندن دانیشارکن هر ایکی رئسپوبلیکانین اراضیسینده «بئش» چایی ایله باغلی توپونیملرین موجودلوقودا دیققتی جلب اندیر. سؤزسوز کی توپونیملرده «بئش» سؤزو چای بیلدیریر. مثلاً قازاخستاندا ایش چایی دره سینده وئش شاطیر آلی اورونیم واردیر. آذربایجانداکی شاطیرلی (برده و جلیل آباد رایونونلاری) و شاطیراوب (ماساللی) کندلری گورونور. محض چؤرک بیشیرن معناسیندادیر.

آذربایجاندا «بوز» رنگی ایله باغلی بیر چوخ جغرافی آد واردیر. بوز آیران، بوزلو، بوز گونئی، بوز بینه، بوز دووشان، بوز تاپانلار، بوز آلقانلی کندلری، بوز داغ و سایره آیدین دیر کی بو توپونیملرده «بوز» - بوزومتول رنگی بیلدیریر.

قازاخستاندا بوز سؤزو خام توپراق بوزقیر معناسینی وئریر. اونا گؤره بوزایقیر دئینده - «بوز اوت بیتن بوزقیر» نظرده توتولور. چوخ احتمال کی آذربایجاندا دا «بوز» سؤزو «بوزقیر» جغرافی آیدیندا دیر، قازاقلاردا اولدوغو کی می بوز نوعلو اوت آدینی ایفاده ائدیرو قازاخستانین جنوب، جنوب شرق حیصه سینده بورکان آدلی چای و داغ واردیر. و. و. بارتولدا گؤره ، «بورخان» سؤزو تورکلرده سوسیال تفرمین دیر. «بورخان» - «حؤکمدار» دنمک دیر. آذربایجاندا بورکاندول (لثریک) کندینین آیدیندا بو سؤز اشتراک ائتمیرمی؟ بو ماراقلی مسئله دیر و تدقیق اولونماغا ده یر. ی. کویچوبایئو [۱۹۷۴، ص. ۷۷] «کئمچیک» آدلی ائتنوتوپونیمین آدینی چکیر. بئله چیخیر کی آذربایجاندا اولان کئمچی داغینین آیدیندا دا بو ائتنونیم واردیر. دولانلار کندینین آدینین (خوجاوند) ق. ا. قئیبولایئو مونقوللارین دولان طایفاسینین آدی ایله باغلامیشدیر. عینی ائتنوتوپونیم قازاخستاندا دا واردیر.

جار (زاقاتالا) ، جاردام (آغ داش) و باشقا کندلرین آدی «یار» (یارغان) سؤزونون فونئتیکی شکلی اولان «جار» سؤزوندن دیر. بو اونونلا باغلی دیر کی بعضی تورک دیللرینده کی «ی» سسی دیگرلرینده، او جمله دن قازاخ دیلینده «ج» کی می سسلنیر. کیراس نویارسک و کیزیل - یار (شیمالی قافقاز) توپونیملرینده، شوبهه سیز کی تورک منشالی «یار» - اوچوروم دیک یاماچ ، قایا، یارغان و سایر سؤزوندن دیر.

ناخچیواندا پیاز باشی داغینین آدی قازاخ دیلینده کی «پیاز»، «باش سوغان»، «ایری سوغان»، «بویوک سوغان» [ی. کویچوبایئو، ص. ۲۰۴] سۆزو ایله علاقه دار دیرکی بو داغین اوزاقدان سوغان باشینا اوخشارلیغینی بیلدیریر. ایلان داغ اورونیمی قازاخستاندا ژیلان تاک (ایلان لی داغ) کیمی سسله نیر.

قازاخستاندا (قیزیل- اوردا ویلایتی) زانقار آدلی تپه واردیر. سنگر تپه، سنگر داغ، سنگر قایا و سایره اورونیملریمیزله همین زانقار تپه اورونیمی ده عینی سۆزون فونئتیملک تلفظ فورمالاری ایله باغلی دیر. قازاخ دیلینده کی ۱۱ یئرلی جغرافی یئرمینین (آدیر، بیدیک، کاک (خاک)، ساز، سای، سور، سیرت، تانیر، تامار، تورتکول، توقای)، اق. ک. کونکاشنائو، ۱۹۶۳، ص. ۱۳۳-۱۳۴] بعضی سی (آدیر، سیرت، سای، تاک، توقای) بلاواسیطه آذربایجان خالق جغرافی تثرمنیلری ایله عینی لیک تشکیل ائدیر. آذربایجان دیلینده و دیپالئکترلینده «ساز» جغرافی تثرمنینی ایشله دیلیر. «ساز» همده قامیش، قارغی بیتن گۆلمه جه دیر. قازاخلاردا ساز تثرمنینی آدی آلتیندا قرونت سولارینین اوزه چیخدیغی یئرلرده یارانمیش باتاقلی - چمنلی یئر (رطوبتلی چمن) باشا دوشورلر. آذربایجاندا یاریم صحرا شرایطینده دوزنلییین آلچالمالاریندا چؤکک لیکلر دیپینده قالان دوز قاتی ایله اؤرتولموش اراضیلر واردیر اونلار ایلین سویوق یاریسیندا سو ایله دولدوغوندان گۆلمه جه لره چئوریلیر. ایلین ایستی یاریسیندا ایسه قورو یور. بعضی آلچالمالاردا آغ دوز قایساغی آلتیندا اولان سو تام قورومامیش اولور. باشقا سۆزله دوز قاریشیق باتاقلیق یارانیر. قازاخلار بئله از سولو- دوزلو گۆللری «سور» آدلاندیریرلار. آذربایجان دیلینده بو سۆز شور، شوران فورماسیندا قازاخ دیلینده کی «س» سسی آذربایجان دیلینده «ش» فورماسینا کئچیر) تلفظ اولونور.

ی. کویچوبایئو گۆزه [ص. ۱۰۹]، ایلی چاینین آدی (یئددی سو- «سئمیرنچیه» (قدیم تورک دیللرینده کی «یئل»، «یول»، «ایلی»، «ایتی آخان» معناسیندا دیر.

ایلی سو کندینین آدی (قاخ) کند اهالیسی آراسیندا یئللی سودا آدلاندیریلیر. ایلی سویا یئللی سو دئییلمه سینه سبب حمام چای دره سینده (کورموچایین سول قولو) کورکوردلو(ایلی) ایستی سویون اولماسی همین چای دره سی یاماجیندا حمامین تیکیلمه سی و اوردا یئل خسته لییینین معالجه اندیلمه سیدیر. دئمه لی قازاخستانین ایلی چاینین آدی ایله آذربایجانین ایلی سو هیدرونیملری آراسیندا دیل منسوبیتی جهتدن

عینی لیک واردیر. آذربایجانین اینقار داغ سیلسله سی داغلیق شیروانین ده ورباتان چاپلا آغسو جای آراسینداکی حیصه سی تشکیل ائدیر. قیزیل - اوردا ویلایتینده اولان دره اینکار - داریا آدلانیر. «اینکار» «اینقار» قازاخستاندا ائنتوتوپونیم حساب اولونور. دئمه لی، هر ایکی اورونیم آدینین ائنتونیمیندن گؤتورور.

آذربایجانین ان قدیم شهرلریندن بیر قبه له دیر. گورجستانین لاقودئخی رایونوندا قبه له چایی قازاخستانین شرقینده کابا دره سی واردیر. ن. آ. باسکاکووا گؤره [۱۹۶۲، ص. ۱۸۵]، بعضاً تورک دیللی خالقلاردا او جمله دن قیرغیزلاردا و قارا قالپاقلاردا «کابا» ائنتوتوپونیم دیر.

تورک دیللی خالقلاردا «کاز» ائنتونیم دیر. ی. کویجوبایئوه گؤره [۱۹۷۴]، قازاخستانین جنوب رایونلاریندا اولان کازبئک - تپه لیک و آلچاق داغلیق اراضیین آدی دیر. بورادا «کاز» ائتیک آدیدر، «بئک» ایسه تپه دئمک دیر. (مثلاً، گده بی ده «قاراول تپه سی» توپونیمینده اولدوغو کیمی). قازبئک و یا «کازبئک قازلارین یوکسک لیبی»، «قازلارین داغی» دئمک دیر. دئمه لی قافقازدا اولان کازبئک داغینین آدی ایله قازاخلارداکی کازبئک عینی منشالی دیر.

«کاز» ائنتونیمی ایله باغلی اولاراق بیر مولا حیظه نی دئمک ایسته ردیک. بیزجه بو ائنتونیم کازبئک («کاز داغی») اورونیملریندن باشقا قافقاز (قدیم فورماسی «کاپی-کاس» کیمی گؤتورولردی). اورونیمینده ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. ایکینجی، «کاز (لارین) قاپیسی، (کئچیدی)» معناسینی وئریر. «کیتابی دده قورقود» دا قافقاز «کاز-لیق داغی» آدلانیر. ائتیک منبع لرده کاسپی لرین همده قافقازدا یاشاماسینین گؤستريلمه سی (سونراکی دربند کئچیدی بعضی ائتیک مولیفلرده «کاسپی کئچیدی» آدلانیر) ده دیققت ده لایق دیر دئمک «کاز (کاس) ائنتونیمی ایله باغلی ائنتونیملر - کاسپی، کازاخ، کازار (خزر) کازبئک («کاز داغی») و کاپکاز («کاز کئچیدی») توپونیملری محض قدیم «کاز»، «کاس» طایفاسینین آدی ایله باغلی دیر. بو باره ده ق. قئیبوللائئوین «آذربایجانلی لارین ائنتوگنئزینه دایر» (۱-نجی جیلد) کیتابیندا ماراقلی فیکیرلر واردیر. توپونیمچی لریمیز یازیرلار کی، قاراباغداکی آزیخ ماراغاسینین آدی قدیم تورک دیللرینده آبی دئمک دیر. ماراقلی دیر کی، قیرغیزستاندا «آزیخ» ائنتونیم واردیر. آی. کویجوبایئو، ۱۹۷۴، ص. ۱۱۲.]

قازاخستاندا کاینار آدلی چؤل، آذربایجاندا قاینارجا چایی و بولاغی (هیدرونیم) واردیر. قازاخستاندا کاراکاستک قصبه سینین (آلما آتا ویلایتی) آدی تورک دیلرینده اولان «کاراکش» (قاراقاش) طایفاسینین آدینداندیر. رئسپوبلیکامیزدا آلتی قارا قاشلی کندی (آغدام، آغسو، ایمیشلی، صابیرآباد، سالیان، خاچماز رایونلاری) واردیر. اونلار ائنتوتوپونیملردیر.

قازاخستانداکی کاراکاستک ائنتونیمی کاراکاس (کارا کاس و ساری کاس آدلی طایفالاری و آلتای تورکلری ایچه ری سینده و. و. رادلوو هله کئچن عصرده معین ائتمیشدیر) طایفالارین آدیندان و «لاق» شکیلچی سینین (یایلاق و قیشلاق سؤزلرینده اولدوغو کیمی قازاخ دیلینده کی فورماسیندان، «تاک» شکیلچی سیندن عبارت اولوب، «قاراقاش لارین یثری» معناسینی وئریر. آذربایجانداکی قاراقاشلی کندلریمیزین آدلاری دا سؤزسوز «کاراکاش» ائنتونیمیندن و منسوبیت بیلدیرن «لی» شکیلچی سیندن عبارت دیر. هر ایکی رئسپوبلیکادا «کاراکاش» ائنتونیمی عینی دیرمی؟ - بو سوال گله جک تدقیقاتچیلار جواب وئر جکلر. آنجاق بورادا بیر مسئله دیقتی جلب ائدیر. «کاراکاس» ائنتونیمینده کی (ساری کاس) ائنتونیمینده اولدوغو کیمی «کاس» یوخاریدا، کازبک و قافقاز اورونیم لرینده گؤستریدییمیز «کاس»، «کاز» ائنتونیملری ایله عینی دیر. لاکین بوتون توپونیملرده «کاس» کومپونئنٹی نی ائنتونیم حساب ائتمک سو اولاردی.

زاقاتالا رایونونداکی کاسس کندینین آدیندا ساخور دیلینده کی «کاتس» (کئچید) سؤزو اشتراک ائدیر. بعضی توپونیملرده ایسه، مثلاً، کاساپت کندینین آدیندا (یوخاری قاراباغ) «کاس» - «قاش» - داغین قاشی سؤزونون بیز فورماسی دیر.

قازاخستاندا «کارامان» (لی) جغرافی آدلاری آذربایجاندا دا قارامان (گۆیچای) و قارامانلی (ینولاخ) موجوددور. بو کارامان آدلی قدیم تورک طایفالارینین آدیندان دیر.

کارکارا داغی قازاخستانین جنوب - شرقینده دیر. قازاخ توپونیمچی لرینه گؤره، داغین آدی - «قیزیل پیله لرله بزمیش هوندور پاپاخ» دئمک دیر. نه درجه ده بو ائتمولوگیا دوغرو دور، دئمک چتین دیر. بو دا معلوم دورکی، آلبانییا اراضیسینده اثرکن اورتا عصرلرده قار قار طایفاسی واردی و آذربایجانداکی قارداغ، قارقارچای (قاراباغ) توپونیملری همین طایفانین آدینی ساخلایر.

ق. قئیبوللائیو بو طایفانی تورک منشالی حساب انده رک اونونلا باغلی توپونیملری شمالی قافقازدا، آذربایجاندا، گورجستاندا، اثرمنستاندا و جنوبی آذربایجاندا قئیده آلمیشدیر.

آذربایجاندا کنگرلی آدلی ایکی کندی (آغداش و ترتر رایونلاری)، شروردا کنگرلی دوزو و سایر توپونیملر واردیر. بو اثنتونیمه قازاخستاندا دا تصادف اندیلیر. ی. کویچوبایئوین معلوماتینا گؤره [۱۹۷۴، ص. ۱۳۲]، قدیم زامانلاردا کنگرلیلر (کانگارلار) آدلی تورک طایفالاری سیردریا چاینین آشاغی آخینیندا و آرال ساحیلی زونادا یاشامیشلار. بو طایفانین آدی آذربایجان اراضیسینده اثرامیزین اوللرینه عاید حادیثه لرله علاقه دار قدیم گورجو و اثرمنی منبع لرینده چکیلیمیشدیر. اثرمنستاندا ایندی کنگر داغلاری واردیر. اورتا عصرلرده کنگرلر ناخچیواندا حاکیم موقع توتوموشلار. آذربایجاندا کنگرلرین تیره لرینین آدلارینی عکس اثتدیرن چوخلو یاشاییش منطقه سی آدلاری معین اثتدیلمیشدیر.

قازاخستاندا «گۆی» له باغلی توپونیملر چوخدور. بوسؤز هم «سما»، «گۆی» معناسیندا، همدە توپونیملرده رنگ معناسیندا ایشله دیلمیشدیر. آذربایجاندا دا گۆی سؤزونون رنگ (یاشیللیق، گۆلۈک) بیلدیرن توپونیملری واردیر. (گۆیدره، گۆی چای، گۆی بولاق، گۆی تپه، گۆیلر و سایر).

قازاخستانین کوشاققیل (قوشا چاقیل) یاشاییش منطقه سینین (قورینو ویلایتی) آدینداکی «شاقیل»، «چاخیل»، «چاقیل» (چایداشی) سؤزو آذربایجاندا چاخیل داغی اورونیمینده سئزلیلیر. «چاقیل» تورک دیللرینین بیر چوخوندا «قوم» دئمک دیر.

کوتان کاراقای چؤلونون آدینداکی «کاراقای» سؤزو «شام»، «کوکنار» دئمکدیر. ی. کویچوبایئوه گؤره [۱۹۷۴، ص. ۱۵۰]، کوتان سؤزو معاصیر قازاخ دیلینده مال - قارانی ساغماق اوچون دایره وی آغیل (کوز) دئمک دیر. بیزده کوش - کوتان، کوتانلی، کوتان قایا، کوتان تالا و سایر جغرافی آدلاری دا سؤزسوز، همین کوتان، کوتان سؤزونون مختلف فورمالاریدیر.

گده بی رایونوندا قوشقار، قازاخستاندا کوشقار داغی واردیر. بو داغین آدی «قوچ» سؤزوندن دیر. ی. کویچوبایئوه گؤره [۱۵۱]، «قوشقار»، «قوچقار» - بوغا، بورا، بوکا، تکه و سایر معناسیندادیر.

قازاخجا سونکار(داغ زیروه سی) اورونیمینده کی «سونکار» سۆزۈ دیلیمیزده کی «شونقار» سۆزونون عینی دیر. لاکین توپونیملریمیزده مثلاً، قوبوستاندا سونگرداغ اورونیمینده بو سۆزون قازاخ دیلینده کی فورماسیدا قالیر. گورجوستانین کاخکتیا حیصه سینده اولان سیقناکی منطقه سی قازاخستاندا اولان سینناک چؤلونون (قدیمده قیپچاقلارین دشتی - قیپچاق چؤلونده مرکزی شهر سوقناک آدلانمیشدیر) آدی کیمی قدیم تورکلرین ائتنونیمیدیر. گۆرونور، قیپچاقلار بو آدی آذربایجاندا گتیریلر.

قازاخستانداکی تاسکئس کئن، تاسمورین، تاستوبه، تئکئلی، تئمیرتای، تئکئسو، تئسیک تاس و سایره توپونیملر آذربایجانلی داش کسن، داش بورون، داش تپه، تکه لی، دمیرلی داغ، تکه سو، دئشیک داش توپونیملری ایله قوشادیر.

□تورقای (روسجا تورقای) - گئنیش چؤل لاندشافتلی دوزئلییی بیلدیریر. تورقای چؤککلییی، تورقای داروازاسی، تورقای یاستانی، تورقای دار و اوزون چؤککلییی، تورقای بوغازی کیمی توپونیملر موجود دور. گئنیش تورک دیللی خالقلار منسوب اولان «تور»، «دار»، «دارا»- اووالیق، چؤککلیک، دار و درین آجالما، داغلار آراسیندا چات دئمک دیر، «قای»(گؤل) کیچیلدیجی شکیلچیدیر. قوبوستاندا توراغای پالچیق وولکانی واردیر.

قازاخ و آذربایجان توپونیملری آراسینداکی بارالئلر حاققیندا وئردیییمیز بو معلوماتدان گۆرونورکی، عمومیتله، تورک خالقلارینین توپونیمیاسی عینی ستروکتور و منشا به مالیکدیر. بونون ایکی سببی اولابیلر. بیرینجی سی عینی طایفالارین هم قازاخستاندا همده آذربایجاندا یاشاماسی ایکنجی سی، عینی جغرافی تئرمینلرین توپونیم یارادیجیلیغیندا ایشتراک ائتمه سی .

ق. قئیبوللائینوین ی. کویچوبایئوین لغتینه یازدیغی و آما - آتا دا چاپ اولونموش رایینده محض مسئله نین بو جهتی گۆستریلمیشدیر. دئمه لی آذربایجان اراضیسی ان قدیم دۆرلردن تورک ائتنوسلارینین مسکونلاشما آرنالینا داخیلدر.

چئلیابینسک ویلایتینده گؤل و داغ سیلسله سی زیورات کول آدلانیر. بو جغرافی آد باشقیردجا «زور»- بؤیوک (آذربایجان دیلینده کی «زور»، مثلاً، «زور آدام»، «زورلو سۆزوده تورک سۆزودور»، « - بؤیوک آت گؤل» («گوجلو آت») معنا سیندادیر. باشقیردلار قبییرستانلیغی «زیارت» دئدیکلرینه گۆره آ. ک. ماتوئیئوین [۱۹۸۰، ص. ۹۷] بو گؤلون آدینین بیرینجی کومپونئننتی نین محض زیارت سۆزوندن عبارت اولدوغونو یازماسی،

بیزجه، یانلیشدیر. بو، عینیله بیزده کی آتبولاق، مادیان گؤل هیدرونیملری ایله بیر سیرا تشکیل اندیر.

سوئردلووسک ویلایتینده کی ایژبولات گؤلونون باشقیردجا «ایژ»، «ایت»، «ایش» کومپونئننتی قدیم تورک دیلیرینده کی «ائش» - «سیرداش»، «دوست» سؤزوندن دیر (روس دیلینده کی «توواریش» سؤزونون سون - «ایش» حیصه سینده اولدوغو کیمی)، «بولات» (بولاد) ایسه شخص آدی اولوب، آنتروپونیمیک هیدرونیمی دیر. دئمک، ایژبولات - دوستبولاد گؤل دئمکدیر.

ایلک چایی (اورال چایینین قولو)، ایلک کندلرینین آدی (اورننبورق ویلایتی) ایسه «ایلک»، یعنی «داغ کئچجیسی» سؤزوندن دیر. باشقیرستاندا اولان اینئر چایی (سیم چایینین قولو) همین دیلده اینیار، اینقار کیمی یازیلیر. بو آدی تدقیق ائتمیش مولیف لره گؤره، هونلارین دیلینده «اینقئر» - «هیجانلاما»، «قیجیقلاندیرما» معناسینی وئریر. آذربایجانین داغلیق شیروانداکی هینقار (اینقار) کندینین و عینی آدلی داغ سیلسله سینین آدی ایله باشقیردستانداکی بو توپونیم عینی منشالی دئییل می؟ بو باره ده دوشونمه یه ده یر.

پنرم ویلایتینده کی ایرئن چای آدینی «ایران» سؤزو ایله باغلایلار. چایی سویونون رنگی (آغ و بیر قدر سارییا چالان) اونا ایران آدینین وئرلمه سینه سبب اولموشدور. آذربایجاندا قوبوستاندا اولان پالچیق وولکانلاریندان بیرینین آدی ایران تۆکن آدلانیر. بو داغین پوسکوردیو گیللی سوخورلارین رنگی ایران رنگینه (آچیق گؤی) چالیر. آذربایجاندا بوزآیران کندی ده واردیر.

ایرتاش گؤلونون آدی تاتار دیلینده کی «ایر» (آذربایجان و باشقا تورک دیلرینده «ار») - «کیشی»، «دؤیوشچو» و سایر هابئله «تاش»، «داش» سؤزلیریندن عبارت اولدوغو اوچون اونو «کیش داشی» کیمی ایضاح اندیرلر. چئلیابینسک ویلایتینین شیمالیندا ایرتاش هیدرونیمینین ایرتاش واریانتینا دا تصادف اولونور. بورادا قیزیل تاش گؤل ده واردیر.

نظره چاربان جهت اودور کی، باشقا تورک خالقلارینین توپونیمیا سینداکی «تاش» (قایا، داش) سؤزو توپونیمیا میزدا «داش» سؤزو کیمیدیر. بو سؤزو هئج ده بوتون حاللاردا تکجه باشا دوشدیویموز «داش» (داش آلت، چایداشی، قارا داش، چکی داشی و سایر) معناسیندا یوخ، هم ده «قایا» معناسیندا آنلاماق لازیمدیر. مثلاً، ق. قئیبوللائینو ۱۲ عصرده

عابد داغلیق قاراباغدا قئید ائدیلم، گویا اثرمنیجه اولان هرانداشانسان کند آدینین دوزگون اولاراق «آران - داش» (عینی «قایا اوستو آران کندی») کیمی ایضاح ائدیر. عینی له داش وئیسلی کندینین آدی دا محض «قایالیق و یا داشلیق یترده یئرلشن وئیسلی کندی» کیمی ایضاح اولونمالیدیر.

چنلیابینسک ویلایتینده کاراقایکول گؤل و واردیر. باشقیر و تاتار دیلرینده «کاراقای» - «شام آغاجی» دئمک دیر. دئمه لی، همین هیدرونیم «شاملیق گؤل» معناسیندادیر. آذربایجاندا شاملیق کندی واردیر. لاکین بونو آذربایجان صفویلر دولتینین یارانماسیندا حربی قووه ایله کؤمک ائتمیش، قیزیل باش طایفالاریندان بیرى اولموش، شاملی، یعنی سوریه لی طایفالاریندان بیرینین شاملی کندلریندن آدی ایله سؤز سوز کی، قاریشدرماق اولماز. دئمک، توپونیمیک پارالل لر گتیردیکده ظاهرأ اوخشار توپونیملرده کی کومپوننتلرین هر بیرینین آیری - آیریلیقدا دیل منسوبیتی معین ائدیلمه لیدیر. یوخاریدا گتیردیییمیز پارالل دن گؤرونویو کیمی، شام تورک دیلرینده آغاج نوعودور، لاکین توپونیملرده هم ده سوریه نین عرب منبع لرینده کی شام آدی (سؤزو) دا اولما بیلر.

تورک خالق لارینین توپونیماسیندا سنجیه وی جهتلردن بیرى ده رنگ بیلدیرن سؤزلرین توپونیمیا یارادیجیلیغیندا فعال یئر توتما سیدیر. باشقیردا «قارا» سؤزو ایله علاقه دار یارانمیش جغرافی آدلارا کاراتای (داغ سیلسله سی) و کاراتاش (زیروه) اورونیملری میثال گؤستريله بیلر. چنلیابینسک ویلایتینده کاراتیپس آدی گؤل واردیر. قدیم تورک آبیده لرینده «ته بیز»، «ته پیز» - «شور اراضی» دئمک دیر. گؤلون سویو حقیقتاً شوردور. «ته بیز» سؤزونون اشتراکی ایله یارانمیش همین ویلایتده کیچکئنتیبیز (کیچیک شورلاشمیش یئر)، کئکتیبیز، سوراتیبیز توپونیملری ده موجوددور. «کاراول» سؤزو ایله باغلی توپونیملرده یثکاتثرینبورق (کئچمیش سونردلووسک) و چنلیابینسکده کاراولسکویه، تومئنده کاراولنویار، پئرمده (کاراولنی یار و کاراول کندلرینین آدلاریندا) «کارا» (قارا) سؤزو واردیر. لاکین بو سؤزو قارا کیمی ایضاح ائتمک دوزگون اولمازدی. اصلینده بو توپونیملر کاراول (آذربایجانجا قاراول - «گؤزتچی»، «کئشیکچی») سؤزوندن دیر. «کاراول» سؤزو روس دیلینه مونقول و تورک دیلریندن کئچمیش دیر. [آ. ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۱۲۷ - ۱۲۸].

کارقالکا چاینین (اورننبورگ ویلایتی) آدی ایسه «قارغالی» آدیندان گؤتورولموشدور. آ. ک. ماتوئیو بونو قارغا (قوش) آدی ایله باغلايیر. لاکین مولیف سهو اندیر. آذربایجانداکی چوخلو قارقالی، قارقالیق کند آدینی توپونیمچیلریمیزین «کارقا» آدلی تورک طایفاسینین آدی ایله علاقه لندیرمه لری بیزجه، حقیقته داها اوغوندور. دئمک، «کارا»، «قارا» سؤزلری ایله باشلایان تورک توپونیملرینده همیشه قارا رنگ اختارماق یانلیش نتیجه یه گتیریپ چیخارار.

ینکاتنرینبورگ ویلایتینده کی شهرلرده بیرینین آدی آلاپائوکادیر. آ. ک. ماتوئیو ه گؤره، آلاپای (تاتارجا) - «خوشا گلمز»، «پینتی» معناسیندادیر. آلاپا ایسه «ساغلام»، «گوجلو آدم» دئمکدیر [آ. ک. ماتوئیو، ۱۹۸۰، ص. ۱۱۵] همین اثرده بو توپونیم «آد» - «قیرمیزی»، «آپای» - «بویوک باجی»، «خالا» سؤزلری کیمی ده ایضاح اولونورکی، بو دا ایناندریجی دئییل. کند آدی «قیرمیزی خالا» سؤزوندن نجه یارانا بیلر؟ ای. م. میرزائیو، و. آ. نیکونوف ایسه توپونیمده کی «آلاپ»، «آلاپا» (آذربایجانجا - «آلاف»، «الف») سؤزونو «قامیش»، «جیل باسمیش چای باسار» کیمی ایضاح اندیرلر. بارابا تاتارلارینین دیلینده «آلاپ» سؤزو اووالیقدا یارانمیش باتاقلیق دئمک دیر. آلاپای جغرافی آدینین آخرینجی معنادا اولماسی اغلاباتاندیر. بو میثالی گؤستمک ده مقصدیمیز وار. عادتاً توپونیملر ایضاح اندیلرکن خالق ائتمولوگییاسی دا نظره آلینیر، یا دا توپونیمی گؤتوروب اؤزونه معلوم سؤزلره بؤلوب ایضاح اندیرلر. نتیجه ده توپونیمه وئریلن معنا توپونیمین جغرافی شرایطی (اونون یارانماسینی شرطلندیرمیش همین شرایط) آدی ایله اوزلاشمیر. اونا گؤره ده توپونیمی، خصوصی ایله جغرافی شرایطی عکس ائتدیرن آدی ایضاح ائتدیکده ان اول توپونیمین موجود اولدوغو یثرین لاندشافتی، فایناسی، فلوراسی و سایر نظره آلینمالیدیر.

آلتین آی قصبه سی (ینکاتنرینبورگ ویلایتی) تاتارجا «قیزیل آی» و یا «قیرمیزی آی» دئمکدیر. آ. ک. ماتوئیو بو آدی کوچوم خانین (۱۷-نجی عصر) قوهوملاریندان آلتین آی و یا آلتین آی آدلی بیرسی ایله ده باغلايیر. بو توپونیمین ایضاح اولونماسیندا بیر سهو وار. توپونیمیک آلتون آیین شخص آدیندان یارانماسی دورغور اولما بیلر. آ. ک. ماتوئیو بو آدی آلتون - «قیزیل» و یا «آز» سؤزلرینه آییрмаقدا سهو اندیر. هنج وخت هنج بیر خالقا آدی «قیزیل آی» آدلاندیریلما بیلمز. لاکین «قیزیل گونش» ایفاده سی واردیر، چونکی

حقیقتاً گونش چیخاندا و باتاندا افقده قیزیل، قیرمیزی رنگینه چالیر. اصلینده ایسه بو شخصین آدی آلتون دور. بو آدین سونونداکی «آی» ایسه قدیم تورک دیللرینده (بعضی تدقیقاتچیلار گۆره آلتای دیللی عایله سینده) شخص و طایفا آدلارینا علاوه اولونان بیر شکیلچی دیر. دئمک، توپونیمین «قیزیل آی» معناسی اویدورمادیر.

ینکاتثرینبورگ ویلایتینده آرامیل شهری، آ. ک. ماتوئیئوه گۆره، «آریاما» - «چای قیراغیندا قالین کولوقلا اؤرتولموش یئر»، «ایل» ایسه آذربایجانجا، «اثل»، «طایفا» سؤزلریندن دیر.

اثرمنستان آذربایجانلیلارینین یاشادیغی شوراگل (شورائیل) ماحالینین آدی دا بئله قورولوشلو(ستروکتورلو) توپونیمدیر. اصلینده «شیراک» تورک طایفاسینین ایدندان و «اثل» سؤزوندن اولماقلا «شیراک ائلی» (طایفاسی) دئمکدیر. شیراکلار ایسه اورادا اثرانین ایلمک عصرلریندن معلومدور.

آذربایجاندا تورک منشالی «آران» سؤزو ایله ان قدیم توپونیملردن بیرى اولان آران (آرران) توپونیمی یارانمیشدیر. ایندی ده دیلیمیزده «آران» دندیکده - «دوزن یئر»، «قیشلاق یئر»، «ایستی یئر» نظرده توتولور. پنچورا چایینین منصیبینده کی آرانئس توپونیمی «یوکسک داشلی. داغلار» کیمی ایضاح ائدیلمیر. بیزجه، بلکه ده بو توپونیم محض «آران» سؤزونون «قیشلاق یئر» معناسینی وئریر.

آرتی قصبه سی (ینکاتثرینبورگ ویلایتی) تورک منشالی «آرت» «داغ آشیریمی»، «یایلا» سؤزوندن دیر. باشقیردجا «آرتیلیش» «آشیریم» معناسینی وئریر. آذربایجاندا بو آد سالواری داغینین آدیندا داشلاشیب قالمیشدیر. داغیستاندا موق - آرت توپونیم واردیر.

آزوو دنیزی و یا آزوو داغینین (ینکاتثرینبورگ ویلایتی) آدینین منشایی آ. ک. ماتوئیئو تاتار دیلینده «آزی» (آزی دیشی) سؤزو ایله ایضاح ائدیر و بونون اوچون او، آزوو اورونیمینی روس دیلینده اولان زوب، زوبئتس، بولشوی زوب، مالی زوب (کوزنئتسک آلتاوسو) توپونیملری ایله مقایسه ائدیر. گویا قایالی زیروه دیشه اوخشادیغیندان آزوو آدلانديريلمیشدیر. [آ. ک. ماتوئیئو، ۱۹۸۰، ص. ۹]. آزوو سؤزونون آزی دیشی ایله هنج بیر ایفاده و یا مضمون اویغونلغو یوخدور. آزوو هیدرونیمی منشاء اعتباری ایله تورک توپونیمی دیر و «آزاک» - «چایین منصبی» سؤزوندن دیر. بو باره ده روس توپونیمچیلری و دیلچی لری ده یازمیشلار.

آیدیرلی (اورننبورگ ویلایتی) سووندوک چاینین قولودور. قازاخ دیلینده «آیدارلی»- «پومپوللو»، «ککلیلی» (باشقا سۆزله، زیروه سینده داش ییغیمی الوان یوکسک لیک)، تپه دنمکدیر. [آ. ک. ماتوئیئو، ص. ۹]. بو توپونیم ماراقلی دیر، چونکی آذربایجاندا دا ککیل داغ و ککیل گۆل توپونیملری واردیر. سانکی ککیل سۆزو ایله (تورکلرده باش قیرخیلیدیدا اورتاسیندا ساخلانیلان بیر چنگه توك؛ روس کازاکلارینین بئله ککیل ساخلادیقلارینا گۆره «خوخول» آدلانماسی معلومدور) توپونیم آراسیندا نه علاقه اولاییلر؟ قئید اندیلن توپونیمدن معلوم اولور کی، جغرافی آدلاردا «ککیل» - «توپا» (آغاج، داغ، قامیش - گۆل آدیندا) معناسیندادیر.

تاتارستاندا آکتای آدلی چایین آدینی آ. ک. ماتوئیئو [۱۹۸۰، ص. ۱۴] «آک» (آغ) و «تای» (دایچا) سۆزلرینه آییراق «آغ دایچا» معناسی وئردییینی یازیر کی، بو دا ایناندیربجی دئییل. بو، مولیفین ساده جه اولاراق تورک توپونیملرینی روسجا یا ترجمه ائتمه سینه نمونه دیر. اوندان «آلتای» آدینی دا «آلا دایچا» کیمی ایضاح ائتمک اولاردی. او. مولچانووا گۆره، توپونیمینده کی «تای» سۆزو «اۆلکه»، «یئر»، «طرف» آنلایشینی ایفاده ائدیر.

نئیوا چاینین (ینکاترینبورگ) سول قوللاریندان بیرینین آدی آغیاردیر. بو آد «آغ» و «یار» (اوچوروم، یارغان) سۆزلریندن عمله گلیمیشدیر. «یار» سۆزو روس دیلینه تورک دیلریندن کئچمیشدیر. آذربایجان دیلینده ایسه «یارغان» سۆزونده قالیر. قیپچاق دیلرینده «ی» سسی «ج» - یه کئچدیینه گۆره «جار» فورماسی بیزجه، جار کندینین آدیندا عکسینی تاپمیشدیر. شیمالی قافقازدا کیزیل یار شهرینین آدینی بیزده بعضاً معناسینا وارمادان «قیزلار» کیمی یازیریق. حالبوکی بو، «قیرمیزی قایا»، «قیزیل یارغان» (سوخورلارین رنگینه گۆره) دنمک دیر.

آذربایجاندا آلاباشلی دمیر یول ستانسیاسی واردیر. ینکاترینبورگ ویلایتیپنده نئیوا چاینین سول قوللاریندان بیرى ایسه آلاباشکا آدلانیر. بو ایکی جغرافی آدین عینی لیبی نی دنمک چتین دیر. اگر بورادا داغ آدی نظرده توتولورسا، اوندان «آلا» و «باش» (زیروه) سۆزو ظن ائدیله بیلر. اورادا بو توپونیم محض بئله ده ایضاح اولونور. لاکین بیزده کی آلاباشلیدا آلا (آلا- بولا) باش «داغ زیروه سی» اختارماق معناسیزدیر.

چئلباینسک ویلایتینده اولان گؤللردن ایکسی نین آدی آلابوقا آدلانیر. تاتارجا بو، بالیق آدی دیر. باشقیردستاندا ایتی تانین چاینین سول قولو اولان آرچایی واردیر. باشقیردجا «آر» چایین قورو یاتاگی معناسینی وئریر.

کاتایسک شهرینین آدی (کورقان ویلایتی) دا دیققتی جلب اندیر. مسئله بوراسیندا دیرکی، ق. قئیبوللایئوین آختاریشلارینا گؤره کاتای و کاتایک توپونیملری داغلیق قاراباغدا و اثرمنستاندا اثرکن اورتا عصرلردن ماحال آدلاری کیمی معلوم دور. مولیف بو آدلاری اثرانین اول لرینده (اگر ۷ -نجی عصرده کاتای و کاتاک ماحال آدی دیرسا، دئمک، بو توپونیم اوندان اولکی عصرلردن موجوددور) یاشامیش تورک دیللی کاتای، کاتاک طایفاسینین آدی ایله باغلايیر. اونو دا دئییه ک کی، بعضی رایونلاریمیزدا «گؤدکلی» آدی نسیل و محله، اثرمنستاندا گؤدکلی کندی ده واردیر. بونلاردا کاتاکلینین فونئتیکی فورماسیدیر. بو، منطق ایضادیر. اثرکن اورتا عصرلرده جنوبی روس چؤللرینده پئچئنئق لرین بیر طایفاسینین «کاتای» آدلانماسی دا بونو تصدیق اندیر. آ. ر. کوزئیئو بیر سیرا تورک دیللی خالق لاردا (تاتار، تورکمن، قازاخ، اوزبک، قازاقالپاق، قاقاووز و باشقا) کاتنک و کاتای طایفاسینین ایندی ده موجود اولدوغونو یازمیشدیر. حاققیندا دانیشدیغیمیز کاتایسک توپونیمی ده دئییلنلره ئیوتدور.

آ.ک. ماتوئیئو کاجکانار شهرینین (ینکاتترینبورگ) آدینی «قاچان نر» کیمی ایضاح اندیر. بیزجه، بو دوز دئییل. بو، بلکه «قاش» (داغین قاشی) و «کنار» سؤزلریندن دیر. کیزئل شهرینین آدی باشقیرد دیلینده «قیرمیزی» دئمک دیر، روس دیلینده کی «کیزیل» (زوغال) سؤزوده بوردانیدیر. اورال چاینین بؤیوک کیزیل و کچیچ کیزیل آدی ایکی قولو واردیر. آذربایجان توپونیمياسیندا قیزیلجیق (زوغال) دئییلن توپونیم موجوددور. کاما چاینین ایکی ساغ قوللاریندان هر بیرینین آدی شیمال کونداس و یاریکچی کونداسدیر. «کونداس» - «کوندوز» (باشقیردجا) و «کوندیز» (تاتارجا) سؤزلریندن عبارت اولوب، «قوندوز»، «سامور» دئمک دیر.

کریک تای سیلسله سینین آدی باشقیردجا کریکتی یای و یا کیریختی (قیریق داغ) دئمک دیر. آذربایجاندا کم یایلاغی (شکی)، یاریمجا یاستانی (خیزی)، چاپیق قایا داغی و سایر عینی مضمونو ایفاده ائدن (قیریق، یاریمچیق، چاپیق و سایر) اورونیملرله بیر سیرا تشکیل اندیر.

کووادوک شهری (اورنبورگ) قازاخ دیلینده کوآن سۆزوندن اولوب، «قوراللیق»، «آنیق» (سونسوز یئر) معناسینی وئریر. تامامیله منطقی معنادیر. لاکین اونو تورک دیلیرینده کی «کووان»، «کوآن» (آذربایجان دیلینده «گوونمک سۆزوندن) «شادلانماق»، «شادلیق» سۆزو ایله باغلایانلار یانیلیبلار. بو آیری صحبت دیر کی، توپونیم «گووندیک» شخص آدیندان (کۆرپه اوشاق دونیا یا گلدیگده والدین لری اونا بئله آد دا وئریرلر) یارانمامیشدیر.

اورال چایینین سول قوللاریندان بیرینین آدی کوماک دیر. بو هیدرونیم «قوملاق» دئمک دیر.

کومنترتای (باشقیردستاندا شهر و داغ آدی) - کۆمور داغی معناسیندادیر. کئچمیشده داغلاردا آغاچ کۆمورو حاضیرلانماسی ایله و یا داش کۆمورله علاقه سی اولابیلر. اۆزبکستاندا داش کومور شهرینین آدی کۆمورون طبیعی یاتاغی ایله علاقه دار اولدوغوندان جاوان توپونیم دیر.

کونقور شهری و بوز ماغاراسینین (بئرم ویلایتی) آدی تاتار دیلینده کی «کونقیر» - «قونور» سۆزوندن دیر. آذربایجاندا قونورداغ واردیر. قونور شخص آدی و سوی آدی کیمی قبول اولونموشدور. آ. ک. ماتوئیوین معلوماتینا گۆره [۱۹۸۸، ص. ۱۵۲]، «کونقور» - مونقول سۆزودور. مونقول و بوریات دیلیریندن «خونخور» سۆزو تورک دیلیرینه «قونقور» شکلینده کئچمیشدیر.

کورقان شهر و ویلایتی واردیر. «کورقان» - صنعی صورتده یارادیلمیش تپه و قالا معناسیندادیر.

کوسا چایی (آی چایینین ساغ قولو) باشقیرد دیلینده «کوس یولی» - کۆچ یولو دئمک دیر. آذربایجاندا یایلاقلارا گئدن یوللار خالق ایچه ریسینده بعضاً کۆچ یولو آدلانیلر. کۆچ یوللاری، عادتاً، اساس ماگیسترال یوللاردان، اکین یئرلریندن و باغلاردان کنار کئچیر. اونلار بعضاً «قارا یول» دا دئییرلر.

چئلیابینسک ویلایتینده اولان کویاش جغرافی آدی تاتارجا «کویاش» - «گونش»، «گونشلی» دئمک دیر. آذربایجاندا دده گونش (شاماخی)، ارگونش داغی (جبرائیل) و سایر جغرافی آدلار واردیر.

کیشیتیم شهرینین آدی (چئلیابینسک) تاتار و یا باشقیرد دیلینده «کیشکی»، آذربایجانجا «قیشلاق» دئمک دیر. مختلف تورک دیللی خالقلاردا «کیش» (قیش) — فصول آدی ایله توپونیملرین یارانماسی مالدارلیق، تصرفات فورماسی ایله باغلی دیر (مال — قارائین یایدا یا یالاقدا، قیشدا قیشلانین یئرده ساخلانماسی). تصادفی دئییل کی، اورتا آسیا خالقلارینین دیلینده «کند» سۆزو یوخدور، اونو «قیشلاق» سۆزو عوض ائدیر. بو او دئمک دیر کی، یاشاییش منطقه لری منشاچه قیشلاقلار اساسیندا یارانمیش بیر سیرا جغرافی آد، اساساً یاشاییش منطقه سی آدلاری واردیر. (قیشلاق کندی، نوهور قیشلاق گؤل، قارا قیشلاق کندی و سایر).

باشقیرستاندا ماسیم (مسیم) داغی ائنتوتوپونیمدیر. مینار (چئلیابینسک) شهری مینیارغان دئمک دیر. «یار» دیک یاماج، اوچوروملو ساحیل معناسیندادیر. یوخاریدا بو باره ده بحث ائتمیشیک. اورال داغلارینین جنوب قورتاراجاغی بویو اوزانان آلچاق داغ سیلسله سی موقوجار آدلانیر؛ بو توپونیمده «یار» سۆزونون «جار» فونئتیک فورماسی اؤز عکسینی تاپمیشدیر.

آ. ک. ماتوئیو یازیر کی، بیر گروپ عالیم لر «موقوجار» سۆزونو معناسینی «زیره ده یئرلشمیش اوجا اوچوروم» کیمی، دیگرلری ایسه تورک نسلیندن اولان «موغ» طایفاسینین آدی ایله باغلانیرلار. «موقوجار» سۆزونو مونقول (تورک دیللرینده مونقول، مو□نقول، موقول) سۆزو ایله ده علاقه لندیریرلر [آ. ک. ماتوئیو، ۱۹۸۸، ص. ۱۷۶]. گۆزله نیلمه دن بئله بیر سوال اورتایا چیخیر: بو قدر گئنیش اراضیده «موغ» سۆزو ایله باغلی توپونیملر (داغستاندا دا چوخلو بئله آد واردیر) قدیم آذربایجاندا یاشامیش ماق، موق طایفاسینین آدیندان دیرمی، یوخسا تورک منشالی ماق، موق آدلی طایفا موجود اولموش و بو طایفا قدیمده آذربایجاندا، موغان دوزونده و باشاق اۆلکه لرده مسکن سالمیشدیر؟ بعضی تدقیقاتچیلار «موغ» سۆزونون ایران دیللی اساسیندا ائتیمولوگیاسینی تاپا بیلمه میشلر.

اوبشیی سیرت اورئنبورگ ویلایتینده گئنیش ساحه توتان یوکسک لیک دیر. سیرت — تورک دیللرینده داغین بئلی، سو آیریجی دئمک دیر. بو سۆز آذربایجان توپونیم لرینده ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر.

اوردا کندینین و رایون مرکزینین آدی (پترم ویلایتی) تورک - مونقول دیلرینده «حرپی دوشرگه» دئمک دیر. آذربایجاندا اوردوباد اویکونیمینین بیرینجی کومپوننتی نی ده محض بو سۆزله باغلایانلار حاقلی دیر. آما قدیم تورک دیلرینده «اوردو»، «اوردا» اولجه «خان دوشرگه سی» معناسیندا اولوب. اونون «قوشون» معناسی ۱۴-نجو عصردن سونرا یارانیب. ایکینجی کومپوننتین - «باد» سۆزونون دوزگون ایضاحی وئریلمه میشدیر. تدقیقاتچی علیار صفرلی حاقلی دیر کی، بو سۆز فارس دیلینده کی «آباد» سۆزو دئیل، عکس تقدیرده «اوردوباد» یوخ، «اورداباد» یاراناردی. بو کومپوننتین آرثالینی سونرا دا دیل منسوبیتینین معین لشدیرمک لازیم دیر.

اورئنبورگ شهرینین (همده ویلایتینین) آدی معناسی دقیق معلوم اولمایان «اورئن» و آلمانجا «بورگ» - «قالا»، «استحکام شهر» سۆزلریندن دیر. اورئنبورگ و اورسک شهرلرینین اؤز آدینی «اور» چاینین آدیندان گۆتورمه سی گومان اندیلیر، قازاخجا «اور» - «خندک»، «قازیلیمیش چۆککلک» دئمکدیر. بس بو حالدا «اون» سۆزو ندیر؟ آیدین دیر کی، بیزده کی اؤرن قالا توپونیمی نی اورئنبورگداکی «اورئن» ایله مقایسه ائتمک اولماز. چونکی اؤرن - «داغیلیمیش»، «اوچورولموش» (ویرانه) دئمکدیر. پیشما چایی تور اچاینین ساغ قولودور. (یئکاتئترین بورق و تومن ویلایتلری). تاتارجا قیشما- «ساکیت»، «پوشمیس»- «تلمسه ین»، «لنگین» دئمک دیر. بئله جه، «پیشما»- «لال آخان چای» کیمی ایضاح اولونا بیلر.

ساکمار (اورال چاینین ساغ قولو) باشقیر دیلینده «ساکیت آخان چای» دئمکدیر. باشقیردجا «ساک» (خاک)- «احمالجا»، «ساکیت»، «بار» (دیلمیزده کی «وار گئت» ایفاده سینده) ایسه «گئت» دئمک دیر.

باشقیرستانداکی سالوات شهرینین آدی خالق قهرمانی سالوات یولایتوین شرفینه دیر. آذربایجاندا دا باش قافقاز سیرا داغلارینین سو آیریجیندا (شین چایی و دمیر آپاران چاینین منبع لرینده) سالوات آدلی ایکی آشیریم واردی. اونلار غربی سالوات آشیریمی و شرقی سالوات آشیریمی آدلانیر.

ماراقلیدیر، بس بیزده کی بو اورونیملر نئجه ایضاح اولای بیلر؟ بیزه معلوم اولدوغونا گۆره توپونیمچیلریمیز ایندییه دک بو آشیریملارین معناسینی آچمامیشلار. فیکریمیزجه، هر ایکی آشیریم تورک دیلرینده کی «سال»، «حامار»، «بوتؤو قایا» «آ» بیرلشدیریجی

سسیندن و تورک دیلرینده کی «قدیم»- «اوز»، «سطح»، «صیفت»، «یاماج»، «آخار-باخار»، آشیریم سۆزلریندن دیر. لاکین دانیشیقدا «بت» سۆزو قالین صایت لی «سال» سۆزونه اویغونلاشدیریلدیغینا گۆره «باش» و «وات» فورمالارینی کسب ائتمیشدیر. بو ایضاح آشیریملارین رثلیف قورولوشونا دا اویغوندور.

اویا چاپینین قولو سانارکا آدلانیر. قازاخ دیلینده «سونار» - «تزه قار»، «سونارتی» سۆزو ایسه «خیزکله دووشان اوونا گئتمک» معناسینی وئریر. دنمه لی، سانارکا (سانار) توپونیمی بوز باغلامیش چاپین اوستو ایله «اوو»، «اوو گئتمک له» علاقه دار یارانمیشدیر. آذربایجاندا سینار داغی (شاهبوز) دا بلکه بو معنادادیر.

سونودوک چایی اورال چاپینین سول قولودور. اورننبورگ ویلایتینده اولان بو چای «سویوندوک» - «سنویندیرمک»، «سویوندورمک» سۆزو کیمی ایضاح ائدیلیر. قازاخلاردا «سویوندوک» - «هدیه» دنمک دیر.

بورادا آذربایجانین صاندیق داغ (شکی) اورونیمی یادا دوشور. بعضی توپونیمچیلر اوزاقدان صاندیقا اوخشادیغینا گۆره داغین بو آدی داشیدیغینی یازیرلار. بو، یانلیش دیر. اصلینده تورک دیلرینده «صاندیک» - «داغ آراسی چۆکک لیک» دنمک دیر.

یثکاتثرینبورگ (سونردلووسک) و تومن ویلایتلرینده تاورا آدلی چای واردیر. او، توپول چاپینین سول قولودور. تاورا شهری اؤز آدینی همین چاپین آدیندان آلمیشدیر (عینی آدلی شهر ایکی ویلایتین اراضیسینده واردیر). آ.ک. ماتوئیو تاورا اویکونیمی نی تورک (تاتار، باشقیر) دیللیری اساسیندا «تاودا» - «داغدا»، «داغین اوستونده» کیمی ایضاح ائتمیشدیر [آ. ماتوئیو، ۱۹۸۰، ص. ۲۴۰]. بس اوندا آذربایجاندا چوخلو میقداردا تۆوره تپه، تاوراداغ و تاوراداک نجه اولسون؟ بیزجه، ق. قئیبوللائو اؤزونون «آذربایجانلیلارین ائتنوگئنزینه دایر» اثرینده بو توپونیملرین معنالارینی چوخ دوغرو معین ائتمیشدیر؛ بو توپونیملر قدیم تورک دیلرینده کی «تاوور» - «کۆچون دوشرگه یئری»، «کۆچ آرئاللارینین آچیلدیغی یئر» سۆزوندن دیر. یئری گلیمشکن، بو سۆز اثرمنی لرین اراضیسینده تاوراتات شکیلینده (ماحال آدی کیمی) هله ۷-نجی عصردن معلومدور.

توقاکای توپونیمی تاتار و باشقیر دیلرینده «تاقان»، «دایاق» نه یینسه (ساج) آلتی، «اوچاراق» کیمی معنالاندریلیر. دنمه لی، تاقامای «آدین سایاغی»، «آیالتی» کیمی معنالاندریلیر. ق. ی. کورنیلووا گۆره، تاقانایتای - «آیین دوغدوغو داغ»، «آیین

آرخاسیندان چیخان آی، «آی دوغان داغ» دئمک دیر. بو ایضاحات داهای معنالیدیر. آذربایجاندا توغانالی (خانلار) کندینین آدی دا «توغان» «لی» شکیلچی سیندن عبارتدیر. بورادان «توغانالی» - «آرخالی»، «دایاقلی» معناسیندادیر. توغان تورکلرده همده شخص آدی دیر.

آ.ک. ماتوئیو [۱۹۸۸، ص. ۲۴۲] تاقیل اورونیمینین و هیدرونیمینین (یتمکاترینبورگ) منشایی حاققیندا دانیشارکن بو آدین تورک منشالی اولدوغونا خصوصی دیقت یتتیریر و اونو «تاق»، «داغ» و «ایل» (اثل) طایفا سؤزلرینین بیرلشمه سیندن عبارت توپونیم حساب ائدیر. بیزجه، بو توپونیم «اثل داغی» معناسینی دا وئیر. لاکین ی. کویچوبائیو [۱۹۷۴] قازاخستاندا اولان ایکی جغرافی آدی (باخشی تاقیلی و یامان تاقیلی) قازاخ دیلی اساسیندا «تاقیلی» - «اوو قوشلاری اولان یئر»، «وحشی حیوانلار اولان یئر» کیمی ایضاح ائدیر. او گوستریر کی، تورالی - «داغلیق اراضی» دئمک دیر.

باشقیردستاندا و اورننبورگ ویلایتلری اراضیسیندن آخان اورال چایینین ساغ قوللاریندان بیرینین آدی تانالیق دیر. هیدرونیم «دانا» و «لیک» شکیلچی سیندن عبارت اولماقلا «دانا ساخلانیلان یئر» کیمی باشا دوشولور. آذربایجاندا داناچی آدلی (زاقاتالا) کند واردیر. ق. قنیبولائیو آذربایجانداکی بو توپونیمی بیر سیرا تورک خالقلا ریندا ایندی ده موجود اولان «تانا» طایفاسیندان و «چ» منسوبیت شکیلچی سیندن ساییر. گوروندوبو کیمی، عینی جور سسله نن ایکی توپونیم مختلیف معنایا مالیک دیر.

چئلیابینسک و کورقان ویلایتلری اراضیسیندن آخان تنچا چایینین آدی (ایسه تی چایینین ساغ قولو) تاتارلارین «تیپوچه» سؤزوندن اولوب، «شیرین سو» دئمک دیر [ب. آ. لوژکین].

آ. ک. ماتوئیو یازیر کی [۱۹۸۸، ص. ۲۴۵]، تنچا چایی حوزه سینده گؤلر چوخ اولدوغوندان چایا بو آدین (شیرین سو) وئرلمه سی طبیعی دیر. لاکین بو آدین همده تاتارجا «تنچا» (دینچه ، دینچی)، یعنی دینه ایننان و سایر کیمی ایضاحی بوش و اساسیزدیر.

توقوزاک چایینین آدی(چئلیابینسک ویلایتی و قازاخستان) تورک دیلرینده کی «توقیز» - «توققوز» رقمیندن اولوب، «دوققوز شنبه»، «دوققوز شاخه لنمه» دئمک دیر. نظره چارپان جهت اودورکی، دوققوز رقمیندن سونرا «آک» سؤزو دورور کی، بو دا

«آخین»، «چای» دئمک دیر. توقولوم قصبه سینین آدی (یئکاتئترین بورگ ویلایتی) تاتار دیلینده کی «توقیلما» - «قاریشیدیریلیمیش» سۆزوندن دیر. قصبه نین آدی «قاریشیق» معناسیندادیر. باشقیردستانداکی تویمازی شهرى آدینین ائتیمولوگیاسی «دویمازلار» معناسیندا دیر.

تورا چایینین، «تورا» سۆزونون معناسی (یئکاتئترین بورگ و تومن ویلایت لری) تاتارجا «شهر» دئمک دیر. لاکین توران آدلی تورک دیللی طایفادا اولوب، تورینسکی و تورانسکایا سلابودکا اوپکونیملری اورادا بلکه ده «شهر» سۆزوندن یوخ، «توران» ائتنونیمیندن دیر. جنوبی آذربایجان اراضیسینده توران آدلی بیر نئجه آذربایجانلی کندی واردیر.

تورا چایینین ساغ ساحیلینده تومن یاشاییش منطقه سی یئرلشیر. «تومن» تاتارجا - اون مین دئمک دیر. تومن شهرینین ایلکین آدی تاتارجا چیمچی - تورا و یا چینقی - تورا اولموشدور. [آ.ک. ماتوئیئو، ۱۹۸۸، ص. ۲۵۷].

گورجوستانداکی «دیمانیسی» اصلینده «تومان» سۆزوندن دیر.

آ.ک. ماتوئیئوین [۱۹۸۸، ص. ۲۵۵-۲۵۶] معلوماتینا گۆره تومن جغرافی آدی روسلار غربی سیبیره گله نه قدر اولموشدور. تومن آدلی شهر تئرنک چایینین منصبینده ده وارایمیش. ۱۷ - نچی عصردن باشلانمیش بیر گروپ تدقیقاتچیلار [ب.ن. تاتیشو و باشقا] اورال اورونیمینین ائتیمولوگیاسینی ایضاح اندرکن اونون تورک دیلرینده «قورشاق»، «کمر»، «کمرلنن» معناسیندا اولدوغونو قئید ائتمیشلر. دئمه لی، «اورالتای» - «کمر داغ» معناسیندادیر. اورال قدیم آرال تووا و یا اورال تووا داغلارینین سونراکی فورماسیدیر. تاتار دیلینده ایندی ده «اورالما» فعلی واردیر کی، بودا «قورشاق دولاماق» معناسیندادیر.

اویا اوپکونیمینین (باشقیردستانین پایتختی) منشایی بیر قدر مباحثه لیدیر. بعضی تدقیقاتچیلار اونون «اویا» سۆزوندن اولدوغونو سؤیله ییرلر. بو، خالق ائتیمولوگیاسیدیر. اونون باشقیرد دیلینده اولان «اویا» (آذربایجان دیلینده «اویا» سۆز) - «قبر تپه سی»، «کورقان» «صنعی تپه» (سونرالار بو سۆز کؤچون دوشدویو یئر، کؤچ یئری معنالارینی دا کسب ائدیپ) سۆزوندن اولماسی عاغلا باتاندیر.

خوینکوا داغینین (شیمالی اورال) آدی - «خوی» و «ئکوا» سۆز لریندن یارانمیشدیر. مانسی دېلینده «ئکوا»، «قاری» دئمک دیر. «خوی» ایسه ئنئترین دېلینده «داغ» دئمک دیر. دئمه لی، خوینکوا - «قوجامان داغ»، «قاپا» دئمکدیر. جنوبی آذربایجانداکی خوی شهرینین آدی بو جهتدن دیققتی جلب اندیر. بلکه ده قدیم تورک دېلرینده کی «خوی» - «قویون» معناسیندادیر.

چئلیابینسک ویلايیتینده کی چئبارکول شهرینین آدی تاتارجا «چپیار» - «آلا» و «کول» - «گۆل» سۆز لریندن عبارت اولوب، آلاگۆل دئمکدیر. آذربایجاندا بیر نئچه آلاگۆل واردیر.

چئلیابینسک شهرینین آدینی آ. ک. ماتوئیئو تورک دېلرینده کی «چلبی» سۆزوندن حساب اندیر. «چلب» - عربجه آلا، «چلبی» ایسه «آلاه آدمی» دئمکدیر. چلبی ائنتوتوپونیمدیر. بو، تورک طایفالاریندان بیرینین آدیدیر. تورک دېللی خالقلار ایچه ریسینده چلبی طایفا و شخص آدی گئنیش یاییلمیشدیر.

چیزما هیدرونیمی (پنرم ویلايیتی) تاتار دېلینده کی «چیشما»، باشقیرد دېلینده کی «شیشما» سۆز لریندن گۆتورولموشدور. چیزما چاپینین آدی (چوسوویا چای حوزة ی) - چشمه دئمکدیر.

آذربایجاندا چشمه باسار (ناخچیوان)، چشمه لی (تووز)، چشمک (لئریک) اورونیملری واردیر.

جنوبی اورالدا اولان یامانتای (باشقیردجا) داغینین (۱۶۰ متر) آدی یامانداغ دئمکدیر. یاناول قصبه سی - یئنی کند دئمکدیر. یاناول کند آدلاری باشقیردستاندا، تاتارستاندا یوخدور. آذربایجاندا سون یاریم عصر دن آرتیق بیر دۆرده ده «یئنی»، «تزه» سۆز لری اطرافیندا چوخلو یاشاییش منطقه سی آدی یارانمیشدیر. رنسپوبلیکادا «یئنی» سۆزو ایله یارانمیش ۲۰ - دن آرتیق یاشاییش منطقه سی (یئنی کند) واردیر. بوتون بونلار ساوئت حاکیمیتی ایلرینده کوللنکتیولشمه نتیجه سینده مالدار ائولرین اوتوراقلاشماسی و یا تورپاق آرلیغی اوزوندن قدیم کندلردن کناردا یئنی منطقه لرین یارانماسی ایله علاقه داردیر. «تزه» سۆزو اساسیندا رنسپوبلیکادا تزه کند آدلی ۲۱ یاشاییش منطقه سی واردیر. یئنی کند و تزه کند یاشاییش منطقه لرینین آدلاری حاققیندا فیکیرلشمک لازیمدیر.

یانفانتای داغ آدی (باشقیردستان)- یانارداغ دئمکدیر. بو داغدا ایستی سو و اوندان قالخان بوخار واردیر. باشقیردستاندا بئله افسانه واردیر کی، اینسانلار اودون نه اولدوغونو بیلمه دیکلری بیر دۆرده گۆیدن یانارداغا او ائنیب. اینسانلار همین اودو دونیائین هر یئرینه یایمیشلار. ایلک اینسانلارین ایلدیریم دوشموش و یانماغا باشلامیش آغاجدان، یا دا اود پوسکورن وولکاندان اود آلا بیلمه لرینه دایر فیکیر علمده ده موجود دور. همین افسانه ده سانکی حقیقتی عکس ائتدیریر.

بیز بو بۆلمه نی آ. ک. ماتوئیوین «اورالین جغرافی آدلاری» [ینکاتئربورگ، ۱۹۸۸] کیتابی اساسیندا یازمیش و یئری گلدیکجه اؤز ماتئریاللاریمیزدان دا گئنیش استفاده ائتمیشیک. مقصدیمیز اورالدا تورک منشالی جغرافی آدلارلا اوخوجونو اؤتری ده اولسا تانیس ائتمکدن عبارتدیر. تاتارستاندا و باشقیردستاندا تورک توپونیملرینین اولماسی طبیعی دیر. لاکین بو رُئسپوبلیکالاردان کناردا تورک توپونیملرینین یایلماسی، خصوصی ایله ینکاتئربورگ (سوتردلوسک)، تومن، پترم، اورئنبورگ، چئلیابینسک ولایتلرینده تورک توپونیملرینین چوخ گئنیش آرئالا مالیک اولماسی تورک دیللی خالق لارین، خصوصی ایله تاتارلارین، باشقیردلارین و قازاخلارین همین یئرلرده قدیمدن یاشاماسینا اساسلی دلیل دیر. دئییلن لردن گۆرونورکی، تورک توپونیملری، اونلاری تشکیل ائدن سۆزلر بو و یا دیگر تورک دیللرینده فونئتیکی خصوصیت لری ایله فرقلنسه ده، واحید قانونا اوغونلوق اساسیندا یارانمیش سیستم تشکیل ائدیر. بو و یا دیگر توپونیمه، مثلاً، اورالدا، همده آذربایجاندا تصادف ائدیلمه سی، یعنی توپونیمیک پارالل لر توپونیمیک تدقیقاتدا نظره آیینمالیدیر. اوندان آیینان نتیجه ده ایناندیرجی اولار.

تورکمنستان و آذربایجان توپونیمیک پاراللئلی حاققیندا

تورکمنستان خزر دنیزینین گون دوغان حیصه سینده یئرلشیر. دیلچیلرین فیکرینجه، تورکمن و آذربایجان دیللی عایله سینین اوغوز گروپونا داخل دیر. آذربایجان و تورکمن توپونیملری آراسیندا کی چوخلو پارالل و بونونلا علاقه داردیر. آشاغیدا بو پارالل لر حاققیندا قیسا معلومات وئره جه بیک.

تورکمنستان توپونیملری ص. آتانیازوفون ایکی اثریندن گۆتورولموشدور[ص. آ. آتانیازوف، تورکمنستانین توپونیمیک لغتی، اشقاباد، ۱۹۷۰، ۳۰۶ ص.؛ «تورکمنستانین توپونیمیسی، اشقاباد، ۱۹۸۱، ۷۳ ص.]. هر ایکی اثر تورکمن دیلینده دیر.

ق. قشپوللایئو ص. آ. آتانیازوفون لغتینه رای یازمیش و آشقاباددا چاپ ائتدیرمیشدیر. بورادا تورکمن- آذربایجان پارالل لرینه اساس دیققت وئریلمیشدیر. رای ده دئییلیدی کیمی، محض ص. آ. آتانیازوفون تدقیقاتی سایه سینده تورکمنستانین توپونیمیاسی فوندامنتال بیر اثر شکلینده اوخوجولارا چاتدیریلیمیشدیر.

تورکمن و آذربایجان توپونیملری آراسینداکی پارالل لرین اساسی، ان اول، هر ایکی خالقین فورماللاشماسیندا عینی تورک دیللی طایفالارین، خصوصی ایله سلجوق - اوغوز طایفالارینین اشتراک ائتمه سیدیر.

تورکمنستاندا آوشار، بایاندور، بایات و سایر ائتنوتوپونیملر واردیر. عینی ائتنوتوپونیملر نه اینکی آذربایجاندا و کئچمیشده اثرمنستاندا اولموش، همده جنوبی آذربایجاندا و تورکیه ده واردیر.

تورکمنستانین صحرا و یاریم صحرا لاندشافت زونالاریندا سویون شورلوغو و دوزلولوغو (آجیلینی) ایله باغلی چوخلو جغرافی آد واردیر. بو آدلار اساساً قویولارا، بولقلارا، گؤلره، قوبولارا عاییددیر (آزی بولاک، آزی قامیش، آزی قورد، آزی دریا، آزی قول، آزی شابنک، آزی تپه، آزین کهریزی و سایر)

تورکمنستاندا آکچاقیل آدلی یئر واردیر. بو جغرافی آد گئولوگییادا پلیوسئنین بیر دؤرونون آدینی داشیییر. پلیوسئنین بو دؤر چؤکونتولری بو اراضیده یاخشی مشاهدیه ائدیلدیییندن همین یئرین آدی ایله او دؤر چؤکونتولرینه آغچاقیل آدی وئرمیشلر. تورکمنستانداکی آلمان، آلمالی، آلماناхта و باشقا جغرافی آدلارا آذربایجاندا دا راست گلینیر. تورکمنستاندا اولان بالکان داغینین آدینی (اولو بالکان و کیچیک بالکان) فارس منشالی حساب ائدنلر واردیر. اورورپاداکی بالکان یاریم آداسینین آدینی دا تورکمن منشالی ساییرلار. ص. آ. آتانیازوف [۱۹۷۰، ص. ۴۲] یازیر کی، «بالکان» - عمومیتله «داغ» معناسیندادیر.

بایات اوبالاری تورکمنستاندا چوخدور. بایات - قدیم تورک طایفالاریندان بیرینین آدی دیر. اوخوجو یقین کی دهه قورقودون بایات طایفاسیندان اولدوغونو داستانان بیلیر. آذربایجانین داهی شاعیری محمد فضولی ده منشاچه بایات طایفاسیندان دیر. حتی خالق آراسینداکی روایت لردن بیرینده دئییلیر کی، فضولی آغاجبدی رایونونداکی بایان کندینین^۲ اساسینی قویموش بایات عایله سیندن چیخمیشدیر. کیم بیلیر، بلکه ده ائله دیر.

بورادان معلومدورکی، بایات طایفاسی اؤن آسیادا، خصوصی ایله ۱۴-۱۵-نجی عصرلرده آذربایجان صفویلر دولتینین یارانماسیندا فعال اشتراک ائتمیشدیر. بو باره ده تاریخچی اوقتای افندی یغوین مونوقرافیاسیندا اطرافلی دانیشیلیر. تورکمنستانداکی بوزالقانلی ایله آذربایجاندا بوزالقانلی (تووز) کندی آراسیندا دا منشاء بیرلییی شک سیزدیر. توپونیملری تدقیق ائدرکن رنگ بیلدیرن بیر چوخ توپونیملره راست گلمیشیک. اونا گؤره ده رنگ بیلدیرن آدلاری بیز بویانیملر و یا خرومونیم لر آدلانديرماغي تکلیف ائتمیشیک.

رنگ بیلدیرن توپونیملره تورک دیللی خالقلارین یاشادینی اراضیلرده تئز-تئز تصادف اولونور. لاکین رنگ بیلدیرن عمومی آدا - «بویا» توپونیمینه چوخ نادیر حالدا راست گلینیر. بئله آدلاردان بیر کلبه جر رایونونداکی بویاخلی کند آدیدیر. تورکمنستاندا ایسه ایکی بئله آد واردیر (بویا داغ و بویالی یئر). بورادا «بویا» عمومی لشدیریلیمیش آد اولدوغوندان همین قیلدن اولان آدلارین راست گلدییی یئرده هر هانسی بیر رنگ دئییل، بیر نئچه (ایکی و یا داها آرتیق) رنگ اولمالیدیر. بیر نئچه رنگین چالارلینی «بویا» آدینی یاراتمیشدیر. آنجاق بیر رنگین اوستونلوک تشکیل ائتدییی یئرلرده همین رنگه اویغون (قارا قایا، آغداش، ساری تورپاق، قیرمیزیلی، خینالی، قونورداغ، چالداش، بول یئر و سایر) آد وئریلیر. تورکمنستاندا اولان بویا داغا آدینی اونا گؤره وئریلر کی، همین داغدا قارا و قونور رنگلر اوستونلوک تشکیل ائدیر آن. او. نظراووا.

آذربایجاندا باغیر (گۆی چای) و بوغور (اسماییل لی) کندلری واردیر. باش قافقاز سیلسله سینده قارا بورغا داغ (۳۳۴۶ متر) آدی موجود دور. بو اورونیملرده کی «بوغور» و «بورغا» آدی عینی معنایی وئریر. تورکمنستاندا دا بوغورلار آدلی کند واردیر. بو توپونیملرده کی «بورغا» سؤزو ایکی هورگوجلو (ایکی گوونلی) دوه نین آدیدیر. لاکین آذربایجانداکی بیغیر و تورکمنستانداکی بوغورلار توپونیملری آراسیندا بیر فرق واردیر. بوغورلار توپونیمی حقیقتاً «دوه لر» معناسینی وئریر. شاماخی رایونونداکی بوغورداغ (۱۲-نجی عصرین قالئی بوغورد قالاسی دا همین داغین آدینداندیر) جغرافی آدی داغین اوزاقدان ایکی هورگوجلو دوه یه - بوغورا و یا بیغیرا اوخشاماسینی بیلدیریر. (دوه بویو داغ آدی کیمی). گۆیچای رایونونداکی بیغیر یاشایش منطقه سی آدی دا گتیریلمه آدیدر. عمومیتله «دوه» سؤزوندن یارانمیش بیر نئچه توپونیملر واردیر. مثلاً، دوه باتان چای

(اسمایل لی)، دوه اؤلن سو آنباری (شرور)، دوه لی طایفاسی (شرورون خانلیقلار کندی)، دوه لی داغ (قوبوستان)، دوه بوینو (لاچین) و سایر.

اطراف اراضیلره نسبتاً هاواسی سویوق اولان بعضی جغرافی اوبیئکتلرین آدیندا سویوق و یا بوز سۆزلری اشتراک ائدیر. مثلاً، تورکمنستاندا دره نین گون دوشمه یین (قوزئی) حیصه سی بوزلو دره، آذربایجاندا بیر داغ بوزلوق قار آدلانیر. قوبا رایونوندا چینقیلیقدا یارانمیش بیر ماغاریا بوزلوکاها دئییرلر. ایستی و سویوغو بیلدیرین سویوقداغ (اوردوباد)، سویوق بولاق (شکی، قازاخ، کلبه جر، لاچین)، سویوق بولاقلار (قازاخ) توپونیملری ایسه سویوق سولو بولاقلارلا باغلیدیر. داغلیق اراضی رلئیفینده آیدین گۆرونن داغ، داش و قایالاردا خارجیجی گۆرونوشونه گۆره آد وئریرلر. تورکمنستاندا باورودئشیک (بؤیروئشیک)، آذربایجاندا ده لیکلی داش (قوبوستان) آدلی اورونیملر واردیر.

«بورون» جغرافی یئریمینی اوبیئکتلرین ظاهیراً اینسانین بدن عضولریندن بیرینی - بورونو آندیرماسی ایله علاقه داردیر. بورون دئدیکده، عادتاً، قایالی چیخینتی اولماقلا داغلاردان آرالانیب کنار استقامتلمیش تیره نین قورتاراجاق حیصه سی، دره لرده چایی استقامتینی عکس ساحيله چئویرن قایا چیخینتی سی و سایر نظرده توتولور. بئله لیکله، آذربایجاندا قیزیل بورون (سیه زن)، بورون قوواق (خانلار)، بورونلو (زنگیلان و زرداب)، تورکمنستاندا بورونقوم، بورون دئپ، بورونجوق و سایر توپونیملر یارانمیشدیر.

یوخاریدا تورکمن و آذربایجان توپونیملریندن، تورک طایفالارینین آدلاری ایله باغلی بیر نئچه توپونیم حاققیندا دانیشمیشیق.

تورکمنستاندا قابیردی آریک، آذربایجاندا قابیرری چایلارینین آدی قابیرلی (قدیم فورماسی کابارلی، کبیرلی) طایفاسینین آدیندان گۆتورولموشدور. تدقیقات گؤستریمیشدیرکی، کابار، که بر، کبیر - خزرلرین بیر طایفاسینین آدی اولوب. تورکمنستانین قازاخ اوبا کندی، آذربایجانین قازاخ شهری، شوبهه سیز، قازاخ آدینداندیر. قازانجیق (تورکمنستان)، کازان (تاتارستان)، قازانلیق (بولقارستان)، قازانچی (ناخچیوان) اویکونیملری چوخدور. قافقازدا، شیمالی قافقازدا و اورتا آسیادا «قازان» سۆزونون اشتراک ائتدییی کللی میقداردا توپونیم موجوددور. ماراقلی دیرکی، بو سۆز هم کند، هم داغ، همده بولاق آدلاریندا واردیر. ایلک دفعه بو مسئله ده آیدینلیق یارادان ق. قئیبوللاینو اولموشدور. او، ۱۹۷۳-نجو ایله یازدیغی بیر مقاله سینده گؤستریمیشدیرکی، «قازان» سۆزو ایله

باغلی توپونیملر ایکی قیسمه آیریلیر. بیر قیسمی قدیم بولقار (بولقار) ائتنوسونا منسوب کازان طایفاسینین آدین عکس ائتدیریرسه دیگر قیسمی (بولقار و داغ آدلاری) اونلارین ظاهر آقازانا اوخشارلیغینی بیلدیریر.

یاخود «قانلی» سۆزونون اشتراک ائتدیسی کلی میقداردا کند، قایا، نوهور، چای آدلارینی گؤتورک. یوخاریدا حاققیندا دانیشیلان توپونیملرده اولدوغو کیمی، بورادادا ایکی جهت نظره آلینمالیدیر. بیر قیسمی توپونیملر تورک منشالی «کانقلی»، «قانلی» طایفاسینین («دده قورقود» دا قانلی قوجا آدی وار) آدینی عکس ائتدیریر (کلبه جر رایونوندا کانقلی داغ معلومدور). بوزالقانلی، دیوارقانلی و سایر کند آدلاریندا دا بو ائتنونیم وار. لاکین قانلی گؤل، قانلی قایا، قانلی کند و سایر توپونیملر، شوبهه سیز، بدبخت حادیه لر (آداملارین، یا خود ائو حیوانلارینین سودا بوغولماسی، قایادان ییخیلماسی، یاخود داوا، ساواش نتیجه سینده اؤلوم حادیه سی و سایر) ایله علاقه داردیر.

دئمه لی، وپونیملرده، «قان» و یا «قانلی» سۆزو هنج ده قانلی قایا و رنگ بیلدیرمیر. لاکین بعضی قایا و داغ آدلارینین ترکیبینده «قیزیل» و «قیرمیزی» سۆزلری وارکی، بو دا وولکان منشالی اولدوقلارینا گؤره اونلارین قیرمیزییا چالماسی ایله باغلیدیر.

اثرمنی لر عصریمیزین اورتالاریندا اثرمنستاندا اولان جغرافی آدلاری کوتله وی شکیلده ده ییشدیرمیش و اونلار قارشى بیر نوع سوی قیریمی سیاستی تطبیق ائتمیشلر. اؤزلری ایسه آذربایجانلیلار طرفیندن اثرمنی لر قارشى سوی قیریمی سیاستی یورودولدوبو حاققیندا های — کوی سالمیشلار. اثرمنستاندا اولان «قانلی گؤل» آدلارینی ده ییشدیرنده اونو بئله «اساسلاندیریردیلار» کی، گویا تورکلر اثرمنی لری اؤلدورنده اونلارین قانی بو گؤلره آخیش، همین واختدان گؤلر «قانلی گؤل» آدلاندیریلیب. اگر بو بئله دیرسه، بس همین گؤلره نه اوچون اثرمنیجه یوخ، آذربایجانجا «قانلی گؤل» آدی وئرلمیشدیر. بوتون بونلار آغ یالان، اویدورمادیر. اینساندا عاغیل اونا گؤره دیرکی، دوشونه بیلسین: آخی اثرمنستانداکی «قانلی» سۆزو اولان توپونیملر اورتا عصرلردن، دئمک، ۱۹۱۸-نجی ایلدن اول معلوم دور. اثرمنی میللت چیلری اوچون حقیقت یوخدور. آج گؤزلوک، اؤزگه یوردونا گؤز دیکمک، اؤزلری اوچون خصوصی امتیاز طلب ائتمک اونلارین میلی خسته لییی دیر. تورکممنستاندا قاپلانان، قاپلانداغ، قاپلانقیر، قاپلانلی، قاپلانلی چشمه آدی بئش توپونیم واردیر. ص. آ. آتانایازوفون [۱۹۷۰] فیکرینجه، همین یئرلرده قاپلانلار (پلنگلر)

یاشادینی اوچون بئله آدلانیر. آذربایجاندا دا قافلانداغ (قاخ) واردیر و شوبهه سیز، ایندی نسلی کسلیمیش قاپلان (جنوبی آذربایجان دا قافلانتی داغی واردیر) بورادا یاشامیشدیر. هر ایکی رئیسوبلیکانین توپونیمیا سیندا «گون» کومپوننتلی آدلار واردیر. تدقیقاتلاردان آیدین اولورکی، بو آدلار منشاچه ایکی قیسمه آیریلیر. بیر قیسمی تورک منشالی «گون» طایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر، دیگر قیسمی محض گونلو، گونشلی یئرلر، یاخود گونئی یئرلر دئمک دیر. مثلاً، گونئی محله (قوبا) حقیقتاً گونئی ده یئرلشن کنددیر. لاکین گونشلی افشارلاردا بیر طایفانین آدی اولموشدور. دده گونش ایسه پیر آدیدیر. دئمک، گونش دده، دده قورقود، دده علعسگر، دده آلی کیمی دده لریمیز هامییا معلوم اولموش، قبیرلری زیارتگاه چئوریلیمیشدیر.

بورادان گۇرونورکی، توپونیملرده کی اوخشار سؤزلر مختلف منشالی و معنالی اولاییلر. توپونیمیک تدقیقاتدا نظره آیینمالی بیر پرینسیپ ده بودور.

تورکمنستاندا «قارا» ایله باغلی ۱۰۳ جغرافی آد واردیر [ص. آتا نیازاوف، ۱۹۷۰، ص. ۶۵-۷۵]. آذربایجاندا دا وضعیت عینی دیر. مثلاً، قارابورغا، قارا بولاغ، قارا وولکانلی، قارااغاج، قارا گؤل، قارا قوشلو، قارا تپه، قاراجا قایا، قارامان، قاراسی، قاراخان، قاراشور، قارغالیق و سایر توپونیملر هر ایکی رئیسوبلیکادا وار. لاکین قئید اولونمالیدیرکی، کانکرت اولاراق هر بیر توپونیمده «قارا» سؤزونون معناسینین معین اندیلمه سینده هله چاتیشمازلیقلار واردیر.

قارتیز کندی آدینین (قوبادلی) قارتوز آدیندان گۇتورولمه سی فیکری (دمیر آلتی ایتیله مک اوچون قارت و یا خارت داشی اورادا بولدور) تحریفدیر. ص. آتا نیازاوف «قارت» سؤزونو ائتئونیم حساب اندیر [ص. ۷۸]. بیزجه، بو یانلیش دیر.

تورکمنستاندا اولان «گله سن - گۆره سن» داغینین آدی ایله آذربایجانداکی «گله سن - گۆره سن» قلاسنین (شکی) آدی عینی معنادان یارانمیشدیر.

تورکمنستاندا اولان قوزلو، قوزلوق، قونور، قونورداغ، قونور تپه، قوشا بولاغ، قوشا قالا، قوشا تپه، قوشا اوبا، گۆی گومبز، گۆی دره، گۆی گؤل کیمی جغرافی آدلارین پارالل لری آذربایجاندا دا واردیر.

تورکمنستاندا گۆیجه آدلی بیر نچه اوبا آدی واردیر. اثرمنستانداکی گۆیجه هیدرونیمی رنگ، گؤلون سویونون ماوی، گۆیومتول اولدوغونو بیلدیریر. یوخاریدا بیز سئوان حاققیندا دانیشمیشیق.

ص. آتا نیازاوف [۱۹۷۰، ص. ۲۰۵] قدیم تورک دیلرینده «یازی» سؤزونون «دوزن»، «گنیش منیدان»، «صحرا» معناسیندا اولدوغونو یازیر. بو، تامامیله دوزدور. اورادا ساری یازی آدیندا دا بو سؤز اشتراک ائدیر. آذربایجاندا اولان قارا یازی دوزو (اونون شمال حیصه سی گورجوستان اراضیسینه دوغرو اوزانیر)، آغ یازی، گیله زی (گیل یازی)، آلا یازی و سایر توپونیملرده محض «یازی» سؤزوندن دوزلمیشدیر.

تورکمنستاندا (داش حووض رایونو) سووالما اوباسی واردیر. بو آد «سوالان» معناسیندادیر. لاکین آذربایجاندا اولان سووالچال (قوسار) و سوواگیل (زاقاتالا) کند آدلاری تامام باشقا دیل منشالیدیر. لزگی و آوار دیلرینده «سووا»، «اووا»- «داغ»، «یاماچ» دئمک دیر. تورکمنستاندا سومباد آدلی چای واردیر. ص. آتا نیازاوف بو اویکونیمی [ص. ۲۱۲] ایضاح ائدرکن گؤستریرکی، «سوم» - قوواق دئمک دیر. اویکونیمین ایکینجی کومپوننتی فارس دیلینده کی «باد»- «وار» معناسیندادیر. دئمه لی، چایین آدی «قوواق وار»، «قوواق اولان» دئمکدیر.

بیزجه، ص. آتا نیازاوف بورادا یانیلیر. نه یه گؤره خالق بو آدی قویاندا «وار» سؤزونو فارس دیلیندن گتیرمه لی ایدی؟ اصلینده «سومباد»، «سویمآباد» سؤزلریندن اولا بیلر. «سویمه»، «سوومه»- عربجه «معبد» دئمک دیر. چوخ احتمال همین توپونیمده محض «سویمه» سؤزو اشتراک ائدیر.

آذربایجاندا سوما و سومایلی توپونیملری ده محض کئچمیشده معبدلرین موجود اولدوغو یئرلردیر. البته، سومقاییت توپونیمین منشایی تامامیله باشقادیر. ا. حسین زاده و ق. قئیبوللائو هله ۷۰-نجی ایللرده بو توپونیمین مونقوللارین ترکیبینده آذربایجان گلمیش سوکایت طایفاسینین آدیندان اولدوغونو ثبوت ائتمیشلر. یالنیز بوندان سونرا سومقاییتین «قاییدان سو» و سایر کیمی علمدن اوزاق معنaları بیردفعه لیک کنارا قویولموشدور.

هر ایکی اۆلکه نین توپونیمیاسی اوچون بیر عمومی جهت - بیر سیرا داغ، قایا و قالا آدلاریندا «قیز» سؤزونون اشتراک ائتمه سیدیر. قئید ائدیلمه لیدیرکی، قیزقالا و

قیزقالاسی توپونیملری توپونیمیک ادبیاتدا اساساً باکیره لیک، آلینمازلیق رمزی کیمی ایضاح ائدیلمیر، یا دا سو ایلاهی سی ناهید اوچون تیکیلدیینه گۆره، قیزقالاسی آدلاندریلدیغی گؤستریلیر. هر ایکی نطقه نظر آنجاق خالق ائتیمولوگیاسی و علمی اساسی اولمایان صحبت دیر. اولاً آلینمایان قالا اولماییب و اولاً بیلمز. ایکینجی سیده سو ایلاهی سی اوچون سیلدیریم، قورو (سوسوز) قایالارین باشیندا قالا تیکیلمزدی. ایندی قیز قالاسی آدلانان قالالار قدیم مدافعه اوبیئکتلریدیر، بو آیری مسئله کی، حؤکمدارلارین، عالی منصب صاحیبلرینین قیزلاری، آرواد- اوشاغی و خزینه لری ده بو قالالاردا محافیظه اولونوردو. قدیم تورک دیللرینده «قیز» سؤزو همده «نادیر»، «یئگانه»، «واحید» معناسیندادیر. دنمک، اول اؤز آدی اولان قالا زامان کئچدیکجه آشینیپ داغیلمیش و اطراف اهالی ایچه ریسینده «قیز» سؤزو ایله ایفاده اولونموش، بیز ایسه «قیز» سؤزو ایله عینی لشدیرمیشیک.

تورکمنستاندا «قیزیل» (قیرمیزی) سؤزو ایله باغلی ۶۴ جغرافی آد یارانمیشدیر [ص. ۹۷-۱۰۳]. بو توپونیملردن قیزیل بورون، قیزیل قوم، قیزیل داغ، قیزیل دره، قیزیلجا، قیزیل سو آذربایجاندا دا واردیر. بوتون بونلار قیرمیزی رنگه چالان سوخورلارین یاییلدیغی یثرلردیر.

قیپچاق اویکونیمی هر ایکی رئسپوبلیکادا واردیر. قیپچاق قدیم تورک طایفالاریندان بیرینین آدیدیر. قیرلار (آغسو رایونوندا کند) و قیروبا (کراسنووودسک ویلایتی) کندلرینین آدی دا تورک دیلی طایفا آدینداندیر.

«داش» سؤزوندن یارانان جغرافی آدلار هم تورکمنستاندا (داش یثر، داش قیز قیری، داشاربات چشمه سی، داشاریک، داشایان اوباسی، داش بنت، داش بئردی، داش بولاق، داش قالی، داش کسن، داش کؤپری، داشلی بورون، داشلی دره، داش اویوک، داش خووز و سائر)، همده آذربایجاندا (داش آلتی، داش باشی، داشلی بولاق، داش ونیسلی، داش دمیر بی لی، داشجا، داشدوز، داشکند، داش کسن، داشلی، داش سالاحلی، داشوز، داشوشن، داشلی چالغان و سائر) واردیر. بو قوهوم آدلارین اکثریتی طبیعی اوبیئکتلرین اساسیندا یارادیلمیشدیر.

تورکمنستانداکی دئربند (همده داغیستاندا شهر) و دنروئز (گورجوستانین باش کئچید - دمانیسی رایونوندا دارواز کندی) اویکونیملری فارس دیلینده کی «در»- «قابی»،

«بوز» - «آچیق» و «بند» سۆزلریندن یارانمیشدیر. دربند - «برک قابی» معناسینی وئردییی حالدا، دارواز - «آچیق قابی»، «آچیق کئچید»، «آچیق آشیریم» دئمک دیر.

تورکمنستاندا زوونیملرله باغلی بیر سیرا جغرافی آد واردیر. اونلار یئرلی فاونا آدلارینی اؤزلرینده عکس ائتدیرمیشلر. بعضی توپونیملر عینی زاماندا ائنتونیملردیر.

قامیشلیق و باتاقلیق اولان یئرلرده قابان و یا چؤل دونوزو موجود اولدوغوندان همین یئرلرده «دونوز» آدی اساسیندا دونوز آزی، دونوز قوم، دونوز قیر، دونوزلوجا، دونوز اۆلدو، دونوز سیرت، دونوز توخای و سایر آدلار واردیر. اونلارین هئچ بیر یاشاییش منطقه سینین آدی دئییلدیر. آذربایجاندا دونوز اوتن (ماساللی) ایستی مینترال بولاغی، دونوزجا (شکی) چایی، قاپانداغ (اسماییل لی، هوندورلویو ۲۲۱۰ متر)، قاپانداغ (سومقاییت، هوندورلویو ۶۷۰ متر) زوونیملری واردیر.

صحرا و یاریم صحرا شرایطینده تورکمنستاندا دوزلو دئپه، دوزلو دریا، دوزلوك، دوزلی، دوزالیم، دوز باشی، دوزبولاک، دوز قیر و باشقا توپونیملر یارانمیشدیر. دوزلا علاقه دار آذربایجاندا دوز داغی، دوزلاق، دوزلو آخماز کیمی جغرافی آدلار عمله گلیمیشدیر. آذربایجاندا اولان شور گۆللر، شوراكت ساحه لرده دوزلولوقلا باغلی یارانمیش جغرافی آدلاردیر. دوز، شور، هم طبیعی ثروت، همده تورپاغین زهری دیر.

تورکمنستاندا (دۇناژی) و زاقاتالادا اولان داناچی کند آدلاری هر ایکی حالدا ائنتونوپونیملردیر و «تانا»، «دانا» طایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر.

تورکمنستاندا یئددی رقمی ایله باشلانان اونا قدر اویکونیم (یئدی آغاچ، یئدی آرپک، یئدی قولو، یئدی قوم، یئدی تئپه، یئدی گۆل، یئدی شریک و سایر)، آذربایجاندا یئددی خیرمان داغی (هوندورلویو ۸۹۸ متر، آغداش)، یئددی اویماق کندی (ماساللی) واردیر.

بئله توپونیملر تدقیق اندیلدیکده نظره آلینمالیدیر کی، آغاچ کئچمیشده هم اوزونلوق اۆلچوسو واحیدی (۶-۷ کیلو متر) اولموش، هم ده آغاچلیق و یا مئشه لیک بیلدیرمیشدیر.

آذربایجاندا آلتی آغاچ دا (قصبه) مصافه بیلدیریر. باشقا جغرافی آدلاردا «یئددی» همین جغرافی اوبیئکتین چوخلوغونا اشاره دیر (یئددی: - آرخ، گۆل، قوم، قویو، حووض، شریک و سایر).

تورکمنستاندا بیر گروپ جغرافی آدلارداکی «ینکه» سۆزو آذربایجان دېلینده کی «بۆیوک» سۆزونون عینی دیر. تورکمنستاندا بو سۆز اوبیئکتلرین بۆیوکلوپونو (ینکه آرچا، ینکه قیزیل دره، ینکه دوران، ینکه سۆیوت و سایر) بیلدیریر. بۆیوک آغداش داغ (هوندورلویو. ۳۰۳۱ متر)، بۆیوک قیشلاق، بۆیوک دوز و سایر واردیر.

حاضریدا آذربایجاندا «بۆیوک» له باشلانان ۴- دن آرتیق جغرافی اوبیئکت واردیر. بۆیوک کسک سیرا داغلاری، بۆیوک میشوو داغی (۲۹۲ متر)، بۆیوک میروو داغی (۳۳۸۱ متر)، بۆیوک سووال داغی (۱۹۰۶ متر)، بۆیوک تاوا آداسی، بۆیوک تروت دوزو، بۆیوک هارامی سیرا داغلاری، بۆیوک شور گؤل و سایر یاشاییش منطقه لرینده «بۆیوک» و «کیچیک» («بالا») سۆزلری، بیر قایدا اولاراق، نسبت بیلدیریر. فیزیکی جغرافی اوبیئکت آدلاریندا «بۆیوک» و یا «ینکه» هوندورلویو بیلدیریر. شوبهه سیزکی، «بۆیوک» دن سونرا اونلارین آنتونیمی ده («کیچیک») اولمالیدیر.

آذربایجاندا سیرا بیلدیرن «کیچیک» سۆزو ایله باشلانان توپونیم «بۆیوک» سۆزو ایله باشلانانلاردان ایکی دفعه آزدیر. اونو دا دئییه ک کی، «کیچیک» کومپوننتلی توپونیملر، دنمک اولارکی، «بۆیوک» لری تام تکرار اندیر (بۆیوک قافقاز - کیچیک قافقاز، بۆیوک آلا گؤلر - کیچیک آلا گؤلر، بۆیوک ایشیقلی - کیچیک ایشیقلی و سایر). تورکمنستاندا «کیچیک» له باشلانان جمعی ایکی (کیچیک آغا اوباسی و کیچیک بالکان) جغرافی آد واردیر. «ینکه» ایله باشلانان توپونیملر ایسه اون اوچدور. اص. آتانیازوف، ص. ۱۲۵-۱۲۶.

بو و یا دیگر اراضیلرده حاکیم کولک لر ایل بویو یاخشی مشاهیده اندیلدیییندن آداملار همین جغرافی اوبیئکتلره یئلله و یا کولکلله علاقه دار جغرافی آد وئریرلر. مثلاً، آبشرون یاریم آداسیندا اساس حاکیم کولک خزریدیر. ایندییه دک بئله حساتب اندیلیردی کی، «خزری» کولک آدی خزر دنیزینین آدیندان دیر. لاکین ق. ا. قشیلولاينو «قاراباغ» اثرینده [باکی، ۱۹۹۰] بو فیکری تکذیب اندیر. او یازیر کی، خزری کولک آدی ایندی آرخیایک لشرک ديلمیزدن چیخمیش قدیم تورک سۆزو اولان «خازیر» - «جوشقون»، «قشیزی»، «حیرصلی» سۆزوندن دیر. عاغلا باتان ایضاحدیر، آخی، حقیقتاً خزری ویییلتی ایله اسیر، سانکی حیرصلی و آجیقلی کولک دیر. خزرییه عکس استقامتده (جنوبدان شیمالا) اسن

کولک «گیلاوار» آدلانیر کی، بو دا «گیلان» (خزین جنوبوندا ایران ایالتینین آدی) توپونیمیندن و فارس منشالی «وار»- «یئل»، «کولک»، «منه» سؤزوندن عبارتدیر. تورکمئنستاندا یئلاربات، یئل دنگیرمئن، یئل دنپه، یئل کئندنپه، یئلل قایا، یئللی ژه، یئللی آی و سایر توپونیملر واردیر. یئلله باغلی یارانمیش دوققوز توپونیمین آنجاق بیرى اویکونیمدیر (یئللی دنپه). دنمه لی، آذربایجانا نسبتاً تورکمئنستاندا یئل، کولک له باغلی آدلار داها چوخدور.

تورکمئنستاندا جئییملی قیر، آذربایجاندا ایسه جه ییملی آدلی ایکی کند (کوردیمیر و شامخی)، هابئله داغ جه ییر، ده للرجه ییر کندلری واردیر. ص. آتانیازاواا گؤزه اص. ۱۳۱، «جئیره» (ژئیره) اؤزو «اوخلو کیرپی» دئمک دیر. لاکین مولیف بورادا سهو اندیر. «جئییملی» ائتنونیمدیر و اونون اوخلو کیرپینین آدی ایله هئچ بیر علاقه سی یوخدور. فاکت اولورکی، جه ییر، جه گیر طایفاسی هر ایکی رئسپوبلیکانین توپونیمياسیندا ایز قویوموشدور. اؤزلویونده آیدین دیرکی، آذربایجاندا ۴-۵ کند کیرپی آدی ایله آدلاندیریلما بیلمدی.

تورکمئنستاندا جولگه (ژولگه) آدلی اوبا، بیزده قوبوستاندا ایسه جولگه آدلی قورو دره واردیر.

مختلیف اراضیلرده بیتکی اؤرتویو ایله علاقه دار پارالل فیتوتوپونیملر او واخت اولما بیلر کی، همین بیتکی او اراضیلرده بیتیمیش اولسون. بو باخیمدان تورکمئنستان و آذربایجانین قورو سوبتروپیک ایقلم شرایطینده عینی بیتکی لر هر ایکی اراضیده بیتیر. مثلاً، انجیر، اوزوم، نار، یولغون، داغلاردا آرديچ و باشقا بیتکی نوعلری. بونا گؤره ده تورکمئنستاندا اینژیرووا، اینژیملی بولاغ و اینژیردره، آبشروندا اینجیرلیک، انجیرلی و سایر کیمی فیتوتوپونیملر یارانمیشدیر.

یولغون (ییلغین، ایلغین) یاریم صحرا شرایطینده، قرونّت سولارینین قیسماً یئر سطحینه یاخین حیصه سینده بیتیر. اونلار شورلاشمیش تورباغی دا سئویر. هر ایکی اراضیده یولغونلا باغلی بیر نئچه جغرافی آد یارانمیشدیر. مثلاً، تورکمئنستاندا یالغین آغیزساردابا، یالغین لی اوبا، یالغینلی قویمابولاق، یالقینلیغیر و سایر نارلی آدی نارلیغین (تورکمئنستاندا) اولدوغو یئرله باغلیدیر. آذربایجاندا نارلیق، نارریجا یئر آدلاری واردیر. نارباغی (لنکران) آدلی کند ده موجوددور. بعضاً توپونیملرده نار و نر سؤزلرینی بیر- بیرله

قاریشدیریرلار. مثلاً، تورکمنستاندا «نارقیز» توپونیمی «نرقیز»، آذربایجاندا «نرداران» کند آدی «نارداران» آدی ایله قاریشدیریلدیغیندان گاه بیرینجی، گاه دا ایکینجی لره اوستونلوک وئرلییر.

حیوانلار عالمی ایله باغلی یارانمیش زوونیملر هر ایکی اراضیده یاشایان حیوان آدلاری ایله باغلی توپونیمیک پارالل لر عمله گتیرمیشدیر. تورکمنستاندا ایلانقیر (ایلانلی قیر- «ایلانلی چؤل» معناسیندا)، آذربایجاندا ایلانلی داغ (جولفا و کلبه جر رایونلاری)، ایلانلی کندی (شاماخی)، ایلان چالان (اثرمنستاندا کند). کیرپیلی اوباسی و کیرپیلی یئرلر هر ایکی رئسپوبلیکا اراضیسینده واردیر. تورکمنستاندا «دونوز» لا باغلی ۹ جغرافی آد موجود دور. اونلار «قوم»، «قیر»، «اؤلدو»، «سیرت»، «توکای»، «چشمه» آدلاری ایله باغلی یارانمیش جغرافی آدلاردیر. تورکمنستاندا دورنالی قالا، دورنالی قوم کیمی شاعیرانه جغرافی آدلار دا موجوددور.

تورکمنستاندا اینجه قیر، آذربایجاندا «اینجه» سؤزو ایله باشلانان دوققوز توپونیم واردیر. «داغ»، «سو»، «چای» و «چؤل» سؤزلری علاوه اولونماقلا اینجه داغ (شکی)، اینجه سو(قازاخ)، اینجه چای(جبراییل، جلیل آباد، گوران بوی)، اینجه چؤل (جبراییل) توپونیملری یارانمیشدیر.

آغدام رایونوندا یوزباشیلی آدی ایکی کند، قبه له ده ایسه یوزباشنوان یایلاسی واردیر. یوزباشی رتبه دیر، بو رتبه ایله باغلی آدلار (یوزباشی اوبالاری) تورکمنستاندا دا تصادف اندیلییر.

تورکمنستاندا قوشقاکوم یئر آدی، آذربایجاندا قاشقاچای توپونیملری همین اراضیلرین عمومی گؤرونوشونون آلا - بولا (عاغلی قارالی) اولماسی ایله باغلیدیر. ص. آ. آتانیاواوا گۆره [۱۹۷۰، ص. ۱۴۲]، تورکمنجه «قاشقا» - «کوجا» دئمک دیر.

ول ولی چایین یان سیلسله سی کسبب کئچدییی یترده، تنگی دره سیندن شرقه اولان داغلاردان بیرینین آدی کیلیت آدلانیر. اوردوباد رایونوندا کیلیت کندی واردیر. عینی آدلارا تورکمنستاندا دا راست گلینیر (کئلئت داغی، کئلئت بولاغی و سایر). ص. آتانیاواو دوغرو اولاراق «کیلیت» سؤزونون فارسلا رین «کنلات» - «قالا» سؤزوندن یاراندیغینی سؤیله بیر. احتمال کی، آذربایجان دیلینده کی «کیلید» - «قیفیل»، «قاپالی یئر»، «باغلی یئر»، «قالا»، «کئچیلمز یئر» معناسیندادیر. قوبا رایونونداکی کیلید داغیندا قدیم قالا

خارابالیقلاری واردیر کی، بو دا کیلید آدینین حقیقتاً «قالا» معناسی داشیدییینی گؤستریر.

تورکمنستاندا اولان اوزبوی جغرافی آدی «اوز» و «بوی» سؤزلریندن یارانمیشدیر. تورک دیللرینده کی «اوز» سؤزو «اوغوز» - «چای» سؤزونون فونئتیکی شکلی دیر. «بوی» ایسه «کنار»، «یاخا» دئمک دیر [ص. آتانیازوف، ۱۹۶۰، ص. ۱۴۴]. دئمه لی، اوزبوی «چابین ساحیلی»، «چابین کناری»، «چای یاتاغینین یاخاسی» دئمکدیر.

«بوی» سؤزو آذربایجان توپونیملرینین یارانماسیندا اشتراک ائدیر (مثلاً، گوران بوی اوپونیمی). لاکین بو توپونیمده بوی «گروپ»، «نسیل»، «تیره» معناسیندادیر. دئمک، توپونیملرده «بوی» سؤزو ایکی معنادا ایشله نه بیلر، بونلاری قاریشdırماق اولماز. هر ایکی رنسپوبلیکا توپونیملرینده اشتراک ائدن مختلف منشالی و معنالی سؤزلردن بیر ده «کمر» دیر.

کمر جغرافی آدلاریندان (تورکمنستاندا داغ، آذربایجاندا کمرقایا) اولان «کمر» قایا سوخورلارینین مختلف رنگه چالماسی و بیر سوخور لاینین، یاخود زولاغین قایادا آیدین سئزیمه سینیی بیلدیریر. لاکین آذربایجاندا و اثرمنستاندا کئچن عصره عایید ادبیاتدا ۹ کمرلی آدلی یاشایش منطقه سی قئید اولونورکی، بو دا، شوبهه سیز، «کمر» ائتئونیمینی عکس ائتدیردییینی گؤستریر. کمر طایفاسینین منشایی هله تامامله معین ائدیلمه میشدیر. ق. ا. قئیبوللایئوه گؤره، بو طایفا محض آنتیک منبع لرده «کیممئر» کیمی قئید اولونموش سکیف طایفاسینین اصل آدی دیر. ماراقلی دیرکی، جنوبی آذربایجاندا دا کمرلی آدلی کندلر واردیر. قدیم شرق منبع لرینده ایسه کیممئرلرین (مثلاً، اثرادان اول ۷-نجی عصره عایید قدیم آسوریا میخی یازیلاریندا بو طایفانین آدی «قامار»، «قامیر» کیمی ده قئید اولونور) مانا اراضیسینده یاشاماسی گؤستریلیر. اثرمنستانداکی قمرلی کندی ده بو (کمرلی) توپونیمین قدیم اثرمنی دینلنیده تلفظ فورماسی (قمرلی) حساب ائدیلیلر.

ص. آتانیازوف کمرلی توپونیمینی ایضاح ائدرکن یازیر کی، او، ایکی حیصه دن («کئر» - «کر» و «کوخ») عبارت دیر. بو، یانلیش فیکیردیر. آذربایجاندا کرکی، کرکی باشلی و سایر کندلر واردیر. کرکی قدیم تورک طایفاسینین آدیدیر.

آذربایجان (ائله جه ده تورکمن) توپونیملرینین یارانماسیندا «آرخاج» سؤزو گئنیش اشتراک ائدیر. و. و. رادلووا گؤره، «آرخاج» - «داغین اته یی» دئمک دیر. «آرخاج» -

«آرخا» سۆزوندن اولوب، «دایاق»، «استنادگاه» معناسیندا ایشلنمیشدیر و قویونلارین یاتدیغی یثردیر.

تورکمن و آذربایجان توپونیملرینده «کۆنده لن» سۆزوندن کۆنده لن داغ، کۆنده لن دره آدلاری یارانمیشدیر. کۆنده لن سۆزو، توپونیملرده محض باشا دوشدویوموز «کۆنده لن» معناسیندادیر. آذربایجاندا کۆنده لن چای واردیر.

کوپیتداغ گون باتاندان گون دوغانا دوغرو ۶۰۰ کیلو متر مصافه ده اوزانیر. بو داغین ادینی ص. آتانایازوف احتمالا فارس دیلینده اولان «کوخیات» - «داغ»، «بات» سۆزلرینه آیییریر. بو دا سهودیر. «کاپ»، «کپ» - تورک منشالی سۆزدور و بیزده که پز داغینین آدیندا اشتراک ائدیر. «کپ» سۆزو «پیلله» معناسیندادیر. اصلینده، بیزجه، کوپیت اورونیمی «کپ» - «پیلله» و «بئش» - «اوز»، «یاماچ» سۆزلریندن اولوب، «اوزو (اوستو) پیلله واری داغ» دئمک دیر.

کورئگئن داغ آدی توکمئنستاندا، گورکان بورنو، گورکان قصبه سی آبشروندا عینی جغرافی آدلاردیر. ص. آتانایازوف مختلف علمی منبع لره استناد ائده رک، بو توپونیمده اولان «کورکن» سۆزونون طایفا آدی، همده «عجایب»، یعنی «گۆزل» معناسیندا اولدوغونو یازیر. تدقیقاتچی گۆستریرکی [ص. ۱۴۱]، کیرکان - تورکمنجه کورکن (قورقان) دئمک دیر.

مانقیشلاق - «مان» - «قویون» و «قیشلاق» (قویون قیشلاغی) سۆزلریندن یارانمیشدیر. تورکمنجه «مان» - «دۆردیاشارقویون» دئمک دیر [ص. آتانایازوف، ص. ۱۶۴].

تورکمئنستاندا موغانلا باغلی جمعی ایکی توپونیم مونقول و موقالبالا اولدوغو حالدا، آذربایجاندا اولنلارین سای ۱۸-دیر [باخ: «آذربایجانین انضباطی - اراضی بۆلگوسو»، ۱۹۶۸، ص. ۱۸۴-۱۸۵]. موقان و یا موغان ائتنونیمین آذربایجاندا چوخ یارانماسینین باشلیجا سبب لریندن بیرى موقان (مونقول) طایفا نماینده لرینین آذربایجانا میقراسیاسی، هم ده شرقی اشغالچی اوردولارینین ترکیبینده او ائتنیک گروپلارین چوخلوغو ایله باغلی اولاییلر.

اسماییل لی رایونونداکی گیردیمان چای دره سینده ناماز قیلماق اوچون اولان کیچیک بیر دوزن لیکده نامازگاه کندی سالینمیشدیر. تورکمئنستاندا نامازگاه، هم قالا، همده آرخ

آدیدیر. نامازگاه آدلی یئرلره احتراملا یاناشیلیر و مقدس یئرلر جرگه سینه داخیل ائدیلیر. چونکی بو یئرلر داغ آراسیندا دوزنگاه اولدوغوندان حقیقتاً ناماز قیلینان یئرلر اولموشدور.

نفت له علاقه دار یارانمیش توپونیملر نفت چیخاریلان هر ایکی رئسپوبلیکا اراضیسینده واردیر. تورکمئنستاندا نئیت داغ شهرینین اؤزولو ۱۹۳۳-نجو ایله قویولموشدور (تورکمئلر نفته نئیت دئییرلر). چه له کن یاریم آداسیندا اولان نئیت لی یئر آدی سونرادان مئیدانا گلیمیشدیر. آذربایجاندا نفتله باغلی بیر سیرا جغرافی آدلار یارانمیشدیر: نفت چالا، قارا چالا، قاراجوخور، نفت چیلر، نفت داشلاری و سایر.

«نوهور» - مونقول دیلینده جغرافی اوبیئکت، اساساً گؤل آدی دیر. آذربایجاندا نوهورلار (گؤل)، نوهور دوزو، نوهور قیشلاق، تورکمئنستاندا ایسه نوهور اوباسی، نوهور دره کیمی هیدرونیم و اویکونیملر واردیر. «نوهور» - تورک - مونقول سؤزو ساییلیر. دوغرو دور، ص. آتانیازوف [۱۹۷۰، ص. ۱۸۰] «نوهور» سؤزونون منشایی ایله علاقه دار چوخلو منبع یه مراجعت ائدیر. اصلینده هنج بیر شوبهه اولمادان قئید ائدیلمه لیدیرکی، «نوهور» هر یترده مونقول دیللی منشالی سؤزدور و اونو فارس دیلینده کی «نو» - «دوققوز»، «هور»، «هوری» سؤزلرینه آییрмаق آنجاق افسانه دیر. اونون عرب دیلینده کی «شهر» - «سو»، «عمان» - «چای» سؤزو ایله علاقه لندیریلمه سی ده سهو دیر.

آذربایجاندا اوجاقلی کند آدی (جلیل آباد)، تورکمئنستاندا اوجاخ آدلی قصبه واردیر. اوجاخ قصبه سینده مثال گازی چیخدیغیندان اونا گاز اوجاخ دئییرلر. تورکمئنستاندا اوج اوجاخ توپونیمی ده واردیر. «اوجاخ» سؤزو چوخ معنالی اولوب، او قالاتان یئر، همده یورد، ائو، یاشاییش یئری، اطاعت اولونان یئر، مقدس (اود یاندیریلان) یئردیر.

بو قدیم تورک منشالی سؤزو زوری بالایان اؤزونون داشناک قانی ایله سوواریلیمیش قاتی میللتچی اثرینده اثرمنی سؤزو کیمی وئرمیشدیر. حالبوکی روس دیلچی لرینین اؤزلری روس دیلینده کی «اوجاق» سؤزونون تورک دیللریندن آینما اولدوغونو یازیرلار. گؤرونور، زوری بالایان بو مسئله ده (تاریخی مسئله لرده اولدوغو کیمی) کال دیر.

ساکقار تورک خالق لاریندا تیره آدیدیر. آذربایجاندا ساکارسو چایی (کلبه جر رایونو) و تورکمئنستاندا اوراساکقار قویوسو واردیر. دنمه لی، ساکقار آدلی تورک طایفالاری هر ایکی اراضیده مسکن سالمیشلار.

اورتا آسیادا، او جمله دن تورکمنستاندا اوروس آدلی کند موجود دور. بوندان علاوه، اورادا اوروس بای آدلی اوبا و آرخ، اوروس یاس و اوروس یانبای، اوروس یاتان یئر آدلاری واردیر. اوروس تورک دیللی خالق لاردا قدیم طایفا آدیدیر. بعضی تدقیقاتچیلارین «اوروس» سۆزونو «اوروس» و یا «روس» ائتنونیمی ایله عینی لشدیرمه سی سهو دیر. قیپچاقلارین بیر طایفاسینین «اوروس» آدلاندیغی نی قدیم روس منبعلری (۱۲-نجی عصر) اؤزلری گؤستریر.

آذربایجاندا «ایوق» اؤزو اورونیملرین ترکیبینده اشتراک ائدیر. مثلاً، ایوقداغ (قاراداغ رایونو، ۲۹۲ مئتر؛ قوبا رایونو، ۲۶۴۰ مئتر)، ایوقلوداغ (کلبه جر رایونو، ۲۳۱۶ مئتر؛ اوردوباد رایونو، ۱۱۸۲ مئتر)، کیمی جغرافی آدلار واردیر. تورکمنستاندا عثمان ایوک، داش ایوک کیمی توپونیملر واردیر. «ایوق»، عادتاً، بو یا دیگر اوبیئکتی تاپماق، یئرینی دقیق معین ائتمک، داغ جیغیرلاری ایله ایسته نیلن استقامتده گئتمک و همده معین اراضیلری بیر - بیریندن آیرماق اوچون نیشان داشلاری دیر. ایوق ائله یئرده قورولمالیدیرکی، یولچو اونو اوزاقدان گۆره بیلسین و اونا طرف گئده بیلسین. ایوق یولچویا بلدچی، آختاردیغی نی تاپماق اوچون اشاره دیر، گؤسترچی دیر، صحرادا قویونو تاپماق، جیغیرلارین دوزگون استقامتینی گؤستریمک، پیرلرین یئرینی اوزاقدان معین ائتمک اوچون لازیم اولان چوخ فایدالی بیر اشاره اوبیئکتی دیر. آذربایجان دا ایوقلار، اساساً، داشدان هۇرولور. ای. و. م. میرزایئولرین معلوماتینا گۆره، اونلاری داشدان، چیی کرپیجدن، چالی - چیرپیدان، پالچیقداش دا هۇرولور. اونلار تیره نین اوستونده، داغین زیره سینده و یا سو آیرجیندا دیکلدیلیر. ایوق کناردان یاخشی گۆرونمه لیدیر. ایوق همده قارالتی - کیمیسه قورخوتماق، چکیندیریمک معناسیندا دا قورولا بیلر. «ایوق» سۆزونو بعضاً «اووق» (اووماق، قازماق، قازراق اوققی استقامتده درینلشدیریمک) سۆزو ایله قاریشدیریرلار.

«داش» سۆزو ایله باغلی یارانمیش جغرافی آدلار هر ایکی رنسپوبلیکا اراضیسینده واردیر. تورکمنستاندا «داش» لا باغلی «دره»، «ایوق»، «اؤزبک»، «رابات»، «هووز»، «اوبا»، «یان»، «داشلیق» کیمی جغرافی آدلار یارانمیشدیر. آذربایجاندا دا بو قبیلدن اولان بیر نئچه جغرافی آد واردیر (داشلی، داشوز، داش اوغوز و سایر).

کلبه جر رایونوندا ساکارسو آدلی چای، تورکمنستاندا ایسه ساکار قصبه سی واردیر. ص. آتانیازوف گؤستریر کی، «ساکار» تورکمن طایفالاریندان بیرینین آدیدیر. دئمه لی، «ساکار» ائتنونیمینی تورکمنستاندان آذربایجانا میقراسییا ائدن ساکار تیره سینین آداملاری گتیرمیشلر. احتمال کی، ساکارلار «ساک» طایفالاریندان توره مه دیرلر.

سالیروبا آدینا (تورکمنستان) تورک دیلی خالق لارین یاشادیغی باشقا اراضیلرده ده راست گلینیر. «سال» و یا «سالقور» اوغوز منشالی طایفا آدیدیر. ساریجالی کند آدلاری عینی آدلی ائتنونیمدن گؤتورولموشدور. ساریجالی (آغدام، آغجادی، میربشیر، جبرایل رایونلاری، اثرمنستانین ماسپیس رایونو)، ساریجا (شکی)، ساریجالار (ساعاتلی) کندلری واردیر.

«ساری» رنگ آدینی گؤسترن توپونیملر هم تورکمنستاندا – ساری آلان تپه، ساری قامیش گؤل، ساری قوواق دره، ساری قوم، ساری داش قصبه سی، ساری تپه، ساری ایشانین اوپاسی، همده آذربایجاندا – ساری بولاق (بالاکن)، ساری قایا(زرداب)، ساری قامیش (نفت چالا و خانلار رایونلاری)، ساری قیشلاق (زنگیلان)، ساری داش (کلبه جر)، ساری یاتاق(قوبادلی)، ساری کؤپنک (گده بی)، ساری سو(خانلار) واردیر.

تورکمنستاندا و آذربایجاندا ساری باش اوبا و کندی واردیر. ص. آتانیازوف فیکرینه گؤره [۱۹۷۰، ص. ۲۰۳]، «ساری باش» آدلی بیتکی (وئیک سومنیتلنیی) آمودریا چایی ساحیلی بویو اراضیلرده بیتیر. ساری باش فیتونیم اولماقلا یاناشی، عینی زاماندا ائتنونیمدیر.

تورکمنستاندا (تاققابازار رایونو) اولان ساری یازی جغرافی آدی «ساری» و «یازی» سؤزلریندن عمله گلیمیشدیر. «یازی» سؤزو «دوزنلیک»، «صحرا»، «تدکیز مئیدان» معناسینی وئیرر [و. و. رادولوف، ۳، ۲۲۹ ص.]. «یازی» – تیره آدی دا واردیر. تورکمنستاندا بعضی دییالکت لرده «یازی» – «یاسی» و «یاسسی» کیمی ایشله دیلیر (مثلاً، یاسی دئپه). [ص. آتانیازوف، ۱۹۷۰، ص. ۲۰۴ – ۲۰۵]. دئمه لی، «یاسی» آذربایجانلیلارین ایشلندیکلری «یاسدی»، «یازی»، «یاسی»، «یاستی» سؤزلرینین سینونیمی دیر. ص. آتانیازوف وئردییی معلوماتا گؤره، پومئرانئسنو بئله حساب ائدیر کی، «ساری یازی» – ساری (رنگلی) یازی (یازماق) معناسیندادیر.

سایات و سایاتلی کند آدلاری هر ایکی رئسپوبلیکا اراضیسینده واردیر؛ سایات (سایات) هم تیره آدیدیر، همده اووچو دئمک دیر. تورکمنستاندا سایات قصبه سینه یاخین یئرده اووچو اوباسی دا واردیر. سووالان اوبا آدی (تورکمنستان) «سووالان» دئمکدیر. جنوبی آذربایجاندا اولان ساوالان داغینین، قبه له رایونونداکی ساوالان کندینین آدلارینین دا عینی معنا داشیماسی فیکری اساسلی اولاراق بورادا آنجاق «سوو»- «ساو» سؤزو ایله (او) - (آ) علاقه لندیریله بیلر. آذربایجاندا و تورکمنستاندا سولو تپه یاشایش منطقه آدلاری واردیر.

«سو» (سوو) ایله باغلی اولان سووبویو چایی، سولوقان دره سی، سووسوزلو یئری (تورکمنستان) توپونیملری ده موجوددور. سیقیرلی تپه سی (تورکمنستان) و سیغیرلی کندی (کوردمیر) «سیغیر» (قارامال) سؤزوندن دیر.

خاچماز رایونوندا تئل آدلی تپه، تورکمنستاندا تاللی قازارما، تاللی مئرژئن یاشایش منطقه لری واردیر. «تئل» عرب دیلینده «تپه» دئمک دیر. دئمه لی، «تئل»، «تال» سؤزلریندن یارانمیش جغرافی آدلار «تپه» سؤزوندن یارانمیشدیر. خاچماز رایونونداکی تئل تپه اصلینده عینی بیر سؤزون ایکی دفعه تکرارلانماسیندان (تئل-تپه) یارانمیشدیر. گورونورکی، تئلوار (یاردیملی) کندینین آدینداکی «تئل» سؤزو ده تپه، یوکسک لیک معناسینی وئریر.

اؤزوناکار توپونیمی تورکمنستانین بالکان داغیندا بولاق اولماقلا، شوبهه سیز، «آخار» سؤزوندن دیر. گومان ائتمک اولاردی کی، اثرمنستانین ائشترک (آشتاراک) رایونوندا آکاراک کندینین آدی «آکار» سؤزوندن دیر. لاکین بو بئله دئییل. کئچن عصرده قافقازدا اولارجا آکاران و اکرک توپونیمی قئید اولونور. تدقیقاتلارا گؤره، بو سؤز منشاچه شئمئر دیلینه عایید دیر و «اکین یئری» معناسیندادیر.

تورکمنستاندا «تپه»، «دره»، «اوجاق»، «تاقان»، «اوروق» آدلاری یارانمیشدیر. آذربایجاندا دا «اوچ» له باغلی «دوققوز» اویکونیمی عمله گلیمیشدیر. اوچ گون (قوبا)، اوچ اوغلان (آغدام)، اوچ تپه (تورکمنستانین سایات رایونو) آدلی تپه و آرخ آدلاری واردیر. بوندان باشقا خازارنکلیدئپه، خازاریول، خازاریمفتگیت کیمی باشقا توپونیملرده واردیر. ص. آتانیاژوف [۱۹۷۰، ص. ۲۳۵] بو توپونیملری فارس دیلینده اولان «هزار» - «مین» سؤزو ایله باغلاسادا، اغلا باتان دئییل. بلکه ده بو آدلار خزر طایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر.

آذربایجاندا خزر دنیزی و خزری کوله یی آدلاریندان باشقا، خزر (نفت چالا) و خزری (خاچماز) قصبه لری ده واردیر.

شکی رایونوندا خان یایلاغی آدلی داغ واردیر. شکی خانی ایلین ایستی یاریسیندا فایتونلا او داغا چیخیر و استراحت ائدرمیش. بئله اورونیمه تورکمنستاندا دا تصادف ائدیلیر. خارلاروبا آدی (تورکمنستان) ائتونیم دیر. زنگی باسار (ماسیس) رایونونون چوبان کره کندبنده خاریلار آدلی طایفا واردیر. دئمه لی، خاریلار ائتونیمدیر.

تورکمنستاندا خاتارداش یئر آدیدیر. عینی آدلی اورونیم - قاتارداش آذربایجاندا دا واردیر. قاتارداشین بیر معناسی یاماجدا اوزه چیخمیش آیری - آیری قایالارین بیر جرگه بویو دوزولمه سینی گؤستریر. اونون دیگر معناسی ایسه بیر استقامتده (یول گؤستمک مقصدله) اوجالدیلیمیش اویوقلار اولا بیلر [ص. آتانیازوف، ۱۹۷۰، ص. ۲۷۰].

تورکمنستانداکی چادیر داغی (چایلی دره سی، چایرلی تاکیری، چاخماقلی یئر آدی، چالداغ، چاناقچی، چمنلی، چیراقلی) توپونیمی موافیق اولراق آذربایجاندا و قسماً اثرمنستاندا دا واردیر.

«چیل» فارسجا «قیرخ» دئمک دیر، «چیل داغ» و «قیرخ داغ» معناسینی وئریر. آذربایجانین خاچماز رایونوندا ایکی چیلگیل کندی واردیر. لاکین بلکه ده «چیل داغ» - «پالچیق وولکانی» آدینداندیر.

تورکمنستاندا ائتونیملرله باغلی بئله توپونیملر چوخدور. اونلارین بعضی سی حاققیندا یوخاریدا دانیشمیشیق. آشاغیدا توپونیملرین یارانماسینا اشتراک ائتمیش تورکمن طایفا و تیره آدلارینی قئید ائتمه یی لازیم بیلدیک. همین ائتنیک آدلار ص. آتانیازوون «تورکمنستانین توپونیمیک لغتی» ندن سئچیلیمشدیر [آشقاباد، ۱۹۷۰]: آوشار، آچار، اک، آقونور، آلازا، آلاشا، آلتی قارا، آماشا، قاپان، باتاش، بادا، بئککول، آقمان، باتیر، بولاغ، بای، وارار، قارلیق، قارکین، قارایانداق، قارامان، قاراتا، قاراداشلی، قاراداش آیاق، قارا قولاق، قاراداما، قابیردی، قازان، قالدوا، قالمیق، نورکن، قارا، قارقوژ، قارقویون، قارقویونلو، کور، کئچی امن، کورکن، کیراچ (کیرک)، صابیر، صاندیکلی، سورخ، اورمان، اولام، اوخ، اوقشوک، اوراز، اوروس، اوچئم، مامانی، موکرو، یئرلی، سای، ساکار، ساناک، سالیر، سیتدینخ، چاخیر، چئرئن، چاقارچیک، تووئر، اوکئر، پئرئن، تووی، تاقان، قوکما، تکه، قوقاچی، تایماز، تئکه، خالیم، خارلار، خاتان، خومای (خومای)، چاناقچی، انقری، چاندیر

(چندیر)، چاشقین، چنکیر، کئکیچ، چئمجه، چوودار، انقري گئلله، انقري، ائیمیر، اثرکیوه، اثرمنین، ائیمتریک، ائتک، یابانی، یالدير، یاغلی، یاقیپلار، یاغیر، یازیر، یازی، یالاواج و سایر.

بو تیپ آدلارین بؤیوک بیر گروپو آذربایجان ائتوتوپونیملرینین یارانماسیندا اشتراک ائدیر.

تورکمنستانداکی شیروان قالاسی و شاماخی آدلی یئر و شاماخی توپونیملری ایسه، گورونور، عینی منشالیدیر. «شاماکا»، «شوماکه» فورماسیندا طایفا قازاخلاردا و قیرغیزلاردا، اؤزبکلرده ده واردیر. بو گؤستریرکی، عمومیتله، «شاماخی» تورک منشالی طایفا آدینی عکس ائتدیریر.

«جار»، «چار»، «جر»، «دار»، «یار»، «زور» (جار، جاردام، چارلی، جورلو) «سیلدیریم»، «اوچوروم»، «یارغان»، «دیک ساحیل»، «دیک قایا» (بیزجه، «دیک یاماج») دئمک دیر. آزیخ-آزوق («آدیق»، «آزاک»، «آزیق»، «آییق»، «آیو»، «آئییک») - آیی دئمک دیر. شونقار - شالبوز، شابران، سونگور جغرافی آدلاری «سونگور» و «شونقار» سؤزلری اساسیندا یارانمیشدیر. شونقار - «شاهین» دئمک دیر. شابران توپونیمی «... قالا قدیم تورک طایفالاریندان اولان» صابیرلره (شابیرلره) مخصوص اولدوغو اوچون اونا صابیرین-صابیران-شابیران-صابران-شابران آدی وئرلمیشدیر. [ص. آتانیازوف، ص. ۳۹]. شالبوز اورونیمی «شالبوز» ون قدیم دییالکت فورماسیدیر.

تورکمن دیلینده آلیچ و آلیشار «ایکی آرخ آراسی اکین ساحه سی» معناسیندا دیر. تاپان جغرافی آدی «دابان»، «دیب»، «اتک» (داغ، قایا، تپه)، «داغ آشیریمی»، «دوز، هامار یئر»، «داغ چؤکک لییی»، «یوخوش» معناسیندا دیر [ص. ۴۲]. داغ یاماجلاریندا اولان آز ساحه لی دوزنلییه ده «تاپ» دئییلیر.

«آرت» - «داغ»، «داغلیق داغ آشیریمی»، «داغ کئچیدی» معناسینی ایفاده ائدیر. «آرت» (آرد) سؤزو «آرخا، دال، بئل، کوره ک» معناسینی دا وئریر. «آرت» سؤزو اساسیندا بیر نئچه توپونیم («آرت»، «آرتوپا» و سایر) یارانمیشدیر. «آرتوپا» توپونیمینده اولان «اؤپا» «اوبا» دئمک دیر. آرتوپا - «داغ کئچیدینده سالینان اوبا» دئمک دیر. «آرت» سؤزو، مولیفه گؤره، سلورد، سالوارد (سالوارت)، لیمرد (لیمرت)، کیزارت، موغارت، آرتیار، کیزیل-آرت و سایر توپونیملردن ساخلانمیشدیر.

یوخاریدا دئییلن لردن آدین اولورکی، تورکمنستان و آذربایجان توپونیم ائکیزلری ایله زنگین دیر.

داغلیق آلتای و آذربایجان توپونیملری

داغلیق آلتاین توپونیمیا سی اورادا یاشایان تورک دیللی خالقلارین دیلرینده فورمالاشمیشدیر. داغلیق آلتاین تورک منشالی توپونیملرینی تدقیق ائدن ان گؤرکملی عالیم لردن بیرى ده اوت. مولچان اووادیر. او، «داغلیق آلتاین توپونیمیک لغتی» [۱۹۷۹] و «داغلیق آلتاین. تورک توپونیملرینین ستروکتور تیپلری» [۱۹۸۲] اثرلرینده بو اراضینین تورک توپونیملرینی چوخ یوکسک علمی سوییه ده تدقیق ائتمیشدیر. آچیفینی اعتراف ائتسک، او. ت. مولچان اووانین آدلاری چکیلن اثرلری سوییه سینده آذربایجان توپونومیا سینی احاطه ائدن تدقیقاتلاریمیز یوخدور. بو باره ده فیکیرلشمه یه ده یر. بو گئریلییی آرادان قالدیرماق اوچون آذربایجانین توپونیمیک لغتینی ایشله ییب خالقا چاتدیرماق لازیمدیر.

او. ت. مولچان اووانین [۱۹۷۹، ۳۹۷ ص.] توپونیمیک لغتینده اولجه داغلیق آلتای ویلایتی توپونیملرینین ستراتیکرافیا سیندان، سونرا ایسه لغتی قورولوشوندان دانیشیلیر. لغتده جغرافی ایتلیاتیولرین و داغلیق آلتای ویلایتینده راست گلینن اساس سؤزلرین سیاهی سی وئریلیر. اثرین ده یرلی حیصه سی ویلایتین توپونیمیک لغتی دیر. آشاغیدا داغلیق آلتای ایله آذربایجانین توپونیمیک پارالل لری باره ده بحث ائده جه ییک. او. ت. مولچان اووا «داغلیق آلتاین تورک توپونیملرینین ستروکتور تیپلری» [۱۹۸۲] آدلی اثرلرینده تورک توپونیمیک فونونو یارادان لئکسئم لرین سیاهی سینا ۱۷۶۰ سؤز داخل ائتمیشدیر. بو لئکسئم لر ایچری سینده اولان بیر چوخ سؤزلر عینی ایله آذربایجان توپونیملرینده ده واردیر. اونلارین هر بیرینین معنا آیدینلیغی آذربایجانلی لار معلوم اولدوغوندان اونلار حاققیندا ایضاحات وئرمه یه احتیاج یوخدور.

او. ت. مولچان اووانین وئردییی لئکسئم لرین اکثریتی تورک منشالی توپونیم لریمیزین ترکیبینده اشتراک ائدیر. مولیف همین لئکسیک واحیدلری توپونیملرده عکسینی تاپما درجه لرینه گؤره آشاغیداکی کیمی گروپلاشدیرمیشدیر. یالنیز بیرجه دفعه راست گلیمیش لئکسئم لر: آبا، آبیل، آزی، آزارایقیر، آیران، آیریک، آمان، آریان، آرال، آرالو، آراسان، آربالو، آرین، آتاش، آتلو، آشتار، بالیک، بایان، بالالی، بالان، بالدير، بالتا، باسکان، بئک،

بئلی، بیر، بوزولو، بولوک، بولون، بورکون، داش، یازی، یابیک، یابولو، یئل بئل، ییدی، یولو، یومورلو، یورت، ییغین، ییلدیس، ایمان، اینوک، ایستو، کابان، کاداقان، کازاندو، کونار، کالما، کامیشلی، کارانالو، کابابوک، کاراقات، کارادزا، کاراکولا، کاری، کاتین، کاجاک، کاجاکبو، کئبئر، کئلدی، کئدیش، کیروک، نویلو، کویون، کوماندا، کومدار، کورنک، کیزیلقان، کییچاق، کیرقیز، کیرلاری، کیرلج، کیرجین، مالی، مارال، مونقول، اودون، اوپلیک، اویماک، اونداق، پای، ساعات، ساقال، سادو، سادولو، سایمیش، سامورالی، سارلیک، سارت، سارونو، ساریمساک، ساریچا، سول، سووت، سوولاک، سووجاق، ایقینی، قایچی، تاکیر، تامقا، تاراک، تودار، تومان، تولکولو، اوزاک، اولان، اوجار، چاتان، چادورلو، چالباش، چالما، چالیک، چنپ، چودور، چوخور و سایر.

توپونیملرده ایکی دفعه اشتراک ائدن لئکسئملردن بیر نئچه سینی میثال چکک:
آدالیک، آدیرلار، آیدین، باتیر، بوکا، بالینچی، باس، بوش، یای، یاری، کادین، کازان، کامچی، کاراکوش، کیچیک، کوشکور، کوچکور، کوی، کور، مال، موزلو، اورتالیک، ساکال، سوواک، سیقیرار، تایقولو، تنکه، تیل، توتکوش، اولاک، اولار، اوچوک، اوی، چئچئک، چولوک، الیک و سایر.

توپونیملرده اوج دفعه راست گلینن لئکسئملر: آدالو، آری، آراک، بالیک، یاش، کابیرکا، کومور، کور، کوراقان، کوش، سوسکو، سیقین، تاق، تاقان، چات، اکینچی. جغرافی آدلاردا دؤرد دفعه اشتراک ائدن لئکسئملرین جمعی ۶۱ سؤزدور. اونلاردان آدا، آی، باشکا، بولان، کایالو، کالین، کار، اولوس، اوست، چؤل و سایر میثال گؤستریمک اولار. توپونیملرده ۶ دفعه آدی چکیلن لئکسئم لرین سایى ۲۰ (بازی، کادیر، کوبا، قار و سایر)، ۷ دفعه آدی چکیلن لئکسئم لرین سایى ۲۱ (آدیر، آدا، آرا، یاهلو، کاش، کوم، کوشکو و سایر)، ۸ دفعه آدی چکیلن لئکسئم لرین سایى ۱۹ (بئرت، یارلو، یئر، کاباک، تاس، تئرنک، توقوس، توش، چادیر و سایر)، ۹ دفعه آدی چکیلن لئکسئم لرین سایى ۱۲ (آیولو، بالیک تو، یئتی، سوواش، توپوک و سایر)، ۱۱ دفعه راست گلینن لئکسئم لرین سایى ایسه ۱۰- دور (بئش، بولاک، یار، کاییندو، کاییر، کیشتو، موکور، سای، سال، تال). قالان بیر گروپ لئکسئم توپونیمده ۱۲ دفعه دن باشلامیش (سوولو)، ۱۰۷ (توو)، ۱۰۸ (کارا) و ۱۱۱ دفعه (کول) اشتراک ائدیر.

نظرده توتولمالیدیرکی، او. ت. مولچان اووانین اثری سیرف لینگویستیک سبکده یازیلدیغیندان توپونیملرین نوعلرینه گۆره تصنیفی و اونلارین منشاى مسئله سی آرخا پلانا کئچمیشدیر. اونون اساس تدقیقات پرنڈمئتی توپونیملرده کی لئکسیک واحیدلردیر.

یوخاریدا آدلاری چکیلن لئکسئم لرین هر بیرینین اشتراک انتدییی آدلارین هامیسینی بورادا سادالاماق ایسته میریک. اونو قئید اندک کی، او. ت. مولچانوانین بو اثری بیزده ده بو سبکده بیر آددیم آتماق فیکری اویاتدی. محض بونا گۆره ده بیز «آذربایجان س. س. ری - ین ایضاحلی جغرافی آدلار لغتی» [باکی، ۱۹۶۰] کیتابیندا اولان لئکسئم لری توپلادیق. لئکسئم لر توپونیملرین اوره یی دیر، اونلار جغرافی آدلارین هر بیرینین اساس ستونونو - کارکاسینی تشکیل اندیر. همین ستونلار جغرافی آدلارین اؤزولو اولدوغوندان اونلارین هر بیرینین اطرافیندا جغرافی آدلار فورمالاشیر. مثلاً، «توخود» - «داغ»، «نوهور» - «باشی»، «نوهور» - «قیشلاق»، «قوزلو» - «چای»، «آیی» - «چینقیلی»، «ایلخی» - «سو» جغرافی آدلاریندا توپونیمیک کارکاسلار «توخود»، «نوهور»، «ایلخی»، «قوزلو»، «آیی» سؤزلریدیر. اونا گۆره ده بیز اساس آپاریجی لئکسئملری سئچمکله جغرافی آدلارین فورمالاشما کؤکونو وئریمیش اولوروق.

اگر بیز «گۆی» لئکسئمینی اساس گۆتوروروکسه: دئمه لی، همین سؤز اطرافیندا «گۆی + ام»، «گۆی + گۆل»، «گۆی + لر + داغ»، «گۆی + تپه»، «گۆی + چای»، «گۆی + دره» کیمی توپونیملر عمله گلیدیینی گؤستریمیش اولوروق.

اونو دا قئید اندک کی، بو لئکسئم لرین هر بیرى جغرافی آدلارین فورمالاشماسیندا یا بیر و یاخود بیر نئچه دفعه اشتراک اندیر. طبیعی دیر کی، داغ، دره، چای، آغ، قارا، قیرمیزی (قیزیل) و بیر چوخ باشقا لئکسئم لر توپونیملرین فورمالاشماسیندا اشتراک اندیر: قاباق، قاباقلی، قaban، قازان، قازانلی، قازانچی، قوملاق، قازی، قازما، قایماقلی، قاینار، آرخاب، قاینارجا، قایناجا، قالاجیق، قاین، قالاگاه، پوتا، آلین، قامیشلی، گدیک، قارا، قاپی، قاپیجیق، قاراغاج، بابا، باغ، بئی، بوغاز، بۆرک، بۇرغا، قانلی، قوزئی، قوش، آیاقلی، دئیین، دهنه، دونلو، یازی، یایلاق، یار، یاتاق، کند، کۆللو، کوللار، گونه، قارالاقوش، قاراللیق، پیر، پیریملی، چوبان، قوچ، قویون، قوچقار، اوشاغی، آباد، زامان، کند، بورون، بولا، داوان، دام، داش، ده بیرمان، دره، بیر آغیز، چالا، یاتاق، کۆینک، کۆربو، نوهور، اویاق، قوشون، قویونلو، آزا، آزاد، مسجد، مسجدی، آیی، چینقیلی، آی، گون، گونلو، ایرانت، تۆکل، آیری، قوبو،

آخماز، باشلی، آلا، اگری، کول، گۆز، مززع، المالی، آغاچ، آلقی، آلتین، انبار، داغ، مینئرال، بازار، بار، آرا، باتان، داغلی، آردیج، آری، قیران، گونش، آرپا، تپه، خان، بی، آتا، آت، اتش، آخار، باخار، آخین، آح، وای، اوح، آهو، آج، آجی، آشاغی، بایرام، بوجاق، قوشچو، اسکی، پارا، یایچی، تاغ، لکه، گول، گولو، آشان، آشیقلی، قوم، زنک، یئل، یئللی، کار، باغبان، باغبانلی، باغیرساق، باداملی، بایان، باییل، بایراملی، بای، بالا، گئن، کور، کورک، خانی، بال، باللی، باللیجا، باس، قال، بات، باش، باشی، امیرخان، بئش تاختا، بارماق، بئش یاتاق، به ییم، بند، اووان، بئؤوشه، برک، شاد، بیلؤو، جار، جر، جری، کؤک، گاه، بینه، قدی، اویوق، جالغان، شاغان، خاخ، شیخلی، بیچه نک، بیچاقلی، عاغیل، بوز، ایران، آران، یئر، بویاق، بؤیوک، آغ، آدم، گؤل، مراد، سو، قیشلاق، قوشقار، دهنه، دوز، ایشیقلی، کسپک، کسمیک، کسک، گدیپک، گیل، میشوو، اوو، سییه کی، سووال، تاوا، حرامی، شور، بوغا، بؤز، بوزلوق، بوزوو، بولانلیق، بؤللا، بولود، بورا، بولبول، دوز، جان، چایلی، وته گه، زمین، قوشا، تیکانلی، قاراول، خانا، بی لی، دای، چال، چینار، قاراچی، چوخور، قاراجا، جمیرلی، جانلی، بالاجا، قارالی، قارالیق، کاه، قیشلاق، قاری، خارمان، دالی، چاتیر، اولان، قافلان، موغان، موغانلی، قاقاق، قاش، قوشا، قاشقا، آشیریم، قدیم، قدیر، قلندر، قیبله، قیبله سیز، قیز، قایا، قالا، قیزیل، قیزیلجا، قیلیج، قیلینجلی، کسه من، قیراق، قیر، قیرما، اوستو، قیرمیزی، قصبه، قیرخ، قیرخلار، قوبو، قوبی، قوو، قوبوستان، ساری، سوولار، قودوق، قیران، قوزلو، قوللو، قوناق، گۆرمور، قونقار، قونچا، قورچو، قوتور، قوتورلو، قوچو، قوجا، قوجالی، قوشا، قوواق، آتاق، قوشقار، قوباد، قوردور، قوزغون، قویروق، ائنجه، قویو، قولان، قوللار، قولون، اؤم، آدا، آداسی، یاما، اؤملاق، افندی، قوربان، قونداق، قورد، کئچید، قورو، شنن، قوت، آردوم، قونا، قوشلار، قوشچو، قوشچولار، داباق، داوار، آرالی، داغداغان، توماس، دایاق، دامارچین، دانا، داناچی، قیران، چؤل، داری، عاغیل، آلتی، آرخ، کسن، گۆیوچان، اوز، چؤللو، دوه، باتان، بوینو، دوه لی، دوه چی، ده له، قارلی، ده لیک، ده لیکلی، دمیرآپاران، دمیرلی، دمیرچی، دنیز، درویشلر، دوه یز، در، دسته، بیل، اتلی، دیک پیلله کن، دیندی، دونوز، اوتن، دوستو، دؤولت، یارلی، درد، دووان، دوزلو، آخماز، دوران، دور، گۆر، دوروجا، دونبندی، دوربیر، آغا، بیللیجی، قیریقلی، گرلی، جیرده، ائو، اوغلو، کسدی، تاختا، یورد، ائل، ائله، اویوغو، ائلر، اثرکئچ، اثرکوچ، ائششک، اگری، گونئی، کۆرپو، الی، الیک، دمبئلی، نمیش، وان، یان، یاتاغی، اریک، آنپایا، آبا، اجل، یایلاق، اجه، زاغا، زاغالی، زه ی، زه یلیک، زنجیر، زر، زرد،

آب، زرده، گران، زیارت، زیم، زیندان، وار، زیغ، زیره، زوغال، باد، ایکینجی، ایلان، ایلخی، ایلخیچی، عمارت، اینک، بوغان، اینجه، چؤل، اینجیر، ایستی، ایت، ایتی، یاغار، یاغلی، یایلاجیق، یالاما، یال، یانیقلى، یانیق، یاردیملى، یاریم، یاریمجا، یاریز، یاسار، یاسامال، یاتیق، یاشما، یئددی، خیرمان، یئکه، اوجاق، یئنی، آیریجا، قوچ، یولچو، یوخاری، یاساندی، یوز، گمی، قایا، کاروان، سارل، سارای، کافتار، کؤتوک، کؤتوکلو، کئچل، کئش، کئشیش، ککیل، کؤله، کله، قوپاران، کلک، کمند، کمر، کمرلی، کم، کمچه، کمچی، اوبا، کنیز، کنگرلی، کسن، کتان، کئتی، کئتن، کلید، کیلسه، گرگی، گیز، گؤل، کیچیک، قات، کور، کوتان، کؤمور، کؤندە لى، کؤهنه، کؤنول، کؤچ، کوچه، گده، ده دیک، کؤکه، کؤرمه، چاتاخ، گیرد، گووور، گؤدک، گؤزلو، گؤی، گؤیم، گؤمور، کوز، کول، بخت، بند، اوغوللار، گوموش، گونبد، گونئی، په یه، تاغ، لک، بیز، باتان، مال، مالی، مارال، ملیک، مین، میل، مئیدان، مئشه، میر، میشار، میشوو، میخلى، قوواق، تۆکن، موللا، کوچه، تنگه، نابات، نال، ناماز، ژاران، نار، نئفت، داشلاری، نظر، واز، نوو، نوخود، نوران، اوغلان، اوغول، اودون، اویلوک، سویوقلو، اورتا، لای، اوتوز، ایکیلر، اؤکوز، پادار، پالان، تۆکن، پارا، پیغمبر، پنجه، ساعات، جاھان، صابونچو، ساقار، ساغیر، ساغ ساغان، سال، سانق، قامیش، ساریمساقلى، خانلى، یوخوش، ساچ، سبت، سه له، سنگر، سانکی، سحر، سر، دار، کار، سرچه لی، سیر، سییاکو، قوت، زن، سیچانلی، سیغیرلی، سیرت، سویوق، بود، سؤیود، سؤیودلو، سوزلوق، سودور، سوسای، تۆوره، بیان، قازى، اوچان، تالا، تالیش، تانری، یوخوش، تاتار، محلە، کۆرپو، طاهیر، تزه، تکه، تکلی، تنگه، تیک، تیکانلی، توووز، توغان، توپ، قویونلو، توپچو، تۆره، توغ، تووا، توراغای، تورش، توتغون، طوفان، تورکان، اوغور، اوزون، اومباکی، اوچور، اوجار، اوچ، اوچونجو، فالدار، آرماج، فیت، فیندیق، خاملیق، خاچ، خاتین، واخت، خزر، خزنه، خیل، خینالیق، خیردا، خول، خوجا، خوش، حامام، حاوار، یارام، هاچا، حاجی، هیل، چای، چاپلاق، بایر، چاناقچی، چاللی، چاپار، چامارلی، چاپیلمیش، چیراق، چاتاخ، چمن، چاتما، چاخماق، چئیل، ائشمه، چمنلی، چپرلی، چتین، چیلپاق، چینقیل، چیراق، چوبان، چوخ، چؤل، چوخا، چوخود، زمی، جار، جئیران، کئچمز، باتار، جنگی، جهنم، جیل، جین، جوشغون، شابان، شام، کار، توک، شار، شاه، دیلی، ناباد، تاختی، شیطان، اود، شکر، شم، کیر، داد، شربت، آرپ، شیل، شیر، لان، شیش، شیخ، بابالی، باغلی، شول، شونقار، سولو، چیلغا، شوکور و سایر.

اوخوجو دیققت یئتیرسه گؤزر کی، بو حالدا لئکسئم لرین ائتنونیم، زوونیم، یاخود فیتونیم اولماسی دیققت مرکزیندن کناردا قالیر. بو، سیرف، لینگویستیک تحلیل دیر. آیدین دیر کی، داغلیق آلتاین توپونیمیا سیندا کی لئکسیک واحیدلرله، آذربایجان لئکسیک واحیدلری بوتون حاللاردا هنج ده اوست - اوسته دوشمور. آذربایجان توپونیمیا سینین یارانماسیندا مختلف دیللره (عرب، فارس، تورک، داغیستان دیللری) منسوب سؤزلر اشتراک اندیر، حالبوکی داغلیق آلتایدا اساساً تورک منشالی سؤزلردیر. مثلاً، آذربایجان توپونیمیا سیندا آما، مئیوه آدی و آمالی (اصلینده آرمالی ائتنونیمینین تحریفی) مختلف منشالی سؤزلردیر.

ن. بنده لیئوین داغلیق شیروانین میکروتوپونیملرینه عاید توپلادیغی جغرافی آدلاردا کی لئکسئم لرین بیر گروپو یوخاریدا آدلاری چکیلن توپوفورمانتلارین سیراسیندا یوخدور. بو اونو گؤستریرکی، میکروتوپونیملرده چوخ زنگین ماتریاللار واردیر. اونلار هم دیلچیلیک و همده جغرافی باخیمدان قیمتلی دیر: چاخناق(چات)، دؤنمه، آختارما، جلگه، کئچل، چیل، دلمه، دلمه لر، دئشیک، کاه، سیغناق، قونور، ماغارا، بؤیوک، کیچیک، اورتا، بانا(بان - دنیز تئراسلارینین دوزن حیصه لری)، دمیر، دمیرلی، اود، یانان، کودرو، کوکوردلو، شیر، قیرلی، قیر، چوخور، چؤکک، مرمر، یالاما، چاققیل، یئللیجه، قورو، سوجاق، سو، ساز، یاتاق، باتاقلیق، قووال، چینگی، گؤلمه چه، انبار، سویوق، ایستی، قاینار، ایلیق، مرض، ایییلی، تورش، غاگیل، بوز، قار، اگری، ایلدیریم، ایشغین، بد، اوو، بورون، دؤش، بئل، بویون، چییین، آزا، دیرسک، قابان، اوتن، نارلی، کوکوردلو، قاینارچا، سالوات، کم، کمچی، قوشا، تک، دلیک، اوزوک، قاطار، حالقا، چوبان، کرگی، گوموشلو، تکنه، آیی، جاناروار، دووشان، تورپاق، ساحه، آرخاج، آرخا، قوش، قوشچو، گؤی (سماء)، گونش، آی، قوزنی، گونئی، یووشان، یووشانلی، سؤیودلو، قدیم، اوجاق، گؤل، کئچی، پلنگ، یولغون، قیرتیشلی، بیتار، یاماچ، جوغان، سنلاب، بوغدا، تولکو، تولکولو، دونقار، نؤبوت، نؤبوتلو، تورپاق، آشیق، قالا، قالاجیق، کؤتوک، کؤتوکلو، یال، یایلاق، چوخور، دمیرچی، یورد، اوجاق، قورو، دیوار، بال، آرلی، قوتور، بولوو، چینقیل، ازگیل، آرمودلو، آمالی، یاماچ، ازگیل، ازگیلی، گاولی، یتمیشانلی، مئشه، مئشه لی، چمن، چمنلی، لنگ، بیز، قوبو، تاختا، یازی، یاشما، یالاما، قاجار، دونوزجا، آلا، سوغانلی، ساریمساقلی، یووشانلی، قیپچاز، فیندیقلی و سایر.

تورک دیللی خالقلارین شاخه لریندن بیرى ده سیبیرین یثنی سنى اطرافى اراضیلرینده دیر. م. ن. مثلخئیو اوزونون « سیبیرین یثنی سنى اطرافى جغرافى آدلاری» [ایرکوتسک، ۱۹۸۶]. آدلی اثرینده کراسنویارسک اۆلکه سینده و توواداکی تووا، خاکاس، بوریات و بیر چوخ باشقا دیللرده اولان جغرافى آدلاردان، اولارین قارشیلیقلى علاقه سیندن صحبت آچیر.

بیز تووا و خاکاس توپونیملری حاققیندا بحث ائتدییمیز اوچون م. ن. مثلخئیوین [۱۹۸۶] اثرینده اولان بیر نچه توپونیمدن دانیشماغی واجیب ساییریق.

م. ن. مثلخئیو بو اثرینده توپلادیغی ۱۱۰۳۹ جغرافى آددان استفاده ائتمیشدیر. اولاردان ۴۹۷۱- ی کئچمیش واختلاردان قالمیش منبع لردن گؤتورولموشدور. بو اثرده (ص. ۱۴) وئريلمیش بیرینجی جدولده کی جغرافى آدلارین آنجا ۵- ی روسی دیللی منشالی، ۴۲۷- سی ایسه غیرى روس (اساساً تووا) دیلریندن آلینمیش جغرافى آدلاردیر. بو اراضیده اولان ۲۲۰ یاشاییش منطقه سی آدیندان ۱۶۲- سی تووالیلارین و باشقا میللت لرین دیلینده، ۵۸- ی ایسه روس دیلینده دیر. دئمه لی، تووا دا اولان ۶۵۲ جغرافى آدین ۵۸۹- و تووا (قیسماً مونقول، بورات) دیلینده دیر. خاکاس ویلایتینه دایر بئله بیر ستاتیسیتیک معلومات واردیر. خاکاسیادا اولان ۸۰۱ جغرافى آددان ۶۱۶- سی خاکاس و باشقا خالق لارین دیلینده، ۱۸۵- ی ایسه روس دیلینده دیر. همین توپونیملردن ۱۵۴- و یاشاییش منطقه لری، قالان ۳۱- ی ایسه چای و یئر آدلارینا عایید دیر. دئمه لی، روسلار تووا اراضیسینه نسبتاً خاکاسییا اراضیسینده چوخلان و داها گئنیش میقیاسدا مسکونلاشمیشلار.

م. ن. مثلخئیوین تووادان، خاکاسیادان، کراسنویارسک اۆلکه سینین جنوب، مرکز و شمال حیصه سیندن توپلادیغی ۲۸۹۳ چای و یئر آدلارینین ۸۰٪- ی یئرلی خالق لارین دیلرینده، ۲۰٪- ی ایسه روس دیلینده یارانمیش جغرافى آدلاردیر. یوخاری دا گؤستریلن اراضیلردن توپلانمیش ۳۱۷۵ یاشاییش منطقه سی آدینین ۱۱۴۱- ی یئرلی خالقلارا (۱.۳۶)، ۲۰۳۴- و ایسه (۱.۶۴) روس دیللی خالق لارا منسوب دور. یوخاریدا دئییلن لردن آیدین اولور کی، طبیعی اوبیئکت (چای و یئر) آدلارینین ۸۰٪- ی یئرلی خالق لارا، یاشاییش منطقه لری آدلارینین ایسه ۴۳٪- ی روس دیللی خالق لارا منسوب دور. طبیعی دیر کی، روس دیللی خالق لار سونرادان گلمه اولدوقلاری (بو، اصلینده اینکار

اندیلیمز فاکت دیر) اوچون اونلار آنجاق سالدیقلاری یاشاییش منطقه لرینه اؤزلری ایسته دییی آدی وئریمیش، هیدرولوژی (چای، گؤل، بولاق) اوبیشتک و یئر (داغ، دره، دوز، آشیریم و سایر) آدلارینین ایسه حاضریندن («حاضیران ناظیری») استفاده ائتمیشلر. یوخاریدا آدلاری چکیلن اراضیلرین توپونیملری تورک، اوقور و اوزاق شیمالدا یاشایان سامودی دیللری اساسیندا یارانمیشدیر [م. ن. مثلخنیو، ص. ۱۷].

بورادا یاشایان تورک منشالی سایان (سویان، سای، ساین) خالق خاکاسلارین ترکیبینه داخل اولموشدور. تووانین جنوبوندا ۵۸۲ سایان عایله سی یاشاییرلار. ن. مثلخنیو، ص. ۱۸].

«تووا» جغرافی آدی «توبا»، «تووا» ائتنونیمیندن یارانمیشدیر. «تووا» سؤزونون لغتی معناسی «اینسانلار» (مونقولجا) دئمک دیر. تووالیلارین «اوریانخای» (اولیانخا، اولیانخای) آدلاندیریلدیلر. تووا دیلینده بیر نئچه توپونیمیدان سؤز واردیرکی، اونلار بیز آذربایجانلیلارین سؤز ایفاده سی طرزینه چوخ یاخین دیر. بیر نئچه میثال. بیز چایین سون نقطه یه تۆکولن یئرینی «منصب» آدلاندیریریق، تووالیلار ایسه «آکسی» - «آغزی» (چایین)، «تۆکولن (چایین) یئری» آدلاندیریرلار. توواجا «تایقا» (تایقا- مئشه بیتکی لی یوکسک داغلیق اراضی) سؤزو ایندیکی جغرافی آد حقوقو کسب اندیر.

سامودی منشالی دیلده قدیم «خاکاس» ائتنونیمی نین لغتی معناسی (کاس- خاس) «اینسان»، «کیشی»، «آداملار» دئمک دیر. خاکاسلار تووالار «کارا- قاس» دا دئییردیلر. م. ن. مثلخنیو [۱۹۸۶] م. ای. بورقایاکووا استناد انده رک یازیر کی، «قیرقیز» ائتنونیمی (قیرقیز- خیرقیس) منشالی «قیر»، «خیر»، «چؤل» (ستئپ) «داغلار» و «خیس» («قیز»، «قادین») سؤزلرینین بیرلشمه سیندن یارانماقلا «چؤل»، «ستئپ خالق»، «چؤل آدمی» دئمک دیر. [باخ: م. ن. مثلخنیو، ص. ۳۲]. البته، بو، عاغلا باتان دئییل، «قیز» (قادین) سؤزو «خالق» معناسینی وئر بیلمز.

م. ن. مثلخنیو خاکاس دیلینده توپونیم عمله گتیرن سؤزلره «سوق» (سو)، «سو» (چای)، «چول» (چای، چای جیق)، «پیر» (بیر)، «چالقیس» (یالنیز)، «چازی» (یازی، دوزنلیک)، «قایا»، «تیبه» (دوه)، «خایا» (قایا، داغ)، «سور» (شور)، «ساس» (ساز، باتاقلیق)، «ایلبنخ» (زنگین، بول)، «خول» (دره، دوزنلیکده دره، کیچیک دره)، «آخیرا»

(شوم، چۆل)، «پیل» (داغ بئلی، آشیریم، یهرواری)، «یوت» (اود)، «موزمووس» (بوینوز)، «چیر» (یئر، تورپاق) و سایر میثال چکیر.

خاکاسیادا اولان ۸۰۱ جغرافی آدین آنجاق ۱۸۵-ی (۲۳٪) روس دلیپنده، ۶۱۶-سی (۷۷٪) ایسه خاکاس و باشقا دیلر اساسیندا یارانمیشدیر.

سامودیلر قدیم واختلاردان اورتا سیبیرده یاشامیش و کنت انتنیک ماسسیوی واسیطه سی ایله آیری حیصه یه بۆلوموشدور. اولار تووالیلارین، خاکاسلارین، قیسماً بوریاتلارین ترکیبینده داخیل اولموشلار [م. ن. ملخنیو، ص. ۱۸].

آباکان(شهر و چای آدی) «آبا» ائتنونیمیندن و «کان» (چای) سۆزلرینین بیرلشمه سیندن یارانیب. بعضی لری سهواً «آبا» سۆزونون لغتی معناسی «آبی»، «کان» سۆزونون معناسینی ایسه «قان» («آبی قانی») کیمی وئریلر. اصلینده «آبالارین چایی» دئمک دیر [م. ن. ملخنیو، ص. ۵۸-۵۹].

آدیر- داق سیلسله سی آدیندا اشتراک ائدن آذربایجانجا - «آیر» سۆزو داغ قولو، «داغ» - بیر - بیریندن آیریلان دئمک دیر.

آزیر - تاق سیلسله سی آدیندا اولان «آزیر» سۆزو «آزماق»، «آیریلماق» دئمک دیر. آزیر - تاق بیرداغین ایکی قولا آیریلماسی معناسیندادیر.

م. ن. ملخنیو آلتای توپونیمی نین تورک - مونقول سۆزو اولان «آلتین» (قیزیل) سۆزو ایله هنج بیر علاقه سی اولمادیغینی سؤیله یه رک اونون «آشاغی» «آشاغیسی» سۆزوندن یاراندیغی نی یازیر. دئمه لی، آلتای - «آشاغی یئر» معناسیندادیر [م. ن. ملخنیو، ص. ۶۲]. آسکیز (خاکاسجا) یاشاییش منطقه سی آدیندا اولان «آس» ائتنونیم دیر (آسلارین نسیل آدی دیر)، «کیز» ایسه قیشلاق، کند دئمک دیر و بوتونلوقده «آسانلارین کندی» معناسینی وئریر.

بایان سۆزو ایله باغلی جغرافی آدلارین لغتی معناسینی او، «وارلی»، «زنگین» کیمی وئریر و بورادا سهو ائدیر. یوخاریدا بیز بایانین قدیم طایفا آدی اولدوغونو یازمیشیق.

غربی سایاندا بوروس آدلی سیلسله واردیر. بو بو اورونیم مونقولجا «بوروس» - «یاغیش»، «بورووتوی - بوروونیسو» - «یاغیش سویو» دئمک دیر. جغرافیادا ایشله نن «بورا» کوله یی (آذربایجانجا بوران) همین (یاغیش) سۆزدن یارانمیشدیر.

بئی - بولوک هیدرونیمینده کی «بئی» سۆزو «بۆیوک»، «بولوک» ایسه «بولاق» دئمک دیر. دئمە لی، بو آد بۆیوک بولاق دئمک دیر. یئنی سنی چایینین آدی ائوئوک دیلینده «یئوآنخان»، یعنی «بۆیوک چای» دئمک دیر.

آذربایجاندا پالچیق وولکانلاری آدیندا [ب. ا. بوداق اوف، ۱۹۷۳] «پیل-پیل» سۆزونه راست گلینیر. بولبوله توپونیمی ده محض «پیل-پیل» - «غاز پوسکورن یئر» سۆزوندن دیر. آیدین دیرکی، بو سۆزون خاکاس دیلینده کی «پیل» (آذربایجانجا بئل، داغ بئلی) سۆزو ایله هنج بیر علاقه سی اولایلمز.

آذربایجاندا قدیرلی کندلری (ماساللی، توووز، صابیرآباد رایونلاری) واردیر. «قدیر» سۆزونون معناسی آیدین دیر، عرب منشالی شخص آدیدیر. لاکین تووا توپونیمیا سیندا «قدیر» (کادیر) سۆزونون معناسی دیک، اوچوروملو، سیلدریم (یاماچ) دئمک دیر.

م. ن. ملخنیو [۱۹۸۶، ص. ۱۱۳-۱۱۴] «سیبیر» سۆزونون ائتیمولوگیاسینا گئیش یئر وئر رک یازیر کی، «سیبیرمک» تاتارسۆزوندن اولوب، تمیزله مک، آذربایجانجا دئسک، «سوپورمک» دئمک دیر. بو آدا مونقول تاریخی ماخذلرینده ۱۳-نجو عصرین باشلانغیجیندا راست گلینیر. م. ن. ملخنیو یئنی اورادا قئید ائدیرکی، ۱۲۰۷-نجی ایلدە چینگیزخان اوردوسو «منشه خالقارینی» فتح ائتمیش، او جمله دن ده «سیبیر» خالقارینی (آنقارادان غربه، آلتایدان شیمالا اولانلاری) آشکارا چیخارمیشلار. بوندان یوز ایل سونرا سیبیر توپونیمینه رشیدالدینین (۱۲۴۶-۱۳۱۸) «جامع التواریخ» اثرینده «ایبیر»، «سیبیر»، «شیبیر» فورمالاریندا راست گلینیر. ۱۴-نجو عصرده سیبیر خانلیغیندا کاشلیک و ایسکارآدلی شهرلر اولموشدور (ایندیکی توبولسک یاخینلیغیندا). بئله بیر احتمال وارکی، فین - اوقور خالقارینین دیلینده ده «سیبیر» سۆزو واردیر. ایرتیش چایینین اورتا آخینلاریندا یاشایان توبولسک تاتارلاری («سیبیر» خالقاری حاققیندا معلومات وئیردیلر.

تدقیقاتچیلارین فیکرینجه، همین خالقار سیخیشدیریلدیفیندان اولار «سینیر» - «سیبیر» آدینی قویوب گئتمیشلر. دئمە لی، «سیبیر» سۆزو ائتونیمیدیر. بو فیکری بیر چوخ شرق شناس تدقیقاتچیلار تصدیق ائدیر. آنجاق مونقوللارین «شیبیر» سۆزونون لغتی معناسی «باتاقلیق»، «اوتلو باتاقلیق» توپونیمی، تور منشالی ائتونیمیدیر.

آذربایجاندا چایلارین بوزو سیناراق آخاند بونا «سیر - سیرا» دئییرلر. خاکاسلاردا «سیر» - «تپه»، «کیچیک داغ»، «داغجیق» دئمک دیر. «سیرت» سۆزو داغین و یا تپه نین سیرتی - اوستو معناسینی وئریر.

اغل آراسیندا تنز - تنز ایشله نن «توران» سۆزو تورک دیللی خالق لاردا «شوراکت»، «شوراکتلی چمن» دئمک دیر. دئمه لی، توران - صحرا، یاریم صحرا و یا قورو چؤل لاندشافتی داخیلینده یارانان جغرافی مفهومدور. تووادا توران آدلی شهر واردیر. دئدیک کی، مونقول دیلینده اولان «ساققان» (تساقان) سۆزونون تحریف اولونموش «چاقان» سۆزو «آغ» دئمک دیر. شکی رایونوندا چاقانقا یا اورونیمی ده «آغ قایا» معناسینی وئریر.

اورالین تورک توپونیملری

اورال داغلاری شیمالدا بوزلو اوکیان ساحیللریندن باشلامیش جنوبدا موقاجار یوکسک لییینه قدر ۲۵۰۰ کیلو متر مضافه اوزانیر. اورال داغلارینین مرکز و جنوب حیصه سینده سلاویان، فین - اوقور دیللی خالقلارلا یاناشی، تورک دیللی خالقلاردا (قازاخلار، باشقیردلار، تاتارلار، چوواشلار) یاشاییرلار.

آ. ک. ماتوئینو «بؤیوک اورال» دئییلن اراضینین جغرافی آدلارینی تدقیق ائتمیشدیر. او، گئنیش ادبیات ماتریاللاریندان استفاده ائده رک «اورال جغرافی آدلاری. قیسا توپونیمیک لغتی» [ینکاترینبورگ، ۱۹۸۰] اثرینی یازمیشدیر.

آ. ک. ماتوئینو اثرینده مختلف دیلرده عمله گلیمیش جغرافی آدلارلا یاناشی، تورک دیللی خالقلار طرفیندن یارانمیش جغرافی آدلار دا یئر آیریمیشدیر. او، هیند - اروپا (ایران، سلاویان، لاتین، یونان و سایر)، مونقول، سامودی، فین - اوقور و تورک دیللریندن، دیل ماتریاللاریندان استفاده ائتمک له توپونیملرین دیل منشایینی آشکارا چیخارمیشدیر. اونون اثری اساساً لینگویستیک سبکده دیر. مولیف چوواش، تاتار، باشقیر، قازاخ، خاکاس و باشقا قوهوم دیلله عایید لئکسیک ماتریالدان استفاده ائتمیشدیر.

آ. ک. ماتوئینو آنتروپونیملردن (شخص آدلاریندان)، هیدرونیم لردن (سو آدلاریندان)، اویکونیملردن (یاشاییش منطقه سی آدلاریندان)، ائنتوتوپونیملردن (نسییل، طایفا و تیره آدلاری) بحث ائتمیشدیر. او، بعضاً توپونیملری ایضاح ائدرکن خالق ائتمولوگیاسینی دا اونوتمامیشدیر. اثرده بحث ائدیلمن تورک توپونیملرینین بعضی لرینین معنا آیدینلیغی

(شفاف) واردیر (قاراتای، قاراداغ، کاراسو، کیزیل یار و سایر) دیگر گروپونون بعضی لرینین معنا آیدینلیغی اولمادیغیندان (غیری شفاف توپونیملر)، اونلارین ایضاحینا بویوک احتیاج واردیر.

بیز آ. ک. ماتوئیئوین «اورال جغرافی آدلاری» اثریندن گئنیش استفاده ائده رک اوخوجولارای یئننی معناسی آچیلیمیش توپونیملردن دانیشاجاغیق. ائردن گۇرونور کی، تورک دیلترینه خصوص جغرافی آدلار یئکاتئربورگ (سوئردلووسک)، پترم، چئلیابینسک، تومن، آرخانگئلسک، اورننبورگ ویلایتلرینده، باشقیردستان، تاتارستان رنسپوبلیکالاریندا گئنیش یاییلمیشدیر. باشقیردستاندا اولان ایرئندیک داغ سیلسله سینین آدی «ایر» تورک دیلترینده «یئر»، «یئندیک» («دامین اوستو») سۇزلرینین بیرلشمه سیندن عبارت اولوب، «یئرین دامی» معناسیندا ایشله نیر.

چئلیابینسک ویلایتینین شیمالیندا اولان ایتکول باشقیردجا (و یا تاتارجا) «ایت» (آذربایجانجا ات)، «کؤل» و «گؤل» سۇزلریندن عبارت اولوب، «اتگؤل» دئمک دیر. بو، «بالیقلى گؤل» معناسیندادیر.

ایشیم بای شهری شخص آدیندان گۇتورولموشدور. «ایش»، «ایشنم» سۇزلىرى (باشقیردجا) «قوشا ایشچی»، «دوست»، «قارداش» معناسیندادیر [آ. ک. ماتوئیئو، ۱۹۸۰، ص. ۱۱۹].

آجیت قصبه سینین (یئکاتئربورگ ویلایتی) آدینی «آجیت» کیمی ترجمه (تاتار دیلینده) ائدیئرلر. باشقا ترجمه لر («تورشگؤل» «آجی گؤل» و سایر) سۇزون معناسینا یاخین گلمه دیییندن اونلار اویدورما مضمون کسب ائدیئر [آ. ک. ماتوئیئو، ۱۹۸۰، ص. ۲۱]. آشا شهرینین آدینی (چئلیابینسک ویلایتی) «آشو»، «آشیو» کیمی یازیئرلار. بو ایسه باشقیرد دیلیندن «آشماق»، «آشیریم»، «کئچید» کیمی ترجمه ائدیئر. تورک دیلترینده «آشا» - «آرالقدان آشان، آخان» معناسینی وئیر [آ. ک. ماتوئیئو، ۱۹۸۰، ص. ۲۳].

اورننبورگ ویلایتینده بیر نئچه کندین آدی آشبو تاک آدلانیر، قازاخ دیلینده «آشی» - «آجی»، «بوتئک» ایسه «بوداق»، «قول» («آجیقول») دئمک دیر.

بایماک شهری (باشقیردستان) تانالیک (سیرغالی) چاینین یوخاری آخینیندا یئرلشمک له تورک خالق لاریندا اولان آنتروپونیمدن گۆتورولموشدور [آ. ک. ماتوئینو، ص. ۲۸].

باکال شهرینین آدی (چنلیابینسک ویلایتی) تورک دیلرینده اولان «باکا» - «قورباغا» سۆزوندن آیینمیشدیر. بوللوق بیلدیرن «لی» شکیلچی سی قوشولماقلا یارانمیش توپونیم «قورباغانین بول اولان یئری» دئمک دیر. بو یئرلرده اولان باکالبینا - «بالا چایی» (کیچیک چای) هیدرونیمی یارانمیشدیر.

همین ویلایت ده اولان ایکی کندین آدی دا (بارابا) تاتار دیلیندن آلینماقلا «باشاییش منطقه سینین (کند، شهر) کناری» دئمک دیر. بارابا دوزو ده عینی معنادا اولوب، گئنیش ساحه توتور. باشقیردستاندا بئلا یا چاینین ساغ ساحیلینده اولان بیرسک شهرینین آدی باشقیرد دیلینده اولان «بیوره» - «جاناوار» سۆزوندن دیر. «بیورسو» - باشقیردجا «جاناوار سویو» دئمک دیر.

بولاناش یاشاییش منطقه سینین آدی «بئلان» - «مارال» و «آش» سۆزلریندن عمله گلمیشدیر. باشقا سۆزله، «بولاناش» - «مارال یئمی» دئمک دیر.

باشقیردستاندا بوریبای قصبه سی «جاناوارلا بول» («بیوره» - «جاناوار دئمک دیر) اولان یئر معناسیندادیر. وورکوتا شهرینین آدی دا «جاناوارلارین چوخ اولدوغو یئر» دئمک دیر. جاناوارلا علاقه دار یارانمیش جغرافی آدلار تایقا زوناسیندا چوخدور.

دووان جغرافی آدین وولقا چایی بویو بیر نچه یئرده راست گلینیر. باشقیرد دیلینده «دیپان» - «شورا»، «توپلانیش»، «ییفینجاق» دئمک دیر. کومیک لار اونو «دووان» (محکمه)، قازاخلار «ژوان» (دایره محکمه سی)، آذربایجانلیلار دیوان (دیوانخانا) فورماسیندا ایشله دیرلر. آ. ماتوئینو قئید ائدیرکی [۱۹۸۰، ص. ۸۴-۸۵]، «دووان» سۆزو روس دیلینده ده کئچیب. لاکین او گؤستریرکی، بیرینجی حالدا «دووان» - «تمیز»، «آچیق یئر»، «الده اولان اشیالارین بؤلونمه سی»، ایکینجی حالدا «گوجلو کولک» معناسینی وئریر.

آذربایجاندا دوواننی دمیر یولو ستانسیاسی واردیر. (دوواننی قصبه سینین آدینین ده ییشدیریلیب «قوبوستان» قویولماسی باغیشلاتیلماز سهودیر).

«دوواق» سۆزو ایله علاقه دار اولاراق دئمک لازیم دیرکی، آ. ماتوئینو اونون تورک منشالی قدیم طایفا اولدوغو معلوم دئییلدیر. بیر سیرا تورک دیللی خالقلاردا «تووان»،

«دووان» طایفاسی واردیر. ا. حسین زاده «دوواننی» توپونیمی حاققیندا خصوصی مقاله یازیب چاپ ائتدیرمیشدیر.

اورالدا بیر نئچه کند و ساحه ائلان آدلانیر. بو جغرافی آدلار ینکاتئرینبورگ ویلایتینده، وولقا بویوندا، سیبیرده ده راست گلینیر. «یئلان» - «دوزن لیک»، «مئشه سیز»، «آچیق یئر»، «چمن»، «مئشه ده تالا» معناسیندادیر. یئلان تورک توپونیمی روس دیلینه «یالان» فورماسیندا کئچمیشدیر. [آ. ک. ماتوئیو، ۱۹۸۰، ص. ۸۷]. آذربایجان دیلینده بو سؤز «آران»، - «آچیق یئر»، «دوزن» کیمی قالماقدادیر.

آذربایجاندا یالاما یئر آدی، یالاما چای داشلاری واردیر. یالاما داشی - یالانمیش، سورتولموش، دوزلمیش، هامارلاشمیش، جیلالانمیش معناسیندادیر.

دئمک کی، تورک دیللی خالق لاردا «ایت» آدی ایله علاقه دار جغرافی آدلار ستایش له باغلی دیر. اونا گۆره چئلیابینسک ویلایتینده یئتکول آدلی کند، قالا، گؤل آدلاری (یئتکول، ائتکول، ایتکول، غربی سیبیرده [ای. پ. فاک] ایتکول گؤل و واردیر. تاتار و یا باشقیردجا «ایتکول» - «ات گؤل» و یا «ایت گؤل» دئمک دیر. دیالکتک فرقیندن آسلی اولاراق «ایت»، «ات» (انت) و یا «ایت» کیمی ترجمه ائدیلیر.

آ. ک. ماتوئیو [۱۹۸۸، ص. ۹۱] ده قنید ائدیر کی، تورک توپونیملرینده جاناوارلا، ایتله باغلی یارانمیش جغرافی آدلار کولت حساب اولونور. باشقیردلار بئله حساب ائدیرلر کی، تزه جه آنادان اولموش اوشاقلارین کئشیکچی سی ایتلر دیر. بونا اساسلانان آ. ک. ماتوئیو میثال گتیره رک یازیر کی، ایتی یوخودا گۆرمک تورک دیللی خالقلاردا یاخشی علامت حساب اولونور. آذربایجانلیلار آراسیندا جاناواری، آتی، تولکونو یوخودا گۆرمک یاخشی جهت کیمی یوزولور. لاکین دووشانی یوخودا گۆرمک اوغورسوزلوق دئمک دیر.

چئلیابینسک ویلایتینین شیمالیندا کاراباش شهری یئرلشیر. کاراباشکا آدلی چای بئلایا چایینا قوووشور. تاتارستانین بوقولما رایونونداکی قصبه کاراباش آدلانیر. باشقیردستاندا کارماسکالی کندی واردیر. بو اویکونیم باشقیرد دیلینده «کیرمیسکا» - «قاریشقا»، «کیرمیسکالی» - «قاریشقالی» دئمک دیر. چئلیابینسک ویلایتینین کوناشاکسک رایونوندا کیرمیسکالی کندی واردیر [آ. ک. ماتوئیو، ۱۹۸۰، ص. ۱۲۸].

چئلیابینسک ویلایتینین کارتالی - آیات چایی اوزه رینده کارتالی شهری یئرلشیر. قازاخ دیلینده «کاراتال» - «جنوب» (قارا)، روسجا «چئرینی تالنیک» دئمک دیر. اورادا کاسپی

شهری واردیر. تاتار دیلینده «کاسله» - «جیملی»، باشقا واریانتدا «کاسا» دئمک دیر [آ]. ک. ماتوئیو، ص. ۱۳۰]. اورالدا یئددی دن آرتیق «قارا» کومپونئننلی اویکونیم، هیدرونیم و اورونیم موجود دور.

چنلیابینسک ویلایتینده (کاتوو چایی ساحیلینده) کاتوو - ایوانووسک شهری واردیر. و. آ. نیکونووا گۆره «کاتی» او «تورک توپونیمی اولوب، «قورویان»، «چیرکله نن»، بیزجه، «بولانان» دئمک دیر. اویکونیم هیدرونیمدن گۆتورولدویوندن کاتوو («کاتی او») - بولانان دئمک دیر) کاتایسک شهرینین آدی (کوقان ویلایتی) باشقیردلارا مخصوص «کاتانی» - نسیل-نجابت سۆزوندن دیر (انتونوپونیم دیر). تاتارلارین بیر گروپو تاتار کاتایلاری آدلانیر.

یئری گلیمشکن دئی ک کی، تاتارلارین جغرافی یاییلماسی تاتارستاندان چوخ - چوخ اوزاقلاردا راست گلیندیییندن اونلار یاشادیغی یئرین آدینا گۆره آدلانیرلار (وولقا بویو تاتارلاری، کیریم تاتارلاری، سیبیر تاتارلاری و سایر). اصلینده اونلار بیر میللت، بیر خالق دیر. بو خالق لاری بیر-بیریندن فرقلندیرن آنجاق مکان گۆستریجیلری دیر.

باشقیردستان انتونیم دیر. باشقیردلار اۆزلرینی «باشکورت» آدلانديريلار. و. ن. تاتیشو «باشکورت» سۆزونون تورک توپونیمی اولدوغونو قئید ائدرک یازیرکی، «باش» و «قورت» سۆزلرینین بیرلشمه سیندن یارانماقلا او، باشقیرد دئمک دیر. معلوم دورکی، تورک دیللی خالقلاردا قورد توتئم دیر. باشقیردلاردا ایسه اۆزلرینی «بیوره» آدلانديريلار. آ. ک. ماتوئیو [۱۹۸۰، ص. ۳۵] یازیر کی، ۱۹-نجو عصره قدر باشقیردلارین ایالت رهبرلری قوردون باشینی نیشان کیمی یاخالارینا تاخیردیلار. قورد باشی اولان نیشان حاکیمیت سیموولو ایدی [آ. ک. کاتوئیو، ۱۹۸۰، ص. ۳۴، ۳۵].

باشقیردستانداکی بئلئبنی شهرینین (یئرلی دیلده بیالیبرای) آدی آنتروپونیمدن گۆتورولموشدور. ینکاتئربورگ ویلایتینده بیلیم بای قصبه سی واردیر. او، تورک خالقلاریندا اولان شخص آدیدیر. بیلیم بای - بیلیجی بی - وارلی بی معناسیندا دا باشا دوشولور.

اورتا اورالدا بیر نئچه چایین آدی یئمانزئلقا آدلانیر. باشقیرد دیلینده «یئمان» و یا «یامان» - «پیس» و «زلقا» و یا «ییلقا» «چای» دیر. باشقیرد و تاتارلار جوشغون چایلاری «زلقا» آدلانديريلار. چنلیابینسک ویلایتینده ساریکول گۆلو ساحیلینده یئمانزئلینسک

قصبه سی واردیر. عینی آدلی دیمیریول ستانسیاسی اورئن بورگ ویلایتینده ده موجوددور
[آ.ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۸۸-۸۹].

یئرتارسک قصبه سی (یئکاتئربورگ ویلایتی) تاتارجا «یورتارا»- «حیات»، «اٲو»،
«یاشاییش یئری»، «حیط یانی ساحه» دئمک دیر. تاتار دیلینده کی «یورتارا» روس
دیلینه «یورتا» کیمی کئچمیشدیر. آذربایجانلیلاردا «یورتا» عوضینه «یورد» ایشله دیرلر.
اصلی کول (باشقیردستان) گؤلونون منشایینی «آچیق»، «دییینده دئشی اولان»،
«دیبسیز» کیمی ایضاح ائتمیشلر. باشقیرد دیلینده اولان «آسی او» سؤزونون معناسی
«آچماق»، «آسیلقان»، «آچیلیمیش» دئمک دیر. بو هیدرونیمی آسیل کول واریانتین دا
یازیب، «اصل گؤل» (گؤزل گؤل) کیمی ده ایضاح ائدنلر واردیر [آ.ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰،
ص. ۲۱].

آتکول (چئلیابینسک ویلایتی) باشقیرد دیلینده «آگؤل» دئمک دیر. آیات گؤل
(یئکاتئربورگ ویلایتی) عرب دیلیندن تورک دیللرینه «قرآن آیه سی»، «معجزه» کیمی
ترجمه ائدیلیر. بو، تامامیله سهودیر. کوچوبایتوه گؤره، «آیات»- قازان ائتنونیمی دیر.
سیناری چاینین سول قولو باقاریار آدلانیر (چئلیابینسک ویلایتی). تورک دیللرینه
اولان بو یئر آدی «درین یارغان» دئمک دیر. [آ.ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۲۷]. ای. م. و
وق. میرزایئولر [۱۹۶۹] یازیرلارکی، تورک منشالی «بایراک» سؤزو «قوبو» (بالکا، یارغان)
دمک دیر. یئننه اورادا دئییلیرکی، تاقلیل چاینین سول قولو اولان بارانجا چاینین آدی
تاتار دیلینده «بارنچه» - «بیرینجی» دئمک دیر [ص. ۳۲].

پئرم ویلایتینده بیر نچه چای باردا آدلانیر. آ. ماتوئینوین فیکرینجه، «برده» توپونیمی
بالیق آدیدیر [ص. ۳۳].

وولقا چاینین آدی تاتار و باشقیرد دیللرینه ایدئل (چای) آدلانديریلیردی.
باشقیردستاندا اولان آسیدئل آدی جغچای معناسیندادیر. قاراایدئل آدی دا قاراجای دئمک
دیر [آ.ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۳۵].

آذربایجاندا یاستی ساحیلی اولان و مال - قارا سووورماق اوچون یارارلی چای قیراغی
سووات آدلانیر. بو سؤز چئلیابینسک ویلایتینده (توبول چایی حؤوضه سی) بئرسوات
چایی آدیندا ساخلانیلمیشدیر. قازاخجا «سووات» حیوان لار «سوواریلان»، «سوایجن» یئر
دمک دیر. «بیر» سؤزو ایسه «وئر» معناسیندادیر (سو وئر چایی). بعضاً «بئر» سؤزونون

«بیر» اولدوغونو دا ادعا ائدیرلر. بو حالدا همین چای بئرسوات آدلانیر [آ. ک. ماتوئینو، ص. ۳۸].

کوماک چاینین ساغ قولو. (اورئنبورگ ویلایتی) جارلی (وارلی، دژارلی) آدلانیر. قازاخ دیلینده «ژار» سؤزونون معناسی «یارغان»، «اوچوروم» دئمک دیر. آ. ک. ماتوئینو یازیرقی، قازاخ توپونیملرینده «ژارکول»، «ژاربولاک»، «ژارکوم»، «ژارلی»، «ژارلابوتان»، «ژاردیگؤل» کیمی جغرافی آدلار چوخدور. «جار» لا باغلی جغرافی آد جار کندینده (زاقاتالا) موجوددور. «یار» سؤزو یاربان، کراسنویارسک، یارکند، بابی - یار کیمی توپونیملرین ترکیبینه ساخلانیلمیشدیر.

اورئنبورگ ویلایتینده کی ژاتیکول گؤلونون آدی (ینددی گؤل) دا تورک منشالی توپونیمدیر. باشقیردستانداکی زیلاییر آدلی یکی چایین باشقیرد دیلینده کی معناسی «یاشاییر» دئمک دیر [آ. ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۹۴]. بو توپونیمین «ییل» (زیلا) کومپوننتی باشقیرد دیلینده «قول»، «چای قولو» آدلانیر. «آییر» سؤزو ده «قول»، «چای قولو» معناسیندادیر. بورادان بئله چیخیر کی، یالاییر (زیلاییر) «قوللار قولو» دئمک دیر. اصلینده بو توپونیم مونقول منشالی جلاییر طایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر. بو ائتتونیم قازاخجا «ژئلایر»، مونقولجا ایسه «جالایر» کیمی سس لنیر [آ. ک. ماتوئینو، ۱۹۸۰، ص. ۹۴-۹۵].

آذربایجاندا جالایر کندی واردیر و بو آدین مونقوللارلا علاقه دار ۱۳-نجو عصرده آذربایجانا گلمه سی هئچ کیمده شوبهه یارادا بیلمز. زیلیم چاینین (باشقیردستان) آدی «ینل» (زیل) کیمی ایضاح ائدیلیلر [آ. ا. کامالوو]، «بیر»، «یئر» ایسه باشقیردجا «تورپاق» دئمک دیر. باشقیردجا «ائلم» - «ائلیم» دئمک دیر.

غربی سیبیرین تورک منشالی جغرافی تئرمینلرینه دایر

اوزاق تاریخی کئچمیشدن باشلایاراق غربی سیبیر مختلف تورک دیلی خالقلارین بنشیمی اولموشدور. اورادا آلتایلار، قازاخلار، تاتارلار، تومسک تورکلری، خاکاسلار، چولما تورکلری، شورلار و جنوبی سامودیلر مسکوندورلار. بو سببدن ده همین اراضیده یارانمیش روس توپونیملری سونراکی، چوخ یئرلرده سونونجو لای تشکیل ائدیر. تورک توپونیملری قدیم دیر، همده کؤکلودور.

م. ف. روزنن زنگین ادبیات اساسیندا غربی سیبیرین جغرافی تئرمینلرینین لغتینی ترتیب ائتمیشدیر. آشاغیدا صحیته محض همین تئرمینلرین تورک منشالی حیصه سی حاققیندا گنده جکدیر. بو بؤلمه ده غربی سیبیره عاید اولان بوتون ماتئریاللار م. ف. روزنن [۱۹۷۰] آدی چکیلن اثریندن گؤتورولموشدور.

غربی سیبیرده راست گلن «آقاش» توپوفورمانتی آلتایجا - «منشه» دئمک دیر. معلوم دورکی، تورک منشالی بیر قبیله، طایفا آغاجری آدلانیر. بو طایفانین آدی ایله باغلی یوخاری قاراباغدا آغاجری داغ اورونیمی واردیر. آغاجری طایفاسینین آدینی تدقیقاتچیلار «آغاج ارلری»، یعنی «منشه لیکده یاشایان آداملار» کیمی ایضاح ائتمیشلر. گؤروندویو کیمی، بو ائتمولوگیا دوغردور. چونکی غربی سیبیرده کی تورک دیللی خالقلاردا «آغاج» محض «منشه» دئمک دیر. تووالیلار داغ منشه لرینه «آرقا» دئییرلر (آرا- آرقا منشه سی). بورادا «آرا» بیزیم باشا دوشدویوموز معنادا ایشله دیلیر. دئمه لی، آرا- آرقا آراداغ منشه سی معناسیندادیر.

تووالیلارین ایشلتدی «آدیر» (اول - آدیر، کورقان آدیر) توپونیملرینده چایین قولو، چایین بیر - بیریندن آیریلماسی معناسیندا ایشله دیلیر. اورتا آسیادا ایسه «آدیر» - قورو - چؤل زوناسیندا اینتئنسویو پارچالانمیش آلچاق داغلار دئییلیر. آلتایلاردا «آزو» (اورتا آسیادا «آسو»، «آشو»، شورلارین دیلینده «آزیک» - «آشیریم»، بو سؤزون اؤزونده ده «آشو» سؤزو وار) دئمک دیر. دئمک، هر ایکی تئرمین یازیلیشجا عینی اولسادا، معناجا مختلف دیر. آذربایجاندا «آدور» سؤزو هم جغرافی آددا (قوبادا آدور کندی)، همده شخص آدیندا (آدوروو) ساخلانیلمیشدیر.

بو سؤز آلتای داغلاریندا، تولماناؤو، آزو داغلارینین آدیندا موجوددور. آلتایلاردا «عایل» (آذربایجانلیلاردا اونون عوضینده اوبا ایشله دیلیر، داغیستاندا «آؤل» سؤزو کند معناسیندا قالیر) سؤزو تورکولنشی عایل، ریاچایا عایل و سایر توپونیملرده ساخلانیلمیشدیر. تووالی و آلتایلاردا «آیماک» (آذربایجانلیلاردا - اویماق) مایما آیماک، کان - اوزی آیماک و سایر اوکونیملرده ایشله دیلیر. «اویماق» سؤزو آذربایجاندا قبیله، اونون مسکون یئری آدیندا، اساساً بوئر ییادا و شیفاهی خالق دیلینده یاشاییر. یادیمیزا سالاق: «اوبالاری اویماق - اویماق ...».

آلتایلار اساس چایلار بیرلشن چای قوللاری آیری (آیریلماق، یوخاریدا «آدیر» فورماسینی قئید اثتدیک) آدلاندیریرلار (میوشتوآیری، ایولدوآیری، کونی آیری و سایر). آذربایجاندا اساس چایلار بیرلشن قوللارینا اساس چایین قوللاری دئییلیر. لاکین آذربایجاندا چایلار داغلاردان دوزنلیکلره چیخارکن بیر نئچه قولا آیریلیر. آذربایجاندا بئله چای قوللارینی (روسلاردا «بروتوک رنکی» دئییرلر) ایفاده ائدن جغرافی تئرمین اولمادیغیندان اونلاری «آیری» تئرمینی ایله آدلاندیرماق (سامور چاینین دوزنلیکده کی آیریلاری) یئرینه دوشردی. «آکسو» جغرافی تئرمینی تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی اراضیلرین هیدرونیملرینده گئنیش یاییلمیشدیر. آکسو غربی سیبیرین جنوبوندا «عادتا» اوچ معنادا ایشله دیلیر. بیرینجی معنادا منبعی نی بوزلاقلاردان گؤتورن آغاپاق سولار نظرده توتولور. «آکسو»- «آخان»، «دایما آخاری اولان» تمیز سولارا، اوچونجو، گور آخان و پایدا قورومايان چایلار دئییلیر [باخ: م. ف. روزنن، ۱۹۷۰، ص. ۹]. توادا چایین آغزی، چایین تۆکولدویو یئر «آکسی» آدلانیر. آذربایجانلیلار چایین آغزی عوضینه تورک سؤزو اولمایان «منصب» ایشله دیرلر. «آل»، سؤزو خاکاس، تووا دیلرینه «آؤل» سؤزوندن اولوب، کند دئمک دیر. آلتایجا «آرکا»، خاکاسجا «آرقا» - آرخا دئمک دیر. آلتای ویلايتینده کارا قایلوارکا داغینین آدینین سونلوغوندا اولان «آرکا» قوزئی یاماجلار دئییرلر. توواجا داغین قوزئی یاماجینی «آری» (آری) آدلاندیریرلار. تووالیلار چای باسارلاردا بیتیش مشه لره «آریق» دئییرلر. سیبیرده «آؤل» (کند، قصبه) جغرافی تئرمینی ایله علاقه دار ایرتیش چایی ساحیلینده تاتارلارین ساؤچکان آؤل و واردیر. آلتای ویلايتینین جنوبوندا کراسنی آؤل واردیر. خاکاسلار و تووالیلار «آؤل» عوضینه «آل» دئییرلر. آیدین دیرکی، بو، «آؤل» سؤزونون فونئتیك فورماسیدیر. «آؤل» سؤزو تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی یئرلرین چوخوندا گئنیش یاییلمیشدیر (قافقاز، وولقابویو، اورتا آسیا و سایر).

تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی اراضیلرده «باش» (باژی، پیس، پازی، باژی) توپونیملرین یارانماسیندا گئنیش معنادا اشتراک اندیر. «باش» سؤزو جغرافی اوبیئکتین - مثلاً، چایین باشی، داغین باشی معناسیندا ایشله دیلیر. شیمالی چوبسک داغلاریندا مالشئیباش داغی، اینباشی داغی و سایر بونا میثال اولاییلر. آذربایجاندا مشه باش (قاخ)، مشه باشی (شکی) واردیر. آلتایلیلاردا «بئل» (داغین بئلی)، تووالیلاردا «بئل دیر» (چای

قووشان، تورک دیلیرلرینده «بوتراک»، «بائراک» (یارغان) و «بولاک» (بولاق) سۆزلری غربی سیمیرین جغرافی آدلارینین یارانماسینا اشتراک اندیر.

یاکوتلار شیشمیش تپه لری (هیدرولاککولیتلر) «بولقون یاخ» آدلاندیریلر. یئر آلتی بوزلارین یاراتدیغی بو رتلیف فورماسی کئچمیش س. س. ری- نین آسیا حیصه سینین مرکزی و شیمال حیصه لرینده گئنیش یاییلمیشدیر. تووادا «داغ» تئرمینی ایله (چینگه - داق، اورشل - داق، دیلقی - داق، باژی، اوندوم داغلاری و سایر) یارانمیش اورونیملر واردیر. تووادا دامیراک - «بولاق»، «کیچک چای» دئمک دیر. بو قیلدن اولان هیدرونیم آدی آلتیندا دامارچین چایی (کیش چاپینین قولو) واردیر. درین، دیک یاماجلاردا عمله گلمیش بولقلاردان آخان یاماجدا سو دامارلاری، چاپیقلار، کیچیک چاپلار) یارادیر. اونا گۆره ده بئله گۆرکملی سولاری دامارا بنزه تمیش، چاپین دا آدینی موافیق اولراق دامارجیق قویموشلار. تووادا «داش» و یا «قاش» سۆزلریندن یارانمیش اورونیملر واردیر. تاتارچا چاپا «یئلقا» دئییلدیینه گۆره، اولار غربی سیمیرین ایرتیش، اوم، تارو چاپلارینی ایرتیس- یئلقا، اوم - یئلقا، تا- یئلقا آدلاندیرمیشلار [م. ف. روزن، ص. ۲۳]. اومسک ویلایتینده تاش تئمیر- یئلقا آدلی چای واردیر. تدقیق اولونان اراضیده «کاراسو» (آککارا سو)، اوزون - کاراسو، کایولو- کاراسو) هیدرونیمی گئنیش یاییلمیشدیر. آلتایلارین «کاسکاک» (اوچقوندان سونرا دیک یاماجدا ائنیش، اوچوروم)، «کایا» (آککایا داغی) تئرمینلریندن یارانمیش چوخلو جغرافی آد واردیر. «کوبی» تئرمینی ده هیدرونیملرده (کوبا چایی) ایشله دیلیر. اورتا آسیا، قازاخستان، سیمیرین جنوبوندا «کوروم» سۆزو (خاکاسلاردا «خوریم»، تووالیلاردا «خوروم» داغ یاماجلاریندا یارانمیش داشلیق - قایالیق ساحه لرینه دئییلیر. بو جغرافی تئرمیندن کاراکوروم، آککوروم کیمی داغ و داغ سیلسله لری آدلاری منیدانا گلمیشدیر. گونئی قافقازدا (زاقافقازیا) «کوروم» تئرمینی عوضینه چینگیل سۆزو واردیر. لاکین «کوروم» و «چینگیل» ین عمله گلمه سبب لری مختلیف دیر. چینگیل وولکان لاوالاریندا یارانمیش قایالیق و داشلیق ساحه دیر. چینگیللار بیر نوع «داش کۆکلری» دیر.

آلتایدا کودورلوالدی اراضی (ساحه) واردیر. کودورلو- داغلیق آلتاین یازیلی یاشایش منطقه سینده دیر. کودورلو آلتای دیلینده «کویور»، مونقول دیلینده ایسه «خودزیر»، «خوزیر» کیمی سسله نیر. «کودورلو» شوراكت، شوران تورپاق دئمک دیر. آلتایدا

ماناکودویور، کودیورقئن، کیزیل کودیور توپونیملری واردیر[او. ت. مولچانووا، ۱۹۷۹، ص. ۲۳۷]. بو توپونیم آذربایجان کودرو دوزو آدی آلتیندا مشهوردور. کودرو شیروان دوزونون لنگه بیز داغی سیلسله سیله قووشان شمال شرقینی و موغان دوزونون بیر حیصه سینی توتور. احتمال کی، آذربایجان - داغیستان سرحددینده بو قودورداق و بومداقدیر.

یاریم صحرا و قورو چؤل لاندشافتیندان عبارن کودرو دوزلرینده شورلاشمیش تورپاقلار، شوراكتلر، آغ رنگلی دوزلو دوزنلیکلر تالالار شکیلده بیر- بیرینی عوض اندیر. آذربایجاندا کودرو دوزو آدینی داشییان اراضیلرین لاندشافتینین عمومی گؤرونوشو عمومی آلتیدا کودرلو و یا مونقولستاندا اولان کودرلو جغرافی آدلارینین لاندشافتلارینا اویغون گلیر. آذربایجان کودروسو و اونون طبیعتی حاقیندا ح. ب. زردابی «تورپاق، سو و هاوا»، ۱۹۱۲، ر. م. یوزباشوو و ای. ق. مهرعلی یئو[۱۹۶۷، ص. ۴۸] یازمیشلار.

آلتیدا و تووادا ماغارا (کاه، سیغناق) «کوی» آدلانیر. کول (گؤل) و کورقان (صنعی تپه، قورغان) جغرافی آدلاری دا آذربایجانلیلارین باشا دوشدیو طرزده ایشله دیلیر. چونکی اونلار عمومی تورک توپونیملری دیر. آلتای و تووادا «کیر»، شورلاردا «کیر»، «قیر»، خاکاسلاردا «خیر» ایفاده سینده ایشله دیلیر. آلتایلیلار و تووالیلاردا «کیر» آدی آلتیندا داغ سیلسله سی و یا داغ باشا دوشولور. آلتایداکی چتکیر داغی، یئلبنک - توکار- کیر سیلسله سی و سایر توپونیملره محض «کیر» سؤزوندن دیر. آلتای داغلاری «آلتای کیرلاری» آدی ایله مشهوردور [م. ف. روزنن، ۱۹۷۰]. تووالیلار «کیرلان» آدی آلتیندا کیچیک داغ سیلسله لرینی نظرده توتورلار.

آذربایجاندا «قیر» سؤزو قورو چؤل لاندشافتیندا اولان آلچاق داغلیق اراضیلری، داغ اتکلرینی ایفاده اندیر. «قیریلان» اؤزبک لرین «آدیر» تترمینى ایله بیر نوع سینونیم تشکیل اندیر.

باشقا سؤزله، «قیر» (قیرلار) آلتایدا، تووادا و شورلارین یاشادینی یئرلرده داغا، داغ سیلسله لرینه دئییلیرسه، اورتا آسیا و آذربایجاندا آلچاق داغلیق اراضیلرده اولان قورو چؤلر «قیر» آدلانیر. هر ایکی حالدا «قیر» خالق جغرافی تترمینى اولوب، بیرینجی حالدا اورتا و یوکسک داغلیق، ایکینجی حالدا ایسه آلچاق داغلیق و داغ اتکلرینده قوراق اراضیلر نظرده توتولور. شیشتا (تووا)، کیشتو (آلتای)، قیشلاق (آذربایجان) هر یئرده دیلیمیزده

کی قیشلاق سۆزونون مضمونونو ایفاده اندیر. بونونلا علاقه دار بیر چوخ جغرافی آد یارانمیشدیر. داغلیق آلتایدا «اؤوزی» سۆزو چایلارین منصبینده یئرلشن بیر چوخ یاشاییش منطقه لرینین آدیندا اشتراک اندیر (اینی - اؤوزی، کان- اؤوزی، کاکاسو - اؤوزی و سایر) [م. ف. روزن، ۱۹۷۰، ص. ۴۶]. «اؤوزی» سۆزو آذربایجانجا «اغزی» دئمک دیر. چایلارین منصبینه چایین اغزی (اؤوزی) دئییرلر.

کیچیک داغ سیلسله لرینه تووالیلار «اورقا»، آدایا ایسه آلتایلار «اورتالیک» دئییرلر. «اویوق» سۆزو آذربایجاندا (ائله جه ده تورک دیللی خالقلارین بیر چوخوندا) داشدان و یا باشقا پرندهمتدن دوزلدیلیمیش کونوسواری قالاغا دئییلیر. لاکین آلتایلار و تووالیلار «اویوک» چۆکک لییی، چۆکه یه، خنده یه دئییرلر. اونلاردا «اویوق» سۆزو «اوووق»، «اووولوب بوشالدیلیمیش» معناسینی وئریر. آلتایلارین یازیلی دیلینده «اویوک» سۆزونون اولماسی یوخاریدا دئییلن فیکیر تصدیق اندیر (ادبیاتدا و خریطه ده «اویوک» - ق. ی. قریمم قریژمایلو). [باخ: م. ف. روزن، ۱۹۷۰، ص. ۴۷]. آلتایدا آبی لویوک، مورخویوک بوزلاقلاری واردیر. اونو دا دئییک کی، «اویوک» آدینین داغ بوزلاقلارینا وئريلمه سی همین سۆزون آلتایدا دا مثبت رئلیف فورماسی معناسیندا باشا دوشولدویونه عملی دلیل دیر. خاکاسلار یهروارى آشیریم، کوره یه- آرخیا «پیل» (آذربایجانا «بئل» - آدا- پیلتری، سوس - پیلتری و سایر دئییرلر چایداشی، چایین قوروماق درجه سینده یاخینلاشماسی آنلاریندا گۆرونن چای داشیلی - آز سولو یاتاغان ایسه «سای» دئییرلر. آلتایلار، تووالیلار و خاکاسلاردا اولان «سای» چولیم تورکلرینده «ساییر» (سالایر، سالایرتیره سی) سۆزونون عینی دیر. غربی سیبیرده «سو»، «سوق» (سو) سۆزلى ايله یارانمیش جغرافی آدلار واردیر (کوکسو، کاراسوک، ایقه سو و سایر).

تووالیلاردا «سور» (سوور) سۆزو «کند»، «قصبه» دئمک دیر. غربی سیبیر اووالیغیندا سوریم شام مئشه لرینین باتاقلاشمیش تیپینه دئییلیر [ایلیون روستیسلاو، ۱۹۳۰، باخ: م. ف. روزن، ۱۹۷۰، ص. ۶۶]. گونئی قافقازین سورام داغلارینین بیزجه، «سویام» آدی ایله قوهوملوق علاقه سی اولمالیدیر. بو سوالا جواب وئریمک اوچون تدقیقات آپاریمالیدیر.

خاکاسلاردا ایسه شورلارداکی «داق» (داغ) سۆزوندن پوستاق (پوستاق) - بوزداغ جغرافی آدلاری یارانمیشدیر.

شورلارین دییاریندا «تایقا» جغرافی ادی حاققیندا خصوصی دانیشمیش و اونون تووا، آلتای دیللرینده «مئشه ایله اورتولموش داغ» دئمک اولدوغونو قئید ائتمیشیک. سونرا بو آد ایندیکی «تایقا» مئشه لری معناسینی آلمیشدیر.

«تامان»- توواجا داغین اته یی «تاندی» - توواجا «یوکسک داغلیق»، «یوکسک داغلیق تایقا»، «تاسخیل» - توواجا «داغ سیلسله سی»، «قارلا اؤرتولموش داغ»، «تای» - تاتارجا «داغ»، «قاش»، «شورجا» - «تاس»، «داش»، «داشلی» آلتایجا «تئبه»، «تپه»، «شورجا»- «تیابنه»، «تپه»، «داغ»، «زیروه»، توواجا «تنی»- «تپه» دئمک دیر. تورکجه «تنیز»، «تنیز»، «تنگیز»، «دئنگیز» - «دنیز» ایسه بؤیوک گؤل معناسیندا ایشله دیلیر. بو جغرافی تترمینلر اساسیندا بیر چوخ جغرافی آدلار یارانمیشدیر. خاکاس دیلینده «تنقنی» - «زیروه»، «تپه»، شورلارین دیلینده «تنقنی» - «داغ زیروه سی» دئمک دیر. خاکاسجا قتی داغینین تمیز، لغتی معناسی «تمیز کئچل زیروه»، چاپیستقنی - «حامار، حامارلانمیش زیروه» دئمکدیر. [باخ: م. ف. روزن، ۱۹۷۰، ص. ۷۰]. آلتای دیلینده «توی» - «داغ» دئمک دیر. (آلتین تو، ایریستو و سایر). توز- «ساقاکجا» «شور گؤلره» (کولوندا چؤلونده چوخور- توس و سایر) دئییرلر. «تومان» (تومان) - چای دره لرینین گئیش لندیی یئرلرده یارانمیش «آخار گؤلر» دئمک دیر. تاودی چاینین حوزه سینده اولان بیر چوخ گؤلر قورسوند - تومان، لئوشین - تومان، تئلمسکی - تومان و سایر آدلانیر [م. ف. روزن، ص. ۷۷]. تاتارلار تومن شهرینی قاباقلار چیم چی تورا آدلاندریردیلار. یوخاریدا دئدییمیز کیمی، «تورا» - شهر، ائو، دوشرگه دئمک دیر. چوخ احتمال کی «تورا» سؤزو «توران» جغرافی آدینین کؤکونو تشکیل ائدیر. تووا دیلینده «قوروق» - «اوچوروملو قارا قایا» دئمک دیر (آک قوروق جغرافی آدیندان).

آذربایجانداکی توروت دوزو آدینین کؤکوده «تور»، «توروق» جغرافی آدلاری ایله باغلی * اولمالیدیر. تووا دیلینده «خایر» - «شوراکت»، «خئم» - «چای»، «خووو» - «چؤل»، «اوجار» - «چایین آستاناسی»، «شلاله» تورک دیلینده «اورمان»، «دوزنلیک مئشه سی» دئمک دیر. خاکاس دیلینده «خول» - «یارغان»، تووا دیلینده ایسه «قورو باتاق» (چای) معناسیندادیر. آذربایجانین سالیان رایونوندا خولقا رابوجاق، خولقارا قاشلی و خول تزه کند، لنگران رایونوندا خولمیلی کندلری واردیر. بو اویکونیملردن اولان «خول» سؤزو ده عینی

* آذربایجان رنسرېلیکاسی اراضیسینده تنی داغ واردیر.

مضمون (کور ساحیلینده آخماز قوبو) داشیییر. تووادا ایثری (ایری) - «خول»، سک (آغ) - «خول»، کارا - «خول»، کول (چوخ) - «خول» جغرافی آدلاری واردیر. «خولچوک» - «گۆلمه چه»، «حووض» دئمک دیر [باخ: م. ف. روزنن، ۱۹۷۰، ص. ۷۷]. دئمه لی، کور ساحیلینده اولان و «خول» آدلانان قوللار محض «خول» سؤزوندن دیر.

تووادا «خوورای» جغرافی تئرمینی «شهر» دئمک دیر. کیزیل - خوورای - توران - خوورای توپونیملرینده همین سؤز عکسینی تاپمیشدیر.

خاکاس دیلینده «خیر» - داغ، داغ سیلسله سی، یوکسک لیک دئمک دیر. آذربایجاندا معلوم اولدوغو اوزره «خیر» - بوستان ساحه سینه دئییلیر. لاکین قوبا زوناسیندا «خیر» هم ده چلتیک اکینی ساحه لریدیر.

خاکاسلارین، تووالیلارین ایشلتدیکلری «چایلاق» سؤزو «داغلاردا یای اوتلاقلاری»، «یایلاق» دئمک دیر. بو اونولا علاقه داردیرکی، اوغوز دیللی اوچون سؤزون اولینده کی خاراکتئرک «ی» سسی قیپچاق دیللرینده «ج» سسینه چئوریلیر (مثلاً، یار- جار سؤزلرینده اولدوغو کیمی). خاکاسلارین یارا (یارغانا) «جار» دئمه لری بونا ثبوت دور. اونا گۆره آذربایجان دیلینده کی «یایلاق» و «چایلاق» سؤزلری عینی مضمونلو اولای بیلمز. «شنل» سؤزو تووالیلاردا، «چؤل» - اؤزبکلرده «چؤل» معنا سیندا ایشله نیر. میرزه چؤل - میرزه چؤل دئمک دیر. تووا دیلینده «شات» - «داغ تیره سی»، «تیره»، معنا سیندادیر. شات داغلاری دئدیکه یاستان و یا یایلاق باشا دوشولور. مثلاً، کوسا خئمنین داغلاری [م. ف. روزنن، ۱۹۷۰، ص. ۷۸]. بیزده کی برگوشاد داغلیق آدیندا، گۆرونور، «شات» سؤزو واردیر. بو سؤز «چات» فورماسیندا چاتیان داغینین (داش کسن) آدیندا دا ساخلانمیشدیر.

تورک دیللرینده «یول» - چای، کیچیک چای معنا سیندا ایشله دیلیر. داغلیق آلتایدا داش یول، تالیدیول، ساری یول چایلارینین آدی بو سؤزدن دیر. خاکاس دیلینده ده «چؤل» - چای کیمی ایشله دیلیر. بیزیم قدیم جولفا توپونیمی آراز اوستونده یئرلشدییینه گۆره «چای» معنا سینا وئرن «چؤل» سؤزوندن یارانا بیلمز دیمی؟
یوخاریدا دئییلن لردن آیدین گۆرونورکی، غربی سیبیرین تورک توپونیمیا سی ایله آذربایجان توپونیمیا سی گئنئتیک منشا یه مالیکدیر و بیر سیرا جغرافی تئرمینلر فونئتیک فرقلرینه باخمایاراق، توپونیملرده عینی معنا نی داشیییر.

پ.پ. سئمیونوو و تورک توپونیملری

ل. ل. توربه [۱۹۸۳]، پ.پ. سئمیونوو طرفیندن ۱۹۸۳-۱۹۸۵-نجی ایللرده نشر اندیلمیش بئش جیلدلیک «جغرافی لغت» ده ده جغرافی آدلار حاققیندا معلومات وئریلمیشدیر. پ.پ. سئمیونوو چؤل آختاریشلارینی اساساً تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی اراضیلردن آپاردیغیندان لغتده تورک توپونیملرینین سایى مهم یئر توتور. بیز آشاغیدا ل. ل. توربینین استفاده ائتدییی بیر چوخ جغرافی آدلارین بعضی سی حاققیندا معلومات وئره جه ییک.

اورال داغلارینین شمال حیصه سی پای - خوی آدلانیر. پای - خوی نئئنس دیلینده «دش سیلسله» دئمک دیر [ل. ل. توربه، ۱۹۸۳، ص. ۷۴]. بورادا «خوی» - «دش»، «قایا» معناسیندادیر. جنوبی آذربایجاندا خوی آدلی شهر واردیر. چوخ احتمال کی، خوی توپونیمی ایله نئئنس دیلینده کی «خوی» سؤزو آراسیندا نه ایسه بیر قوهوملوق علاقه سی موجود دور.

اورال جغرافی آدینین تورک دیللریندن آلیندیغینی تدقیقاتچیلارین اکثریتی قئید اندیرلر. اونلاردان بیر گروپو «اورال» آدینین «آرالتای» آدیندان اولوغونو سؤیله ییرلر. عالیم لرین فیکرینجه، اولجه آرالتای سیلسله سینین جنوب حیصه سینین آدی اولموش، سونرادان روسلار طرفیندن اورال قبول اندیلمیش و بو آدی بوتون سیلسله یه عایید اتمیشلر.

لاکین اورال جغرافی آدینین اوستایاک (خانتی) دیلینده اولان «اورر» سؤزوندن یارانیدیغینی سؤیله ینلر ده واردیر. بو دیلده «اورر» - «داغ سیلسله سی» دئمک دیر. تورک دیللی خالقلارین یاییلیدیغی اراضیلرده رنگ بیلدیرن سؤزلردن یارانمیش جغرافی آدلار گئنیش ارنالا مالیک دیر. بورایا قارا، آغ، قیرمیزی (قیزیل)، ساری، بوز، گؤی، آلا و سایر سؤزلر داخل دیر. کاراتای، کاراتاش، قاراقایا، آغسو، آلاکول، آلا گؤلر، دمیرداغ، دمیرلی بولاغ، آغ دنیز، قارا دنیز، آغ داش، آغسو، کیزیل کوبا (کریمین سالگیر دره سینده کی قیرمیزی سوخورلو ماغارا)، تیپان - شان داغلاریندا کیزیل - اونقور («قیرمیزی ماغارا» دئمک دیر) جغرافی آدلاری واردیر. جنددی سو (یئددی سو) - آلاتای داغلاریندا اولان آلامان داغ سیلسله سینین یئرلی آدی، کوبان تابدور. «گویاندی» - قیرغیزجا «دووشانلار اولان یئر» دئمک دیر.

قیرغیزستاندا اولان کیزیل - آغاچ چاپینین آدینی بعضاً «قیرمیزی مئشه» کیمی ترجمه اندیرلر. ل. توربه آذربایجاندا اولان قیزیل آغاچ کؤرفزینین آدینی سهواً «قیزیل مئشه» معناسیندا ترجمه اندیر [۱۹۸۳، ص. ۷۵]. قیزیل آغاچ - مئشه آغاجینین آیریجا بیر نوعونون آدیدیر. دئمک، بو آغاجین آدی «قیرمیزی آغاچ» کیمی ترجمه اولونمالیدیر. قیرغیزستاندا دره لردن بیرینین آدی آغتوقای دیر.

آذربایجاندا «توغای» - «چای کناری سیخ مئشه» سؤزو ایله باغلی آدلار واردیر: قاراتوقای (کند)، توقای مئشه لری (کور چاپی بویو) و سایر.

ل. توربه [۱۹۸۳، ص. ۷۵] حاقلی اولاراق یازیرکی، شیمالی قافقازدا اولان بئشتای داغینین آدینین تک بیرجه داغا شامل اندیلمه سی سهودیر. چونکی بئشتای دئینده بیر - بیرینه یاخین اولان بئش داغین (داها دقیق - تپه نین) جمعی نظرده توتولور. بئشتاونون ترجمه اندیلیب پیاتیقورسک ایله عوض اندیلمه سی شیمالی قافقازین مینترالنی وودی رنگیونوندا اولان بیر چوخ تورک منشالی جغرافی آدلاری حیاتدان سیلمیشدیر. بئشتای داغ گروپونا داخل اولان داغلارا بئشتای، زمئینایا، ماشوک، ونربلیوژایا و رازوال آدلاری ونرمیشلر. شیمالی قافقازین ایلکین جغرافی آدلارینین هامیسی ده بیشیدیرله رک اؤز یئرینه قایتاریلمالیدیر.

آلتای خلیص تورک منشالی آددیر و قدیم تورکلرین بیر نوع بئشییی دیر. بو آد مختلیف واریانت لاردا ایضاح اندیلیر. اونلاردان بیرى داغین «آلا داغلار» معناسیندا اولدوغونو گؤستریر. ایلین ایستی یاریسیندا داغلارین باشی بعضی (خصوصی ایله قوزئی) یاماجلاردا داغلا اؤرتولو اولدوغوندان قایالارین رنگی ایله آغ رنگ آلابزه کلیک یارادیر. اونا گؤره ده تورک دیللی خالقلارین یاشادیغی شرق رنگیونلاریندا، او جمله دن آذربایجاندا «آلا» ایله باغلی چوخلو داغ آدی یارانمیشدیر («دده قورقود» - دا آلا داغ توپونیمی نی ده خاطرلایماق اولار).

چین لیلر «آلاتای» نو کالکا اندرک «قینشان» (قیزیل داغلار) آدلاندیرمیشلار. اونا گؤره آلتایی «آلتون» - «قیزیل» سؤزو ایله ایضاح اندنلرده واردیر. قیرغیز دیلینده «ایسیک - کول» - ایستی گؤل دئمک دیر. چینلیلر بو گؤلون ده آدینی کالکا انده رک ژنخای (ایستی دنیز) آدلاندیرمیشلار [ل. ل. توربه، ۱۹۸۳، ص. ۷۶].

درېند ایران دیلرینده - «دار کئچید» معناسیندادیر. درېند عربجه باب الابواب (باش دروازا و یا قاپیلار)، سئریل داقاب، (قیزیل تاخت)، همچنین باب الخالید (دمیر قاپیلار) آدلانمیشدیر. آختوبا هیدرونیمینی نیکونوو [۱۹۶۶، ص. ۳۶] احتماللا تورک دیلرینه عایید اندیر و اونا بئله ایضاحات وئریرکی، «آک» - «آغ»، «توبا» ایسه بورولغان دئمک دیر. لاکین پ.پ. سئمیونوون لغتینده «توبه» - «تپه» کیمی ایضاح اندیلمیشدیر. ل. توربئنین فیکرینجه، «آغ تپه» معناسی داها دوغرودور. آکتوبینسک شهرینین آدی دا تورک دیلرینده اولان آغ تپه معناسیندادیر. قارابوغازکول - تورکمن دیلینده دیر. خزر دینیزین سوو دار بوغازلا آخاراق گؤله تۆکولدویوندن بورانی بئله آدلاندیرمیشلار. «قارا» سؤز بورادا «ایری»، «بؤیوک» (بوغاز) معناسیندادیر. بو بوغازدان آخان سو ایری چاپی خاطیرلاتدیغیندان بئله آدالمیشدیر. ل. توربئنین وئردییی معلوماتا گؤره، قارابوغاز گؤلۈ قاولیداریا (دینیزین نؤکری) و آجیم کویثار (آجی قویو) دا آدلاندیریرلار.

قیرغیزستاندا اولان آلا گؤل آدی ایله عینی هیدرونیم آذربایجاندا دا (کیچیک قافقازدا - آلاگؤلر) موجوددور. قازاخستاندا (آولیا- آتا شهریندن جنوب غربده) اولان مین بولاق - آدینا تورکیه نین شرقینده ، کور چاپینین منصبینده تصادف اندیلیر.

کیریمدا فئودوسیا شهری یاخینلیغیندا دئلیک لی کایا، آذربایجانین قوبوستان دئییلن یئرینده دلیکلی داش آدلی یئر واردیر. تورک دیللی خالقلارین یاییلدینی اراضیلرده کی جغرافی آدلاردا «یار» کومپوننتی گئنیش یاییلمیشدیر. بو بارده ده یوخاریدا دئمیشدیک. «یار» - «یارغان» سؤزونون کؤکونو تشکیل اندیر. بو، کراسنویارسک اویکونیمینین ترکیب حیصه سینه داخل اولموشدور.

گورجستانین اوزورقتی شهری (ماخارادزه) یاخینلیغیندا قیزیل داغ اوجالیر. «آلدان» جغرافی آدی تورک مونقول دیلرینده «قیزیل» دئمک دیر. آلدان قیزیل معدنلری همین جغرافی آدین معناسی اساسیندا تاپیلمیشدیر [ل. ل. توربه، ۱۹۸۳، ص. ۷۸].

اویفا چاپینین سول قوللاریندان بیرینین آدی یورئزانی آدلانیر. ایندی بو هیدرونیم «یوری اوزن» کیمی یازیلییر. یوری اوزن چاپینین آدینین معناسی «یویورک»، «ایتی آخان» و «اوزن چای» دئمک دیر [ل. ل. توربه، ص. ۷۳].

کیریمدا اولان چاتیرداغ (چادیرداغ) تحریف اندیلرک روس دیلینده « شاطیر - قورا» آدلاندیریلییر.

آذربایجانداکی بئش بارماق داغی شرطی اولراق، تخمیناً بئشه یاخین هاچا داشدان عبارت اولدوغونا گۆره بئش بارماق آدلاندیریلیمیشدیر. اورالدا یوراک تاي داغینین آدی اوزاقدان اورک فورماسینی خاطیرلاتدیغیندان «اورک داغی» آدلاندیریلیمیشدیر.
 ألما - آتا (قازاخستان)، آلمالیک (اوزبکستان)، ألما (کیریمدا چای)، آلمالیق آذربایجاندا یاشاییش منطقه لری اولماقلا ألما (مئیوه) آدیندان یارانیمشیدیر.
 آذربایجاندا گۆرگۆز داغینین آدینین تورک لرده کی کرکس قومونون آدیندان اولماسی گومان اندیلیر.

کیریم دا اولان بئشکاش - کوبا ماغاراسی «مین کله کاهاسی» معناسینی ایفاده اندیر. قارنی یاریق داغی (اثرمنستاندا) اله گۆز داغیندان شرقده یئرلشیر، وولکان کراتئریدیر. کراتئرن غرب حیصه سی یاریق اولدوغوندان اورادان لاوا آخیمیشدیر. داغین کراتئری ایچی بوش، بیر طرفی دره واری اولدوغوندان مورفولوگیاسینا موافیق اولراق اونو قارنی یاریق آدلاندیریلا.

ماراقلی جغرافی آدلاردان بیرى تاقانوی داغیدیر. قئید ائتدییمیز کیمی، «تاقان» پیک معناسیندادیر، باشقیرد دیلینده «اوچ آیاق» (ساج آیاغی) دئمک دیر. آی ایسه آی، پئیک معناسیندادیر. تاقانکا (مسکوا)، تاقانقور شهرینین آدی همین سۆزدن گۆتورولموشدور. آزوو دنیزینین آدی بیر نچه واریانتدا معلوم دور. بو دنیز مئوتیک، سکیف و یا سارمات حوضو (رومالیلاردا)، قارقالیق (سکیفلرده)، تئمترینوی و یا پونت آداسی (مئوتیلرده)، عربلرده بحر آسساک (ماوی دنیز) و سایر آدلارلا معلوم دور. سونرالار آزوو دنیزی ساباش، تانی (گئنیوالیلاردا، وئنتسیالییلاردا) آدلاندیریلیر [ل. ل. توربه، ص. ۸۰].

اوزبکستانداکی «بئد- پاک» همین دیلده «آج چۆل» دئمک دیر. تیان - شان داغلاریندا اولان سانتاش آشیریمی (ایسسیککول گۆلوندن شرقه) قیرغیز دیلینده «مینداش» آشیریمی کیمی ترجمه اندیلیر. بو آشیریمدا اولان ایری داش و قایالار ائتیمولوگیاسینا داخیل دیر [باخ: ل. ل. توربه، ۱۹۸۳، ص. ۷۳-۸۲].

کیریمدا اوچانسو (شلاله)، آی - پئتری (مقدس داغ) تورک منشالی جغرافی آدلاردیر. یئری گلمیشکن دئیک کی، کیریم تاتارلاری کۆچورولدوکن سونرا بو یاریم آدانین تورک منشالی جغرافی آدلارینی سوپوروب، اونلاری عیبه جر، قوندارما آدلارلا عوض اندیلیر. بو تاریخی جینایت دیر و توپونیملره قارشى بیر نوع سوی قیریمی دیر.

معلوم دورکی، آذربایجاندا سالیان آدلی شهر واردیر. عادتاً، «سالیان» توپونیمینی بعضاً «سالین یان آلدیغی» معناسیندا ایضاح اندیرلر.

و. آ. نیکونوون [۱۹۶۶، ص. ۳۶۴] معلوماتینا گؤره، دون چایینین آشاغی آخینیندا اونون سول قوللاریندان بیرینین آدی «سال» (چای) آدلانیر. نوقای دیلینده «سول» انله «سول» دا دئمک دیر. کالمیک دیلینده «سال» سؤزو «قول» (چای قولو)، بوداق معناسیندادیر. اونا گؤره و. آ. نیکونوو کالمیک دیلینده کی معنایا اوستونلوک وئیریر [۱۹۶۶، ص. ۳۶۴]. بیزجه، سالیان اویکونیمینده «سال» - «سول» معناسیندا ایشله دیله بیلمز. چونکی یاشاییش منطقه سی چایین ساغ ساحیللرینده دیر. بو توپونیمین ق. قئیبوللایئو طرفیندن هون منشالی سال طایفاسینین آدی ایله ایضاح اندیلمه سی داها عاغلاباتاندير.

ن. پ. شولینووا [۱۹۷۵، ص. ۵۵] لئنا چایینین یوخاری آخینیندا میکروتوپونیمیک تدقیقات آپارارکن اورادان توپلادیغی جغرافی آدلاری یارانما دؤرو باخیمیندان مختلیف لایلارا آییرمیشدیر. مولیف ایلکین لایین تورک منشالی جغرافی آدلار اولدوغونو گؤستریر. او، ای. م. میرزایئوین [۱۹۶۵، و. و. رادلوفون ۱۸۹۳-۱۹۴۱] و ب. اثرلرینه استئان اندره ک معین لشدیرمیشدیر کی، شیمال بوزلو اوکیانی ایله آسیا حیصه سینین قووشدوغو اراضیلرده موجود اولان جغرافی آدلاردان «کولتوک» (قولتوق، کونج، دؤنگه) آئی. م. میرزایئو، [۱۹۶۵، «آداق» (یاشاییش منطقه سی، داغین اته یی)، تورکجه «قیچ، قورتاراجاق، اتک، منصب»، «آلاق» (اؤروچیش) تورکجه «آلیق» - «گئنیش» (او. و. رادلوو، «زه ه رلق» - یئر - «یئر» و «لیک» - یئرلیک دئمک دیر. «خوتال» (داغ بورنو)، تورکجه «کوتئل» - دیک، یوخوش، آشیریم، دار کئچید، داغ سیلسله سی (او. و. رادلوو؛ «آرال» - تورکجه و مونقولجا «آدا، چؤکک» (او. و. رادلوو، «بایتاق» - تورکجه «بویات» - «آلاه» و «تاق» - «داغ» دئمک دیر (باخ: ن. پ. شولینووا، ۱۹۷۵، ص. ۶۶).

یوخاریدا گؤستریلن توپونیملر تورک منشالی جغرافی آدلارین شیمال بوزلو اوکیانینا قووشان قورو سرحدینده یایلماسینین جانلی شاهیدیدیر. ن. پ. شولینووانین تدقیقاتلاریندا گؤستریلیرکی، تورک منشالی «خوورای» - «بولاق»، «قورو بولاق»، «خوورای یالقا» (جولغا) - قورو دره و یا قورو یارغان دئمک دیر. بیرینجی سی، «بولاق» سؤزونون لئنا چایی منصبینه یاخین اراضیده اؤزونه کؤک سالماسی ماراقلی فاکت دیر. بوندان علاوه، خوورای جغرافی آدینین لغتی معناسینین آچیلماسی (آذربایجان دیلینده

کی «قورو» سۆزو ایله عینی کۆکدن اولماسی) خورای کندینین لغتی معناسینین آیدینلاشدیریلماسینا زمین یارادیر. مصاف جه بیر - بیریندن ۵۰۰۰ کیلو مئتر آرالی دا یئرلشن بو ایکی جغرافی آدین بیر - بیریندن خبرسیز مئیدانا گلیب یاشاماسی تورک دیلیرینین آرخاییک سۆزلرینی ابدی اولاراق دوغما تورباغا یازمیش و اورادا یاشاداراق بو گونه قدر گتیریپ چیخارمیشدیر.

لئنا چاینین اورتا آخینیندا «سانقار» اویکونیملری واردیر. کیم بیلیر، بلکه یاکوتلارین یاشادیغی بو یاشاییش منطقه سینین آدی ایله بیزده کی سنگر توپونیمی عینی منشالیدیر...

اثرمنستانین تورک توپونیملری

۱۹۰۸-نجی ایله «قافقاز کالئنداری» کیتابیندا اثرمنی داشناکلارینین وحشی لیبیندن، اونلارین خالقیمیزا قارشى تۇرتدیکلری سوی قیریمندان صحبت آچیلیر، ۱۹۱۸-نجی ایلین مارت آیینا قدر ایروان (یئرئوان) قوبئرنییاسی کندلرینین خارابالیغا چئوریلمه سیندن دانیشیلیر.

«قافقاز کالئنداری» نین وئردییی تاریخی حقیقتی اوخودوقجا اینسانین بدنینه قان دونور، نیفرت حیسی آشیب - داشیر. منده بو ییرتیجیلارا قارشى نیفرت حیسی بیر - بش آرئیر، اونا گۆره کی او دۆرده داغیدیلیمیش و یاندیریلیمیش کندلری، قارداشی، آتاسی، باجی سی، آناسی، کۆرپه سی، آغ بیرچه یی، آغ ساققالی اۆلدورولوشلری چوخ گۆرموشم. همین کیتابدا گۆستریلیرکی، چوبان کره (اچمپادزین قزاسی) کندینده ۳۲۸ تصرفات اولوب. بو کندده ۲۲۴۱۷ نفر اهالی یاشامیشدیر. اونلارین ایچریسینده منیم والدین لریم ده واریدی. اوشاقلیق دۇرومو یانمیش کندیمیزدن قالان خارابالیقلارین آراسیندا کئچیریمیشم. «قافقاز کالئنداری» یندا گۆستریلن موصیبت طوفانی منیم بئینیمده حک اولونوب. کئچمیشده و معاصیر دۇرده اثرمنی لرین آذربایجانلیلارا قارشى تۇرتدیکلریو وحشی لیکلری یادا سالاندا ایچریدن یانیرسان، باشیندان توسئو قالخیر.

بو کالئنداردا اثرمنستاندا اولان دۇرد قزادا اثرمنی آزعینلارینین، تۇرتدییی قانلی حادیشه لردن سۆز آچیلیر. قیسا مدت عرضینده ۱۳۵ مین اهالی یاشایان ۱۵۱۵۵ آذربایجانلی کندى داغیدیلیمیشدیر. ایستر ۱۹-نجو عصرده، ایسترسه ده ۲۰-نجی عصرده، یقین گله جکده ده اثرمنی داشناکلارینین بیر آرزوسو اولموش و واردیر: «بۇیوک

اثرمنستان « یاراتماق؟ آج گۆز اثرمنی لر گنجه یاتاندا یوخودا دا «بؤیوک اثرمنستان» ی گؤرورلر و بو وحشی آرزونون سونو گؤرونمور. دنمه لی، بیز آذربایجانلیلار اونلارین همیشه بو آلچاق نیتله یاشادیقلارینی و گله جکده ده باشیمیزا بلا اولاجاقلارینی اونوتمامالییق.

اگر «قافقاز کالئنداری» ایندی ده (۱۸۸۸-۱۸۸۹) نشر اندیلسه ایدی، بیز اورادا چاپ انتدیره جه ییمیز ستاتیسیتیک معلومات لاردا اثرمنستانین مختلیف رایونلاریندان ۲۱۰ مین آذربایجانلی اهالیسینین زورلا کؤچورولدویونون اطرافلی تصویرینی گؤروردیک. بیز یازاردیق کی، آنجاق ۱۹۸۸-نجی ایله اثرمنستاندا یاشایان آذربایجانلیلار نه آز نه چوخ ۶ مین km^2 تورپاق ساحه سی (اکین یئری، باغ - باغات، اوتلاق) قویوب گلmişلر. بو ساحه اثرمنی لرین داغلیق قاراباغدا یاشادیقلاری اراضیدن خیلی آرتیق دیر. ۱۹۱۸-نجی ایله ۱۹۸۸-نجی ایل آراسیندا اوخشار جهت اوندان عبارت اولموشدورکی، هر ایکی حالدا اثرمنی لر «بؤیوک اثرمنستان» اوغروندا مبارزه آپارمیشلار. همین ایللر آراسیندا فرق اوندان عبارت اولموشدورکی، ۱۹۱۸-نجی ایله قدر (اوندان سونراکی ۱۹۱۹-۱۹۲۰-نجی ایللرده) آذربایجانلی اهالیسینه قارشى اولان سوی قیریمی چارروسیاسینین حاکیمیتی دؤرونده، ۱۹۸۸-نجی ایله کی زورلا قولما ایسه آذربایجانین داخل اولدوغو س.س. ری - ده باش وئرمیش دی. اگر او واخت داشناکلار آذربایجانلیلاری قیرمیشلی لارسا ایندیکی دؤرده کومنیست دونونا گیرمیش منفور نفوداشناکلارین باشچیلاری بلاواسیطه قیرغینین اشتراکچی سی اولوب، اونا باشچیلیق اندیرلر.

۱۹۱۸-نجی ایله قدرکی دؤرده اثرمنی آذربایجانلی میلی قیرغینی ایللرینده چار روسیاسینین باشیندا دوران بیرینجی شخص گاه قیزیشدیرجی گاهدا مشاهیده چی رولونو اوینامیش سا، ۱۹۸۸-نجی ایله گویا کومنیزم جمعیتی قوران اؤلکه نین باشیندا دورانلار حادیثه لره سئیرچی مناسیبت بسله یرک پروبلئمین ماهیتینه وارا بیلمه دیلر. دنمه لی، سون ۸۰ ایل عرضینده اثرمنی انکسترنمیستلرینین آذربایجانلیلارا قارشى تۆرتدیکلری قیرغین و دنپورتاسییا اجتماعى قورولوشجا و ایدئولوگیاچا دابان - دابانا ضد اولان ایکی دؤلت قورولوشونون گؤزو قاباغیندا باش وئرمیشدیر. باشقا سؤزله، قیرغینا عینی مناسیبت بسله نیلمیشدیر.

من ۱۹۸۷-۱۹۹۰-نجی ایللر عرضینده کئچمیش اتفاقدان میللت لر آراسی مناسیبت لرین کسکین لشمه سینه اورک آغریسی ایله یاناشمیشام. غریبه دیر، بؤیوک بیر دؤلت بیر

اووچ اثرمنی نین الینده عاجیز قالمیش و اویونجاغی چئوریلیمیشدیر. بیز کئچمیش سووئت وطن داشلارینین بدبخت لییی ایسه گؤرونور. اوندا ایدی کی، هامیمیز بیر نوقطه یه گؤزوموزو تیکیر، هامیمیز همین واحید نوقطه دن اومید ایشیغی گؤزله ییریک. دنمک بیز یوردوموزون عمومی پروبلئم لرینین حلی اوچون لازیم اولان فردی دوشونمه قابیلیتیمیزی دنمک اولار کی، ایتیرمیشدیک. اونا گؤره ده بیر اؤلکه نین میلیونلارچا وطن داشی اله باخان آغیزدان چیخاجاق «کلاملار» قولاق آسانلار دؤنموشدور. داخلی دنیامیزین بیر قلبدن چیخماسی، بیر یووا داخیلینده یئرلشمه سی بیزی عقلی جهتدن ضعیف لتمیش یارادیجی دوشونجه دن محروم ائتمیشدی. بونا گؤره بیز لئنینین سووئت دؤرونه، استالینین انضباطی – عامرانه دؤرونه، خوروششوون بوش بوغازلیق، برژئنتوین دورغون لوق دؤرونه «بورجلیوق». ایندی قول سایاغی فیکیرلشمه نین قاندالی پارچالانیب، لاکین داخیلی تفکر دنیامیزدا کئچمیشین ایزی ده ییشمه میشدیر. چونکی اطرافداکی حیات بیر انله ده ییشمه ییب، بیروکراتیزم کؤکلو شکیلده یئریندن قوپاریلما ییب حتا لاخلاماییب دا، اینسان – «یاشایاریق گؤره ریک» و یا «اخیری یاخشی اولار» اومیدینه قالیب...

... «قافقاز کالئنداری» ندا اوشاقلیق دؤرومو کئچیردییم ائچمییادزین قضاسینین ۱۹۰ کندینین داغیدیلماسی گؤستریلمیشدیر. بو کندلرده ۵۹۷۰ تصرفات، ۳۵۷۸۴ نفر اهالی یاشامیشدیر. قنید ائتمه لییم کی، درج اندیلیمیش بو رقم لر تام دئییل دیر. ۱۹۱۸-نجی ایلین مارت آیینا قدر ایروان قوئثرنیاسینا داخیل اولان کندلرین بیر چوخونون آدی بو سیاهییا دوشمه میشدیر. مثلاً، بیزیم کندین قونشولوغوندا یئرلشن و داشناکلارین ویران قویدوغو، تالان ائتدییی اونلارچا کندین (جادیقیران، شؤللو، مهماندار، قاراقیشلاق، دونوز یئین، (ایندیکی زنگی لر)، حاجاپاراک (ایندیکی زحمت)، گؤی گومبت، آشاغی و یوخاری نئجیللی، ساروانلار، شؤللو دمیرچی، حاجی انللز، اشره باد و سایر) آدی بو سنده داخیل اندیلمه میشدیر.

بیزیم کندیمیز چوبان کره بیرینجی میللیس ساحه سینه داخیل دیر. بو ساحه ده موللا دورسونلو، حاجیلار، هیرامپا عیارلی، آغچا قالا، آراملی، زئیوه، کولانی، قارغابازار، گزلی، قمرلی^۱، صفی آباد، کوره کونلو، ایرانلی، پترینج، ایکینجی ایرانلی و توس کندلری

^۱ گزلی، قمرلی روس ولایتیندا گزلو، کامارلو کیمی یازیلیمیشدیر.

اولموشدور. بیزیم کندی یاشیدلاری دانیشیردیلار کی، آیرانلی دا بیر نفر وارلی شخصین سورولرله قویونو وارمیش. قاچ هاقاچ واختی او، قالمیش و «اثرمنی لر گلنده وار - دۆلتمی وئرجه یم، اونلار منه ال ده یمه یه جکلر» - دئمیشدی. داشناکلار اونون وار - دۆلتینه صاحب اولموش و باشینا میخ چالاراق اۆلدورموشدولر.

اچمیا دزین قزاسینین ایکینجی میلیم ساحه سینده ۱۸ آذربایجانلی کندینین آدی چکیلیمشیدیر. بورایا کیچیک کند، پرسى، تکیه، پرپی، آخیس، زینال بولا، کۆتکلی، اوشو، نظره وان، انگرسک، قوشا بولا، قوتور، قاراجوران، کورد علی، حاماملی، تولونبی، اکه رک و ارقوو کندلری داخلیدیر.

بو میلیم ساحه سینده اولان اکه رک کندی اهلایسیندن شۆللو مهماندار کندینده یاشایانلار وار ایدی. حاماملی کندی اهلایسی باکییا، گنجه یه، آغجادی یه و باشقا یئرلره قاچمیشدی.

اچمیا دزین قزاسینین اوچونجو میلیم ساحه سینده ۱۹ داغیدیلیمش کند سیاهییا آلینیمشیدیر: یوخاری قارخین، آشاغی قارخین، شورکند، تورکمنلی، موللا بدل، آغنا آرخ، کریم آرخ، آرمیدلی، اییده لی، جنفیده، یوخاری قولو بی لی، آشاغی قولو بی لی، ساعاتلی (صحت لی)، قامیشلی، موتوکالا، قاطر آباد، رهبر، پزینی و خوجایار کندلری.

اچمیا دزین قزاسینین دۆردونجو میلیم ساحه سینده داخل اولان ۳۱ آذربایجانلی یاشاییش منطقه سی داغیدیلیمش و تالان اندیلیمشیدیر: پرتیکان، پیرملک، شئیخ حاجی، کاروانسرای، آرالیک، قولو درویش، اشنک، تالین، مهربان، ایرینت، یوخاری قاراقووماز، آشاغی قاراقووماز، آشاغی آغجا قالا، صابونچو، یوخاری قالا کوت، آشاغی قالا کوت، اهنکچی، قزبین، قارقولو، سوسوز، کینیک، موصطفی تو، بوزبور آینالی، سئیرن قیشلاق، اوچان، بایرامعلی، قدیم بشیر، آغجاقالاو بیرده آدی تصرفاتینین، اهالی سینین آدی معلوم اولمایان بیر آذربایجانلی کندی اولنلاردان ایکسی بوزبور و قدیم بشیر کورد کندلری ایمیش.

بو سندده وئرلیمش «اوچان» اویکونیمی «اوچار» سۆزوندن اولوب، «سو اوچان»، «اوچان سو»، «شلاله» چای یاتاغیندا دا قیزوو آخان آستانا (کاتاراک) معناسیندادیر. آذربایجان اراضیسینده کی اوچار جغرافی آدی دا عینی معنای وئرملکه «اوچار» سۆزوندن دیر.

تالیش توپونیمی (اڭچمیادزین قضاسی) ده ییشدیرله رک ایندی تالین کیمی وئرلمیشدیر. تالین رایون مرکزینین ایلکین آدی موللا گؤیجه ایدی. تالین دن جنوب غربده پیر ملک آدلی آذربایجانلی کندینین یانیندا داش دۇرونون دوه گؤزو (آبسندیان) معدنی اولموشدور. قدیم اینسانلار بو دوه گؤزلریندن خصوصی کسچی آلت لر - بیچاقلار دوزلتمیشلر. حاضیردا پیرملک کندی یاخینلیغینداکی داش دۇروندن قالمیش دوه گؤزو معدنینه ایسته نیلن قدر داش کسچی آلت لر واردیر. اڭچمیادزین قضاسیندا اولان ۸۳ آذربایجانلی و ایکی کورد کندلرینده ۵۹۷۹ تصرفات فعالیت گؤستمیشدیر.

۱۹۸۸-نجی ایله اولدوغو کیمی، ۱۹-نجو عصرین سونو و ۲۰-نجی عصرین اوللرینده باش شیطان، «مقدس» دینی مرکزده - اڭچمیادزینده یئرلشمیش و اثرمنی میللتچی قولدورلارینا همین یاشاییش منطقه سیندن گؤستریش وئرلمیشدیر. تاریخاً اثرمنی قولدورلاری اوچون اڭچمیادزین «دوشونن» آزغین میللتچی عینی رولونو اوینامیشدیر. بازگننن کؤلگه سی همیشه اثرمنی میللی جانلیرینین اوستونده اولموشدور. بیزیم کندی ۱۹۳۸-نجی ایله کیمی تابع لیپینده اولدوغو اڭچمیادزین قاطی میللت چیلرین باش روحانیستانین قوزغون یوواسی اولموش و قوزغونلار یوواسی اولاراق دا قالیر. ۱۹۸۷-۱۹۸۸-نجی ایللرده بیر قوروق کورد ضییالی سی اثرمنی ائکسترئمیسترلرین کمندینه دوشرک کوتله وی اینفورماسیا واسیطه لری ایله (تئلویزییا، رادیو) آذربایجانلیلار قارشى شر و بهتانلارلا دولو چیخیشلار ائتمیشلر. اونلار باشا دوشمه میشلرکی، داشناکلار ۱۹۱۸-نجی ایله قدر اثرمنستاندا یاشایان کوردلری ده تالان ائتمیش، کندلرینی داغیتمیش و اؤزلرینی قووموشلار.

۱۹۸۸-۱۹۸۹-نجو ایللرده اثرمنستاندا یاشایان کوردلر اوجمله دن آذربایجانلیلارلا خیانت ائدن همین کوردلر ده اثرمنستاندان قوولدولار. کوردلرین تاریخین آجی حقیقت لریندن نتیجه چیخارمالاری چوخ واجیب دیر.

ایروان قضاسینا داخل اولان دؤرد میللیس ساحه سینده اوتوز آذربایجانلی یاشاییش منطقه سی قولدورجاسینا تالان ائدیلمیش و خارابازارا چئوریلیمیشدیر. بو اوتوز کنده ۱۹۰۰۵ نفر اهالیسی اولان ۳۰۱۵ تصرفات فعالیت گؤستمیشدیر. قضاین تالان ائدیلب یاندریلیمیش یاشاییش منطقه لری آشاغیداکیلاردیر: داماغیرمز، زار، کامال، گودزه جین، منکوس، اوخجاوئرت، تودیه، کریجلی، قوخوت، تاتار، علی قیراخ (بیرینجی میللیس ساحه

سی)، آغ حمزه لی، جامباجیلی، خررتلی، اولوخانلی، قارادوداقلی، ساریجاللار، ریحانلی، حیل کند (ایکینجی میللیس ساحه سی)، صابینجی، قمرلی، دوژو، بوزوند، قارا حمزه لی، آلاوا، دوققوز، ایپکلی، آغباش، نووروزلی، چمن دیزه لی (اوچونجو میللیس ساحه سی)، سده رک (دوردونجو میللیس ساحه سی).

ایروان قضاسینین اوچونجو میللیس ساحه سینده داخیل اولان، ۱۹ ۱۸-نجی ایله قدر ویران اندیلیمیش مسیملی، دارغالی، چیله خانلی، ایمان شالی، قاراقویونلو، تورپاق قالا، چاتما، یامانجالی و آذربایجان لیلارین یاشامیش اولدوغو باشقا کند آدلاری سیاهییا داخیل اندیلمه میشدیر.

ایروان قضاسینین ایکینجی و اساساً اوچونجو میللیس ساحه سینده قارالار، شیرازلی، شیتدی، بؤیوک وئدی، کیچیک وئدی، قاراباغلار، کورتوس، منگوت، قالا دیبی، یاپپا، شوجه نا، اووشارو و سایر کندلری ده داخیل ایدی.

ایروان قضاسینین ایکینجی و اوچونجو میللیس ساحه سینین احاطه ائدن کندلر اثرمنستانین ماسیس (کنچمیش زنگی باسار) و آرتاشات (کنچمیش قمرلی) انضباطی رایونلارینا داخیل اولموشدور. لاکین ویران و تالان اندیلیمیش آذربایجانلی کندلری آراسیندا آرات (کنچمیش وئدی) رایونو اراضیسینده اولان کندلر یوخدور.

بونا سبب عابباس قولو آغا شادلینسکینین سرانجامینداکی کؤنوللو سیلاحلی قووه لرین همین ایللرده وئدی کندلرینی تاقیقولاق آنترونیک اوردوسوندان جسارتله قوروماسی اولموشدور. نور بایازیت قضاسی اراضیسینده اولان یئددی پارا کند اثرمنی قولدورلاری طرفیندن غارت اندیلیمیشدیر. بورا ارزه کند (بیرینجی میللیس دایره سی)؛ آغزی بیر، بیغلی، آغ قالا، اگری ونگ، حاجی موغان و رحمان کند (ایکینجی میللیس دایره سی) یاشایش منطقه لری داخیل اولموشدور. بو قصاداکی یئددی کندین ۶۶۸ تصرفاتیندا ۴۶۴۹ نفر اهالی یاشامیشدیر.

نور بایازیت قضاسینین بیرینجی میللیس ساحه سینده داخیل اولان، آذربایجانلیلارین یاشادینی و وحشی اثرمنی لر طرفیندن داغیدیلیمیش کندلریندن آنجاق بیر - ارزه کان (ایندی اونا آرزاکان دئییرلر) سیاهییا داخیل اندیلیمیشدیر. لاکین قضاین بیرینجی میللیس ساحه سینده و اونا قونشو اولان باشقا میللیس ساحه لرینده کان، کان، قویولو، گؤی کیلسه، قیرخ بولا، زار، قاراقالا، دوه، خره به، شاهابلی، موهوب، آرینج، نورنوس، فانتان، دره

چیچک (ایندی ساخقادزور) و باشقا کند آدلاری ایروان قوبرنیاسیندا داغیدیلیمیش کندلرین سیاهی سیندان دوشموشدور.

«قافاز کالئنداری» نین حاققیندا دانیشیلان سندینده سورمه لی قضاسینین ۷۵ کندی حاققیندا معلومات وئریلیر. ۵۴۹۳ تصرفاتی اولان بو کندلرده ۴۱۳۴۷ نفر اهالی یاشاییردی. دنمه لی، عصریمیزین بیرینجی ۱۷ ایلی عرضینده آنجاق سورمه لی قضاسینین ۴۱ میندن آرتیق اهالیسی (۱۹۸۸-نجی ایلین قیشیندا اولدوغو کیمی) یازین ایلک آییندا چؤلله دوشموش، اتوسیز- ائشیک سیز قالمیش، اؤلدورولموش، تحقیر ائدیلیمیشدیر. اولارین اکثریتی تورکیه نین شرقینه قاچمیش، معین حیصه سی ایسه آذربایجان رایونلارینا سپ لنیلر.

سورمه لی قضاسینین بیرینجی میللیس ساحه سینه علی قوچاق، یوخاری بنده مراد، آشاغی بنده مراد، کوندا، داشلی جا، آسما، قاراگونئی، گولجک، قارا کسر، کاظم قالا، سیچانلی، ارحاجی، ایزدیره، ملک لی، سولطان آباد، آغا محمد، آغا وئردی، عرب گیرلی، قاسیم جان، قوزودان، قازانچی، کیتی، قولاق، اوبا، ساری چوبان، یوخاری چارخچی، آشاغی چارخچی، یای دیلیسی، آمارات، خارابا، علیجان، حسین، زولفوقار، قیزیل ذاکیر، قیزیل قاشلاق، مرشود علی و نجف علی کندلری داخل دیر.

بو کندلرین آدلاری بعضاً تحریف اولوندوغوندان آذربایجان دیلی نورمالارینا سینمیر. اولارین دوزگون یازیلیش (ایلکین) فورمالاری تدقیق ائدیلمه لیدیر. مثلاً، کوندا آدی (بو واریانتدا) هیندستاندا شخص آدیدیر. لاکین اونون احتمال اولونان «کونده» و یا «گونه» واریانتلاری «شفاف» توپونیمینه چئوریلیر. دئییلن لرین هانسی نین دوزگون اولدوغو آراشدیریلمالیدیر. روس واریانتیندا اولان کۆلدزان کند آدینین حقیقی دئییمی بیزه، هله لیک معلوم دئییل، آرقادزی کندینین آدی ارحاجی کیمی اوخونمالیدیر. بونون باشقا سهو واریانتی آرخاجا کیمی ده اوخونا بیلردی. ایزدیره، ماوا اوکیونیمینین دوزگون تلفظو ده معلوم دئییل دیر.

آرابکیرلی کند آدی عرب گیرلی کیمی اوخونمالیدیر. عینی آدلی کندلردن بیر یوخدان دیر یئرئوان شهرینین اراضیسینه داخل اولوب. شهرین شمال و شمال شرق حیصه سینا آراب گیر دئییرلر. آمارات جغرافی آدینین «همارات» و یا «همارت» اولدوغو معلوم دئییل. سورمه لی قضاسینین ایکینجی میللیس ساحه سینا حسن خان، گۆبجه لی،

جنت آباد، دیزه، قاراقویونلو، گیراشباغ، اؤکوزلو، سفرقولو، توخانشالی، بویات، قوجار، خارابا، علیجان و شیرج کندلری داخیل دیر.

اوجونجو میلیس ساحه سینده ویران اندیلمیش ۲۶ کند آشاغیداکیلاردیر: اینجه، سورمه لی، پیرلی، عثمان کوی، سؤیودلو، یوخاری قاطرلی، جووانلی، تورابی، میرزه خان، سوکو، پیرسته، اکره ک، قامیشلی، آشاغی کریورلو، چینجه وات، قارین، آغداش، آغا بی، دمیرسیخان، قارا جوران، یاغلی، آلا کوما، ایکینجی سیچانلی، داشلیجا، کورواچاق، موچا و ارگوو کندلری. بو کند آدلاری ایچریسینده روس دیلیندن یازیلیمیش سوکی، کوری - آچاق و موچا اویکونیملرینین آدی دقیق لشدیرلمه لیدیر.

ایروان قزاسیندا ویران اولموش ۱۹۷ کندین بیر نئجه سی ائله تحریف اندیلمیشدیر کی، همین کندلرین اصل آدلاریندان خبری اولمایان شخصلر اونلارین دوزگون اوخونماسیندا بؤیوک چتین لیکلرله قارشیلانیرلار. دئییلن لره بیر نئجه میثال چکک. کاریچلو- کیره چلی، آقام زالو- آغا حمزه لی، کارادالقلو- قارا دولقلی، سارادزار- ساری جالی، رنگانلو- ریحانلی، آبیل کند- هابیل کند، چاماندی سالو - چمندزیعدی، آرقادژی- ارحاجی، کوزویودان - کوزوودان، قنقدزالو- گؤیجه لی، گیرامپا- گیرهامپا، آردو - عیارلو، کئئلندو - کولانی، پارتی - پرپی، اوشی- اوشو، کارادزوران- قاراجا اؤرن، تولانابی - تول (□)- انه بی، کارخو وئرخنیت - یوخاری قارخین، تورکماندو - تورکمنلی، آق دیس - آرخ، آغجا- آرخ، ساتدو- ساعاتلی(صحتلی)، راقپار- رنجبر و سایره

«قافقاز کالئنداری»نا داخیل اولان یاشاییش منطقه لری بیر گروپ تورک طایفاسینین آدلارینی (قارخین، آغزیبیر، خاراتلی، کیرچلی، آغداش، قاراقویونلو، قزوین، زئیوه، کولانی، ساریجالی، صابینچی، قارادولقلی، بولات، موغان و سایره) داشییر.

یوخاریدا ایروان قوبئرئاسینداکی بیر چوخ جغرافی آدلارا تورک دیللی خالقلارین یاییلدینی اراضیلرده (قارغابازار، آرالیق و سایره) تصادف ائدیلیلر. بو جغرافی آدلار ایچریسینده سند بیلیدرن (قازاخچی، صابینچی، اینکلی، شیره چی، چارخچی، خارراطچی، دمیرسیخان و سایره)، طبیعی شرایطی اؤزرونده عکس ائتدیرن (داشلیجا، قارا گونئی، سیچانلی، قامیشلی، قوشابولاق، آرمیدلی، اییده لی و سایره) جغرافی آدلار چوخدور. اولار عینی زاماندا ائتنوتوپونیملردیر. ۱۹۱۸-نجی ایلین مارتینا قدر اثرمنستانین ویران اندیلمیش، کندلریندن قولموش آذربایجانلی اهالیسینین سای یوز میندن چوخ -

چوخ آرتیق دیر. ۱۹۱۸-نجی ایله قدر آذربایجانلیلارین اثرمنستاندان ائپورتیزه اندیلیمه سی مئتودو کیچیک دوزه لیشله ۱۹۸۸-نجی ایله ده آذربایجانلیلار تطبیق اندیلیمیشدیر. ۱۹۱۸-نجی ایل یاراسینی اونوتموش آذربایجانلیلار ۱۹۴۸-۱۹۸۸-نجی ایللرده ده یثنی - یثنی یارالار آلدیلار. اثرمنی قولدورلارینین بیز آذربایجانلیلار ووردوغو بو یارالار ساغالمازدیر. آذربایجان خالق قددینی دوزه لثمه لی، عاغلینی باشینا توپلامالی بو گون تپه دن دیرناغا قدر سیلاحلانمیش و یوکسک حربی تعلیم کئچمیش اثرمنی اشغالچیلارینا لایقلى جاواب وئرتمک اوچون حاضیرلاشمالیدیر. بونو اثرمنی قان ایچنلرینین بو گونکو حرکتی و صاباحکی تاماحی طلب اندیر. بعضاً دئییرلرکی، بیرى دلی اولاندا، او بیرى عاغللی اولمالیدیر. بیرى هوسله سیز اولاندا او بیرى هوسله لی اولمالیدیر. بیرى قانماز اولاندا، او بیرى قانان اولمالیدیر. آرتیق بیچاق سومویه دایانیب. بورادا صحبت بۇوک خالقین کیچیک خالقى باغیشلاماسی یوخ، اونون یثنی قانلار تۆکمه سینین قارشیسینی آلماقدان گندیر.

اثرمنی قولدورلارینین تۆرتدیکلری خوجالی فاجعه سی گۆرونمه میش قدارلیغینا، وحشی لیینه گۆره تاریخه سیلینمز ایز سالمیشدیر. سویولان بدنلرین، کسینلر باشلارین، دوغرانا قوللارین، چیخاریلان گۆزلرین، داغیلان بئیینلرین، داغلانان بدنلرین، آخیدیلان مینلره گوناھسیر اینسان قانی یئرده قالما یا قادی.

بیر آذربایجانلی اوشاغی ایله بیر اثرمنی اوشاغی ووروشورلارمیش. یاشلی بیر اثرمنی گلیب داوا اندن اوشاقلاری آیراندا تئز- تئز آذربایجانلییا دئییرمیش کی؛ «اده، باشینا وورما»، اثرمنیجه ایسه دئییرمیش؛ «آرا، قلخین تخی!» (یعنی «ایه، باشینا وورا»). ایندی ایکى ووروشانین بیرینجی سینه «باشینا وورما»، ایکینجی سینه ایسه باشقا دیلده «باشینا وورا» دئییرلر. باشی قاپازلی اولماق، قاپازلاردان باشیمیزی قوروماق اوچون معاصیر ایمپریا سیاستینی اؤیره نه - اؤیره نه اؤزوموزه عملی نتیجه چیخارمالیییق. بونو بیزدن بو گونون وضعیتینی طلب اندیر.

خیالیم منی آماسیا، قارا کیلسه، آلوتردی (آلاه وئردی) رایونلارینا، دیلیجان دره سینه، عمومیتله، اثرمنستانین شمال غرب حیصه سینه چکیب آپاریر. بو یئرلرده آذربایجانلیلارین یاشادیغی کندلر، شهرلر نه قدر ایمیش، ایلاهی! بس اونلار هانی؟ بس

اونلار نییه ۱۹۱۸ و ۱۹۴۸- نجی ایللرده بوشالماغا باشلادی؟ نه اوچون بو بوشالما ایلدیریم سرعتیه ۱۹۸۸-نجی ایلده باشا چاتدی؟

قریبه بیر دونیادا یاشاییریق. بو دونیانین ان قریبه سیده کئچمیش ساوئت لر اۆلکه سی ایمیش. کومونیزم خیالی ایله یاشایان بو اۆلکه بیردن - بیره دوندو، دایاندی. یثنی دن قورما، دئموکراتییا، اینسان حقوقو، یثنی تفکور کیمی بیر سیرا تئرمینلر بایراغا چئوریلدی. عالم بیر - بیرینه ده یدی. توپ، توفنگ، قیرغین، قیامت، دئپورتاسییا، قان تۆکمه، یارالانما، اۆلوم مثیدانا گلدی. «باشلی باشینی ساخلا سین» شعار ی اورتایا چیخدی. بو شعار ی یثنی دن قورمانین اۆزو دوغوردو. بو مسئله لره یثنی دن قورانلارین باشیندا دورانلار، دئمک اولارکی، تام گۆز یومدولار. بو گۆز یومما بیز آذربایجانلیلار چوخ آغیر باشا گلدی. بیلمه لیییک: نئچه کی، اثرمنستانلا قونشویوق و گله جک بیر نئچه مین ایلده قونشو اولاجاغیق، بیزه راحتلیق اولمایاجاق، باشیمیز چوخ بلالار چکه جکدیر. اثرمنی لرله گور قونشوسو اولاجاغیق، انجاق هئج واخت باشیمیزین آغریسی کسمه یه جکدیر. آتالار دئییب کی، قونشون پیس دیر، کۆچ قورتار... آتالار ایندی پیس یئرده آخشاملاییلار، چونکی اونلار عربلرین، «ائو تیکمزدن اول قونشو سئج» کلایمندان خبرسیز اولوبلار. قونشو سئچمکده مغمون اولموشوق، چوخ مغمون. آلاسه آخیرینی خئیر ائله سین. مورگو وورساق، آخیرینین یاخشی اولماسینا خدا دا کۆمک ائده بیلمه یه جکدیر. دئمه لی، اثرمنی قونشوسو اولان گونون ۲۴ ساعاتینین ۲۴- نو ده آییق - ساییق اولمالیدیر.

اثرمنستان اراضیسینده عصرلر بویو آذربایجانلیلار گئنیش اراضیده یاشامیشلار. اۆزلویونده آیدین دیرکی، اثرمنستانداکی آذربایجانلیلار آذربایجان خالقینین ترکیب حیصه سیدیر. بو او دئمک دیر کی، اوراداکی آذربایجانلیلارین تشکولو، عمومیتله، آذربایجان خالقینین منشایی ایله عضوی صورتده باغلیدیر. بونو بیزجه، ایکی فاکتلا ایضاح ائتمک اولار. بیرینجی سی، سونرالار اثرمنستانا داخیل اولموش آذربایجانلیلارین یاشادیغی آلبان دۆلتینین اراضیسینه داخیل ایدی؛ ایکینجی سی، آذربایجان خالقینین ائتنوگئنئزینده اشتراک ائتمیش قدیم تورک ائلمئنترلری - طایفالار آذربایجانین و ایندیکی اثرمنستانین آذربایجانلیلار یاشایان زونالاری اراضیسینده مسکون ایمیشلر. بو، البته، اثرادان اولکی عصرلره عایید ایدی، اونداکی همین زونالار اثرمنی عنصرو بییه لنمه میشدی. بونا گۆره ده

آذربایجان منشالی جغرافی آدلار اثرمنستان اراضیسینده قدیم تاریخه مالیک اولماقلا بوتونلوقده آذربایجان توپونیمیاسینین دا ترکیب حیصه سیدیر. بورادا توپونیملرین مختلیف نوعلرینین (ائتنوتوپونیم، اوروتوپونیم، هیدروتوپونیم، زووتوپونیم و سایر) آذربایجان دیلینده موجود اولماسی گؤستریرکی، دئمک، آذربایجانلیلار یئرلیدیر، توپونیملر بو دیلده اوزون فورمالاشما دؤرو کئچیرمیشدیر.

آذربایجان منشالی جغرافی آدلار اثرمنستاندا ایستر آران، ایسترسه ده داغلیق اراضیین بوتون قورشاقلا ریندا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. اورادا آذربایجان منشالی جغرافی آدلارین کؤکلؤ شکیلده ده ییشدیریلرک اثرمنی منشالی اوی دورما آدلارلا (بعضی کالکا آدلارلا) عوض اندیلمه سی سون یاریم عصرین محصولودور. بو سهولر ساغلام کؤکلر اوزه رینده دئییل، میللتچی لیک حیسلری اؤزولونده ائدیلمیشدیر. دئمک، میللتچی لیک سیاستی خریطه یه کؤچورولموشدور. جغرافی آدلار یئرین یادداشی دیر. بو یادداشی اینسانلار اونا زامان و مکان داخلینده وئرمیشلر. دئمه لی، جغرافی آدلار تورپاغا توپموش، خریطه لره حک اولونموش، یازیلاردا داشلاشمیش، سینه لرده بسلنمیشدیر. اثرمنستانداکی یئنی آدلار ایسه هئچ بیر تاریخی اهمیته مالیک دئییل. آذربایجانلیلارین بیرینجی مقدس بورجو پاسسیو فوندا کئچمیش همین جغرافی آدلاری ادبیات و خریطه لر اساسیندا توپلاماقدان و اونلاری تدقیق ائتمکدن عبارتدیر.

اگر بیز بو گون جغرافی آدلارلا مشغول اولماساق، گله جک نسیللر آنا یوردونو ایندی ترک ائتمیش آذربایجانلیلارین، دئمک، اصلینده خالقیمیزین بیر حیصه سینین تاریخی یادداشی حاققیندا آیدین تصویره مالیک اولمایاجاق و بو ایشی گؤرمه دییمیزه گؤره بیزی قینایاجاقلار.

معلوم دورکی، اثرمنیلر اؤزلرینی «های» آدلاندیریرلار. اونلار اؤز وطنلرینه «هایستان» دئییرلر. «های» و «هایستان» آنجاق اثرمنیلرین دیلینده و یازیسیندا ایشله نیر.

اثرکن اورتا عصرلرده تاریخچیلرین یازدیقلارینا گؤره، اثرمنستان اراضیسینده محض قدیم اثرمنی دیلی واسیطه سی ایله ایضاح اولونان توپونیم یوخدور. «۷-نجی عصر اثرمنی جغرافیاسی» آدلی اثرده (بو عصرده) اثرمنستانا منسوب ایالت و ماحال آدلاری سادالانیر. ایالت و ماحال آدلارینین کانقارک، قوقارک، تایک، تاران، قنقام، توارا، توروبئران، کولت، کاتایک، کولب، سیونی، شیراک، گوروس، بدجینی، بالک و سایر بیرى ده اثرمنیجه

دئییلدیر. ق. ا. قئیبوللایئوین تدقیقاتلارینا گؤره کنگر، قوقار، کول، کاتاک پئچئنئق، شیراک طایفالارینین آدیندان و قدیم تورک دیللری واسیطه سی ایله ایضاح اولونان توپونیملردن (تایک، تاران، قنقام، توارا، توروبئران، تانگ رییان، بالک و سایر) عبارتدیر. بو نه دئمک دیر؟ اگر ایالت و ماحال آدلاری باشقا دیلده دیرسه، اورالاردا همین دیلده دانیشان اهلینین یاشادیغی دئمک دئییلمی؟ بو، البته بئله دیر.

بیلیریک کی، اثرمنی میللتینین دینی مرکزی انجیمادیزیندیر. بو شهره آذربایجانلیلار اوچ کیلسه دئییرلر. ائله اثرمنی لرین دینی مرکزینین آدی دا تورک دیلی خالق لارلا («انچ» - یعنی اوچ) و عرب دیلی خالق لارین («میعدزین» - زیارت ائدیلن یئر، اطاعت ائدیلن دینی مرکز) سؤزلرینین جمعیندن یارانمیشدیر. یاخشی اولارکی، اؤزلرینی «های» آدلانديران اثرمنی لر «اثرمنی» ائتنونیمینین ده ییشدیرمه سی حاققیندا فیکیرلشسینلر. تورکجه سسلنن جغرافی آدلار نه عجب ساخلاییرلار؟ بونا اویغون سؤزلرینین آذربایجان تورک منشالی سوی آدلارینی دا ده ییشسینلر. بئله اولدوقدا اثرمنی لر کیشیلیک ائتمیش اولاردیلار. بو شرطله کی، ایگیتیان - «ایگید»، زوری بالایان ایسه «زور» سؤزلریندن ده امتناء ائتسینلر.

اثرمنی لرین یازدیقلارینا گؤره، اولارین ان اوجا داغ زیروه سی آرات دیر (۵۱۶۵ متر). بو داغی بیز آذربایجانلیلار و تورکلر آغری داغی (بؤیوک آغری و کیچیک آغری داغلاری) آدلانديریریق. اثرمنی «متخصص لری» بئله حساب ائدیردیلرکی، آغری داغینین آدی آرات داغیدیر. باشقا سؤزله، معلوم دورکی، آرات آدی اورارتو دؤلتینین «بیلییا» دا چکیلن آدیدیر. دئمک، بو اورونیم اثرمنی سؤزو اولمادیغیندان اثرمنی دیلی ایله ایضاح ائدیلمیر.

یئرئوان شهرینه بیز آذربایجانلیلار دوننه قدر ایروان دئمیشیک. ایروان شهرینی کسب کئچن چایلارین ایکسی ده گندرچای و زنگی چای آدلانیردی. شهرین کهنه حیصه سینین بیر قیسمی تپه باشی (ایندی قوند)، دیگر قیسمی دمیرلی بولاق، کۆرپو بولاغی آدلانديریلیردی. شهرین جنوب - شرق حیصه سینده کی گؤلون آدی توخماق گؤل ایدی. زنگی (ایندیکی حیرازدان) چایی اوستوندن سالینمیش یئگانه کۆرپو (۱۹۴۵-نجی ایله قدر) پناه خان کۆرپوسو آدی ایله مشهور ایدی. شهرین غرب، شمال غرب حیصه سینده یئرلشمیش، ایندی یئرئوانا بیتیشمیش باغلار دره باغلاری، دلمه باغلاری، خرابا ساروانلار،

چاروان آدلانديريليردى. ائرمستان اراضيسيندن اوزانان ان ايرى داغ سيلسله سينين ادى آغ مانقال (ايندى قققام) ايدى. ائرمستان تورپاغينا گوزللىك وئرن «اله يه ز» (قديم فورماسى آلاگوز) داغى ائرمنى ديلينين فونئتيكاسينا اويغون صورتده هله ۵-نجى عصردن اراقاتس آدلانير. داغلار گوزه لى گويچه گولونه ايندى سئوان گولو دئييرلر. ايندى معلوم اولموشدور كى، سئوان ائرمنى ديلينده كى «دزوو» - «گؤل»، «سو» سوزوندن دير. همين ديله ايسه بو سوز قديم اورارتو ديليندن كئچميشدير. اورارتولولار ايندىكى سئوان حوزه سيني سوينى («اينى» شكيلچى دير) آدلانديرميشلار. بو ايسه ائرادان اول ۷-نجى عصره عاييد دير. دنمك، هله قديم اورارتولولار (توركيه ده وان گولو زوناسيندا موجود اولموش اورارتو دؤلتينين ساكىنلىرى) ايندىكى سئوانى «سو» آدلانديرميشلار كى، بو دا قديم تورك ديللرينده كى «سوو»، «سو»، «سو منبى»، «گولمه چه» سوزو ايله عيني دئييلمى؟

ايدىنلاشديريلمالى مسئله لر چوخدور. آغ مانقال سيلسله سينده اوجالان قيزيل زيارت، نال تپه داغلارى، شاهبولاغى، سوددوبولاق، آرخاشانين ايندى نئجه آدلانديريلديغىنى بيلميرم. ائرمستان اراضيسينده ياشايان ان ايرى ياشاييش منطقه لرينين كئچميش آدلاريندان بير نئچه سينين آدينى چكمك ايسترديم. اوندا اوخوجو اوراداكى آذربايجان منشالى آدلار حاققيندا معين تصويره ماليك اولاييلر: وئدى (آارات)، قمرلى (آرتاشاد)، باسار كئچر (واردئنيس)، زنگى باسار (ماسيس)، حاماملى (سپيتاك)، قارا كيلسه (كيرو واکان)، آختى (چارئنساوان)، كه وور (كامو)، كولا گيرن (تومانيان)، قيزيل قوچو (قوقاسيان)، گومرو (ئنين آكان)، موللا گويچه (ماراليك)، آلا وئردى (آلا وئردى)، آجين (آنى)، دوزكند (آخوريان)، قازانچى (مئغراين)، قوردوقولو (اوكتئمبئريان)، دره له يز (يئخئق نادزور)، ده له كين (آرئويك)، اله يز (آراقاتس)، توغلوجا (كراسنوسئلسكى)، جالا اوغلو (ستئپاناوان)، گويچه گولو (سئوان)، آرپا چايى (آخوريان)، قانليجا (مار - ماراشئن) و ساير.

بعضى جغرافى آدلار آذربايجان ديليندن ائرمنى ديلينه ترجمه انديله رك يازيلميشدير. اؤزلويونده آيدىن ديركى، بئله حالدا بيرينجى آدلار (يعنى ايلكىن، آذربايجانجا آدلار) اساسلى، كؤكلو، ايکينجى آدلار (يئنى، ائرمنيجه آدلار) ايسه قوندارما، يعنى كؤكسوز آدلاردير. دئييلن لره ميثال اولاراق قاراگؤل (سئوليچ)، ايشيخلى داغى (ليؤساسار)، دره چيچك (ساخقادزور)، گلين قايا (حارسانييسار)، آلمالى كندى (خينزوراشئن)، آرمودلو

کندی (دانزیک)، قیرمیزیلی کندی (قارمیراشتن) و باشقا جغرافی آدلار میثال چکمک اولار. دنمک، اولکی آدلار آذربایجانجاندان ساده جه اولاراق اثرمنیجه یه ترجمه اولونموشدور.

زنگی باسار رایونو یاراناندا (۱۹۳۸-۱۹۸۸-نجی ایللرده) اورایا داخیل اولان کندلرین ۹۵٪ - نی آذربایجان کندلری تشکیل اندیردی. بورایا چوبان کره، مهماندار شؤلوسو، رحیم آباد قارا قیشلاق، زحمت، گؤی گومیز، جعفرآباد، حاجی انلرز، دمیرچی شؤللو، آشاغی ننجیلی، یوخاری ننجیلی، زنگی لر (دونوز ییئن)، اولو خانلی، زنگی باسار، ساروانلار، هبیل کند. آغ حمزه لی، آربات، رنجبر، حسنلی، ایلخی قوروغو، ساریجالار، ریحانلی، قولوجان، شوراکند (سئید کند)، تزه کند، آجا قیشلاق کندلری داخیل ایدی.

منسوب اولدوغوم دوغما کندی بؤیوک چوبان کره اطرافیندا اولان میکرو توپونیملرین هامیسی آذربایجانجا ایدی (قوبو، قیر، اثرمنی آرخی و سایر). بیزیم کندی میکرو توپونیملری شیمالدا انچمیادیزین شهری اراضیسینه، جنوبدا ایسه آراز چاپینا چاتیردی.

چوبان کره کندیله ائل داغا گئندنه یاز آیلارینین آدلارینجا قوروغا کؤچر، قیرا چیخار، قارنی یاریغا گئدر و سونرا یایین ایلک آییندا اله یه ز داغینا (ایندی آراقاتس) قالخاردی. اله یه ز داغی اوکیان سوییه سیندن ۴۰۹۰ متر یوکسک لیکده یئرلشیر. اونون اراضیسی اطرافیندا بیزیم کند اهالیسینین ۲۵- دن آرتیق یایلاغی (یوردلاری) وار ایدی. بورا حاجی وللر، حاجی جعفر، حنیفه اوغلو، شریف اوغلو(شیمال غرب و غرب یاماجدا)، مورساغیللار، حاجی جاببار، ماحمود آغالی، جعفر آغا، کالوا ماحمود، گولایلار، اگری پاپاقلار، شاه وئردیلر، اسماییل اوغلو، خالفاقلی اوغلو، آلا وئرلی، حازه لی بی، صنم اوغلو، حاجی کریم اوغلو، پاشا به بیراوغلو، همچنین شیمال و شیمال شرق یاماجی یوردلاری داخیل ایدی. بوندان باشقا، رحیم کاتتائین، مشدی نوروزون، دورخانین (جنوب، جنوب شرق یاماجی)، اله یز یایلاقلاریندا قوردوقولونون بعضی کندلرینین - کریم آرخلیلارین، قول بی لیلرین، کوردلرین، جادقیرانلی لارین، اشره وادلایلرین یوردلاری دا واریدی. دنمه لی، اثرمنستان داغلارینین یایلاقلاری دا آذربایجانلیلار منسوب اولموشدور. بؤیوک چوبان کره کندیندن اولان طایفا، تیره و نسیل آدلاری چوخدور. اونلارین سیاهی سینی توتماق اوچون من کندی یاشلی لارینا مراجعت ائتمیشم. بو سیاهییا داخیل اولان آدلارین ۱۳۵- ه چاتماسینا ناخچیوان مختار رئسپوبلیکانین بابک رایونونون شیخ ماحمود کندیله

یاشایان یاغساتان اوغلو اسماییلین کۆمه یی چوخ اولموشدور. بو خئیرخواه ایشین ایلکین واریانتینی باشا چاتدیردیقدان سونرا اسماییلین بیزه گۆندردییی شعرین بیر بندینده دئییلیر:

اوبادان دانیشدیق، کنددن دانیشدیق،
کندده طایفالاری سایا بیلمه دیک.
محکم فیکیرلشدیک، محکم چالیشدیق،
طایفانی کاغیذا بیغا بیلمه دیک.

بیر کندی طایفا آدلارینین یازیا کۆچورولمه سی چوخ گرہ کلیدیر. چونکی بونلارین بؤیوک بیر گروپو طایفا و نسیل آدلاریدیر: قیردیلا، قارابوداقلار، قارالار، قافویلا، قوررولار، شیخلار، قنیزلار، دودولار، ظریفلر، کۆچریلر، مورساغیلار، ساریلار، سۆمویچولار، شریفیلر، خالفالیلار، خاریلار، جیرمالار، اگری پاپاقلیلار، یایخلار، اجفیلر، حنیفه لر، قارا دولقلار، امیرخانلیلار، شاهوئردیلر، زؤی پاپاقلار، اویانلار، همت لر، ممدیلر، بؤجولر، قیللار، لالابیلار، اوروشدولار، اؤروشدولر، پؤلولر، لؤلولر، لوله پاپاقلار، په له پاپاقلار، ینکه نوللر، ولی قوجالیلار، قوم دولانلار و سائر نسیل آدلاری دیر. نسیل لرین آدی اساساً « اوشاگی » سۆزونون علاوه اندیلمه سی ایله طایفا و تیره لرین آدلاریندان فرقلندیریلیر: آشور اوشاگی، قایتاران اوشاگی، عجب اوشاگی، یاغ ساتان اوشاگی، قارا نه له اوشاگی، جیورنییل اوشاگی، خوران اوشاگی، صفی قولو اوشاگی و سائر.

بیر گروپ تیره و نسیل آدلاری اونلارین هانسی یاشاییش منطقه سینه و یا هانسی تیره منسوب اولدوغونا (و یا هارادان گلدیکلرینه) اشاره دیر. ایلخی قوروقلار، خویلولار، حازه ل بی لیلر، اشره و آدلایلار، ولی قوزالیلار، گۆیوسویونلر و سائر صنعت و مشغولیت آدلاری بیلدیرن تیره و نسیل آدلاری (تویچولار، کنجه چیلر) دا واردیر.

قوردوقولو (ایندیکی اوکتتمبئریان) ماحالیندا اولان کندلرین بؤیوک اکثریتین اهالیسی آذربایجان خالقینین جلا دی آندرونیکین باش کسنلری طرفیندن ۱۹۱۸- نجی ایلده (جانریدی، قول بی لی، اغجا آراخ، قوردوقولو، تپه باشی، شهریار، اییده لی آرمودلو، کنچی لی، موللا بیاض، ساریجالی و سائر) اؤز دوغما یوردلاریندان قاچمیشدیر. کیمین اوزو هایانا دوشموشسه، او یانا دا دابان آلمیشدیر. همین رایونون کریم آرخی، خئیربی لی، حاجی بایراملی، شاورات کندلرینین اهالیسی ۱۹۴۸- نجی ایلده پلانلی صورتده اثرمنستاندان

آذربایجانا کۆچورولموشدور. قوردوقولونون خئییری بی لی کند اهاالیسی صابیرآباد رایونونون سو قووشان، بئیله قان رایونونون کریم بی لیلر، بابک رایونونون علی آباد و دیدیوار کندلرینه کۆچورولموشدور.

اونو دا دنییم کی، ۱۹۱۸-نجی ایل پاییزینین ایلک آیلاریندا ائل اله یه ز داغیندان قاییداندا قولوبی لی کند ساکینی حاج علی بی اوغلو جعفری انجیمیادزینده داشناکلار توتوموش، ۳۵ نفر آذربایجانلی ایله بیرگه آغیر گؤلونه طرف پیدادا گولله لمه یه آپاریمیشلار. اثرمنی جلدلاری ایچریسینده اولان الی توفنگ لیلردن بیر جعفری تانییرمیش. آرخدان کئچنده او، جعفره گؤز اندیر کی، قاچا جعفر سیچراییب آرخدان آتلاناراق اؤزونو قامیشلیغا وئریر... جعفر گئجه اؤز کندلرینه - قولو بی لییه گلیب چیخاندا اینس - جینس گۆرمور. هامی بیر نفر کیمی قاچمیشدی. سونرالاردان معلوم اولوب کی، قولوبی لییه قونشو اولان حاجی احمد کولانیسی ساکینلریندن بیر اثرمنی الی توفنگ لی اوغول آتاسینا دئییب کی، گنج یاری منی اویات، گندیب قولوبی لیلری قیراجاغیق. قوجا اثرمنی اوغلونو آرخابین سالمیش، اونو یوخویا وئریب بیر باشا قولوبی لییه قاچاراق اونلارا دئییب کی، تنز اولون، کندی ترک ائدین، بو گئجه داشناکلار هامینیزی قیراجاقلار. قوجا قاییدی کندلرینه گلیر، واختیندا اوغلونو اویادیر. اثرمنی لر قولوبی لی کندیله داخل اولاندا بیر نفر ده اولسون آذربایجانلی تاپا بیلیرلر، هامی قاچمیشدی. او واختلار قونشو کندلر آراسیندا بیر - بیرینی قیرغیندان قورتارماق حادیثه سی آز اولماییب. منیم بوداق بابامی اشاغی خاتین آرخی کندیله داشناکلارین قیلینجیندان قورتاران فرهادیان گئوورکون آتاسی فرهاد کیشی اولوب. داشناکلارین ایزله دیبی بابام فرهاد گیله گلیر. احوالاتی اونلارا دانی شیر. فرهاد گیل بابامی ائوین ایچینده کی تندیرده گیزله دیر، اوستونه پالاز سالیب و تنز سفره آچیب یئییب - ایچمه یه باشلاییرلار. جلدلار ایچری داخل اولوب بابامی آختاریر، لاکین تاپا بیلیرلر. بونا اوخشار احوالات فرهاد کیشینین ده باشینا بؤیوک چوبان کره کندیله بیریم ائوده گلیب میش.

قوردوقولو (اوکتمبئریان) ایله موللا گۆیجه (مارالیک) رایونلاری سرحدینده یئرلشن یاشایش منطقه لریندن بیر یی پیرملک (پیرمالاک) آدلانیر. بو کندی یاخینلیغیندا یئرلشن تپه لرده زنگین آبسندیان (دوه گؤزو) یاتاغی واردیر. بو یاتاق ابتدای اینسانلارین داش آلت حاضیرلاماق اوچون کارخاناسی اولموشدور. ایندی اثرمنی لر «مخصوص اولان»

بو طبیعی یاتاقدا بابالاریمیز (داش دؤرونده) یوز مین لرله کسجی آلت حاضیرلامیشلار. انچمیادیزندن آواران (آپاران) طرفه گئدن یولون اطرافیندا اشدی رک (آشتاراک) و باشقا رایونلارا مخصوص بیر نجه آذربایجانلی کندلری وار ایدی. بونا تالیش، قیرمیزیلی، حاماملی، اکه رک، کیره شلی و سایر میثال چکمک اولار. ایره لیده قئید ائتدییمیز کیمی، ایندی اثرمنی لرین یاشادیغی اوجان کندینین آدی آذربایجان منشالی اولوب، اوچان «شلاله»، «قیزوو سو»، «سوأتان» معناسیندادیر.

۱۹۰۰-۱۹۲۰-نجی ایللر آراسیندا اثرمنستان اراضیسینده موجود اولموش، سونرا همین ایللرده خارابالینا چئوریلیمیش و ایندی آدلاری اونودولموش کند آدلارینین برپاسی اورادا یاشامیش آذربایجانلیلارین تاریخی نی اؤیرنمک اوچون چوخ واجیب دیر. سپتاک (حاماملی) رایونو اراضیسینده قورسالی، قیزیل اؤرن، (ایندی شئووان)، قارال، تاپالی، قوتور، نالیند، جاجور، پاریم، اودی بی، آغبولاق، ساری حارت و سایر کندلر اولموشدور.

کالینینو رایونوندا ایلمزلی، قیزیل شفق، قیزیل داش، ائولی، دمیرچیلر، ساری یار، سویوق بولاق، قاراقالا، قارا عیسی کندلری اولموشدور. بو رایونون پنترووکا و میخیایل اووکا کندلرینده روسلار و آذربایجانلیلار بیرگه یاشامیشلار.

کراسنی رایونوندا آغبولاق، حاققیخلی، وورغون، پولاد، جیل؛ آماسیا رایونوندا آغبولاق، اوخچو اوغلو، آغ بابا، دمیرچی، رنجبر، قارا قیشلاق، گؤللو، آیروم؛ نویئنبئریان رایونوندا لمبلی و کؤرپولو؛ آلاه وئردی (آلاوئردی) رایونوندا آشاغی آیروم و یوخاری آیروم؛ ستئپانوان (قاراکیلسه) رایونوندا سویوقبولاق و ایلمزلی؛ کیروواکان رایونوندا آرچوت، حایداری، حاللاوار، موللا قیشلاق، کیلسه؛ گؤزل دره، آلمالیق (ایندی وارتانا) آدلی آذربایجانلی کندلری اولموشدور.

دئییلن لردن آیدین اولور کی، اثرمنستانین آذربایجان منشالی بوتون جغرافی آدلارینی توپلاماق، تدقیق ائتمک و نشر ائتمک لازیم دیر. بورایا یاشاییش منطقه لری آدلاریندان باشقا داغ، دره، چای، یایلاق، قیشلاق، گؤل، بولاق، چؤل، محله، طایفا، تیره و نسیل آدلاریدا داخیل ائدیلمیشدیر. بیر گروپ جغرافی آد، خصوصی ایله یاشاییش منطقه لرینین آدلاری ۱۹۸۷-نجی ایله قدر قانونلاشدیریلیردی- اثرمنستان رئسپوبلیکاسی عالی سووئتینین فرمانی ایله ده ییشدیریلیردی. ۱۹۸۸-۱۹۹۰-نجی ایللرده ایسه بو آد ده

ییشمه کامپانییاسی باشا چاتدیریلدی. بونولا دا اونلار آذربایجانلیلارین ایزینی اورادان سیلمیش حساب ائتدیلر.

اثرمنستان قاچقینلارینین کؤمه یی ايله هر بير جغرافی آدی، حتا خیردا میکروتوپونیملری ده توپلامالی و یادداشیمیزدا یاشاتمالیییق. بیز گله جه یه ایناملا باخمالیییق. خالق اؤز یثرینده قالیر، اونون تاریخی ایزینی عکس ائتدیرن آدلار دا منبعلرده، ادبیات دا واردیر. اونلاری هنج کیم محو ائده بیلمز. بو تاریخی ایزی علمی اثرلرده خالقا چاتدیرا بيله جک تدقیقاتلاریمیز اولاجاقدیر.

گله جک نسیللرین اؤزلری اثرمنستانداکی آذربایجان توپونیملرینین کوتله وی ده ییشدیریلمه سینی محض توپونیمیک سوی قیریمی کیمی قیمت لندیره جکلر.

یثرین یادداشینین الیندن آلماق کؤکوندن آیریلماق دئمک دیر. بیزجه، بو ساحه ده ایلک آددیم دئدییمیز کیمی، اثرمنستانداکی آذربایجان منشالی بوتون ایریلی – خیردالی جغرافی آدلارین کلیتینی یاراتماقدیر. بونولا بیز آذربایجانلی لارین اثرمنستان تورپاغینین کؤکلو ساکینلری اولدوقلارینی ثوبوتا یئتیره ریک.

اثرمنستاندا اولان جغرافی آدلاریمیزین خریطه دن سیلینمه سی اثرمنی لرین ان بؤیوک جینایت لریندن بیریدیر. اونلار بو قارا لکه نی هنج واخت، تاریخن هنج بیر مرحله سینده یویا بیلمه یه جکلر. بو جینایتین آچیلماسی اوچون چوخ ایش گؤرولمه لیدیر. قوی بیزدن سونرا گلنلر چوخ شئیلری ائده بیلمه مه ییمیزه گؤره بیزی قیناماسینلار، باشا دوشسونلر و نظره آلسینلار کی، بیز هانسی دؤرده، اجتماعی انکشافین هانسی مرحله سینده یاشامیشیق.

ایرانین تورک توپونیملری

معلوم اولدوغو کیمی، آذربایجانین یاریسی ایرانین ترکیبینه دیر. تاریخی طالع بئله گتیرمیشدیر. اثرادان اول ۷-نجی عصرده اورادا قدیم آذربایجانلیلارین دؤلت لری موجود اولموشدور. ماننا، میدیا، آتروپاتئن دؤلتلری ... کیملر اولموشلار آذربایجانین بو حیصه سینین قدیم ساکینلری؟ تاریخچیلریمیز بودور، اون ایللیک لرله بو باره ده مباحیثه ائدیر، لاکین بیر یئکدیل نتیجه یه گله بیلمیرلر. مباحیثه نین سونودا گؤرونمور. لاکین بیز اورایا تورک دیللی اهالینین گویا ۱۱- ۱۲-نجی عصرلردن سونرا گلدییینی و یئرلی اهالینین (دئمک، اوراداکی تبریز، اردبیل، خوی، مرند، برده، گنجه شهرلرینین اهالیسی ده)

سونرادان تورک دیلینه کئچمه سی (باشا دوشمک اولمور، مین لرله، شهر و کند اهاالیسی نجه اولاییلر کی، بیردن اؤز دیلیندن ال چکه؟) حاققیندا اولان فیکیرلری هنج جور قبول انده بیلمه ریک. اورادا اولو تورک ائتنوسلارینین یاشاماسی حاققیندا ی. یوسف اوون و ق. قنیبوللایئوین تدقیقاتلاری، بیزجه، مسئله نین باشقا سبکده قویولوشونو و حللینی طلب ائدیر.

جنوبی آذربایجاندا و ایرانین باشقا ایالتلرینده چوخلو تورک منشالی توپونیم واردیر. فارس دیلینده چاپ اولونموش ۱۲ جیلدلیک «ایرانین جغرافی لغتی» اثرینده بو آدلار (یاشاییش منطقه سی آدلاری) توپلانمیشدیر. روس دیلینده ده بعضی ادبیات واردیر. اونلاردان بیری ده و. ای. ساوینانین «ایرانین توپونیملرینی یارادان جغرافی تئرمینلرین و باشقا سؤزلرین لغتی» [م. ، ۱۹۷۱] آدلی اثریدیر. بو لغت ایرانین جغرافی آدلارینی تام احاطه ائتمیر. بونولا بئله، اثرده چوخلو تورک دیللی جغرافی تئرمینلر توپلانمیشدیر. آشاغیدا محض همین اثر اساسیندا ملاحظه لریمیزی اوخوجویا چاتدیراجاغیق.

ایرانین آذربایجان توپونیملری گونئی آذربایجان اراضیسیندن (غربی آذربایجان، مرکزی آذربایجان و شرقی آذربایجان اوستانلاری) باشقا، ایرانین دیگر اراضیلرینده ده یایلمیشدیر. چارپاز (هیبرید) توپونیملرده واردیرکی، بو، طبیعی دیر. ایراندا آذربایجان دیلی ایله فارس دیلی عصرلر بویو قوشا موجود اولموشدور.

«آباد» سؤزو منشاجه یاشاییش منطقه سی، یاشاییش اولان یئر، بیر سؤزله، آبادلاشدیریلیمیش، چیچکله نن، اهالی یاشایان دئمک دیر. معلوم اولدوغو کیمی، «آباد» سؤزو نه اینکی ایراندا، آذربایجاندا و بیر سیرا شرق اولکه لرینین توپونیمیاسیندا دا گئنیش یئر توتور.

تدقیقاتچیلار گؤره سؤزون کؤکو فارس منشالی دیر. «آب» - «سو» دئمک دیر. جنوبی آذربایجان اراضیسینده (شمالدا اولدوغو کیمی) بیر سیرا کند آدلارینین سونونو «آباد» سؤزو تشکیل ائدیر.

قویونلارین آچیق هاوادا ساخلاندیغی خصوصی آیریلیمیش یئرلر (اطراف قارغی، تاختا و یا چوبوقلا چپرلنمیش) ایراندا دا «اغیل» (آقول) آدلانیر. داغلاردا بعضاً آغیلین اطراف چپرسیزده اولور. بئله حالدا آغیلین بیر طرفینی قایالیق و یا چینقیللیق تشکیل ائدیر و دئمه لی، حیوانلار طبیعی «چپرله» قورونور. اوراداکی داش، قامیش آغیل، قازان

آغیل، دوز آغیل، (آذربایجان) و قیزیلاقول (خراسان) آدلی یاشاییش منطقه لری گۇرونور، محض آغیل لار اساسیندا یارانمیشدیر. آغیل لارین یارانماسی بیر مقصد گودور - قویون سورولرینی معین بیر یترده اساساً گنججه لر ساخلاماقلار. لاکین دوز آغیل آدی گۇستریکی، اورادا آغیل قویونلار دوز وئرلمه سی مقصدی ایله ایشله نیلمیشدیر. داغلاردا قویون - قوزولار دوز وئرلمک اوچون سنجیلمیش یئرلره دوزلاق دئییرلر. پاییز واختی قویون سورولری ساخلانیلان یئر «گوز» آدلانیر (آبشروندا گوزدک توپونیمی ده بو سؤزله علاقه داردیر).

توپونیملرده «آغاج» سؤزو هم باشا دوشدیوموز معنادادیر (مئشه آغاجی، مئیوه آغاجی)، هم ده اوزونلوق اؤلچوسو واحیدی دیر. اونا گۆره ده ایراندا ایکی آغاج، اوچ آغاج، آلتی آغاج و سایر کند آدلاری محض مصافه بیلدیریر. لاکین آغاجاری و یا آغاجتری ایراندا یاشامیش تورک طایفالاریندان بیر - آغاجری لرین آدی ایله باغلیدیر (و. ای. ساوینا، ۱۹۷۱، ص. ۲۰). داغلیق قاراباغدا آغاجری داغ واردیر.

قورو ایقلمه مالیک اولان اراضیلرده شورانلار، شور تورپاقلار، گۆلمه چه لر و سایر یارانیر. بئله اراضیده یارانمیش توپونیملرده «آجی»، «شور»، «شور»، «شوره»، «دوز» سؤزلی اشتراک اندیر. «آجی» سؤزو اساسیندا ایراندا آجی چای، آجی دره، آجی سو و سایرهیدرونیملر عمله گلمیشدیر. «شور»، «شور» توپوفورمانتلاری اساسیندا جنوبی آذربایجاندا شورتپه، شوربولاق، دیزه چی شور، شور گۆل، شورجا، شورستان توپونیملری یارانمیشدیر. تۆزلو گۆل، تۆزلار و تۆزلو توپونیملری ایسه دوزلاقلارلا علاقه داردیر.

ایرانین تورک توپونیماسیندا «آغ» سؤزوندن یارانمیش توپونیملرگئنیش یاییلمیشدیر. بو سؤزه قوشولان «گۆل»، «چای»، «چالی»، «کند»، «کهریز»، «تپه»، «داش»، «بند»، «قوم»، «شام»، «مزار» سؤزلی اساسیندا چوخلو جغرافی آد واردیر. بوندان علاوه، آغاج قالا، آغجا مسجد جغرافی آدلاری دا موجوددور. «آلا» سؤزو ایله باغلی آلدان، آلاقایا، آلاچشمه، آلاگۆل توپونیملری واردیر.

ساری داش داغی، ساری سوچایی، ساری یئر، ساری قاش و سایر توپونیملرده رنگ بیلدیرن «ساری» سؤزو اشتراک اندیر.

قیرمیزی رنگ آدی بیلدیرن توپونیملره قیرمیزی گۆل، قیرمیزی باغ، قیرمیزی خلیفه نی (جنوبی آذربایجان) میثال چکمک اولار. «قیرمیزی» هم ده ائتنونیم دیر. ائرمستاندا

بۆیوک چوبان کره کندینده قیرمیزی حسین آدلی شخص واردی. اثرمنستاندا (اوکتمبریان) بیر کند قیرمیزیلی آدلانیردی.

جنوبی آذربایجاندا یاشیل (یشیل) و یاشیل (باشکنجه لی توپونیملرینده) رنگ بیلدیرن سۆزو عکسینی تاپمیشدیر. «یاشیل» عینی زاماندا تزه، تر- تزه، یاشیللیق، گۆللوک معناسیندا ایشله نیر. «آلتین» (قیزیل، قیرمیزی، قیزیلی) سۆزونون اشتراکی ایله ایراندا آلتین کوش، آلتین توخماق و آلتین جغرافی آدلارینا راست گلینیر.

ایراندا «قارا» سۆزو اساسیندا یارانمیش توپونیملرین سایى ۲۵- دن آرتیق دیر. بو سۆزه قوشولان «داغ»، «بوداق»، «داش»، «باغ»، «ایلان»، «آغیل»، «تپه»، «باتلاق»، «چار»، «دربند»، «دره»، «قازان»، «آغاج» و باشقا سۆزلر واسیطه سی ایله یارانمیش چوخلو توپونیم واردیر. بورادا قانی قارا، قازان قارا کیمی اورینال توپونیملر واردیر. قانی قارا و قازان قارا کندلرینین آدلاری ایله علاقه دار اولاراق دوغولدوغوم چوبان قارا (یئرلی اهالی نین دیلینده چوبان کره) کندینین ده آدی سونونداکی «قارا» سۆزونون معناسینین آیدینلاشدیریلماسینی طلب ائدیر.

جنوبی آذربایجان توپونیملرینین ایچریسینده ائنتوتوپونیملر مهم یئر توتور. ائنتونیم لر اساسیندا یارانمیش توپونیملر آذربایجان خالقینین ائنتوگئنتزینده اشتراک ائتمیش طایفالارین مسکونلاشدیغی یئرلردیر.

تورک دیللی خالقلاردا «اوبا» - مالدار ائللرینده کئچه دن قورولموش دیه لر، آلاچیق لار موقتى (موسومى) یاشاییش منطقه سی حساب اولونور. اوبا معین بیر ائله، تیره یه منسوب اولان کۆچ یئری دیر.

جنوبی آذربایجاندا آغجا اوبا، اوبا بولاغی، اوزون اوبا؛ گیلاندا ایلییات اوبا؛ گوراندا اوباعطا و سایر آدلی یاشاییش منطقه لری محض «اوبا» لار اساسیندا یارانمیشدیر. آذربایجانلیلار واختی ایله آتش پرست اولدوقلاریندان «آتش» سۆزو ایله باغلی بیر چوخ جغرافی آد یارانمیشدیر. اودورکی، مرکزی ایراندا - آتئشان، آتئش کوک؛ آذربایجاندا - آتئش بئک، آتئش خسرو، خراساندا - سنگ آتئش آدلی توپونیملر واردیر.

آذربایجان اراضیسینده اودا ستایشین تاریخی بلکه ده عموم بشری ستایش منبعی اولان گونشه ستایش قدر قدیم دیر. کیم بیلیر، بلکه ده قدیم اینسانلار یاشاییشین گونش شعاعلاری اولدوغونو یقین ائتدیکلری واختدان بو شعاعلارلا اودون شعله سی، آلووون

حرارتی آراسیندا عینی لیبی چوخ اثرکن واختلاردا معین ائتمیشلر. اودا ستایش چوخ خالقلاردا اولموشدور. لاکین ندنسه، اودون آلاسه حساب ائدیلیمه سی، اونا ستایش آذربایجانلیلاردا خصوصی دین فورماسینا چئوریلیمیشدیر.

گونشه، اودا آلاسه کیمی، ایلکین باشلانغیچ کیمی باخان اینسان اود قارشیسیندا باش ایمه یه، اونا تعظیم ائتمه یه بیلیمزدی. آتش پرست لییین درین ایزی آذربایجانلیلارین اودوندا، قوروندا، آلووندا، نوروز تونقالیندا و اونون اوستوندن توللانا راق ایل مدتینده «توپلادیقلاری» بوتون درد و بلالاری آلولای یوخ ائتدیکلری عادت و عنعنه لرده بوگون ده ساخلانیمیشدیر. بیز آذربایجانلیلارین بوتون درد و بلالاریمیزی اودلا، آلولای تمیزلمک، او واسیطه سی ایله روحوموزو پاکلاشدیرماق بیر عنعنه یه چئوریلیمیشدیر.

ایراندان ماقماتیک وولکانلار فارس دیلینده «آتشفشان» و یا «کوه آتشفشان» آدلانیر. آذربایجانلیلار ایسه وولکانی «یانار داغ» آدلاندیریرلار. خالق آراسیندا «گوروم کی، گؤیدن اود النسین»، «گوروم کی گؤیدن باشیمیزا کول النسین» کیمی ایفاده لر بلکه ده یانار داغلار فعالیتده اولارکن گؤیدن یثره سپه لنن اود پارچالارینا، اونلاردان آخان لاولارا، گؤیه سوورولان وولکان کولرینه ایشاره دیر. اودا آند ایچمکده بیزده قدیم دیر: «بو اود حاققی!»، «بو اوددا گؤز لیریم یانسین کی»، «بو اود منه قنیم اولسون کی»، «جهنم اودوندا یانیم کی»، «اوددا یانیپ کولوم گؤیه سوورولسون کی» کیمی ایفاده لریده گونشه مقدس ستایشین ایزلری دیر.

ایراندان تورک دیلی طایفالاردان بیرری ده افشارلاردیر. شیمالی آذربایجانین آغجابدی رایونوندا اووشار اثرمنستان وئدی (آرارات) رایونوندا اوشارلار، جنوبی آذربایجاندا افشار و افشارجیک ائنتوتوپونیملری واردیر. ایراندان، عمومیتله ۱۲ - دن آرتیق افشار ائنتونیمی عکس ائتدیرن (افشاران، افشارلی، سیاخ افشار، چئمئن افشارلار و سایره) جغرافی آدلار واردیر. بعضی تدقیقاتچیلار حاقلی اولاراق یازیرلارکی، «آبشرون» توپونیمین اؤزوده «افشاران» ائنتونیمیندن تۇرنمیش دیر. [ابهارلی، ۱۹۲۰].

تاریخچیلرین یازدیقلارینا گؤره، بو طایفا اؤن آسیا یا ۱۱-۱۲-نجی عصرلرده سلجوق اوغوزلاری ایله گلیمیشدیر.

حقیقتاً ده محمود کاشغارلی (۱۰-نجو عصر) اوغوزلارین ۲۴ طایفاسینین آدینی چکیر. اونلارین ایچریسینده اوشار، بایات، بایاندیر، پیوه، جبئی، سالور و سایره واردیر. بو طایفالار

۱۱-۱۲-نجی عصرلردن سونرا ائتنوگئننزیمیزده اشتراک ائتمیشلر. آذربایجان دیلینده شیفاهی خالق یارادیجیلیغین بیر زانری اولان «بایاتلار»، موغام نوعو «بایاتی قاجار»، «کورد اووشاری» و سایره محض بایات و اووشارلارلا (افشارلارلا) علاقه داردیر.

سلجوق – اوغوز طایفالاریندان بیرى اولموش آلبووتلار آذربایجاندا، او جمله دن جنوبی آذربایجاندا دا مسکونلاشمیشلار. گونئی آذربایجاندا آلباود، مرکزی ایراندا آلفاود، ایران کوردستانیندا آلباود توپونیملى واردير.

تورک ديللرينده «اوخ» هم اوخ(ابتدایی سیلاح نوعو)، همده ائل، طایفا، قبیله دئمک دیر. «اوغوز» ائتئونیمی نى ده، «کیتابی دده قورقود» دا بوز- اوق ائللینین آدینی تدقیقاتچیلار محض «اوخ» سؤزونو «ئل» معناسی ایله باغلایرلار.

اوخ دوزلدن اوستالار، یادا اوخلا ووروشانلار «اوخچو» (آتیجی) آدلاندیریلیمیشدیر. سونرالار اوخچو همده ائتئونیم کیمی فورمالاشمیش و تورک دیللی خالقلارین یاشادینی یئرلرده گئنیش یاییلمیشدیر.

گونئی آذربایجانیندا اوخچو، اوخچولار، اوخسار آدلی توپونیملر احتمال کی، محض اوخچو ائللینین ایزلریدیر.

بایان آدلی تورک طایفاسی دا معلومدور. اوینغورلاردا قدیمده بیر طایفا بایان آدلانیردی. گونئی آذربایجاندا بیر نئچه ائتئوتوپونیم (بایان چؤلۆ، بایلانلیجا، بایانلی) بایانلارلا علاقه دار یارانمیشدیر. ماراقلی دیرکی، ایراندا بایان آدی ایله باغلی ۱۲- ه قدر (بایان دره، دره بایان، چنار بایان، چئم بایان و سایره) جغرافی آد واردیر.

بایات تورک طایفاسینین آدی ایله یارانمیش توپونیم لره بایاتلی، قیزیل تپه بایات، قیشلاق بایات وسایره جغرافی آدلار میثال اول بیلر. دیققتی جلب ائدن اودورکی، ایراندا تیکانلی، دیکانلی، تیکان تپه، تیکانلیجا، قارا تیکانلی و دیگر توپونیملر واردیر. بئله گومان ائتمک اولاردیر کی، بو توپونیملر دیلمیزده کی، «تیکان» (تیکان کولو) سؤزوندن دیر. لاکین بو، دوز اولمازدیر. شیمالی آذربایجاندا دا آشاغی و یوخاری تیکانلی آدلی کندلر واردیر. (قبه له). اصلینده تیکان – قیپچاق منشالی طایفا آدیدیر. اؤزبکلرده ایندی ده تیکان طایفاسی واردیر.

تورک – تۆرک خالقلارینا وئرلیمیش بیرلشدیریجی، واحید آددیر. تورک (تۆرک، تورکان، تۆرکان) سؤزو اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلار ایرانین ۱۲- دن چوخ ایالتینده

یاییلمیشدیر. ایران آذربایجانیندا تۇركفیره، تۇرك ویران، تۇرك دئك، قیزقاپان تۇرك توپونیملری واردیر. بوندان باشقا «تورک» («تۇرك») توپوفورمانتی اساسیندا ایراندا ۱۳-ه قدر علاوه توپونیم (تۇركول، تۇركان، نوو تورک، تۇركانی و سایره) یارانمیشدیر. آبشرونداکی تورکان کندینین آدی دا، شوبهه سیز، بو سیرادان دیرو ایران دیللی اهلینین تورک دیللی اهلینین یاشادیغی یئرله وئردییی آددیر.

ایراندا تۇركئمان، تۇركمان جمع حالیندا تئراكئمه (تورکمنلر) ائتتونیملری اساسیندا ۱۴ جغرافی آد (اوزان تۇركمان، تئپه تۇركئمان، تئخریزتئرنئکئمه و سایره) مئیدانا گلمیشدیر. تورک ۱۵-نجی عصرده صفویلرین قیزیلباش طایفالاری ایچریسینده موجود طایفالاردان بیرینین آدی ایدی. بو دا تورک دیللی خاقلارین ایران اراضیسینده چوخ گئنیش مسكونلاشماسینا علاوه دلیل دیر. قاشقایلار ایراندا تورک منشالی ائتئوگرافیک گروپ اولوب، بیر سیرا طایفالاردان عبارتدیر. اوللاردان بیرى سالار آدلانیر. گونئی آذربایجاندا - فیروز سالار، مرکزی ایراندا - اسفئس سالار، سالارکیا، خراساندا - سالارآباد، سالارم، کئلاته سالار، کرماندا - دئك سالار، توپونیملری واردیر. سالارلار همده آلتایدا یاشاییرلار. سارا خانیم آشوربی لی معین ائتمیش دیرکی، محض سالار دیلینده ایندی ده آران «قیشلاق»، «دوزن یئر» و سایرمعناسینی ساхлаمیشدیر.

آذربایجان خالقینین او جمله دن ائرمئنستان آذربایجانلیلارینین ائتئوگئئزینده اشتراک ائتمیش تورک ائتئوسلاریندان بیرى ده قارقویونلولاردی. آذربایجان قارقویونلولار دۆلتینه ائرمئنستاندا تابع ایدی. اوللار ۱۴۱۰ - ۱۴۶۸-نجی ایللرده ایران - عراق - زاقافازیادا حۇکمرانلیق ائتمیشلر[۱]. ساوینا، ۱۹۷۱، ص. ۱۰۲]. آذربایجاندا و خراساندا قارقویونلو توپونیملری ساخلانیمیشدیر. قارقویونلو آدلی کندلر ائرمئنستاندا دا واردیر.

عمومیتله، ۱۹-نجو عصرده قافقازدا آلتی قارقویونلو کندی موجود ایدی. تورک دیلرینده قازان سؤزو اساسیندا جنوبی آذربایجاندا کازان آباد، قازاناغیللی، قازان کندی، قازان، قازان سئر، کوردستاندا قازان قارا، مرکزی ایراندا چالغقازان و قازانچی توپونیملری واردیر.

قازان قدیم بولقلارلاردا طایفا آدی اولموشدور[۲]. ا. قئیبوللائیو، ۱۹۸۶]. بولقلارستاندا، اوکراینادا، تاتارستاندا (قدیم کازان شهری)، شیمالی قافقازدا، وولقا بویوندا و زاقافازیادا بو ائتئونیمله علاقه دار چوخلو توپونیم واردیر. و. ای. ساوینا سهو اولاراق ایرانداکی قازان

توپونیملرینی دیلیمیزده کی قازان (خورک بیشیریلن مثال قاب) سؤزو ایله علاقه لندیریر. دوغرو دور، قازان داغ، قازان گؤل، قازان بولاق و سایر توپونیملرده جغرافی اوبیئکتین قازان فورمالی اولماسی اؤز عکسینی تاپمیشدیر. لاکین قازانچی کندلرینین قابلا قازانلا نه علاقه سی؟ (اونودا دئیک کی، قدیم تورک دیلینده قاب هئچ ده قازان یوخ، «قازقان» دیر، سونرالار «قازان» شکلینه دوشوب و کازان ائنتونیمینه اوخشارلیغی سبب اولوب). او کی قالدی بو قدیم ائنتونیمین منشاينه، بیزجه قازاخ، خزر، کاسپی و ائنتونیملرده اولدوغو کیمی اونون دا اساسینی قدیم «کاس» ائنتونیمی تشکیل اندیر.

قاجارلار تورک طایفالاریندان دیر. مونقوللارین دا ایرانا گلمه سی گومان اولونور. ایراندا ۸ جغرافی آد (قاجارآباد، دئخکودجار و سایر) بو ائنتونیمی عکس ائتدیریر. شیمالی آذربایجاندا قاجارلار گنجه خانلیغینین اساسینی قویموش زیاداوغلولارین، جاواد خانین اولو بابالاری ایدی. اونلار اثرمنستاندا دا یاشامیشلار. قازاخلار تورک طایفالاریدیر. اونلارین آدی ایله باغلی ایراندا قازاخلی و قازاغی توپونیملری واردیر.

شیمالی آذربایجاندا قازاخ شهری ایلک دفعه ۷-نجی عصرده عرب منبع لریندن معلوم دور. اونلارین ایچریسینده کنگرلیلره ده تصادف اندیلیر. اثرمنستانین بوکاسیان رایونوندا «کنگر داغلاری» وار. بلکه ده ۴۸۵-نجی ایلدن آذربایجان، گورجستان و اثرمنستان سرحدینده «کنگر تورپاغی» آدلی اراضی واردیر. کنگرلیلرین بورادا یاشادیغینین اوستونو اؤرتمک اوچون بو توپونیمی اثرمنی لر لغو ائتمیشلر.

چوخ ماراقلی دیرکی، ایراندا قاراگؤز و آلاگؤز آدلی تورک منشالی (آذربایجان منشالی) توپونیملر واردیر. بئله اولدوقدا قدیم اثرمنی منبعینده (مویسنی خورئنسکی نین اثری، ۵-نجی عصرده) اثرمنستاندا آراقاتس کیمی قئید آلینان آلاگؤز (آذربایجانلیلارین ایچریسینده اله یه ز) توپونیمینین آچاری تاپیلیمیش اولور. کئچن عصره عایید ادبیاتدا آلاگؤز و آلاگؤزلو آدلی توپونیملر اثرمنستاندا و آذربایجاندا اونلار جا ایدی. لاکین قدیم اثرمنی دیلینین قاراماتیک نورمالاری اساسیندا آراگاتس شکلینه دوشموش آلاگؤزون منشا یی هله تدقیقاتچی سینی گؤزله ییر. بو پروبلئم آراشدیریلارکن ایرانداکی آلاگؤز توپونیمی ده نظره آلینمیشدیر.

بلکه ده آلاگوز قدیم آذربایجانلیلار ایچریسینده بیر تورک طایفاسینین آدی اولموشدور. بونودا خاطرلاداق کی، آنتیک مولیف لرین بیر چوخو آلبانلاری آلاگوزلو، اوجا بویلو خالق آدلاندیریلر. سونرالار یاقوت حموی (۱۳-نجو عصر) ده جنوبی آذربایجاندا یاشایانلاری آلاگوزو آغ بنیز کیمی سجه لندیرمیشدیر. اله به ز آدلی بیتکی ده واردیر.

ایراند، او جمله دن جنوبی آذربایجان دا قیپچاق، قیرخلار، قیلینجلی، چمنلی، موغانلی، روملی، سککیزلر، اییدیر، تاتار، تکه لی، ساری قاش، خلج، چلب، چیراقلی، چاخیرلی، ایلخچی، چوبوقلو، شاهسون، قاراباتلیق، قوللار، کولانلی، ایلهانلیر، آزادلی، یاشیل باش، گؤنجه لی، چیغاتای و بیر چوخ باشقا تورک منشالی ائنتونیملردن یارانمیش توپونیملر واردیر.

بو توپونیملر آذربایجانلیلارین منشایینده توران تورک دیللی طایفالارین آدلارینی عکس ائتدیریر. عینی آدلارا اثرمنستاندا و شیمالی آذربایجاندا دا تصادف اولونور.

بو گؤستریرکی، هر یترده - جنوبی و شیمالی آذربایجاندا، اثرمنستان، گورجستان و داغیستاندا آذربایجانلیلار واحد جانلی اورگانیزمی دیر. کؤک بیردیر؛ منشاء بیردیر. آذربایجانلیلاری اورتا عصرلرده گلمه، کؤچری تورک - تاتار آدلاندیران زوری بالایان کیمی آلچاقلارین مقصدلری ایسه بیر شئی دیر، تورپاق ایدعاسیدیر. بیزجه، تاریخچی و دیلچی لریمیز مسئله نین بو جهتینه دیقت یئتیرمه لیدیرلرکی، جنوبی و شیمالی آذربایجان، اثرمنستان و گورجستانین موافیق زونالاری دا داخل اولماقلا، آذربایجانلیلارین فورمالاشدیغی بیر رنگیون دور و آذربایجانلیلارین بو رنگیوندا یارانماسینی هئچ ده اورتا عصرلرده باش وئرمیش پروسس حساب ائتمک اولماز. تاسوفلر اولسون کی، ایندییه دک بیز خالقیمیزین اصل قدیم تاریخینی اورتایا قویا بیلیمیریک، حتی یئرسیز- یوردسوز اثرمنی لرده بیزی «دونکی اوشاق» ساییر، نیظامی نی بئله آذربایجانلی حساب ائتمیرلر.

جنوبی آذربایجاندا «اوغول» سؤزو ایله باغلی بیر نئچه (ائل اوغلو، دین اوغلو، اوغول بی، دوه اوغلو، صوفی اوغلو) جغرافی آد واردیر. بو نئجه ایضاح اولونا بیلر؟ آیدین دیرکی، بو توپونیملرده «اوغول» کانکرتت حالدا باشا دوشدویوموز آتاتین اوغلان اوشاغی معناسیندا دئییل، «اؤولادلار»، «نسلی»، «توره مه سی» دئمکدیر. ائله اثرمنستاندا و شیمال آذربایجاندا هر هانسی بیر کئنده یاشایان بعضی نسیل آدلاری «اوغوللار»، «اوغول» سؤزو ایله بیتیر. یوخاریدا بیز گنجه خانلیغینین اساسینی قویموش خانلارین

«زیاداوغوللاری» آدلانديغینی دئمیشدیک. شیمالی آذربایجان دا ائل اوغلو کندلری واردیر (اغداش)، ق. قشیلولایئو دوغرو اولاراق اونون ییوه اوغوللار (یوخاریدا سلجوق طایفالاریندان بیرینین ماحمود قاشقارلینین اثرینده «ییوه» آدلانديریلدیغینی دئمیشدیک) آدیندا تحریف ائدیلمیشینی یازمیشدیر. بو، «ییوه طایفاسیندان» اولانلار دئمک دیر. اثرمنستاندا بو طایفا جووا کندی آدیندا قالیمیشدی، باشدا «ی» سسی نین «ج» یه کئچمه سی ایله (بو حاقدا رحمتلیک علی حسین زاده نین مضمونلو مقاله سی واردیر). دوغرودان دا فیکیر وئریلسه، گؤزل سؤزدور «اوغول» سؤزو. بیز دانیشیقدا «ئل اوغلو»، «وطن اوغلو»، «خالقین اوغلو» ایفاده سینى ایشله دیریک. گؤروندویو کیمی، بو ایفاده لرده «اوغول» سؤزو کانکرئت اوغول سؤزوندن فرقلى معنا کسب ائدیر و وطن، خالق یولوندا چالیشانلاری «وطن اوغلو» آدلانديریریق. ۱۹۹۰-نجی ایل یانوارین ۲۰-ده باکی کوچه لرینده تانک لارلا تک به تک قالمیش و شهید اولموش اوغوللاریمیز محض وطن اوغوللاریدیر! اونلارا عشق اولسون!

آذربایجان دا آتلاردان عصرلر بویو مینیک و یوک حیوانلاری کیمی استفاده ائدیلیمیشدیر. منه ائله گلیر کی، تورک خالقلارینین تاریخینده آت، ایت، مارال، دوه قدر رول اوینامیش باشقا ائو حیوانلاری تابماق چتین دیر. هله انرادان اول ۴-نچو عصرده آلبان چارینین بؤیوک اسکندرله ایکی آت باغیشلادیغینی اوخوجو یقین کی، بیلیر. آت ایلخیزی قدیملرده بیزده وار — دؤلت اولوب، چونکی دوشمن لره قارشى دؤیوشلر آت اوستونده گئدیردی. آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده ایلخچی کندلری اولماسی بونا یاخشی ثبوت دور. آت — مراد دیر دئییرلر، تاریخده بعضی آتلارین آدی دا اؤزونه مخصوص یئر توتموشدور: قیرات، دورات، بوزات، دولدول آت و سایر.

گونئی آذربایجاندا ایلانلی، ایلان کش، ایلان قارا آدلی توپونیم واردیر. البته، بو توپونیملرده کی «ایلان» سؤزو ایلانلا باغلی دئییل، قدیم ده ایلانا ستایش ده اولوب. ناخچیواندا ایلانداغ واردیر. لاکین ایلان هم ده تورک طایفالاریندان بیرینین آدیدیر.

گونئی آذربایجان توپونیم لرینین بیر گروپو زوونیمیک آدلاردیر: جئیران بولاغی، جئیران دئرئک، جئیرانلار، دوه لی، دوه چی، آغ دوه لی، تولکو تپه سی، قارا تولکو، دووشان بولاغی، دووشان تپه، دووشانلی و سایر بونلار بیزیم حیوانات عالمیزی عکس ائتدیرن آدلاردیر. لاکین ایرانداکی شفقalk و شاقالی توپونیملرینی، و. ای. ساوینانین

حساب ائندیی کیمی، «چاققال» حیواناتین آدی ایله باغلاماق ساوادسیزلیق علامتی دیر. توپونیملریمیزین بئله ایضاح ائدیلمه سینه قارشی بیز آمانسیز اولمالیییق. اؤزو اؤزلوینده آیدین دیرکی، آذربایجانلیلار اؤز کندینی چاققاللی و یا چاققالان آدلاندیرماز. بو توپونیملر اصلینده قدیم ساکلارلا (اصل آدی «شاقا»، «شاکا») باغلی حساب ائدیلمه لیدیر. ساکلارین (شاکلارین، شکی لیلرین) جنوبی آذربایجان اراضیسینده یاشاماسی اثرلرین اول ۷-نجی عصردن معلومدور. بو باره ده ای. م. دیاکونوون، ای. علی یئوین و ب. اثرلرینده بحث ائدیلمیشدیر. اثرمنستانین سیسیان رایونوندا آذربایجانین شکی کندی واردیر. اورادا شکی قالاسی ۸-نجی عصرده بابک عصیان ایله علاقه دار حادثه لرده قئید اولونور. حؤرمتملی آکادمیک ز. بنیادوون بو باره ده تدقیقاتلاری هامیا معلومدور. دنمک، شاکالار (ساکلار) اثرمنستاندا و شمالی آذربایجاندا اولدوغو کیمی، جنوبدا دا بیزیم اولو اجدادلاریمیزدان دیر. او کی قالدی ساکلار نه دیلده دانیشیب، بو باره ده هئچ نه دنمیریک. هر حالدا، بیز شکی لیلر اولو بابالاریمیزین ایران دیللی حساب ائدیلمه سی ایله هئچ جور راضی لاشمیریق.

گونئی آذربایجاندا مئیوه آدلاری ایله باغلی بیر نئچه توپونیم (آلمالی، آرموداآغاجلی، توت آغاجی، توت چال، انجیرلی و سایر) واردیر. فیتوتوپونیملردیر. توت آغاجی هم مئیوه آغاجی، هم ده ایپکچی لییین انکشافی اوچون ینگانه آغاج ایدی. ایپکچی لیک ایسه دده — بابالاریمیزین قدیم صنعتلریندن بیری اولوب. قریبه دیر، بیزده نه ایسه گونشه، گون ایشیغینا قارشی ائله بیل خصوصی مناسیبت وار. کند سالدیقدا گونئی یئر سنچیلیر، ائولرین قاپیلاری گونه طرف آچیلمالیدیر. قوزئی یئرده ائو تیکیلمز، کند سالینماز. نتیجه ده جنوبدا آغ گونئی، ساری گونئی، قیزیل گونئی و سایر توپونیملر یارانیب. ائله شمالی آذربایجاندا دا «گونئی» سؤزو ایله باغلی او قدر جغرافی آد واردیرکی: گونئی داش، گونئی محله و سایر خالق ایچریسینده سحر اوباشدان، دان یئری ایشیقلاندانان تصرفاتدا ایشله ین کندیلرین گونشین دوغماسینی مشاهدیه ائدیکده صالوات چئویرمه سی عادت ایندی اونودولموشدور. چونکی گون چیخمامیشدان ایشه گیریشمه یین اؤزو ده کئچمیشده قالیب. سونرا دا قیتلینین سببینی آختاریریق...

جنوبدا ایقلمه باغلی یارانمیش بیر نئچه توپونیم ده واردیر. یئلین (کوله یین) تنز- تنز مشاهدیه اولوندوغو یئرلرده یئل دره سی، یئل ده بیرمانی، یئل سویو، یئللی دره ک،

ینللی بولاق توپونیملری یارانمیشدیر. بورادا بیر گروپ جغرافی آد ینلله (کولک له)، دیگر گروپو ایسه مینئرال سویون ینل خسته لیکلرینین معالیجه سی ایله (مثلاً، ینل سویو ینللی بولاق) باغلی دیر. ینلترین و کولک لرین کندلی تصرفاتلاریندا نظره آیینماسی ایندی سانکی اونودولموشدور. لاکین خالق تقویمینده بونلار کئچمیشده مهم یئر توتوردو.

دمیر سۆزو تورکلر ده قدیم لردن معلومدور. بو مثالین کشفی، معلوم اولدوغو کیمی، بشر تاریخینده یننی مرحله نین — دمیر دۇرونون اساسینی قویوب. اوخوجو یقین ف. ائنگتلسین بو بارده ده سۆزلری ایله تانیشدیر. قدیم تورکلرده بو مثالین آدی ایله تئمیر (تئیمور) دئمیر، تئمور شخص آدلاری قویولوردو. مشهور جهانگیر لر چینگیز خانین (اصل آدی تئموچین، یعنی تئمیرچین- «دمیر کیمی») و تئیمورلنگین آدلارینی کیم بیلیمیر؟ نتیجه ده دمیرچی صنعتی یارانیب، اؤزو ده بو صنعت بیزلرده شرفلی ساییلیب و حتا طایفا، ائل آدینا چئوریلیب. آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده دمیرچیلر آدلی کندلر وار. «داش» سۆزو اساسیندا ایراندا اوچداش، آغ داش، داش تپه، داش آلتی، داش قالا، داش بولاق، داش کسن، داش خان، داش آتان و سایر جغرافی آدلار یارانمیشدیر. بو جغرافی آدلارین پاراللئللری قوزئی آذربایجاندا دا واردیر. داش عینی زاماندا طبیعی ثروتدیر. قدیم اینسانلارین مین — مین ایللر بویو اساس آلتی داش اولوب. آرختولوق ممدعلی حسین اوو آزیخ ماغاراسینین یوز مین ایللر بوندان اول کی اینسانلارین ایشلتدیکلری داش آلت لری تاپمیشدیر. او واختلار هر شئی داشدان ایدی: ماغارالار، آلتلر، سیلاحلار و حتا اوشاق اویونلارینین اساسینی داشلا اویون تشکیل ائدیپ.

معاصر اتم سیلاحینی، انکولوژی زهرلنمه نی گؤرن آداما ائله گلیر کی، داش دۇرو بوندان یاخشی ایمیش! یوخاریدا بیز «داش» سۆزونو همده فیلیز معناسیندا ایشلندیینی دئمیشدیک.

ایراندان جنوبی آذربایجاندا تورک توپونیملرینده جغرافی تئرمینلر رنگارنگدیر. «آباد»، «اؤل»، «آدا»، «آرا»، «باغ»، «بایر»، «بؤلوک»، «قالا»، «قیشلاق»، «ائیوان»، «ائو»، «ائل»، «یایالا»، «یایلاق»، «یورد»، «یئر»، «کند»، «کؤچ»، «کنار»، «محلّه»، «اویماق»، «اوبا» (اوا)، «اوجاق»، «اولوس»، «اوردو»، «اؤلکه»، «سانجاق»، «تیکمه»، «تورپاق»، «خانه»، «خانی»، «بولاق»، «حاصار» و سایر اونلارین اکثریتی تورک سۆزلریدیر. بعضی لری (آباد، قالا، حاصار، خانه، خانی و سایر) فارس و عرب منشالی اولسادا، توپونیملرده محض

آذربایجان سۆزلیرى کیمی سسله نیر. چونکی توپونیملىرى یارادانلار آذربایجانلیلار دیر. بونولا علاقه دار بیزیم توپونیمیدا سهو تصنیفات حاققیندا بیر - ایکی سۆز چوخ وخت تدقیقاتچیلاریمیز توپونیملرده کی سۆزلرین دیل منسوبیت لرینه گۆره توپونیملىرى فارس، عرب و سایر گروپلارا آبییرلارکی، بو، سۆزسوز دوز دئییل دیر. مثلاً، «آباد» سۆزو فارسجادیر، لاکین توپونیملر(مثلاً: جلیل آباد، صمد آباد، اردوباد و سایر) آذربایجان توپونیملیریدیر. عینی سۆزو «قالا»، «دهنه» سۆزلىرى ایله باغلى توپونیملر حاققیندا دا دئمک اولار. دئمک، بو سۆزلر دیلیمیزه اوندان توپونیملره کئچیب. پروفئسور آغاموسی آخوندافون فیکری ایله شریکیک کی فارس و عرب سۆزلریندن دوزلمیش توپونیملر محض آذربایجان منشالی آدلاردیر(البته، بیز بورادا ایران دیللی تاتلارین و تالیش لارین ییغجام حالدا یاشادیقلاری اراضیده همین خالق لارین دیللىرى اساسیندا یارانمیش ایران دیللی توپونیملىرى استثناء اندیریک). «باییر» سۆزو قدیم تورکجه - «تپه»، «داغ تیره سی»، «تپه جیک» (سیلسله) معناسیندادیر. شیمالی آذربایجاندا «چال - باییر داغی یا خود باییل قصبه سی» بو سۆز هله ماحمود کاشغارلینین اثرینده جانلانیب. ایراندا دا «باییر» سۆزو ایله باغلى آدلار واردیر.

«قالا» سۆزونون منشایی حاققیندا فیکیرلر مختلف دیر. کیمی اونو فارس کیمی عرب سۆزو سایر. فارس دیلینده بو سۆزون «کالاک»، «کلک» فورماسی دا واردیر. اوزاق کئچمیشلردن بو سۆز دیلیمیزه کئچیب کومپوننتی چوخلو توپونیم یارانیب. ایراندا «قالا» سۆزو ایله باغلى ۳۰ - دان چوخ توپونیم واردیر.

مالدار حیات اوچون خاراكتئریک «یایلاق» سۆزو یای ایلاریندا کۆچون دوشدویو یئر، یای دوشرگه سی دئمک دیر(ب. ای. ساوینا، ۱۹۷۱، ص. ۲۷۵). بو، ایراندا بیر سیرا کندلرین یایلاق طهماسب، تک یایلاق، گۆیجه یایلاق و سایر) آدلاری اوچون سجیه وی دیر. مالدارلارین مال قاراسینی قیشدا ساخلادیقلاری یئر قیشلاق دیر. قیشلاق - فارسلا رین ایفاده سینده «کئشلاک» کیمی سسله نیر. (قارا قیشلاق، قیزیل قیشلاق، قایا قیشلاق و سایر).

ایران اراضیسینده کئشله آدلی آذربایجانلی کندی واردیر. ایلك باخیشدا (و. ای. ساوینانین سهو اولراق باشا دوشدویو کیمی) بئله حساب ائتمک اولارکی بو توپونیمده «قیشلاق» سۆزوندن دیر. اصلینده بو بئله دئییل دیر. آبشرون دا دا کئشله کندی واردیر.

لاکین بو آد پاسسیو توپوفوندا کئچیب. او، یالنیز بیر دمیر یول ستانسیاسینین آدیندا قالیر. بیز بو یاخیندا قدیم تورک منشالی دووان، تووان طایفاسینین آدینی عکس ائتدیرن یئگانه دووانی (اصلینده دووانلی) توپونیمینده، نئجه دئیرلر، باشینا داش سالمیشیق. بو ائتتوتوپونیمین منشایی حاققیندا علی حسین زاده نین مقاله سی واردیر. کئشله – آذربایجان دا قدیم تورک منشالی کئشله ائللینین آدینی عکس ائتدیریر. بو جغرافی آدلار برپا ائدیلمه لیدیر.

«اوتاق» سوزو ایندی دیلیمیزده «منزیل» معناسیندا دیر. قدیمده «اوتاق»، «آلاچیق»، چادیر معناسیندا اولموشدور. «دده قورقود» دا «اوتاق» سوزو محض بو معنائی عکس ائتدیریر. قدیم معناسیندا بو سوزون جنوبی آذربایجاندا آغ اوتاک و اوتاقلی، مازندراندا اوتاق سارای توپونیملری واردیر. سونونجو توپونیمده «سارای» سوزو فارس دیلینده «اوتو»، «یاشاییش یثری»، «مالیکانه»، «کاروانسرای» و سایر دئمک دیر (او. ای. ساوینا، ۱۹۷۱، ص. ۱۹۱) لاکین فارس دیلینده کی سارای سوزو (مثلاً، «کاروانسارای» سوزوندن ایکینجی حیصه) ایله سارای کند آدی آراسیندا فرق واردیر. بورادا یالنیز 'ظاهیری اوخشارلیق موجود دور. اونا گؤره کی سارای تورک طایفاسی سوقایت، کونگوت، اورییات، جورات و دیگر ائللرله بیرلیکده ۱۳- نجو عصرده مونقوللارین ترکیبینده گلیمیش ائللین آدی دیر. ع. حسینزاده ایلك دفعه سارای توپونیمینی شرح ائتمیشدیر.

مالدارلیقلا باغلی «یاتاق» - «مال یاتاغی، قیشدا استفاده اولونان موقتی یاشاییش یثری»، «حیوانلار ساخلائیلان یثر»، سوزو قایایاتاق، قیزیل یاتاق و سایره توپونیملرده قالیر. «یورد» سوزونون بیر معناسی دا مالدار ائللین دوشرگه سی، یاشاییش یثری کیمی باشا دوشولور. بو تفرمینده (شیمالی آذربایجاندا – خزر یورد، کورد یورد، کولانی یورد توپونیملری کیمی) قدیم تورک منشالی یازی دوزن، دوزنگاه، یازی تپه (گونئی آذربایجان، قارا یازی، آغ یازی (قوزئی آذربایجان) توپونیملرینده اؤز عکسینی تاپیر.

تورک دیللی خالقلارا منسوب اولان «اوجاق» سوزو چوخ معنالی دیر. عادی معیشتیمیزده اوجاق – آچیق هاوادا تورپاق بیر – ایکی قاریش قازیلیمیش اطرافینا (داش – کرپیج) و یا کسک قویولموش، بیر طرفدن آغزی (تندیرده کوفله) اولان و چوخ حالدا اوستونه خچیرگت (دمیردن) قویولان یثر. اوجاق هر یاشاییش یثرینین سیموولودور. اود یانان یثردیر. اوجاق عایله دیر. لاکین دیلیمیزده بو سؤز داها گئنیش معنادا نسیل،

طایفانین مسکون اولدوغو یثردیر. بئله اوجاقلار (یورد یئرلری) بعضاً ائلین و شخصین آدینی داشیییر. اوجاق بیزلرده همده مقدس یئر، عبادتگاه دئمک دیر. جنوبی آذربایجاندا اوجاق قالا زلار، اوجاق کند، ساری اوجاق، مرکزی ایراندا اوجاق، آبداللاخباد اوجاق، خراساندا دهنه اوجاق، شاه اوجاق جغرافی آدلاری واردیر. بوراداجا اونو دئیک کی، بو معنادا همین قدیم تورک سؤزو روس دیلینه («اوجاق» فورماسیندا) و اثرمنی دیلینه ده کئچمیشدیر. زوری بالایانین «اوجاق» کیتابیندا (۱۹۸۴) آذربایجان تورپاغی اثرمنی اوجاغی حساب ائدیلیلر. نه درجه ده آلچاق سوییه یه ائتمک، آزعینلاشماق لازیم دیرکی آذربایجان دیلینده کی اوجاق (اصلینده بو سؤز دیلچی لریمیزه گؤره «اودجاق» سؤزوندن اولوب «اود یئری» دئمک دیر) سؤزو واسیطه سی ایله آذربایجان تورپاغینی اثرمنی اوجاغی حساب ائده سن ! ایکینجی بیر میثال گتیرمک چتین دیر. قاراباغ اوغروندا تۆکولن قان لاردان زوری بالایانین اوستونده لکه لر واردیر و او، هئچ واخت همین لکه لری یویوب تمیزله یه بیلمه یه جکدیر. تورک - مونقول منشالی «اویماق» سؤزو نسیل بوداغی، تۆره مه ، قوهوم گروپو، ائل معنلاریندا دیر. شیمالی آذربایجان دا یئددی اویماق کندی (ماساللی)، ایراندا ایسه جئهاراویماق [و. ای. ساویانا، ۱۹۷۱، ص. ۱۶۰] کندی واردیر.

تورک دیللرینده «اوردو» سؤزونون «دوشرگه»، «لاگئر»، «خان قرارگاهی»، «خان آلاچیغی» معنلاری حاققیندا یوخاریدا دئمیشدیک. ایراندا اوردوقاخنه - موونککئت (حرابی دوشرگه) توپونیمی اوردو سؤزونون بو معناسینی ساخلامیشدیر.

قئید ائتمه لییک کی، اراضینین لاندشافتینین ان اینجه عنصرلرینی عکس ائتدیرن تئرمینلر موجود دور. رئلیئون منفی و مثبت فورمالارینین خصوصیت لرینی بیلدیرن بو تئرمینلر تورکلرین عصرلر بویو مالدارلیقلا مشغول اولمالاری ایله علاقه دار اوجا داغلاردان توتوموش صحرالارا قدر رئلیئفله یاخیندان تانیشلیقلارینین نتیجه سیدیر. دیلین سؤز خزینه سیندن استفاده ائدیله رک جغرافی تئرمینلرین یارانماسی توپونیملرین قصورسوز عمله گلمه سینه، جغرافی اوبیئکتی دقیق ایفاده ائتمه سینه و بونا گؤره ده اونلارین یشارلی، اوزون عومورلو اولماسینا سبب اولموشدور. هئچ بیر دیلده، تورک دیللرینده اولدوغو قدر، یئرین جغرافی شرایطینی دقیق لیکده ایفاده ائدن تئرمینلر یوخدور.

ایران اراضیسینده تورک دیللرینده رئلیئفین آیری - آیری فورمالاری ایله باغلی بیر چوخ تئرمین یارانمیشدیر. ایری رئلیئف فورمالاری ایله باغلی بعضی توپونیملری میثال

گتیرک: - «داغ» (قارداغ، سراب داغ)، «داش» (گۆی داش، اوچ داش، داش آتان)، «دره» (آغ دره، قارادره، قیزیل دره) و سایر.

تورکلرین «باتلاق» («باتیق»، «باتداق») سۆزو اساسیندا ایراندا باتلاق شوره زار («شوران باتاقلیق یثری») توپونیمی واردیر. ماراقلی دیرکی، ۱۳- نجو عصر مولیفی شهاب الدین محمد النسوی سلطان جلال الدینین مونقوللارلا آذربایجان اراضیسینده آپاردیغی محاریبه لری تصویر اندرکن آذربایجان - گورجستان سرحدینده باشداغ آدلی گۆلمه چه نین آدینی چکیر. همین اثری عربجه دن روس دیلینه چئویرمیش ز. بنیاداوف شرحلریندن بیرینده بو باره ده بحث اندیر.

ایراندا، او جمله دن جنوبی آذربایجان اراضیسینده بیر چوخ جغرافی آدلار شیمالی آذربایجان اراضیسینده کی آدلارلا عینی دیر. بو، هم ائتتوتوپونیملرده، همده جغرافی تئرمینلردن یارانمیش اورونیمیک، فیتونیمیک، زوونیمیک و هیدرونیمیک توپونیملرده اؤزونو گؤستریر. بو، هر شئیدن اول، هر ایکی خالقین منشایینده دوران ائلرین و بو توپونیملر یاراندیغی واخت آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده آذربایجان دیلینین عینی لییینی گؤستریر. بیزه بئله گلیرکی، جنوبی آذربایجان توپونیمیا سینین ، تدقیق اندیلمه مه سی تدقیقاتچی لاریمیزین قصورودور. لاکین هئچ اولمازسا فارس دیلینده کی جغرافی اثرلر و لغتلر (مثلاً، کیهانین، علی رازمارانین لغتلی) اساسیندا جنوبی آذربایجانین ماکروتوپونیملرینی توپلاییب تدقیق ائتمک اولار.

و. ای. ساوینا ایراندا تورک منشالی توپونیملرین ایضاحیندا چوخلو سهوه یول وئرمیشدیر. بو اونونلا علاقه داردیرکی، او، تورک - آذربایجان دیلینی بیلیمیر. نتیجه ده، مثلاً، اوراداکی «بوم» توپونیمینی فارس دیلینده کی «بوم» - «اۆلکه»، «تورپاق»، «یئر»، «راضی» سۆزو ایله باغلاییر. حالبوکی آلتایدان باشلامیش بوتون تورک اۆلکه لری اراضیلرینده گئنیش یایلمیش «بوم»، «بوم» توپونیملری تورک دیلرینده کی «بوم» - «بوش»، «دار دره» سۆزونو عکس ائتدیریر و قبه له رایونونداکی بوم کندینین محض بئله بیر جغرافی شرایطده یثرلشدییینی گؤرنلر تصدیق ائده بیلرلر. و. ی. ساوینا فیکیرلشیر کی، «راضی»، «تورپاق»، «ویلايت» سۆزو کونکرئت یاشاییش منطقه سینین آدینا نئجه چئوريله بیلر؟

بس نه اوچون روس دیلینده کی «سترانا»، «زئملیا»، یاخود عرب دیلینده کی «ویلایت» سؤزو کند آدینا چئوریلمه ییب؟

البته، بیز بیر سیرا توپونیملریمیزده فارس منشالی سؤزلرین اولدوغونو اینکار انده بیلمه ریک.مین ایلیک لر بویو آذربایجان دیلی فارس دیلی ایله تماسدا اولوبدور. آذربایجانین داهی شاعیرلری نظامی، خاقانی، مجیرالدین بدلیخانی و باشقا فارس دیلینده یازیب - یارادیبلار. نتیجه ده دیلیمیزه کیتاب و جانلی تماس یولو ایله چوخلو فارس سؤزو کئچیب، دیلیمیزدن ده توپونیمیک یارادیجیلیقدا استفاده اولونوب. فارس دیلینه منسوب «گاه» («یئر»)، «دار» («ساخلیان»)، «زار» («یئر»)، «خانه» («انو، مسکن») و سایر سؤزلر نه اینکی دیلیمیزده کی «سئیرانگاه»، «دوزنگاه»، «آنباردار»، «خزینه دار»، «لاله زار»، «چای خانا»، «آشپازخانا» و سایر سؤزلرینده، هم ده توپونیملرده (نامازگاه، بادامدار، لاله زار، کورده خانا و سایر) ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. فارس دیلینده منسوب «دیزه» (معاصیر فارس دیلینده «دئز» - «قالا») - «قالا» سؤزو توپونیملریمیزده (اساساً ناخچیوان زوناسیندا) گئنیش یئر توتور.

جنوبی آذربایجاندا زئئقباد، زنگی، زنگیلان، زنگی باسار و سایر توپونیملر واردیر. اثرمنستاندا زنگی چایی، زنگی باسار، یعنی زنگی چاینین سووارا بیلدییی اراضی، شیمالی آذربایجاندا زنگیلان توپونیملری ده بو سیراداندیر. شیمالداکی زنگیلان آدی ایلک دفعه کیراکوس قانزاکئتسینین (۱۴- نجو عصر) «تاریخ» اثرینده چکیلیر. بونلار ماراقلی منشایه مالیک جغرافی آدلاردیر. بعضی لری بو توپونیملرین «زنجی» (حبش) ائتنونیمیندن یارانیدیغینی سؤیله ییرلر. لاکین ایراندا کورد طایفالاریندان بیرینین «زنگی» آدلانیدیغینی دا معلومدور. کوردلر جنوبدا آذربایجانلیلارلا چوخ قدیملردن تماسدا اولموشلار. بونو ای. م. دییاکونوف و وف. مینورسکی کیمی شرق شناسلار دا قئید ائتمیشلر.

آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده فارس دیلینه منسوب «مزره» سؤزونو عکس ائتدیرن توپونیملر واردیر. باشلانغیجدا اکین یئرینی ایفاده ائدن بو سؤز (زراعت - «اکین یثری» سؤزوندن اولان زارات توپونیمی کیمی) سونرا «خوتور»، کیچیک یاشاییش منطقه سی و سایر معنالاری کسب ائدیپ. آیدیندیرکی، هارادا اکین یثری وار، یاشاییش یثری ده، اولمالیدیر، تاخیل - چؤرک یاشاییشین ازلینده دوران نعمتدیر.

یوخاریدا بیز حتا غربی سیبیرده «موق» ائتنونیمی ایله باغلی توپونیملر حاققیندا دانیشمیشدیق. ایراندا ایسه موق، موق ائتنونیمی عکس ائتدیرن جغرافی آدلار اونلار جادیر. عمومیتله، ایراندا «موق» و «موغان» سؤزو ایله باغلی ۲۵ - دن آرتیق (موقانئن، موقاندنک، بئمموقان، سی آزمونان، موقریز، موقستان و سایر) جغرافی آد واردیر.

منجه، تاریخیمیزده «ماق»، «موق» ائتنونیمی قدر معمالی ایکینجی ائتنونیم چتین تاپیلار. «ماق»، «موق»، آدینی داشییانلارین ائتنیک منسوبیتی معین ائدیلمه یینجه، ائله بیلیرم، تاریخیمیزین چوخ مسئله لری قارائلیقدا قالا جادیر. بو قدیم طایفانین ائتنیک منسوبیتینی آراشدیرارکن هنرودوتون (انرادان اول ۵-نجی عصر) ماقلاری فارسلا رین میدیالیلارلا اتفاقدا اولموش طایفا کیمی گؤسترمه سیندن چیخیش ائتمک لازیمدیر. میدیالیلار نه دیلده دانیشمیشلار؟ - ماق طایفاسینین ائتنیک منسوبیتی اوچون بو سوالا وئرلن جاوابین حل ائدیجی رولو اولاجادیر.

«پیر» فارسجا نورانی قوجا، دینی ایجمانین باشچیسی، دینی اوردننن اساسینی قویان شخص، مقدس نئمکدیر [او. ی. ساوینا، ص. ۱۷۲] (هرچندکی، آذربایجان پیرلرینین تدقیقاتچیسی، مرحوم دوستوموز ز. ای. یامپولسکی «پیر» سؤزونو فارس منشالی حساب ائتمیردی). شیمالی آذربایجاندا «پیر» سؤزو ایله باغلی (پیرگاه، پیره ییر، پیرساعات، پیربی لی و سایر) ۳۶ - یا قدر یاشایش منطقه سی واردیر. آذربایجاندا پیر - زیارتگاه دیر. پیرلر منشاجه ایکی قیسمه آیریلیر: بیرینجی سی آغساقال، تورکه چاره چی، مولانه و شیخ لرین قبیرلری؛ ایکینجی سی، قدیم معبدلر، داغلار، قایالار و سایر دیلیمیزده کی «آی پیر اولموش» ایفاده سی ده بیرینجی قیسمه منسوب پیرلره عایید دیر.

قئید ائتمه لییک کی، سووئت حاکیمیتی ایللرینده علمی آتئیزم، آلاّه سیزلیق شعاری اساسیندا پیرلریمیزین چوخو داغیدیلیمیش و یاندیریلیمیشدیر. معنوی مدنیتیمیزه وورولموش بو زیانین آغریسینی هله چوخ حیس ائده جه ییک. آخی پیرلر بیزیم کئچمیشیمیزین یادیگارلاریدیر و اونلاری یاشاتماق، برپا ائتمک واجیب دیر، بورجوموزدور. داغ چایلاریندان یارانان «سئل»، بو سؤزدن یارانان «سئلاب» سؤزو عرب- فارس منشالی دیر.

و. ای. ساوینا ایراندا جغرافی آدلاردا بو سؤزدن دانیشارکن «سئل» سؤزونو داغ چایلارینین گوجلوی یاغیشلار واختی داشقینی، سوباسماسی کیمی ایضاح ائدیر [ص. ۱۸۸].

شیمالی آذربایجاندا «سئلاب» اساساً میکروتوپونیمدیر. یاشاییش منطقه آدلاریندا «سئل» و «سئلاب» سؤزو یوخدور. بو دا آیدیندیر. بیر یئرده کی، سئل، سئلاب یارانیر، اورادا کند، اوبا، بینه سالمازدیلا. قیبرستانلیقلارین اساساً تپه لیک، سو باسمايان یئرلرده سالینماسینی اوخوجو یقین کی، مشاهیده ائتمیشدیر.

لاکین ایراندا و شیمالی آذربایجاندا سراب کند آدلاری واردیر. بو توپونیملرده «آب» سؤزو فارسجا سو دئمک دیر. اونلارین بیرینجی کومپونئنسی ایسه فارس دیلینده کی «سر» - «اوستو»، «باشی» دئمک دیر. دیلیمیزده بعضاً بولاق «سراو» («بولاق باشی»، یعنی بولاغین یئرین آلتیندان اوزه چیخدیغی و آخماغا باشلادینی یئر) ده آدلانیر. سراب (بیزده ساروو) توپونیمی ده محض سو (بولاق) اوستو دئمک دیر. معلوم دورکی، هر بیر یاشاییش منطقه سی سالینارکن اولولار ان اول ایچمک و ایشله دیلمک اوچون (حیوان، باغ، باغچا، سووآرماق) سو منبعینی نظره آلمیشلار و یاشاییش منطقه لرینین هامیسی بولاقلار، کهریزلر، شیرین سولو (آغ سولو) چایلار، داها سونرالار ایسه چایلاردان چکیلیمیش کانالار و آرخلارین اوستونده، کناریندا بینا ائدلمیشدیر. شیمالداکی ساروو توپونیمی ده تدقیقاتچیلار گؤره جنوبی آذربایجانداکی سراب دان گلمه عایله لر طرفیندن گتیریلمه آددیر.

عربجه «سور» قالا دیواری، قالانی احاطه ائدن قورویوجو مانعه، بورج، قالا او. ای. ساوینا، ص. ۲۰۱] دئمک دیر. چوخ گومان کی، سوراخانی (آبشرون) یاشاییش منطقه سینین آدیندا دا بو سؤز واردیر.

لاکین هم جنوبی، همده شیمالی آذربایجانداکی سوررا آدلی کند آدلاری تامامیله باشقا منشایه مالیکدیر. سوررا توپونیملری قیزیلباشلارین (۱۵-نجی عصر) سورلا طایفاسینین آدیندان دیر. بونو ق. ا. قئیبوللایثو معین ائتمیشدیر. صفوی شاهلارینا حربی قوه ایله کؤمک ائتدیکلرینه گؤره گوروس، زنگنه و سورلا طایفالارینا شیرواندا یئرلر وئرلمیشدیر و اونلارین بیر حیصه سی گلیب اورادا مسکونلاشمیشدیر.

عربجه «تئل» و یا «تئل» - «تپه»، «تپه جیک»، «داغ جیق»، «داغجیغاز» معنالارینی وئریر. جنوبدا بو تئرمینله باغلی آدلار چوخدور. شیمالدا (یاردیملی) تئلوار کند آدلاری دا بو قبیلدن دیر.

جنوبدا فارس دیلی منشالی دار یئر، دار کئچید، داریسقال یئر، داغلاردا دار و درین دره سؤزو بیر سیرا توپونیملرده واردیر.

تنگی دره سی و تنگه آلتی (قوبا رایونونون روستاو کندی)، تنگه رود چایی (تالش داغلاری)، تنگه تیک (لثریک)، تنگه رود (آستارا) کند آدلاری موجود دور. دنمک، بو سؤز اساساً تاتلارین و تالیشلارین توپونیملرینده واردیر.

چوخ قدیم لرده (هر حالدا، «آونستا» دا وار، اثردان اول ۷-نجی عصر) ایرانلی لار (آریلر) آمودریادان او یانا یاشایان تورک دیللی طایفالاری تور، اونلارین اراضیسینی توران آدلاندیرمیشلار. تاریخی لر (او جمله دن اروپا و روس تاریخی لری) «تور» ائتنونیمینی داشییانلاری دا ائله آریلر (فارسلارین، تاجیکلرین، پامیر خاقلارینین اولو اجدادلاری) حساب اندیرلر. باشا دوشمک اولمور: اوندان نه یه گؤره ائله «آونستا» دا و قدیم فارس ائپوسلاریندا داهی فردوسی نین بو ائتنوسلار اساسیندا یازیلیمیش «شاهنامه» سینده آریلر تورلارا (توران لارا) قارشی قوبولور؟ تدقیقاتچیلر حساب اندیرلرکی، بو قارشی دورما اونا گؤره اولوب کی، آمودریادان او تایداکیلار (شیمالدا) کؤچری، بو طرفده اولانلار ایسه اوتوراق آریلردیر. عجب منطق دیر. اثردان اول ۷-نجی عصرده بیر دیلده (قدیم فارس دیلینده) دانیشان خالق ایکی یئره بؤلونور، بیر - بیرینی قیریر، محاریبه لر (ایران - توران محاریبه لری) «شاهنامه» ده اؤز عکسینی تاپیر. یالنیز اونا گؤره کی، یاریسی ائلات، او بیر یاریسی اوتوراق دیر. بو اوشاق باشی آلداتمایا بنزر بیر شئی دیر؛ هر حالدا، بونا علمی ملاحظه دن غیری نه آد دنسن وئرمک اولار. حالبوکی «تورک» سؤزونون اؤزو ائله «تور» ائتنونیمیندن دیر. هامیسی بیر یانا، بس جنوبی آذربایجاندا اهالیسی آذربایجانجا دانیشان چوخلو توران کندلری نجه اولسون؟ مین ایللرله فارسلا اچریسینده اولان بو آریلر - تورلار نییه تورکلشیب؟

ایراندا «توران» سؤزو اساسیندا سککیز توپونیم (تورانه، تورانی، توران، توران پشت، توران کئلا و سایر) واردیر. بوتون بونلارین هامیسی خالقییمیزین منشایی ایران شناسلارین لازیمی سوییه ده ایضاح ائده بیلمه مه سینین نتیجه سیدیر ...

اوخوجو توریانچایی دا «توران» ائتنونیمی اساسیندا ایضاح ائتمک ایستردی. لاکین بو، سهو اولاردی. توریانچایی آدی مونقول دیلینده کی «تورقئن»، «ایتی»، «سرعتلی» سؤزوندن دیر و سرعتله (ایتی) آخان چای دنمک دیر. ماراقلی دیرکی، تاریخی

رشیدالدین (۱۴-نجو عصر) بو چایین اوللر کره رود آدلاندیغینی یازیر کی، بو دا فارس دیلینده «ایتی چای» دئمک دیر.

ایراند و جنوبی آذربایجاندا خزر ائتنونیمینی عکس ائتدیرن چوخلو توپونیم واردیرکی، بونلارین دا اکثریتی یاشاییش منطقه سی آدلایدیر. خزرلرین بیر حیصه سینی شیمالدا ایندیکی جنوبی آذربایجان اراضیسینه هله خسرو انوشیروانین (۱-نجی عصر) کؤچورمه سی معلومدور. لاکین و. ای. ساوینا سهو اولاراق اونلارین بعضی لرینی عربجه ده کی «حضر»- «جناب»، «پیر»، بعضی لرینی ایسه خیضیر پیغمبرل علاقه لندیریب.

سعودیه عربستانیندا، مدینه شهر ی یاخینلیغینداکی یاشاییش منطقه سی ۷-نجی عصرده خئیر آدلانیردی. عربلر اورادان عایله لری آذربایجانا کؤچورولر. جنوبدا خئیر آدلی توپونیملر واردیر. شیمالداکی زارات خئیری (شاماخی) کند آدیندا اولان ایکینجی کومپوننت محض خئیرلیدیر.

ایراند و جنوبی آذربایجاندا «خوش» سؤزو بعضی توپونیملرده فعال یئر توتور. و. ای. ساوینا سهو اولاراق اونو فارس دیلینده کی «خوش» (خوشا گلن) سؤزو ایله علاقه لندیریر. اصلینده «خوش»، «قوش» قدیم تورک منشالی دیر («قوشون» سؤزونده ده اشتراک ائدیر)- کؤچ، مالدار اتل، اونون دوشدویو، دوشرگه سالدینی یئر و سایر دئمک دیر. شیمالی آذربایجاندا خوش کئشین، خوشچابانلی، کئش قوتان، کئشدن (کشدک آدیندان)، کئشتاز(کشتاز)، داغیستاندا خوش منزیل و سایر آدلار بو سؤزدن دیر.

ایراند و جنوبی آذربایجاندا تورک (آذربایجان) منشالی توپونیملر حاققیندا پوپولیار سبکده وئردیییمیز بو معلوماتدان آیدین گؤرونورکی، نه اینکی تورک ائتنونیملر و جغرافی تئرمینلر شیمالی آذربایجاندا و باشقا تورک خالق لاری یاشایان اؤلکه لرده عینی دیر، هم ده بعضی فارس و عرب سؤزلری عینی درجه ده توپونیملرده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. بو نه دئمکدیر؟ بو، توپونیملرین واحید بیر دیل اساسیندا عصرلر بویو فورمالاشماسی نتیجه سیدیر. یوخاریدا دئییلن لردن چیخاریلان بیر نتیجه ده واردیر: بیز شیمالی آذربایجان تدقیقاتچیلاری ایمکانلاریمیزدان استفاده ائدیپ جنوبلو قارداشلاریمیزین توپونیمیا سینی تدقیق ائتمه لییک. بو، تاخیره سالینماز وظیفه دیر.

تورکیه اراضیسینین توپونیملری حاققیندا

تورکیه اراضیسینده اولان توپونیملر حاققیندا صحبت آنجاق خریطه لر اساسیندا (۱۹۶۹ - نجو ایله چاپ اولونموش ۱:۱ MLN. میقیاسلی توریت خریطه سی) گنده جکدیر.

تورکیه اراضیسینده اولان جغرافی آدلاری یارادان بیر چوخ توپوفورمانتلار عینی له آذربایجان توپونیماسینین توپوفورمانتلاریدیر. بونون سببی آیدین دیر. عثمانلی تورک دیلی آذربایجان دیلینده ان یاخین دیل دیر و دنمک، توپونیملر و اونلارداکی تثرمینلر عینی داخللی گراماتیک قورولوشو منسوب دیله کی سؤزلردن عبارتدیر. اوخوجو اوچون بیر قدر یوروو اولسا دا، الیفا سیراسی ایله همین تثرمینلرین سیاهیسینی وئریریک: آدا، آغری، آغاچ، آبات (آباد)، آلاچ، آلان، آلا، آلتین، آتا، آشات، آرا، آیدین، آر□، آری، آل، آرپا، آخار، آشاغی، آغجا، آغا، آجی، آلپ، آغیل، بال، بای (بی)، بئک، بش، بادام، بؤیوک، بوز، بورون، بوغاز، بورج، بئل، بالیک، بول، باسدی، بابی، باغ، بالا، باش، بولان، بول، بند (بئند)، بولاق (بولاک)، بؤیوک، بین(مین)، بولدوق، بورا، باشماق، وان، قول، قان، قانقال، قاپی، قارا، قاش، قاینار، قاقاق، قولون، قیرخ، قیزیل، قورقان، قوز، قوم، قوروچا، قوش، قویو، قایا، قامیش، قانی، قوجا، قوناق، قالا، قارتال، قورد، قوزو، قونوق، قیلینچ، دیوان، دری، دمیر، داش (تاش)، داغ، تۆز، دوز، دورو، دوغو، دوغان، دین، داملا، دیک، دوپار، دومان، دۆرد، دورسون دده، ده بیرمان، ائل، زئیتون، اینجیر، ایسلاخ، ایسکیل، ایپ، ایینه، اینجی (اینجه)، ایرماق، یاووز، یایلا، یامان، یاولا، یال، یالان، یاتاق، یاریز، یاشیل، یئنی، یئر، یورد، یاغ، یولدوز، یول، یامان، یونجا، یانار، هاماج، یازی، یالاق، کیر، کیشلاک(قیشلاق)، کیشله، کیلیچ (قیلینچ)، کیلسه، کؤمور، کؤک، کئش، کوچ، کؤپرو(کۆرپو)، کئچید، کوسا، کولک، کوز، کند، کسیک، کون، کلک، کیلید، کامان، کۆرکود (قورقود)، کیریک (قیرخ)، کل، کلش، کبیر، کیزیل، کئچی، کدیک، کوی، کمر، گؤل، گون، گۆی، گئنئن، کنرال، کودول، گوموش، کور، کول، کۆز، گدیک، گووه ن، جئویز(قوز)، گؤیچه، گل، گزه ن، ماغان، مال، منشه، مین، مرمر، مئیدان، موتلو، نار، کرمان (قالا)، اووا(اوبا)، اوغوز (اوردو)، اورتا، اوغلان، اورمان، اوی، پالان، پینار (بولاق)، ساویر، ساواش، صاندیق، سارای، ساری(سار□)، سنئیر (سینیر)، سئر، سینجان، سوما، سولاق، سونگور، سوسور، سو، سانجاق، سؤیود، سنگر، سووار، سالا، سیلسله، سوروک، سوس، سکی، سومان، قار، تکه، تاختا، تاراک، تپه،

تیره، تیرمه، تایی، اوج، اوزون، اولوس، اولو، اوشاق، اوج، اوز، اوزوم، خان، خندک، خاتین، خرمن، خوجا، چاووش، چیچک، چاغا، چاناق، چاتی، چوکور(چوخور)، چای، چاخماق، چیلدیر، چاییر، چولاق، چوخ، چوبان، چنشمه، چوبوق، چتین، چریز، چینار، چور، چارداق، چلیک، جاق، چالات، چارچی، جاتال، شال، اکین، اسن، امیر، ار، انشمه، ائو، اؤرن، حصار، شیله، شئبین، اؤنو و سایر.

بونلار گؤرونویو کیمی، اساساً یئرلی جغرافی رتلیغی، لاندشافتی بیلدیرن تئرمینلر، رنگ و سای بیلدیرن سؤزلر، مئیوه آدلاریدیر و سایر.

تورکیه توپونیماسیندا هابئله آذربایجان، اثرمنستان و اورتا آسیادا راست گلینن ائتنوتوپونیملرین (خصوصی ایله سلجوق - اوغوز طایفالارینین آدلارینی عکس ائتدیرن جغرافی آدلار) اکثریتی واردیر. آذربایجانداکی افشار، بایات، ییوه، چنبین، مینی، قیرخلی، بیاندور، چوودار، قاجار، قاپلی، خلج و باشقا ائتنوتوپونیملر اورادا دا واردیر. دیققتی جلب ائدن دیگر جهت اودور کی، تورکیه ده کی آنتروپونیملرله (شخص آدلاریندان دوزلمیش آدلار) آذربایجانداکی عینی توپونیملردیر.

دئمک، یوخاریدا آدلاری چکیلن توپوفورمانتلارین اکثریتی آذربایجانین هر ایکی حیصه سینده جغرافی آدلارین یارانماسیندا اشتراک ائتسه ده، بعضی لری بیزده یوخدور. فیکریمیزی تصدیق ائتمک اوچون بیر نئچه میثال چکک: آبا، آداخلی، آلپ، بئرقا، باشماق، ایرماق، ایسکیل، یاووز، یاولا، کورکود، کئواش، موتلو، سایم، اولوس، خادیم، حیصار و سایر سؤزلر توپونیملریمیزده یوخدور. لاکین تورکیه اراضیسینده اولان جغرافی آدلارین پارالل لرینی آذربایجان توپونیماسیندا تاپماق مومکون دور. مثلاً، پالان تۆکن، قارغابازاری، یاسسی بئل، گول تپه، گونئی، دربند، سینجان، داشاغیل، کمر، قاینارجا، قازانلی، بوجاق، مولاکند، قیزیل آغاج، سؤیودلو، حضره، قارابولدوق، چاناقچی و سایر.

تورکیه توپونیملرینین جغرافی یاییلماسیندا بیر خصوصیت نظره چاریر. بئله کی اورادا جغرافی آدلارین اساسینی تورک منشالی توپونیملر تشکیل ائدیر. تورک دیلیرینه منسوب اولمایان، دئمک تورکلر گلمه میشدن اولکی جغرافی آدلار تورک توپونیملری ایچریسینده سئیرک دیر و تابع لی خاراكتئر داشیییر. لاکین تورک منشالی جغرافی آدلار تورکیه اراضیسینین اورتا حیصه سیندن اطرافلارا دوغرو استقامتلرده، خصوصی ایله دنیز ساحیللری زوناسیندا قیسماً ضعیف له ییر. ۱۰- ۱۱- نجی عصرلره قدر تورکیه

اراضیسینده موجود اولموش غیر تورک منشالی جغرافی آدلارا میثال اولاراق آفیون، مندثرئس، میلئت، بئرقامه، افئس، آرتوین، ترابزون، سامسون، بودروم، مئرسین و سایر گؤستمک اولار.

تورکیه توپونیملری ایچریسینده دین خادیم لری، اوجاق، پیر و زیارتگاه لارلا علاقه دار یارانمیش جغرافی آدلار آذربایجاندا اولان بو نوع توپونیملره نسبتاً چوخ آزدير. مثلاً، شیمالی آذربایجاندا «سنئید» تیتولو و شخص آدی ایله یارانمیش ۲۲، «موللا» ایله علاقه دار ۲۵، «پیر» له علاقه دار ۳۶ یاشاییش منطقه لری آدلاری واردیر. تورکیه ده ایسه بئله آدلارا راست گلنیمیر. بونون اساس سببی، بیزجه، آذربایجانین و تورکیه نین مختلیف تاریخی - جغرافی شرایطه مالیک اولماسیدیر. هامی بیلیرکی، آذربایجانلیلار عثمانلی تورکلرینه نسبتاً چوخ قدیم خالقدير (عثمانلی تورکلرینین اساساً ۱۱-۱۲-نجی عصرلرده گلیمیش سلجوق - اوغوز طایفالاری اؤزلونده فورمالاشماسی علمده قبول اولونموش نقطه نظردیر)؛ همده آذربایجانا عربلرین کؤچورولمه سی (سنئیدلر عربلرین سونراکی نسیل لریدیر)، بورادا ۷-۸-نجی عصرلرده ایسلامین یاییلماسی و سایر نظره آلینمالیدیر. او واختلار ایسه تورکیه اراضیسینده بیزانس دؤلتی یئرلشیردی و اهالیسی ده خریستیانلارایدی.

بونولا بئله، یوخاریدا دئدییمیز کیمی، تورکیه توپونیملری ایچریسینده اولان ائتنوتوپونیملرین معین حیصه سی آذربایجاندا دا واردیر. چوخ ماراقلی دیرکی، اثرانین اوللرینده آلبانیادا یاشاماسی معین اندیلمیش بعضی طایفالارین (قارقار، شک، آران، کؤچجر، شیروان) آدلاری تورکیه توپونیماسیندا دا واردیر.

بونو نجه ایضاح ائتمک اولار؟ ایکی ملاحظه ایره لی سورمک اولار، یا بو کندلرین آدلاری واختی ایله آذربایجاندا کؤچوب گئتمیش و تورکیه ده مسکونلاشمیش عایله لرین، نسیل لرین اؤزلری ایله آپاردیقلاری آدلاردير؛ یاخود دا همین ائتنونیملری داشیانلار سونرالار سلجوق - اوغوز طایفالاری ایچریسینده اورتا آسیادان ایندیکی تورکیه اراضیسینه گلیمیشلر. بو مسئله گنج -تئز آیدینلاشدیریلمالیدیر. اگر ایکینجی ملاحظه دوز چیخسا، دئمک، همین طایفالارین آلبانیادا تورک منشالی حساب اندیلمه سی اوچون علاوه ثبوت الدهه ائتمیش اولوروق.

آذربایجان توپونیمیا سینین تدقیقی زامانی تورکیه توپونیمیا سیندان پاراللر گتیریلمه سی مطلق لازیم دیر. بونولا بعضی توپونیملرین یاییلما آرئالی معین ائدیله بیلر کی، بو دا اونلارین دیل منسوبیتینی آیدین لاشدیرماق اوچون علاوه فاکتارلر وئرله بیلر. بیر میثال گتیرک. شیمالی آذربایجاندا، فضولی رایونوندا قارغابازار کندی واردیر. بو توپونیمی ایضاح ائتمک اوچون نه قدر سعی ائدیلسه ده، عاغلاباتان بیر فیکیر دئییلمه میشدیر. چونکی نظره آیینماییب کی، دیگر قارغابازار تورکیه ده، قارغابازار داغلاری ناخچیواندا وارا بو توپونیملر میقراسیون آدلاردیمی؟ هارادان هارایا آپاریلمالیدیر؟ بو توپونیمده قارغا سؤزو (قوش آدی) اختارماق اولارمی؟ دئمک چتین دیر. قارغا قوشونون بازار («آلوتر یرری») سؤزو ایله نه علاقه سی؟ بلکه قدیم سوریه دیلینده کی «کارقا» - «قالا» سؤزوندن دیر؟ تاریخچی لریمزین یازدیقلارینا گؤره، آلبانیادا و اثرمنستاندا خریستیانلیغی اثرانین ایلک عصرلریندن سویه میسونئرلری یاییردیلار، قدیم خریستیان سوریه لیلرین معین حیصه سی ایسه ایندیکی تورکیه اراضیسینده یاشاییردی. گؤرونودویو کیمی، توپونیمیک آرئال آدین یاییلما درجه سی اونون ایضاحی اوچون اهمیتی تدقیقات پرینسیپی کیمی اورتایا چیخیر.

جغرافی آدلارین ائتمولوگیاسینین تدقیقی زامانی هم تاریخی، همده لینگویستیک فاکتارلر نظره آیینمالیدیر. بوش واختلاردا ایلنجه کیمی توپونیم تدقیق ائتمک اولماز. تاسوف کی آذربایجاندا قدیم توپونیملره هوسکار مناسیبت حاللاری هله ده اؤزونه یول تاپیر. نتیجه ده توپونیمیکانین علمی فونکسیاسی آزالیر و توپونیملرین تاریخی آبیده اولدوغو اونودولور.

توپونیملر خالقین مادی حیات شرایطی، اونون تصرفات فعالیتی، اینسانلا طبیعت آراسیندا گئدن قارشیلیق لی پروسئسین محصولودور.

چتین کئچیلن داشلی - کسکلی داغ جیغیرلاری، چؤلر، مئشه لر، چایلار و سایر اینسانلارین تصرفات فعالیتی نتیجه سینده آد آلیر.

لاکین دئدیکلریمیز ان چوخ جغرافی موقع، لاندشافت، فلورا و فاونا ایله علاقه دار توپونیملرله باغلیدیر. توپونیملرین دیگر قیسمی معین طایفا و خالقلارین، تک - تک آدمالارین همین جغرافی شرایطه باشقا سؤزله، طبیعت تاثیر (بو تاثیرین اساسینی

یاشاییش اوغروندا مبارزه تشکیل ائدیر) نتیجه سینده عمله گلیر. ائنتوتوپونیملر و آنتروتوپونیملر ده بئله یارانیر.

تورکیه و آذربایجانین (اونون هر ایکی حیصه سینین) توپونیملری آراسینداکی گئنئتیک عینی لییین اساسینی معین ائدنلرین هر ایکی خالقین ائنتوگنئتیسمده اشتراکی تشکیل ائدیر. اوخوجو هله « کیتاب دده قورقود » داستانیندا ایندیکي تورکیه اراضیسینده موجود اولان توپونیملرین ده آدلارینین چکیلدییینی بیلیر. آذربایجاندا کوراولو آدی ایله باغلی نه قدر قالا، داغ، ماغارا واردیرا عینی ایله تورکیه ده کوراولو قالاسی موجود دور. تورکیه جغرافی آدلاری ایچریسینده رنگله (یاشیل، آغ، قارا، بوز، آلاجا، ساری و سایر) علاقه دار توپونیملر چوخدور: آغ دره، قاراداغ، قاراسو، قاراچای، قیزیل تپه، بوزقیر، ساری گؤل، ساری یول، ساری قامیش و سایر بورادا همچنین فیتوتوپونیملر (آرمودلو، یارپاقلی، اولوچینار، قامیشلی، شام، زیتون، سوغانلی، سویوت، چاییر، هنیواجیق، قاربیزلی، قوزلوق و سایر)؛ زوونیملر (بوزقورت، قارتال، پورسوق، قوش آداسی)؛ هیدرونیملر (گیزیل ایرماق، پورسوق چایی، آغ چای، یئنیجه چایی، یاشیل ایرماق و سایر)؛ اورونیم لر (بین گؤل، یالقیزجام، دومانلی، توروس، مونزور داغلاری، قازان داغ و سایر) گئنیش یئر توتور.

اراضینین طبیعی ثروتلرینین نوعلری اساسیندا گوموش خانا، دوزلوجا، کیرج، گوموش سو، مارماریس و سایر کیمی جغرافی آدلار عمله گلیمیشدیر. ایقلم شرایطی ایله علاقه دار بیر نجه جغرافی آدلار یارانمیشدیر. داغ کئچیدلریندن بیرى دار اولدوغوندان و اورادا تئز- تئز کولک ابدیییدن اونا کولک بوغازی کئچیدی (۱۰۵۰ متر) آدی وئرمیشلر. شهرلردن بیرى کولک آدلانیر.

تورکیه اراضیسینین رتلیئی اساساً داغلیق، داغ آراسی چؤکک لیکلردن عبارت دیر. بئله طبیعی شرایط بیر سیرا چؤکک لیکلرده گؤللرین ایریلی - خیردالی چوخلو چای ، بولاق اولماسینی شرطلندیریب.

اوروگرافیایین، ایقلمین، هیدروگئولوگیایین و هیدرولوگیایین قارشیلیق لی علاقه سی نتیجه سینده توپونیملر یارانمیشدیر. سویون بول اولان یئرینده سولان یورت، سوم یووا، سؤشهری کیمی اوکیونیملر عمله گلیمیشدیر. داغلارین رتلیئف فورمالارینی، خارجی گؤرکیمینی نظره آلاراق اونلارا سیوریجه، داش اوجو، قایا دیبی، چوخور، قارا دوز، دوزنوی و باشقا جغرافی آدلاری وئرمیشلر.

صنعتله باغلی جغرافی آدلار (داش دلی، دمیرچی، دوه لی و سایر) دا تصادف اندیلیر. تورکیه اراضیسینده جغرافی آدلارین ترکیبینه آذربایجان دیلینده اولمایان، یا دا چوخ آز راست گلینن توپوفورمانتلاردا واردیر. اونلار هم جغرافی و هم ده لینگویستیک باخیمدان قیمتلی جغرافی آد یارادان سؤزلردیر (اورفا، گدیگ، کئچید، ائشمه، قاش، بلن، اؤرن، آغری، باشاق، قونوق، یالاق، کوز، قندیل، پینار، سینیر، چاتان، ایشله و سایر) مثلاً، تورکیه ده «پینار» - آذربایجاندا «بولاق»، اورادا «کئچید» آذربایجاندا «آشیریم» کیمی ایشله نیر.

تورکیه توپونیماسینداکی توپوفورمانتلار ایچریسینده راست گلینن «اورفا» سؤزو منی خیالاً یاریم عصر بوندان اولکی اوشاقلیق ایللریمه چکیب آپاردی. اؤن، خمیر، آجیخ امره، اورفا بیر - بیریندن آیریلماز سؤزلردیر. اورفا بیزلرده خمیردن کسب (قوباریب) کونده ائندنه خمیرین اله یاپیشماماسی اوچون استفاده ائدیله اونا دئییلیر. بیزده کی «اؤنینه یوخ اورفالیق، کؤنلونده کئچیر دارغالیق» مثلینده بو سؤز اشتراک ائدیر. آذربایجان دیلینده بو سؤز «اوروا» شکلینده ایشله نیر. یوخاریدا میثال چکدیییمیز توپوفورمانتلار منیم یادیما «ارزورومون گدیینه واراند»، «نه گؤیده دیر نه یئرده، قندیلده دیر - قندیلده» ایفاده لرینی ده سالیر. یوخاریدا دئدیکلریمیز تورکیه توپونیماسینی یالنیز قیسا شکیلده سجه لندیریر. بونولا بئله، تورک دونیاسینین توپونیماسینین ترکیب حیصه سی اولماق اعتباری ایله تورکیه جغرافی آدلاری گؤستریرکی، تورک دیلی خالق لارین تاریخی کئچمیشی بو آدلاردا داشلاشیپ قالمیشدیر. کیمسه دئمیشدیرکی، تورکلر تاریخی یارادیلار، آما یازما ییبیلار. چوخ دوغرو سسله نیر. قدیم تاریخی، ائتنوسلار، دیلر و طبیعی شرایط جغرافی آدلاردیر، اساس مسئله ده اونلاری اوخوماقدیر.

کیریم اراضیسینین تورک توپونیملری

کئچمیش ساوئتلر اتفاقی اراضیسینده کیریم قدر تاریخی کئشمه کئش لییی ایله فرقله نن ایکینجی بیر رتگیون تاپماق چتین دیر. اورادا مختلیف قدیم خالقلارین دیلرینه عایید آدلار واردیر. دیلچی لر و تاریخچی لر کیریمدا ایران، یونان، قافقاز و تورک منشالی توپونیملرین لایلاری حاققیندا چوخ یازمیشلار. بیزی ماراقلاندیران تورک لاییدیر. بولای نه واختدان دیر؟ قئید ائدیلمه لیدیرکی، بو مسئله ده تورکلره قارشى ائله بیل «سوء قصد» واردیر؛ تورک منشالی آدلاری مومکون اولدوقجا «جاوانلاشدیرماق»، اونلارین اساساً ۱۲-

۱۳ - نجی عصرلردن، تاتار- مونقوللاردان سونرا یارانديغینی ثبوت ائتمک ایسته ییرلر. بس اثرلاردان اول ۸-نجی عصردن باشلا یارق، یونان و لاتین منبع لرینده اورادا یاشاماسی گؤستریلن کیممثرلر (یوخاریدا بیز «کیممثر» ائتنونیمین کمر، قمر طایفاسینین قدیم یونان دیلینده یازیلیمیش فورماسی اولدوغونو، آذربایجاندا و اثرمنستانداکی کمرلی کندلرینین آدلاریندا ایندییه دک قالدیغینی دئمیشدیک)، سکریفلر، ساکلار؟ اولارین هامیسینی ایران طایفالاری حساب اندیرلر، حالبوکی بو طایفالار قدیم تورکلر دیر. قدیم منبع لرده اولنار «آت سودو (کومیس) ایچنلر»، «کچه ایله اؤرتولموش آرابالاردا یاشایانلار» کیمی خاراكتئریزه اندیلیر. هانسی ایران دیللی خالق آت سودو ایچمیشدیر؟ بیز تاریخچی دئییلیک و البته، بورادا تاریخ اوزره علمی مباحیثه آچماغا چالیشمیریق. آما نئجه دئیرلر، اینصاف دا دینین یاریسی دیر، آغا قارا دنمک دوز دئییل.

کیریمدا تورک توپونیملرینین عمومی فوندو ۱۹۴۳- نجو ایلدن سونرا گؤزه چارباچاق درجه ده آزالیمیشدی. کیریم تورکلری همین ایل قوولوموش و تورک توپونیملری سلاویان دیلرینه ترجمه اندیلیمیشدی (مثلاً، آیی داغ - «مئدوئزی قورا» یا چئورلیمیشدیر). اوخوجو واختی ایله زورلا قوولوموش تورکلرین ایندی کیریم قایتاریلدیغینی یقین کی، بیلیر. بونا باخمایارق، یاریم آدا دا یئنه ده تورک توپونیملری گؤزه چارباچاق درجه ده ساخلانیمیشدیر.

س. ک. سوسنووسکی ترتیب ائتدییی «کیریم. پوتئوودیتئل» [سیمفئروپول، ۱۹۸۲] کیتابیندا تاسوفله یازیرقی، کیریمین جغرافی آدلارینین چوخو خریطه لرده، پلانلاردا، سندلرده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. اونا گؤره س. ک. سوسنووسکی یئرلی اهلینین یاشلی نسلینه مراجعتله اولنلاردان خواهیش اندیرکی، یادلاریندا قالان جغرافی آدلاری اونون تکلیف ائتدییی فورمادا توپلاییب کیریمین دیپارشناسلیق موزه سینه گؤندرسینلر. بو خئیرخواه ایشله یاناشی، س. ک. سوسنووسکی [۱۹۸۲] «کیریم» کیتابچاسینین سونوندا تورپست خریطه لرینده (مارشروت لار اوزره) اؤز عکسینی تاپمیش جغرافی آدلارین قیسا لغتینی وئرمیشدیر. بو لغته داخیل اولموش ۲۱۹ جغرافی آدین ۱۷۷ - سی تورک توپونیمی دیر. بوندان علاوه بیر نئچه جغرافی آد هیبرید دیر. یونان جغرافی آدلارینین سای ۲۷- دیر. (آی - تودار، آلوشتا، باتی لیمان، یئوپاتورییا. کالامیته کالوس - لیلین،

کارکینیتسکی کۆرغه زی، میتیری داغ، سنواستوپول و سایر). بوندان علاوه، کیریمین جغرافی آدلاری ایچریسینده آز میقداردا عرب، فارس و سلاویان منشالی آدلار دا واردیر.

کیریم یاریم آداسینین جغرافی آدلارینین ائتیمولوگیاسی س. ک. سوسنوووسکی نین یوخاریدا آدینی چکدیییمیز اثرینده (۱۹۸۲) وثریلمیشدیر. بیز همین اثرده وثریلمیش جغرافی آدلار لغتیندن استفاده ائده رک توپوفورمانتلار باره ده دانیشاجاغیق: بونلار آدا، آجی، آزوو، آی، آلم، آلتی، آلچاق، آت، آبی، آک (آغ)، آغاج، بیر (آیری)، بابا، بایدار (پایداری)، باخال، باش، بالین، باخچا، بشش، بشل، بین، بؤیوک (بییوک)، بایرام، بالا، قوم (کول)، قول (گؤل)، قاچ، قارا، قوش، داش، داغ، دئلیک (دللیک)، دمیر، دئرته (دره)، دنیز، دئشیک، اولو، اوزون، اوچان، اوچ، عزیز، ایری، کویو (قویو)، کیریم، کوله (قولله)، کیز (قیز)، کورو (قورو)، کوچوک، کامیش، کوش (قوش)، کشش (کئچ)، کیر (قیر)، کارا (قارا)، کایا (قایا)، کوی، کالا (قالا)، کازان، کامیش (قامیش)، کاراول (قاراول)، کاستئل (کوچوک)، کاجای، کان (قان)، کئرج، گیزیل، کینک (کیچیک)، کؤک (گؤی)، کاپو، کوت، کؤل (کول)، مئچیت، مریام، مورزاک (میرزه)، مئردوئن (نردیوان)، اووا (اوبا)، اور، سونقو (سونگو)، سووک (سویوک)، سییوردو (سیوری)، ساپون، ساری، سارای، سو (سوو)، سالا، سال، سالقیر (سالقیر)، ساوللیخ (ساغلیق)، سول، سیرت، تئکنه (تکنه)، تئرئک (دیرک)، تیپ (دیب)، داغ، تاو، تاش (داش)، تاز (داز)، اوزون، اووی (اؤو)، فاطما، اویشون، تاختا، تئمش، توز، چوکوک، تئشیک، توبته، توپته، تپه، تئپ، جاو، چوکراق (بولاق)، جان، جوما، جولگه، چشمه، چونقار، خان، خایتو، ایلور، ایلایس، ایسار (خیسار، حیصار، حاصار) – (قالا، استحکام)، ایشون (یوشون)، ایندال، اچکی (کئچی)، اکلیز (کیلسه)، اسکی، یورت، یوز، یامان، یاریل، یئنی، شیطان، شان (شن) و سایر.

حاققیندا دانیشدیغیمیز توپوفورمانتلار آککارا، آکیار، آلتین تئشیک، آیوداغ، بایدار دره سی، باخچی ائلی، بشش تئکنه، بشش تئرئک، بییوک کاراسو، دئمیرچی، قازان تاپ، کارا قاچ، کانلی دره، کاراولوبی، کیزیل کایا، کولوبا، کوش کایا، ساری سو، سووکسو، تاختالی جامی، تاشلی اوبا، توزلا، خان سارای، چوبان کولته، شانکایا، اسکی یورت، یوز اوبا و باشقا جغرافی آدلار یارادیر.

کیریم یاریم آداسینداکی توپوفورمانتلار ایچریسینده ائله سؤزلر واردیرکی، اونلارا آذربایجان توپونیملری آراسیندا، دئمک اولارکی، هئچ راست گلینمیر، یاخود دا چوخ نادیر

حاللاردا تصادف ائدیلمیر. بونلار میثال اولاراق کثرمئن (قالا، استحکام)، اوزون(چای)، باکوال، باکا (قورباغا)، باکلا (لوبیا)، بئدئنه (بیلدیرچین)، بولقاناک (بولانیق)، بورونجوق (کیچیک قایا)، جور- جور (شالاه)، سالاکند، این (کاها)، کوبا(کاها)، کییک، کئییک(وحشی، «دده قورقوددا» کئییک - جئیران، جوپور معناسیندادیر)، آتلاما (یئرمه، یئریش)، کوش (کۆچ)، مثلک (ملک)، مویناک (برزک)، چئسمه (چشمه)، ساندیک، ساوولیک، ساغلیق، سیواش (پالچیق)، سونقو (سونگو)، تاولی (داغلی)، تاز (داز)، تایقان(تازی)، تاراک (داراق)، تارخان، آیی (آیری)، تئپئسن(تپه)، تیرکته (میز)، خیتو (کایتوب)، خیتوو- دؤنگه، قاییتما، عوض ائتمه، اوچان، ایسار (خیسارقالا)، خوبا (کاها)، چامنی (شام آغاجی بیتدییی یئر)، چاتیر (چادیر)، تای، کوله (قولله)، چنکورچا (چوخور)، شان (شن)، اچکی (کئچی)، یامان، یاریلقاچ (خیلاص اولماق، باشند ائتمک، غلبه طنطنه)، یاووز(سرت، چوخ گؤزل، عنتیقه) وسایر بو فومانتلار اؤز عکسینی آتما - کثرمان، آوزئن - اوزئن، باکاتاش، باکلا، بشتئرئک، بین باش کوبا، بولقاناک، جای تئپنه، جوما- جامی، جور- جور، کیچیک - آتلاما، مثلاک چئسمه، اوپوک، ساولیک سو، ساندیک کایا، سیواش، سونقو سو، تاولل، تاراک تاش، تیرکته، اوچکوش، خان - جامی، خوبا تئپنه، چامنی بورون، چاتیرداغ، چوکورچا، چوروکسو، اچکی داغ، یامان تاش، یاریلقاچ، یاووزلار کیمی جغرافی آدلاردا تاپمیشدیر.

کیریمین تورک توپونیملرینده بیر چوخ ائتنونیملر ده واردیر: جونقار، تئمش، سالقیر و یا سالقیر، قیرخ، کاجا، ایلور، اویشون، جانقول، آزاک، کبیر، آیدار، ایشوک و یا اویشون، قئرچ و سائر بونلاردان «سالقیر» «قیرخ» و «کبیر» ائتنونیملری آذربایجاندا سالتیر، قیریقلی و کبیرلی توپونیملرینده قالیر.

کیریم یاریم آداسینین تورک ائتنونیملرینین دریندن تدقیقینه بؤیوک احتیاج واردیر. تورک توپونیمیا سینین آرنالاریندان دانیشارکن جنوب شرقی اروپا اؤلکه لرینین بعضی لرینده، مثلاً، بونقارستان و مجارستاندا تورک منشالی آدلار دا تدقیق اولونمالیدیر.

بولقارستاندا واختی ایله تورک توپونیملری گئنیش یاییلمیشدی. بونون سببی اورتا عصرلرده بولقارستانین عثمانلی امپریاسینا داخل اولماسی ایدی. سون یاریم عصر عرضینده اورادا اولان بیر چوخ تورک توپونیملری ده ییشدیریله رک سلاویان (بولقار) منشالی توپونیملرله عوض ائدیلمیشدیر.

بیز بولقارستانین توریت خریطه سی اساسیندا [صوفیا، ۱۹۷۷- نجی ایل] ۳۲ تورک منشالی توپونیم آشکار ائتمیشیک. همین جغرافی ادلاردان آشاغیداکی توپوفورمانتلار معین لشدیریلیمیشدی: - قایتان، قارغا، قورو، شار، دۆران، کولان (قولان)، خاچی (حاجی)، بالیک، آلا، آلبان، آکساک (آخساق)، کامچی (قامچی)، کان، مان، قان، پئل (بئل)، قولیام (قولام)، چیف (جوت)، توپچی، ائسن (حسن)، کوشار، بار، بالکان، توند، بوز، اومار (اؤمر)، قالیام (قولام)، ماخالا (کند)، سویویوت (سؤیود)، اوزون، اووا (اوبا)، خارمان (قالا معناسیندا)، کونوش (قونوش)، آرد، کیر (قیر)، معدن، قازان، چوودار، بابا، خان، دره، خیسار و سایر.

یوخاریدا گؤستریلن توپوفورمانتلار اساساً اویکونیم یارادان سؤزلردیر.

بولقارستاندا هیبرید منشالی توپونیملر ده واردیر. اونلار میثال اولاراق آشاغیداکی توپونیملری (اساساً اویکونیم و قیسماً هیدرونیمی) گؤسترمک اولار: آلاذمان، آکساک اووا، آسن اووا، آردینو، آرداچ، آردا، بابا، بالیک، بارقان، بالکان، بلیپلاست، بوزاغین، قورئنجیف لیک، قایتانینوو، قالیاما، قارا خیتریکو، سویتیا، قولیام، قورومیک، دئرمانچی، دراقالا، دوسپات، دوران کولان، دوران کولاشکو، کامچیا، کازانلیق، کوریشاری، کرچالی، کونوش، کانلیشکو، مادان، دیوبنوو، ماخالا، موسیلوو، موسلا، نووی خان، ایختیمان، یئسن، اومارچئوو، یویوتلییسکا، توتراکان، اوزون بووا، خیرمانلی، نکا، خجی دیمیر و سایر.

تورک منشالی جغرافی ادلار مجارستاندا، یوگسلاویادا و اروپانین شرقینده یئرلشن دۆنلترین اراضیسینده ده واردیر.

ی. نئمٹ [۱۹۶۹] مجارستاندا اولان قیپچاق منشالی ایکی جغرافی آدین ائتمولوگیاسینی ایضاح ائتمیشدیر. اونلاردان بیر «کارتساق» اویکونیمی دیر. «کارتساق» خاکاسلاردا، قیرغیزلاردا، چوواشلاردا و قیپچاقلاردا شخص آدیدیر. «کارتساق» - «چؤل (ستئپ) تولکوسو» دئمک دیر. جیغاتایلاردا «کارسات»، تاتارلاردا «گؤدک»، «قیسا»، آچاق بویلو» دئمک دیر. ی. نئمٹین فیکرینجه، اولایلیسین کی، «کارساق» هم ده تخلص، شخص آدی دئمک دیر. چونکی تورک دیلی خالقلاردا بیر گروپ حیوان آدی - آرسلان، قاپلان، بارس، جاناور (بئچکنم)، قورد، بوغا، دووشان و سایر شخص آدلاری کیمی ایشله دیلیر.

کارتساق - کومان منشالی دیر. کومانلار ۱۲۳۹-نجو ایله موقوللاردان قاجاراق ماجارستانین بۇیوک دوزونده یئرلشمیشلر. اونلارین بیر گروپو تیسسا و دونای چایلاری آراسیندا (کیچیک کومانی) مسکون لاشیرلار. [ی. نئممت، ۱۹۶۹، ص. ۲۶].

ی. نئممت ماتریاللاریندان استفاده اندرک یازیرکی، بارسک - بنی (اوراللا ائمبا آراسیندا)، کارساکپای (چئلیابینسکدن جنوبا، ایلنک چایی ساحیللرینه یاخین)، کارساک (نوقای رایونونون آدی) ادلی توپونیملر موجوددور.

ماجارستاندا اولان ایکینجی قیپچاق توپونیمی «دئبرئتسن» اوکیونیمی دیر. ی. نئممتین یازدیغینا گؤره، ماجارستاندا دئبرئزین ویلاسی آدینا ۱۲۳۵-نجی ایله راست گلینیر. «دئبرئتسن» سۆزو تورک دیللی خالقلار آراسیندا بیر نچه معنادا ایشله دیلیر. اونون فیکرینجه، «تئبرئه» - «حرکت ائتمک»، «توتماق»، «باش وئرمک»، «حرکت گتیرمک»، «تئبرئن» - «یئللنمک» معنالارینی وئیر. او، «دئبرئتسن» سۆزونو تورک دیللرینده عکس معنادا ایشله دیلن «دورسون»، «تورسون» و «توختاسین» سۆزلری و شخص آدلارینین معناسی ایله مقایسه اندیر.

چین تورکستانینین توپونیملری

چینین شمال شرقینده، موقولستان و کئچمیش ساوئتلر ایتفاقی ایله سرحدلنن اراضیده سینتزیان اویغور مختار ویلایتی یئرلشیر. بو اراضی تورکستاندان گون دوغان طرفده اولدوغو اوچون اونو شرقی تورکستاندا آدلاندیریرلار. همین ویلایتین اراضیسی ۱،۶ میلیون KM^2 - دیر. ۱۹۸۲-نجی ایلین معلوماتینا گؤره، سینتزیان اویغور ویلایتینده یاشایان اهالینین (۱۳،۱ میلیون نفر)، دئمک اولارکی، ۵۰ فیایزی اویغورلاردیر. بورادا اویغورلارلا یاناشی قازاخلار، قیرغیزلار، چین لیلر، موقوللار، دوتقانلار دا یاشاییرلار. ویلایتین توپونیملری باشلیجا اولاراق تورکمن منشالیدیر. بونا سبب همین اراضیده تورک خالقلارینین (اویغورلار، قازاخلار، قیرغیزلار) کؤکلو اهالی اولماسیدیر.

تاریخدن معلوم دورکی، سینتزیان - اویغور ویلایتینده اثرامیزدان اول بیرینجی مین ایللیکده تورک، ایران و موقول دیللی خالقلار یاشامیشلار. اونلار هم کؤچری، همده اوتوراق حیات کئچیرمیشلر. بورادا یاشایان اویغورلارین عمومی سایى ۶۴۳۰ مین نفر، قازاخلارین سایى ۹۸۰ مین نفر دیر.

خوآنخئه چایینین سول ساحیلینده آلاشان داغ سیلسله سی یئرلشیر. اونون ان اوجا زیروه سی ۳۶۰۱ متردیر. آلاشان تورک اورونیمی قیرغیزستانین شرقینده ایسیسککول گؤلوندن ۲۵۰۰ کیلومتر شرقده یئرلشیر. همین داغ سیلسله سیندن غربه آلاشان صحراسی دا واردیر. جونقار دوزونون، تکه مکان صحراسینین آدلاری دا تورک منشالیدیر. داغ سیلسله لریندن مونقولستان آلتای، آلتین تاغ (۵۸۰۵ متر)، کوروکتاداغ زیروه لریندن موزتاق (۷۲۸۹ متر)، اولوقموزتاق (۷۷۲۳ متر)، بوقلو - اولا (۵۴۴۵ متر)، بارون - بوقدو (۳۹۵۷ متر)، کارلی تاغ (۴۹۲۵ متر) اوینور منشالی اورونملردیر.

یارکند، کانقار، اورخون، آکسو، راسکثم دریا، قاراقاش، کاراموران، خوتان، چترچئن، تاریم، اورونقو، کونچه دریا و قوشون نورچای، اولیونقور و باقراش گؤلرینین آدلاری دا اوز منبع لرینی تورک دیلریندن گؤتورموشلر. بو هیدرونیملرین بعضی سی عینی زاماندا هم ده اویکونیمدیر (کاشقار، خوتان). بو اراضیده اولان تورقان چؤکک لیینین (۱۵۴ متر) و یا اورومچی شهرینین آدلاری دا تورک منشالیدیر.

چین تورکستانینین جغرافی آدلاری ایله همین اراضیلردن ۲۵۰۰ کیلو متر غربده یئرلشن آذربایجان جغرافی آدلارینین پارالللیری چوخدور. اونلار (قاراقاش، آغسو، کونقور و سایر) خصوصی تدقیقات اوبیئکتی اولمالیدیر.

۲۰-نجی عصرین اورتالاریندا ای. م. میرزایئو سینتزیان اوینور ویلایتینده آپاردینی علمی تدقیقات ایشلری نتیجه سینده « سینتزیانین طبیعتی و مرکزی آسیا صحرالارینین فورمالاشماسی » آدلی [م. «ناوکا»، ۱۹۶۶، ۳۸۱ ص.] اثرینی روس دیلینده یازمیشدی. ای. م. میرزایئوین سینتزیانین طبیعتینه عایید بو ایلک و همده سانباللی اثرینین سونوندا «قیسا توپونیمیک لغت» آدی آلتیندا [ص. ۳۳۶-۳۵۷] مضمونلو بیر فصیل واردیر. تورک توپونیملرینین و خالق جغرافی تئرمینلرینین درین بیلجی سی و یورولماز تدقیقاتچی سی اندوآرد ماکاروویچ میرزایئو اساساً چین تورکستانی توپونیمینین لاندشافتینی اوووج ایچی کیمی آچیق شکیلده اوخوجولارا چاتدیرمیشدی.

بیز ای. م. میرزایئوین یوخاریدا آدی چکیلن اثرینه استناد اندرک سینتزیان اوینور ویلایتینین توپونیملری حاققیندا معلومات وئره جه ییک. ای. م. میرزایئوین بو اثرینده توپونیملرله یاناشی، اساساً آذربایجاندا دا راست گلینن خالق جغرافی تئرمینلری وئرلیمیشدیر. اونلار آشاغیداکیلاردیر: آب، اوب(سو، چای)، آوات (آباد)، آغیل، آکان(آکی،

آخين، آقین - سو آخینی، چای، آلد (آلیدیکی - اۋن، اۋندە، قاباقدا)، آلیش (بۇيوك آرخ، كانال، سویون تۆكۈلدیوی یئر- منصب)، آریک (آرخ، بئیک (بئیک - یوکسکلیک، اوجا)، وادی (اۋادی- آلقاق یئر، چۆكکلیک، درە، سو آخان یئر، قوبی (اکینسیز- بیچین سیز داشلی صحرا)، قول^۱ (چای، بولاق، موقتى آخینی اولان قورو یاتاق)، داوان^۲ (داوا، دابا - آشیریم، تیرە، یوکسک لیک، داغ)، دریا (بۇيوك چای، گور سولو چای، درە)، داشت، دشت (ایران دیللریندە آچیق صحرا، چۆل، دوزنلیک)، جانقال (جنگل لیک - تاریم چایی درە سیندە آغاجلی، کوللو و اوتلو کئچیلیمز یئر)، جیلگە^۳ (جولگە - یارغان، قوبو، یاتاق، یارغاندان آخان چاپچیق)، دون (دنگ - تپە، کیچیک تپە، هوندور تپە)، قارا سو (بولاق، دورغون سو، آخارسیز و کیچیک باتاقلیق گۆل) یئردە تورپاقدا اولان سو، تورپاقدا یئر سویو^۴، کئریم (چایچیق، باخچادان آخان آرخ)^۵، کونتان (کۆتان، کوتون - حیوانلار اوچون دام، پە یە)، کیر (قیر - یوکسک لیک، یاستان، یایلاق، آلقاق داغین سو آیریچی سی)، لایسو(اسیلی مادە لردە زنگین اولان آخین، داغلاردا اولان لیللی داشقین^۶، اوپچاک (سوباسان یئر، آلقاق ساحە، رطوبتلی و آلقاق چۆكک لیک، سوجان چمنلیک)، اوزتان (اوستان- بۇيوك كانال)، ساز(باتاقلیق، باتاقلاشمیش ساحە، رطوبتلی چمنلیک، قرونت سولارینین اوزە چیخدیغی ساحە، قاراسو)، سای (سای ر- قورو چای یاتاغی، یارغان دان آخان چاپچیق، چای، چاپلاق، ساییق - داشلی صحرا)، ساتما (داخما، چادیر، کاراما، حربی مکتب، حربچی لر انوی)، سیرت (خاریج، ظاهیر، کناردا اوزانان، آرخا، داغین اوستو،

۱ قول جغرافی ترمینی کاراقول، کیچک قول، چونقول و سایر هیدرونیملردە، چای سۆزو معناسیندا اشتراک اندیر.

۲ چونقول سۆزو اولان «داوان» جغرافی ترمینی نی تورک دیللی خالق لاردا ایشلە دیرلر.

۳ ییز خالق جغرافی ترمینلرینین یازیلیش فورمالارینی اساساً، ای. م. میرزایوین اثریندە اولان شکیلدە «دربینک» ییزە معلوم اولان ترمینلرین اورۇنئالی ساختایلماقلا آذربایجانجا اولان یازیلیش فورمالارینی دا گۆسترمیشیک،

۴ ای. م. میرزایوین یازیرکی، بالکاندان سینتزیانا قدر اولان اراضیدە راست گلبن «قاراسو» سۆزۈندە کی «قارا» رنگ معناسیندا یوخ، «یئرە» «تورپاق»، «قورو ساحە سی» معناسیندا ایشلە دیلیر.

۵ س. ی. مالووا گۆرە (۱۹۶۱) کاشقار اطرافیندا اولان بئش - کئریم کندینین آدی بئش آرخ دلمک دیر. غربی سیبیرین جنوب شرقیندە اولان شیش کاریم هیدرونیمیندە اولان «کاریم» («کئریم، قاریم») کیچیک آرخ، کیچیک چای دلمک دیر.

۶ ای. م. میرزایوین «لایسو» جغرافی ترمینی شللی شین چاپینین ساغ ساحیلیندە یئرلشن لایسک کندی آدینین اتیمولوگیاسینی تام آچیر. لایسک کند آدینین سون «ک» حرفی «اۋە» حرفی ایله عوض اولوندوقدا اونون ایلکین آدی برها اولونور (لایسو کندی).

داغین بئلی، اوجا یاستانین اوستونده کی دوزن لیک، تاغ (داغ)، تام(تامتاموی- داوانو)، تای (داغ)، توپا (توپه، دئنه، تپه - زیروه، کیچیک یوکسک لیک) توختاکوروم (تاختا - کوروم - داش قجیرلییی، چنقیللیق و یا دوزن قجیرلیک)، چاپ (آلتین تاقتا درین یارغان، چاپلمیش یئر، اوچوروملو یاماج)، چینق (چینق، شین - دیک اوچوروم، ال چاتماز، داغلیق اراضی، قارلی چاغسال - شور (سور) - شوراقت، واخت آشیری قورویان دوزلو گؤل، یورت (کند، اۆلکه موقتی یاشاییش یئری) و یاریک (یئرده چات، دار دره) [ای.م. میرزائیئو، ۱۹۶۶، ص. ۳۳۶-۳۵۷].

یئری گلمیش کن دئیک کی، «اوشنله» سۆزو آذربایجان دیلینده اوچ سۆزله وئریلیپ (دار - درین دره). تورک دیللی خالقلارین بیر نئچه سینین «یاریق» سۆزونو «ائشنل ینه» معناسیندا ایشلتدیکلرینی نظره آلاراق بیز آذربایجانلیلار دا «دار - درین دره» جغرافی تفرمینینی «یاریق» و یا «یار» تفرمینینی ایله عوض ائده بیله ریک. دئمه لی، بیز تک نواری دره، گئن دره، دار دره ایل یاناشی، یاریق دره جغرافی تفرمینینی ده بیلیریک.

چین تورکستانیندا اولان تورک منشالی جغرافی آدلارین یارانماسیندا اشتراک ائدن توپوفورمانتلار آشاغیداکیلاردان عبارت دیر: آباد، ایران، آکار (آخار چای)، آغ، سای، باش، سو، تاق (داغ)، آلا، ال، آلتین، آتا، شار و یا شاعار (شهر)، آلتی، آمان، آفتاب (گونئی)، آرال (آدا)، آرسان (آرشان، آراشان، قافقازدا - نارزان)، آرکا (آرخا)، آرت (آشیریم، آرتوش-آشیریمین او بیر ی طرفی)، آچات (آچیق)، دابا و یا دابان (آشیریم)، آچی (آجی)، آباق (آشاغی)، قوم، دریا، یار، نور (نوهور)، بوستان، بازار، دره، بای، بالا، بار(گئتمک، بارماق)، بارلیق، باهان، بئل، بوجا (میفیک، وارلیق، حیوان)، بورو (بؤیوک)، تالا، بوستان، بوغور(دونقابئل، چپ، اوچوروم، بؤقرا - بوقرا-دوه)، بولقان، بولون، بورول (چال، آغ باش)، توقای (توغای)، بورچوم (ایری - اویره، چیخینتی لی)، قوبی (قوبو)، قیوز(دار)، داکلیک (داغلیق)، یئتی(یئددی)، دینار، ایلی (کالمیکجا پارلایان، اعلی، نورلو)، ایرتیش (دیپرسک، ایری - اویره)، کارا (قارا)، بۆران (بوران)، کاش (داش، ئنفیریت)، سای، سو، کارقا (قارغا)، کارلیک(قارلیق)، قارغا، کنتریا(قصبه، شهر)، کئتمن (گئتمان)، کئنق (گئن، انلی)، کوروم (چنقیللیق)، کوک(سای)، رابات (قالا)، کونقور(ماغارا)، کوک (کؤ، گؤی)، قورو، کوتول (آلچاق آشیریم)، کیزیل، کومیش (گوموش)، لویوش (اؤلو)، مازار(مزار)، مادیان(مئیدان)، مایلی (یاغلی)، ماناس (قیرغیزلارین ائپوسو)، مارال، کئنت، میس، موز

(بوز، مینق (مین، اوْی (اوی)، کارات (شام آغاجی)، پاس (آرخا، آلچاق، هوندور اولمایان)، پیچان اوت، یاش اوت، تایا، اولا بیلسین کی، بو سۆز ایکینجی معنادا بیچن (اک) دئمک دیر، ساری، ساور (قازاخجا آتین ساغیری) سئینک (سئینه موزالان)، سئمیستای (یاغلی)، تاکلا (ای. تنیشنوه گۆره، ترک ائتمک، توللانمیش، آتیلیمیش)، مکان (تکا- مکان- ترک اولونموش مکان)، تامچی (دامجی - دامجیلی بولاق)، تاریم (تاریا - تارلا، گیلن یئر)، تاش (داش)، کورقان (قورقان، صنعی تپه)، تنللی (جوشغون، قودورغان)، آزان (گۆل)، تئرنک (دیرک، قوواق، قلمه آغاجی)، تئشیک (دئشیک)، تیکئن لیک (تیکانلیق، آذربایجاندا تیکانلی کندی و یا چایی)، توکسون (دوخسان)، تون (دون، دونماق)، توروق (موروق)، توز (دوز)، تۆمشوک (بورون، چیخینتی)، تورکستان، تورقان (توریان - قرارگاه، پایتاخت، مالیکانه)، اوئنن (گوجللو)، اولوق (بؤیوک، عالی)، چات (چاتما، قوووشما، منصب)، اوزکا (قاریشیق، بیر- بیرینین اوستونه توپلانمیش)، قاریش - قوروش (قایالیق، داغلار)، اورومچی (اوریوم - آیریجا گۆلجوکلر)، اوچ، اوشاق (کیچیک)، خان، تنقیری (تائیری)، خوبوک (کوبی - چای یاتاغی)، خوتان (پاشاییش یئری، ائو)، خوتوبی (خوتوخبای، خوتوکبی - وارلی)، چاکار (چاخار، ائتونیم)، چارک (لیک)، چارخ (لی)، چارکی (چارخچی)، چاتیر (چادیر)، چایان، چیقنه (چیقنه، جیهه، کندیر، چانی)، چیق لیق (چی آدلی اوت بیتن یئر)، چینقیز (چینگیز)، چینقیل (چلی نقیل)، چؤل (قوم، چؤل)، چونکی (ال چاتماز یوکسک داغلیق)، چونکور (چوخور)، شاخید (شاهید)، یولدوس (اولدوز)، یانقی (یئنی)، خیسار (قالا)، یانتاک (دوه تیکانی)، کودوک (قویو)، یارگۆز (اوچوروملو، دار)، یاردانق (دیک یاماجلی تپه) و سایر.

ای. م. میرزایئو قیسا توپونیمیک لغتینده سینتزیان اویغور ویلایتینده ۲۸۰-ه یاخین جغرافی آدین ایضاحینی وئرمیشدیر. اونلاردان ۱۳۰-۱ قدر تورک منشالی توپونیمدیر. اویغورستان اؤز گله جک توپونیمیک تدقیقاتچیلارینی گؤزله ییر.

آذربایجاندا توپونیملرین لاندشافتی

رنگ بیلدیرن جغرافی آدلار

کوسموسدان آیینمیش تصویرلره نظر سالدیقدا یئر کوره سینده ایلک نوبه ده قاباریق گۆزه چارپان یاشیل (مئشه لر)، ماوی (اوکیان و دنیزلر)، بوز (صحرا و چؤللر)، آغ (قطب بوزلاقلاری و قارلی اراضیلر) رنگلر اوستونلوک تشکیل ائدیر. بو رنگ لرین منظره سینده

اونلار گۆی قورشاغینین باشقا رنگلری ده قاریشیر. بونونلا طبیعتده مختلف رنگ چالاریغنی یارانیر.

اینسانلار دونیانین مختلف گوشه لرینه آد وئرنده ان اول طبیعتین اؤز رنگ چالاریقلاریندان استفاده ائتمیشلر. جغرافی آدلارین عمله گلمه سینده رنگ آدلارینی بیلدیرن سؤزلرین بؤیوک رولو دا بونونلا ایضاح اولونور.

جغرافی آدلارین یارانماسیندا رنگلر خصوصی یئر توتدوغوندان بیز بو قییلدن اولان آدلاری خرومونیملر آدلاندریمیشیق. «خرومو» لاتین دیلینده «رنگ»، «نیم»، ایسه «آد» دئمکدیر.

تورک توپونیملری آراشدیریلارکن آشکار اولونورکی، تورک دیللی خالقلارین توپونیملرینده، دئمک اولار، عینی سؤزلر- قارا، آغ، آلا، ساری، گۆی، قیرمیزی، قیزیلی، بوز، قونور، یاشیل، چال و سایره عکس اندیلمیشدیر. بو، آذربایجان توپونیمیاسی اوچون سجه وی دیر. لاکین قیرمیزی رنگله باغلی یارانمیش جغرافی آدلارا قیپچاق و باشقا دیل گروپونا داخل اولان خالقلارین یاشادیغنی یئرلرده راست گلینمیر. اونلار اساساً قیرمیزینین (قیزیل) سینونیمیندن استفاده ائتمیشلر. آذربایجاندا قیرمیزی، قیرمیزیلی، قیزیلی توپونیم یارادیجی کومپوننتلریندن چوخ گئنیش استفاده اولونموشدور.

آذربایجاندا آغ رنگ بیلدیرن سؤز ایله باغلی یارانمیش جغرافی آدلارا آغ یوخوش، آغ داغ، آغ تپه، آغ چای، آغ قایا، آغ دره، آغسو، آغ داش، آغ گدیک، آغ تالا، آغجا آرخ، آغ تورپاق، آغ بولاق، آغ بورون، آغ دام، آغ سال، آغ آیق، آغجا قوشون و سایر میثال اولایلر. عمومیتله آذربایجاندا «آغ» سؤزو ایله باشلانان ۶۷ جغرافی آد واردیر (باخ: ایضاحلی جغرافی آدلار لغتی، باکی، ۱۹۶۰). «آغ» سؤزو ایله یارانمیش جغرافی آدلارا «بند»، «بولاق»، «بورون»، «قایا»، «داغ»، «دام»، «سو»، «ایداره»، «یاتاق»، «گدیک»، «چالا»، «گؤل»، «نوهور»، «سال»، «تپه»، «چای»، «چالا» سؤزلری قوشولماقلا کلی میقداردا جغرافی آد یارانمیش دیر. «آغ» لا باغلی یارانمیش جغرافی آدلار ایچریسینده ائنتوتوپونیملرده واردیر. «مثلاً، آغ کؤینک ک.». «آغ» سؤزو ایله باشلانان جغرافی آدلاردا ایستر پاترونیمیک توپونیملر، ایسترسه ده آنتروتوپونیملر یوخ درجه سینده دیر.

تورک دیلرینده «آغ» سؤزو چوخ معنالی اولماقلا خوش بختلیک، ایشیقلی، گون باتان (غرب)، اله سالما، آیدین لیق، یاخشی، اوغورلو، پیس، چای، کیفیتلی، استحضاء کیمی

ایشله دیلیر. بونا میثال اولاراق دئیک کی آغ دنیز رنگینه گۆره دئییل، تورکیه ده غربده، گون باتاندا یثرلشدییینه گۆره بئله آدلاندیریلیر. قارا دنیزده سویونون رنگینه (قارالیغینا) گۆره دئییل، تورکیه دن شیمالدا یثرلشدییینه گۆره بئله آدلاندیریلیمشدیر. قیرغیزستاندا «آغ» لا باغلی ۲۵۲ جغرافی آد یارانمیش دیر. اولاردان ۲۷- سی اکسای، ۲۳- و اکسو، ۹- و اکبولاق، ۷- سی اکژار، ۴- و اکگول و سایر آدلانیر. بوندان باشقا، اکباش (کند)، اکبئکت (کند)، اکبئل (آشیریم)، اکبئشیک (داغ)، اک ژول (کند)، اک کورقان (کند)، اککوم (داغ)، اککی (کند)، اککودوک (کند)، اک سارای (آشیریم)، اک تولاعا (کند) و سایر جغرافی آدلاری دا واردیر.

دئمه لی، «آغ» سۆزونون سۆز چالارلیغی چوخ گئنیش دیر. آذربایجان دیلینده اولان هر هانسی بیر سۆزون سۆز چالارلیغی شاخه لرینین بوتون اینجه لیکلرینی آنجاق گۆزونو آچیب همین دیلده دانیشان، اؤز آنا دیلیندن قیدا آلمیش شخص لر داها دریندن بیلر. اونا گۆره علمی ادبیاتدا رنگ بیلدیرن «بویانیملر»، «خیرومونیملر»، (ب. ا. بوداق اوف) سۆزلرینین معنالاندیریلماسی اۆزونون تام درینلییینی تاپا بیلیمیر. حیاتدا «آغ» سۆزو مثبت و همده منفی معنادا ایشله دیلیر. مثلاً، «آغ»، سۆزو مثبت معنادا «آغ یول» («یاخش یول»؛ اوغورلو، خوشبخت) («گۆروم سنی آغ گونه چیخاسان»)، رنگ (آغ رنگ)، غرب (آغ دنیز) - (تورکیه دن غربده) «گۆروندوبو کیمی، «آغ» سۆزو حیاتا اساساً مثبت معنا چالارلیغی ایله داخل اولوب. آغ سۆزونون منفی معنادا ایشلندییینی یادما سالیرام. «آغ» دئیکده - «ائتنیک نورمالاردان چیخماق» («آغ ائله مه» - حددینی آشما)، «بو لاپ آغ اولدو»، «کور اولماق» («گۆروم کی گۆزون آغارسین»، «گۆروم کی گۆزونون آغی دا قاراسی دا گئتسین»، «قارا گون» («بخته ور باشیما، آغ گونه چیخدیم»، «یالان» «بو آغدان دا آغ دیر»، «دوشمن» («آغلار» و «قیرمیزیلار»)، «آغلار» آنتونیم («قارالار- آغلار» معنالاریندا دا ایشله دیلیر.

قیرغیزستاندا «آغ» توپونیم فورمانتینا بیر سیرا جغرافی آد - یارادیجی سۆزلر قوشولدوقدا توپونیم یارانیر. «آغ» فورمانتینا قوشولان سۆزلره بای، بایتال، باکشی، بالتیرکان، باش، باشات، بئیت، بئکت، بئل، بئشیک، بوقوز، بوسوقو، بولان، بولون، بوورا، دئشه، زای، ژار، ژول، زوو، ایچکئه، کاپچی قای، کاشات، کول، کولوت، کورقان، کئچ کۆر، کئل، کۆدوک، کۆکییا، مویون، مۆز، اوقوز، ائلان، ائتنک، سای، اوورو، سارای، سؤؤک،

سۆز، تایل، تال، تالاعا، تام، تاتیر، تاش، کورو، تثرک، تاشت، تئکته، تئکتیر، قاوا، توو، تووک، تورپان، تورپون، تئبته، تئبک، تثر، تۆر، تۆز، تۆز، چابو، چال، چانقال، چثرنک، چیی، چیک، چوک، چۆکۆر، شور، شیران و سایر میثال گۆسترمک اولار.

بو توپونیم یارادیجی فورمانتلاری بیز ۱۹۸۸-نجی ایلده فرونزته شهرینده نشر ائدیلمیش لغتدن گۆتورموشوک.

آذربایجاندا «آغ» سۆزو ایله بیرلشه رک توپونیم یارادان فورمانتلاردان آشاغیداکیلاری میثال چکمک اولار: بند، بولا، بورون، قایا، داوان، داغ، دام، کند، داش، ده ییرمان، دره، یاتاق، کند، کۆینک، کۆرپه، گدیگ، کنل، موللاچال، نوهور، اویوق، اویاق، سال، سو، تپه، چای و چالا.

دئییلن لردن گۆرونورکی، قیرغیزستاندا «آغ» سۆزو ایله باغلی توپوفورمانتلار آذربایجاندا اولان توپوفورمانتلاردان بیره اوچ دفعه آرتیق دیر. قیرغیزستاندا اولان «های»، «بایتال»، «بئل»، «بئشیک»، «زار» (جار، یارغان)، «قوم»، «اوغوز» و سایر توپونیملر آذربایجاندا یوخدور. آذربایجاندا اولان بیر نچه باشقا توپوفورمانتلار قیرغیزستان توپونیملرینده یوخدور («کۆرپو»، «گدیگ»، «سال»، «توهور» و سایر). طبیعی دیرکی، جغرافی آدلار یاراندیغی زامان و مکاندان آسیلی اولماقلا ائتئونیملرله و طبیعی شرایطله باغلیدیر.

«قارا» سۆزو جغرافی آدلارین یارانماسیندا فعال اشتراک ائدیر. «قارا» - رنگ، بۆیوک، بدبختلیک، پهلوان، جهنم، شیرین، یاخش، چیرکین، شر، ظلمت، کیفیت، یارارسیز، گوجلو، قارالتی، تحقیر، فرق، گۆزل، دوشمن، استحضاء، قانماز، سون حدد شیمال و سایر بیلدیریر.

جغرافیادا «قارا» رنگ معناسیندا داها چوخ ایشله نیر. بورادا اساساً سوخورلارین و یا چای سویونون رنگی اساس گۆتورولور. قاراداغ، قاراباغ، قارابوغاز، قاراقایا، قاراداش، قاراچای، قاراگۆل، قارایوخوش، قارابۆرک، قارابورغا، قارایازی، قارایئر، قارا آرخاج، قارا بولا، قارانیق، شیریمی، قارا قوزئی، قارا قیشلار و سایر آذربایجاندا «قارا» سۆزونون اشتراکی ایله ۱۱۴ جغرافی آد یارانمیشدیر [۷۰-۶۲].

قاراچایلا پارالل آغ چایدا آخیر. لاکین قاراچایین منبعی اساساً گیلی شیستلردن، قوم داشلاریندان تشکیل اولونموش باش قافقاز سیلسله سینین قوزئی یاماجیندان (یوکسک

داغلیق اراضیده) باشلاير. آغ چايين منشايب ايسه اورتا داغليق زونادا مئشه و چمنله اؤرتولمكله اهنك داشلاری و گيللی سوخورلارين يارانديغي اراضیده يئرلشير. عادی واختلاردا آغ چايين سويو شفاف، قارا چايين سويو ايسه بولانيق اولور. ياغيشدان سونرا قاراچايين سويو كسكين بولتارق قارا رنگه چالير.

قاراقايا (قاخ رايونو) داغی ايسه آنجاك يورانين توند قارا رنگلی گيللی شيستلريندن يارانميشدير.

ياغيش زاماني بولانان بعضی چاپلارا بولانيق سو (كومروك چای حوزه سی) آدینی وئرتميشلر. اصلیده يوكسك داغليقدان باشلايان بو چايين دا آدینی قاراچای و يا قارا سو آلدانديرماق اولاردی. «قارا» سؤزو سويو تطبيق ائديلنده بورادا سويون رنگی نظره آلينير. قارا سو ايچمه يه يارارسيز، معدة - باغيرساقدا آغری وئرر سو كيمي قلمه وئرليير. قارا سولار باليق يئتيشديرمك اوچون ده يارارلی دئييلدير. بو سودا حل اولونموش اوکسيگئنين فايزی چوخ آز اولور. قاراسو، قارا بولاق پيس سو معناسيندادير. اونودا دئيک کی، قاراچای دئديکده سويون کيفيتی يوخ، اونون بولانيقلىق درجه سی نظرده توتولور. «قارا» ايله يارانميش جغرافی آدلار ايچريسینده طایفا، تيره و نسیل آدلاری بيلديرن توپونيملر ده واردير. قاراباغلی، قاراقويونلو، قاراداغلی، قارادونلو، قاراکاظم لی، قارابؤرک، قاراممدلی، قاراتيکئلی، قاراخان بی لی، قاراجميرلی و ساير ميثال چکک اولار. «سو» ايله باغلی (قاراسو) آلتی، «چای» ايله باغلی (قاراچای) يئددی، «بولانيق» لا باغلی بش (قارابولاق)، «گؤل» ايله باغلی دؤرد، «داغ» لا باغلی يئددی (قاراداغ) جغرافی آد واردير. بوندان باشقا، «دره»، «دهنه»، «تپه» ايله، «قوش» لا، «چالا»، «چوخور» لا باغلی بير چوخ جغرافی آدلار يارانميشدير.

آذربايجاندا قاراباغ، قاراباغلار (شرو و گنجه ده)، قاراباغلی (آغجاقابول) کندلری واردير. قاراباغ جغرافی آدی ايلکين و ان قديم اولماقلا، هم دوزنليک (قاراباغ دوزو)، همده داغليق اراضيلری (داغليق قاراباغ، قاراباغ، قاراباغ يايلاسی، قاراباغ سيلسه سی) احاطه ائدير. تدقيقچيلار گؤره قاراباغ انتنونيمدير. بونو ان چوخ ق. ا. قتيبوللائو اسرار ائدير.

آذربايجاندا «قارا» سؤزونون اشتراکی ايله باغلی بير چوخ جغرافی آد يارانميشدير. اونلار فورما و مضمونجا بير- بيريندن كسكين فرقله نير. «قارا» سؤزو اساسيندا بير سيرا انتنونيملر عمله گلमيشدير. توپلاديغيميز انتنونوپونيم يارادان لئكسيك واحيدلر

آشاغیداکیلاردیر: دوزلو، دولاق، جادمیرلی، بالدير، کاظمیلی، بؤیرک، جانلی، پاپاق، چاپار، قالپاق، بوجاق، بویون، بویونلار، بوغاز، یوسفلی، دیمیرچی، دیرناق، دیمیرچیلر، قوللار، قانلیق، گۆز، گۆزلو، جامالار، کوسا، قورتلو، باغلی، باغللار، اوغلان، مریملی، لار، حسنلی، خیدیر، کیشیلر، موسی لی، بابا، باققال، بوروج، وۇز، قوجالی، خانلی، مان، نۇی، مانلی، خان بی لی، خانچاللی، سوچو، ممدلی، دونلو، قاشلی، پیریملی، قویونلو، پاپاقچیق، زئیناللی، ساققال، ساققاللی، بؤلوک، تاجلار، چاللی، آللار، کؤثرلی، اوتچ، قاش، یارخا، قاشلی، بایراملی، سلیمانلی، باشی چورلو، وللی، داغلی، بام، پته، بوغلار، کریملی، خانلی، چاللار، شیخلی، دئین، تئکین، کوللو، کند. «قارا» سۆزونون اشتراکی ایله بیر نئچه آدلار – اورونیملر، هیدرونیملر، فیتوتوپونیملر و زوونیملر یارانمیشدیر. اونلار آشاغیداکیلاردیر: داغ، دره، تپه، چای، گؤللو، سو، گؤللوک، گؤل، نوهور، یار، یئر، بولاق، دنیز، منشه، آشیریم (قارانلیق)، تاхта، جان، چینار، قامیش، تورپاق، دوققاز، داش، مال، آغاج، آغاجلی، آغاجلیق، چالا، چوخور، دهنه، تالا، یازی، یابلاق، آرخاب، یاتاق، منشه، قایا، آرخب، سوقوملاق، قوزئی، یئر، باغ، باغلار، داغ بولاق، یئری، قالا، گؤللوک، سوچوملوک، چاپچک.

قارا رنگله باغلی باشقا بیر گروپ جغرافی آد ایران دیللی خالقلارین مسکون اولدوغو اراضیلرده ده وار. بیر نئچه توپونیم سییاکو (قاراداغ) آدلانیر (آستارا رایونو، سومقاییت). سیه زن شهرینین آدی دا «قارا قادین» معناسینی وئریر. اونلاردان ۳۵- ی کاراسو- قاراسو آدلانیر. کاراآرچا (آشیریم)، کارا آلما (کند)، کارابولاق (آشیریم)، کاراقوم (سیلسله)، کارا قوشخانا (آشیریم)، کاراباش (داغ)، کارابالتا(داغ)، کاراایلو (چای)، کاراایلقالی چای، کاراکاباک (کند)، کاراکامار(سیلسله)، کاراکول (دره)، کاراکوس (داغ)، کاراکیر (داغ)، کاراکیل (آشیریم) و سایر میثال گؤستریمک اولار.

قئید ائتدیییمیز کیمی، «قیرمیزی»، «قیزیل» سۆزلری اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلار آذربایجاندا گئنیش یئر توتور. آذربایجاندا قیرمیزینین سینونیمی قیزیل دیر. قیزیل رنگ بیلدیرن نادیر حالدا قیزیل (الوان مثال) معناسینی وئریر.

آذربایجاندا قیزیل بوغاز، قیزیلجا، قیزیل بره، قیزیل قایا، یاروداغ («یارو» لزگی دیلینده «قیرمیزی» دئمک دیر)، قیزیل باش، قیزیل نوهور و سایر جغرافی آدلار واردیر. بو قیلدن اولان جغرافی آدلاردان ۲۴- و «قیزیل» سۆزو، ۵- ی ایسه «قیرمیزی» سۆزو اساسیندا یارانمیشدیر.

«قیزیل» سۆزونه «آغاچ»، «وان»، «چای»، «بوغاز»، «بولاق»، «بورون»، «قاپا»، «داغ»، «داش»، «توهور»، «یورد» سۆزلرینین بیرلشمه سیندن بیر نئچه جغرافی آدلار یارانمیشدیر. لاکین «قیرمیزی» سۆزونه اوپکونیمه خاص اولان «بازار»، «قصبه»، «کند» سۆزلرینین بیرلشمه سیندن بیر نئچه جغرافی آد (قیرمیزی بازار، قیرمیزی قصبه، قیرمیزی کند، قیرمیزی گؤل و سایر) یارانمیشدیر.

آذربایجاندا «قیزیل» و «قیرمیزی» اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلارین ۱/۶ - ی «قیرمیزی»، ۵/۶ - ی ایسه «قیزیل» کومپوننتلری اساسیندا یارانمیشدیر. دئمه لی، آذربایجاندا «قیزیل» و «قیرمیزی» اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلار عموم تورک دیلی خالق لارین تاثیریندن کناردا قالا بیلمه میشدیر. باشقا سۆزله، دئییلن اساسدا یارانمیش جغرافی آدلار ایچریسینده «قیزیل» آپاریجی، «قیرمیزی» ایسه تابع لی خاراكتئر داشیمیشدیر.

باشقا رنگ آدلاری کیمی «کیزیل» رنگیندن یارانمیش جغرافی آدلار قیرغیزستاندا چوخدور. بورادا «کیزیل» لا باغلی ۱۳۶ توپونیم واردیر. مثلاً: کیزیل - آي (کند)، کیزیل - آلمانا (آشیریم)، کیزیل - آریک (کند)، کیزیل - بئل (آشیریم)، کیزیل - بولاک (کند)، کیزیل - ژار (کند)، کیزیل - گؤل (گؤل)، کیزیل - گونجوی (چای)، کیزیل - ائشمه (کند، ائشمه - دوزن لیک دئمک دیر) و سایر [ص. ۱۲۷ - ۱۳۲].

«ساری» ایله باشلانان جغرافی آدلارا «بابا» (ساری بابا)، «باش» (ساری باش کندی)، «بولاق» (ساری بولاق کندی)، «قامیش» (ساری قامیش کندی)، «داغ» (ساری داغ کندی)، «داش»، «دره» (ساری دره کندی)، «یال» (ساری یال داغی)، «یوخوش» (ساری یوخوش داغی)، «سو» (ساری سو چایی)، «چوخور» (ساری چوخور باشی داغی)، «ساریمساق» (ساریمساقلی داغی) و سایر میثال اولو بیلر. ساری جانلی (کند) و ساریجالیلار ائتنونیمدیر.

آذربایجاندا «ساری» رنگی بیلدیرن سۆزه بیرلشن توپوفورمانتلار بابا، باش، بولاق، بوغاز، قامیش، داغ، داش، دره، یال، یوخوش، سو، خانلی، چوخور، باشی، جانلی، جانلیلار، جا، شکئل، شئن و دره باشی کیمی سۆزلردن عبارتدیر. بوندان باشقا، «سارال» آدلی چای قولو و عینی آدلی چای واردیر.

قیرغیزستان جغرافی آدلاریندا «ساری» سۆزونه بیرلشن باش، آرین، بئل، بئلش، بولاک، بولون، بئی، دئنه، ژاز، ژازی، ژون، کیمئک، قامیش، کاندی، کاشکا، موقام، کموقول، کئی، کول، کؤلنت، کوو، سای، کؤنقاي، کیر، سئید، سوقات، سوؤ، تالاعا، تاش، تئکتیر، تولوقوی، تئر (تئر)، قات، چاشما، چئلئک، چیچکان کیمی فورمانتلاردیر.

قیرغیزستاندا «ساری بولاق» آدلی هیدرونیم چوخ اولدوغو حالدا، آذربایجاندا جمعی بیر - ایکیدیر. عینی سۆزلری ساری قامیش، ساری گؤنئی، ساری تور توپونیملری حاققیندا دا دئمک اولار. عمومیتله، رنگ بیلدیرن توپونیملرین هر بیرینه عایید یارانمیش جغرافی آدلار آذربایجانا نسبتاً بیره اون آرتیق دیر.

قیرغیزستاندا «ساری» ایله باشلانان ۱۱۲ جغرافی آد واردیر. بورایا ساری بئل، ساری بولاک (بو آددا ۲۸ بولاق واردیر)، ساری کامیش، ساری کاشکا، ساری گؤل، ساری کیر، ساری سو، ساری تاش و سایر آدلار داخیل دیر.

آذربایجاندا «آلا» رنگ آدی بیلدیرن جغرافی آدلار دا واردیر. «آلا» سۆزو ایله یارانمیش توپونیملر، عادتاً، داغین و یا هر هانسی بیر جغرافی اوبیئکتین عمومی گؤرکمیین مئشه دن، چمن دن، قایالیقدان، مختلف رنگ چالاریندان کسکین فرقی (کونتراست) اولان جغرافی آدلارا وئریلمیشدیر. آذربایجاندا آلاقایا (زیره)، آلا داش (داغ)، آلاباشلی (دمیریول ستانسیاسی) و باشقا جغرافی آدلار یایلمیشدیر. آلاباشلی انتونیمدن یارانمیشدیر.

اورتا آسیادا، خصوصی قازاخستاندا اولان ایری داغ سیستمی آلا - تاؤ آدلانیر. قیرغیزستاندا «آلا» ایله یارانمیش ۱۴ جغرافی آد واردیر [ص. ۲۲]. بورادا آلا آرچا(چای)، آلاباش (کند)، آلا بئل(آشیریم)، آلا بوقا(چای) و سایر جغرافی آدلار واردیر. قیرغیزستاندا آلاردیج معناسینی ایفاده اندیر.

آذربایجاندا «آلا» سۆزو ایله یارانمیش جغرافی آدلارین توپوفورمانت حیصه سینه «باشلی»، «قایا»، «داش»، «کول»، «گؤزمزره»، «گؤلر»، «جیکی»، «شا»، «شار» داخیلدیر. قیرغیزستاندا ایسه «آلا» سۆزو ایله یارانمیش جغرافی آدلارا «آرچا»، «باش»، «بئل»، «بوقا»، «بوکا»، «گؤل»، «مودوک»، «مویون»، «ماشین»، «تؤلون»، «شان» کیمی توپوفورمانتلار داخیل دیر.

رنگ بیلدیرن «چال» سۆزوندن دا آذربایجاندا بیر نچه جغرافی آد یارانمیشدیر. چالاییر (لاچین رایونوندا سیرا داغلار)، چال داغ (تووز رایونوندا زیروه، هوندورلویو ۵۴۴

مئتر)، چال داش (اوغوز رایونوندا زیروه، هوندورلویو ۳۴۳۷ مئتر)، چاللی (زرداب رایونوندا کند)، چاللی گؤل (خوجاوند) و سایر.

قیرغیزستاندا «چال» رنگی ایله باغلی ۱۱ جغرافی آد - چال کویروک چال جغرافی آدی و سایر (اوش ویلایتی) واردیر.

آذربایجان توپونیمیا سیندا «گۆی» رنگ گئنیش یاییلمیشدیر. گۆی رنگله علاقه دار اولاراق اساساً داغ (اورونیم) و سو (هیدرونیم) آدلاری یارانمیشدیر. گۆلله باغلی دۇرد، تپه ایله باغلی بش، چایلا باغلی اوچ جغرافی آد عمله گلمیشدیر. ایکی یاشاییش منطقه سینین آدی گۆیلردیر (شاماخی رایونو). اونلاری بیر - بیریندن فرقلندیرمک اوچون گۆیلر دوز و گۆیلر داغ آدلاندیرمیشلار.

گۆی آدی ایله باغلی تورک دیللی خالق لار آراسیندا ائنتوتوپونیملر ده واردیر. گۆیچه گۆلونون (ایندیکی سئوان) و گۆیچه ماحالینین آدی دا گۆی رنگله علاقه دار یارانمیشدیر. یاشیل سۆزو ایله باغلی یارانمیش جغرافی آد آذربایجاندا یوخ درجه سینده دیر. بونا سبب، گۆرونورکی، گۆی رنگین یاشیل رنگه سینونیم اولماسیدیر.

تورک دیللی خالقلارین یاییلیدینی اراضیلرده «قونور» رنگینی بیلیدین جغرافی آدلارا از راست گلینیر. آذربایجاندا ایسه قونورلا علاقه دار یارانمیش جغرافی آد چوخ نادیردیر. داهای دوغروسو، منه جمعی ایکی جغرافی آد معلومدور. اونلارین بیرى میکروتوپونیمدیر (قونور، ایکینجیسی ایسه کلبه جر رایونوندا کونقور داغیدیر (۲۷۷۰ مئتر).

گۆی سۆزونو بیلیدین توپونیملر گۆی - سما و بیتکی رنگی ایله باغلی اولدوغوندان اونلارین مضمون دایره سی چوخ گئنیش دیر. گۆی رنگ سما رنگیدیر، گۆی - چمن، اوت رنگیدیر. «گۆی» عینی زاماندا «خسته لیک»، «قان قارالیغی» رنگ دیر («اوشاق گۆم چۆی گۆیه ریب»). گۆی عینی زاماندا سویون (دنیز، گۆل، چای، نوهور، اوکیان) رنگینی اؤزونده عکس ائتدیردیییندن اونلار هیدرونیملرده تئز- تئز راست گلینیر. آذربایجاندا «گۆی» رنگی ایله قووشوب جغرافی آد یارادان توپوفورمانتلار «الیک»، «ام»، «گۆل»، «لر»، «داغ»، «تپه»، «چای»، «دره» کیمی کومپونئنترلردن عبارتدیر.

قیرغیزستاندا «گۆی» له باغلی توپوفورمانتلار («گۆی») - «بولاق»، «زولو»، «کند»، «ساری»، «سوؤ»، «تاش» کیمی کومپونئنترلردن عبارتدیر. گۆیله باغلی یارانمیش

توپونیملر هر ايکي رئسپوبليكادا چوخ محدوددور. اولارین سايی ۷-۸-دن آرتیق دئييل دير.

آذربايجاندا «بوز» رنگی ايله باغلی يارانان جغرافی آدلار دا گئنیش ياييلميشدير. «بوز» رنگی منفی معنادا دا ايشله ديدير («سن بوز آدامسان»، «گوروم کی، سنين گوزلرين بوزارسين»، بيرينجی معنادا اينسانين کوبودلوغونا، ايکينجی حالدا ايسه کور اولماسينا اشاره دير). جغرافيدا «بوز» رنگ بيلديرن سوز، صحرا، ياريم صحرا، چؤل و مئشه - چؤل لاندشافتينين گئنیش ياييلماسی و اونا موافيق اولاراق «بوز» منظره سينين يارانماسی ايله باغلی توپونيملرين مئيدانا گلمه سيدير. «بوز» سوزو ايل باغلی مشاهيده انديلن توپوفورمانتلارا «اغیل»، «ايران»، «دان»، «يئر»، «آلاقانلی»، «بينه»، «داغان»، «گونئی»، «لو» کیمی سوزلر داخيل دير.

قيرغيزستاندا «بوز» لا باغلی ۲۸ جغرافی آد موجوددور. توپونيم يارانديغی سوزلره «آدير»، «آيقير»، «آلا تاش»، «آلدی»، «بارماک»، «بئشیک»، «بولون»، «توو»، «ژال پاک»، «ژار»، «کاراقان»، «کیر»، «آی»، «تئپنه-سای»، «تئک دير»، «اوچوک - آشوو»، «چيلکان» کیمی توپوفورمانتلار داخيل دير.

قيرغيزستاندا «قاشقا» رنگی ايله يارانان ۶۲ جغرافی آد واردير. بورايا «باش»، «لاک»، «کيشتاق»، «ماخالالا»، «سوؤ»، «تئرنن»، «تور» کیمی توپونيم يارادان سوزلر داخيل دير. آذربايجان دا ايسه «قاشقا» ايله يارانان جغرافی آد بير- بيريندن آرتیق دئييل دير (قاشقا - کند و چای آدی).

آذربايجاندا آلاباشلی، آلاقورماق، آلاگوزمزره و آلاگؤل اويکونيملريندن باشقا «آلا» سوزونه قووشان «قاي»، «داش»، «گؤلر»، «جیکی»، «شا» و «شار» سوزلريندن اورونيملر و هيدرونيملر يارانميشدير.

«قونور» رنگی، عادتاً، عینی رنگه مالیک اولان رئليئفين انلئمننت لرینه عاييد دير. بو رنگله باغلی جغرافی آدلار اساساً عینی رنگی اؤزونده عکس ائتديرير. آذربايجاندا قونورلا باغلی بير اورونيم قونور داغی (۲۷۷۰ متر) آدی (کلبه جر رايونو) ايله معلوم دور. قيرغيزستاندا قونورلا باغلی ۱۱ جغرافی آد (اوغوز، اولان، تئبته، چوخو و ساير) واردير. کونقور بوزلو ماغاراسی (پئرم ویلايتی) عینی معناليدير.

دئییلن لردن آیدین اولورکی، رنگ بیلدیرن جغرافی آدلارین تدقیقی علمی و عملی جهتدن خصوصی اهمیت کسب ائدیر. یاریم صحرا و قورو - چؤل لاندشافتی اراضیسینده بوز رنگلی ساحه لر، خصوصی ایله داغلار تئز-تئز گؤزه چارپیر. بونونلا علاقه دار اولوراق بوز رنگله باغلی یارانمیش جغرافی آدلارا بوزقیل داغ، بوز آیران مینرال بولاغی، بوزاران و یا بوز یئر تپه سی، بوزداغ (بو آددا اون داغ واردیر) و بوزلو میثال اولاییلر. بوز داغلارین عمومی گؤرونوشو کئچل داغ و یا آلا داغلارین عمومی گؤرونوشونه یاخین اولور.

توپونیملری قورو یاق

سون یاریم عصرده اطراف محیطین چیرکلنمه سی ایله علاقه دار اولوراق انکولوژی بحران یارانمیشدیر. بو انکولوژی فلاکتین و بئله دئمک مومکونسه، انکولوژی سوی قیریمینین اطراف محیطه منفی تاثیرینی بیر قدر ضعیفلتمک مقصدی ایله دونیانین مختلیف یئرلرینده قوروقلار و یا یاساقلیقلار یارادیلیمیشدیر. ایندی آرتیق صحبت بیوسفتر قوروقلاری یارادیلماسی ضرورتیندن گئدیر. دئمک، بشریت اطراف محیطی، داخیلینده موجود اولدوغو طبیعتی شکست ائده - ائده عینی زاماندا، اونون آیری- آیری نادیر اوبیئکتلرینی، تکرار اولونماز منظره لی ساحه لرینی قوروماق مجبوریتی قارشیسیندا قالمیشدیر. بونلار اوکیاندا داملا مسئله سینی خاطیرلاتسادا، یئنه ده هر حالدا، اینسانین طبیعته بشری، هومانیت قایغیسی دیر. باشقا جور اولاییلر. اینسانین اوزو طبیعتین ترکیب حیصه سی دیر و اوزونون، گله جک نسیل لرین نورمال حیاتیینی تامین ائتمک اوچون دوشونمه لیدیر.

اینسانلارین طبیعته قایغیسینین ترکیب حیصه لریندن بیرینی جغرافی آدلار - توپونیملر تشکیل ائتمه لیدیر. جغرافی آد تاریخی سند، لینگویستیک فاکت و دئمک، مدنیت آبیده سی اولدوغوندان مقدس دیر، توخونولمازدیر. و. آ. نیکونوفون دندیی کیمی، کؤورک سؤزلر توپونیملرله گرانییت لشمیش دیر. داش لشمیش جغرافی آدلاردا خالقیمیزین تاریخی کئچمیشی اویوموشدور.

اگر بیز جغرافی آدلارا تاریخین گؤزو ایله باخیب اونلاری تاریخی فوندا اویاتساق، قدیم جغرافی آدلار - آذربایجان، ناخچیوان، شاماخی، قبه له، بئله قان، گنجه، شام خور، ترتر، شیروان، قاراباغ، موغان، میل باش قالدیراراق نیظامی اوردوکیمی تورپاغیمیزا گؤز دیکمیش نامرد قونشولاریمیزا جاواب وئره جکلر کی، بو تورپاغین صاحیبی ایلک نوبه ده

اٲله بو تورپاقدا یاشایانلار دیر. بو تورپاقدا یاشایانلار ایسه اولو اجدادلاری تورکلر اولموش آذربایجانلیلاردیر.

دئمه لی، جغرافی آدلار نه قدر ثابت اولسا، تورپاق اوچون، تورپاق اوزه رینده یاشایانلار اوچون بیر او قدر ده خئیرلیدیر. تورپاغین اوزه رینده یارانمیش توپونیملر تورپاغا، وطنه دایاقدیر، تورپاغین، وطنین بیر نوع قورویوجولاریدیر. اودورکی، تورپاغی توپونیملردن، توپونیملری تورپاقدان آیرماق، او تورپاقدا یاشایانلارین اؤزلرینی تورپاقدان آیرماق دئمک دیر. الی تورپاقدان اوزاقلاشانلارا آجلیق، آیاغی تورپاقدان اوزولنلره وطن سیزلیک، دیلی دوغما جغرافی آدلاردان محروم اولانلارا ایسه غربت قیسمت اولور.

عصریمیزین ۵۰ - نجی ایللرینده آنتارکتیدانین تدقیقی مقصدی ایله اعلان اندیلیمیش گئوفیزیکا ایلینده غرب دؤلتلری کئچمیش س. س. ری عالیم لرینین تدقیقاتلاردا اشتراک ائتمه سینه مانع چیلیک تۆره دیردیلهر. س. س. ری آنتارکتیدانی تدقیق ائتمک حقوقونون مدافعه سی مقصدی ایله اوراداکی سلاویان منشالی جغرافی آدلارا، اولارین آچیلیشیندا رولو اولموش روس سیاحلارینا استناد ائتدی.

اثرمنی لر «قاراباغ» توپونیمینین دیل منسوبیتینه گۆره یوخاری قاراباغی اؤزلرینین کی سایا بیلیمیرلر و اونا گۆره آرتساخ توپونیمیندن برک - برک یاپیشمیشلار. آما اؤزلری ده یازیرلارکی، «آرتساخ» اثرمنی سؤزو دئییل، چونکی هله اثرادان اول ۸-نجی عصرده، اثرمنی لر تاریخ صحنه سینه چیخمامیشدان اول اورارتو منبع لرینده اورارتو چارلارینین آرداخ، آداخ، اورتخ آدلی اۆلکه یه حربی سفرلریندن دانیشیلیر. دئمک، «آرتساخ» اثرمنی سؤزو دئییل.

جغرافی آددان استفاده اندرک تورپاق اله کئچیرمک ایسته ینلرین کیملر اولدوغوندان و اولارین هانسی اقتصادی حربی گوجه مالیک اولماسیندان دا چوخ شئی آسیلیدیر. مثلاً، اینگیلس دیللی خالقلار سون بئش یوز ایل ارضینده استرالیا قیطه سینی، شیمالی آمریکاکی (آمریکا بیرلشمیش شیتاتلاری، کانادا) توتوموشلار. اولارلا گۆزونون اوستونده قاشین وار دئین اولماییب.

دۆری مطبوعاتدا رئسپوبلیکادا جغرافی آدلار لاندشافتینین ده ییشدیریلدی بی باره ده چوخلو صحبت گئتمیشدیر. بیز بو یازیدا جغرافی آدلارین انکولوژی شرایطینی یاخشی

لاشیدیرماقدان و توپونیملری بیر دفعه لیک قوروماق اوچون قیرمیزی کیتابین یارادیلما سیندان صحبت آچا جاقیق.

ق. پ. سمولیتسکایا یازی رکی، هر هانسی بیر جغرافی آد تاریخیدیر و او، هر بیر خالقین مدنیت آبیده سیدیر. بو فیکری دیگر تدقیقاتچیلار دا سؤیله میشلر.

جغرافی آدلارین اساس سیز و یئرسیز ده ییشدیریلمه سی آداملارین احوالی - روحیه سینه چوخ پیس تاثیر اندیر. سون ۷۰ ایلده جغرافی آدلارین تاریخیلیینه، مضمونونا و یا مدنیت باخیمیندان اهمیتیته وارمادان اولاری ده بیسه رک پارتیا و دؤلت خادمیلرینین، یازیچیلارین، عالیم لرین آدلارینین وئر یلمه سی اؤلکه ده اولان جغرافی آدلارین اوکولوژی شرایطینی کورلامیشدیر.

ا.ئ. م. میرزابئو حسابلامیشدیرکی، کئچمیش س. س. ری - ده کیروو آدینا ۱۵۰، کالنین آدینا ۱۰۰، کوییشئو آدینی داشیپان ۴۰ جغرافی مکان واردیر. هله بورایا اولارین شرفینه آدلاندیر یلمیش یوز لرله کولخوز، سووخوز و سایر داخل دئیل دیر. آنجاق لنینگراد شهرینده و اونون شهر یانی قصبه لرینده پوشکین آدینا آلتی کوچه واردیر. روسیانی تاریخی اهمیتلی بیر چوخ مدنیت مرکز لری اولان جغرافی آدلار دا یئنی وئر یلمیش جغرافی آدلار پرده سی آلتیندا گؤرونمز اولموشدو؛ مثلاً، پئتربورگ (پتروگراد) - لنینگراد، نیژنی نووگورود - قورکی، سامارا - کوییشئو، آکمولینسک - ستلینوقراد آدی آلتیندا ای تیپ - باتمیشدی. قیرغیزستان پایتاختینین بیشکک آدینین فروئزئه ایله و یا قازاخستاندا آولیه - آتا شهرینین جامبولون آدی ایله عوض ائدیلمه سی او دؤرون قباحترلیندن ایدی.

آذربایجاندا سون ایکی عصر عرضینده گنجه نین گاه یئلیزاوئتیول، گاه دا کیرووآباد آدلاندیر یلماسی خالقین حاقلی اعتراضینا سبب اولموشدو. دوغما شهریمیزین قدیمیلیینی ثبوت ائدن گنجه جغرافی آدینین حیاتا قایتاریلماسی بؤیوک حادثه دیر. نوبه ایله بیر چوخ باشقا توپونیملرین اؤز اولکی قدیم تاریخی آدلاری دا برپا ائدی لیر. هامییا آیدین اولمالیدیر: سوونت حاکیمیتی ایللرینده نه قدر جغرافی آد ده ییشدیر یلمیش سه، هامیسی برپا ائدیلمه لیدیر.

توپونیمیک افسانه لر

یئر کوره سینده اولان اساس لاندشافت قورشاقلاری همین اراضیده یاشایانلار اوچون عادی، طبیعی اراضی کیمی گؤرونور. انکواتوریال، تروپیک، صحرا و یا تایقا، توندرا منشه لرینده دوغولان، بویا - باشا چاتان اینسانلار اوچون دوغما طبیعت عادی یاشایش یثردیر. لاکین بیر لاندشافت تیپی اراضیسینده (مثلاً، صحرا) یاشایان اینسانلار دیگر لاندشافت تیپی (مثلاً، توندرا) داخیلینده یاشایان اینسانلاری کئچمیشده سئحرلی بیر عالم حساب ائدیبلر. طبیعی دیرکی، صحرا آدامینا توندرا سئحرلی بیر عالم کیمی گؤرونور. خصوصی ایله ال چاتماز، باشی همیشه قارلی - بورانلی داغلار نه ایسه آداملارلا فوق الطبیعی یئرلر کیمی گؤرونموش، اونلاردا واهیمه و قورخو یاراتمیشدیر. اونا گؤره ده داغلار سیرلی بیر دونیایا چئوریلیمیش، حاققیندا مختلف افسانه لر، روایتلر یارانمیش، اونلارلا ستایش ائدیلمیشدیر. ائله بونا گؤره ده روسلاردا «عاغیللی آدام داغا گئتمیر، داغی اتک حیصه دن دولانیر» - کیمی آتالار سؤزو یارانمیشدیر.

بیر سیرا خالقلار اوزاق کئچمیشدن باشلا یاراق داغلاری ایلاهی لشدیرمیشلر. ائ. م. میرزائیونین [۱۹۷۳، ص. ۴۱] یازدیغینا گؤره، مونقوللار بیر چوخ داغ آدلارینا «بوقدو» سؤزو قوشموشلار، (بوقدو- اؤلا، ایخنه - بوقدو، بارا- بوقدو، قوروان - بوقدو، تساسدو- بوقدو، تساقان - بوقدو و سائر). مونقولجا «بوقدو» (قدیم فارسلا «باقا»، سلاویانلاردا «بوق» «ایلاهی لشدیریلیمیش»، «مقدس لشمیش»، «مقدس» معناسیندادیر. عمومیتله، داغلارین مقدسلسدیریلمه سی مسلمان، بؤددیست، خریستیان دین لرینین یاییلدیغی اراضیلرده ده گئنیش مشاهدیه ائدیلیلر. اؤزو ده داغلارلا ستایش ایندیکی بؤیوک دین لرین یارانماسیندان چوخ - چوخ اول لرین، اینسانلارین ابتدایی ایجماء شکلینده یاشادیغی دۇرلرین محصولودور. قدیم یونانلارین اولیمپ داغینا ستایشی (گومان ائدیردیلر کی، آلاه لار، او جمله دن زئوس بو داغین زیروه سینده یاشاییر) و اونون شرفینه کئچیردیکلری ایدمان یاریشلاری «اولیمپیا اویونلاری» ایفاده سینده ایندی ده قالیر. قدیم هیندیللرده هیمالای مقدس داغیدیر. بئله میثاللار چوخ چتین اولار.

ائ. م. میرزائیون قئید ائدیرکی، مونقوللار کئچمیشده کناردان گلیمیش آداملارین یانیندا مقدس حساب ائتدیکلری داغلارین آدینی دیللرینه گتیرمزدیلر. اونلار بئله گومان ائدیردیلر کی، اگر هر هانسی بیر آدام مقدس داغین آدینی چکرسه، داغلارین روحو گوناهاکارلارین

شخصاً اؤزونه، عایله سینه و مال — قاراسینا بدبخت لیک گتیره بیلر. بونا گۆره ده مونقوللار کنار آدمالارین یانیندا مقدس داغلارین اصل آدلاری عوضینه آنجاق بیر سۆز ایشله دیردیلرکی، او دا «خایر خان» (خئیرخان) سۆزو ایدی. بونا گۆره ده بیر نئچه داغین آدی مۆنخ — خایرخان، خایر خان — دۆلان، خایرخان — اولا کیمی آدلاندیریلیمیشدیر [۱]. م. میرزایئو، ۱۹۷۳، ص. ۴۲]. ائتنوگرافیادا بونا آنیلیم دئییلیر. بو ابتدایی ایجماع دینینه گۆره داغلارین دا روحلاری (یونانجا روح «آنیموس» آدلانییر) واردیر و واخت آشیری بو روحلارا قوربانلار کسیردیلر.

ا. م. میرزایئوین یازدیغینا گۆره، قدیم ائللادادا یولچولار یول گئدرکن داغلارین اته ییندن داش گۆتورر، همین داشلاری زیروه یه قالدیرار، اورادا اویوق قوراردیلر. مونقولستاندا بئله داش قالاقلاری «اوبا» (آذربایجان دیلینده کی «اوبا» سۆزونون کؤکو ده بوراداندیر) آدلاناردی. آذربایجاندا یول بویو قورولموش داش قالاقلارینا اویوق دئییلر. اویوقلاردان ایکی عایله نین، یاخود ایکی کندی اکین ساحه لرینین سرحدینی ده معین ائتمک اوچون استفاده ائدیلیردی. اویوقلار (مونقوللاردا اولدوغو کیمی) یولچولارا آزماق مقصدی ایله یول «گۆسترمک»، داغین زیروه سینین هارادا اولدوغونا اشاره ائتمک اوچون لازیم ایدی. اویوقلار، عادتاً، بیر نئچه مقصد اوچون قورولوردو. آذربایجاندا بیر نئچه اویوق — داغ موجوددور. هیمالایدا جیرتدان مۇستانق پادشاهلیغی واردیر. مۇستانقین ترجمه سی «سمونق — تون» — یعنی «عبادت دره سی» دئمک دیر. ا. م. میرزایئوین یازدیغینا گۆره، جمعی ۸ مین اهالیسی اولان بو کیچیک پادشاهلیق ایندی ده بوددیزمه — لامایزمه اؤز قیزغین صداقتینی گۆستریر.

کیریم یاریم آداسیندا اولان آی- یئتری، آی — تودور، آیدانیل داغلارینین آدی تاتار دیلینده کی «آی» (مقدس) سۆزوندن گۆتورولموشدور. بورادا آذربایجانداکی (قازاخ) آونی داغینین آدی (تدقیقاتچیلار گۆره «آی» — «ائو» سۆزوندن دیر) یادا دوشور. یونان دیلینده اولان «آگویس» سۆزو ده عینی ایله مقدس» معناسینی وئریر [۲]. م. میرزایئو، ۱۹۷۳، ص. ۴۱]. پامیر جغرافی آدی قدیم ایرانی لاردا «تا — ی — ماکر» — «گونشین اته یی». «گونش آلاهی» دئمک دیر [۳]. خ. خاسانوف، ن. ق. مالیتسکی].

قافقازدادا حاققیندا افسانه لر دانیسیلان، یئرلی اهالی اوچون سیرلی، قورخونج بیر دنیا کیمی گۆرولن، یوکسک - یوکسک داغلار، الچاتماز زیروه لر چوخدور. شاه داغ، باباداغ، شالبوزداغ، تونان داغ، کوله خانا داغ، بشش بارماق داغی و سایره او جمله دن دیر.

شالبوزداغ (۴۱- ۴۲ متر) داغستانین آذربایجانا یاخین اولان بیر اراضیده - یان سیلسله ده یئرلشیب، اوندان شرقه اوجالان شاه داغلا قوشا دایانیر. شاهبوز داغین زیروه سینده مقدس حساب اولونان پیر واردیر. همین پیر گویا سلیمان پیغمبرین عبادت ائتدییی ماغارادیر. دئییدینه گۆره، بو مقدس داغی یئددی دفعه زیارت ائدن شخص مکه یه زیارت ائتمیش کیمی دیر. آشاغیدا حاققیندا دانیساجاغیمیز بابا داغی (اونا حضرت بابا داغی دا دئییلیر) دا بئله مقدس زیارت یئریدیر.

ق. آ. حاجی یئوین وئردییی معلوماتا گۆره [۱۹۸۴، ص. ۶۱- ۶۲]، بو داغلا علاقه دار بیر نچه افسانه یارانمیشدیر. افسانه لردن بیرینده دئییلیرکی، اگر دین سیز او داغا قالخارسا، بوزلاغا چاتاندا اؤلر. ایکینجی افسانه ده دئییرلرکی، اگر خسته آدام او زیارتگاها قالخار و اورادا قوربان کسرسه، مطلق ساغالار. شال بوزداغ و اونا بنزر زیارتگاهلارین اولماسی مسلمان دینینین محکم لنمه سینه، اونا اینامین داهدا آرتماسی ایشینه خیدمت ائدیر. شال بوزداغین ایکینجی آدی ارئلردیر (و یا اؤرنلر). قدیم تورک دیللرینده «ارن» - «ایگید»، «باهادیر» دئمک دیر. ۱- نجی عصرده آلبان چارلاریندان بیرینین آدینین ارن اولدوغو معلوم دور. شالبوز داغ آدی اونون خاریجی گۆرکمی ایله ده باغلیدیر. ایلین ایستی یاریسیندا قاردان باشینا «بوز شال باغلامیش» بو داغا شالبوز آدی وئرلمیشدیر. ارئلر آدی داغ مقدس لشدیکدن سونرا مئیدانا گلیمیشدیر. ق. آ. حاجی یئو (۱۹۸۴) شالبوز داغی آدینین تورک منشالی اولدوغونو سؤیله ییر. بیز ده بو فیکیرله راضی ییق. اونون ایضاحینا گۆره «شال» (اؤرتوک) «بوز» و «داغ» سؤزلریندن دیر اص. ۶۲. لاکین اونون «شال» سؤزوندن سونرا گلن سؤزو «بوز» (رنگ) سؤزو ایله باغلاماق فیکری سهودیر.

ق. آ. حاجی یئو [۱۹۸۴، ص. ۶۲] آ. آ. باکیخانوو و آ. ی. آ. کادارسکییه استناد ائده رک یازیبرکی، اونلار شالبوز داغی آدینین ائتنونیمله علاقه دار اولدوغونو سؤیله ییرلر. بو تاریخچیلر داغین آدینین ۸- نجی عصرده خزرلر قارشى ووروشارق مسلمان لارا گؤسترمیش و همین داغین اته یینده یاشامیش سرکرده شاخل - بۇرزانین شرفینه قویولدوغونو قئید ائتمیشدیر.

یثرلی اهالی شالبوزداغ اراضیسینده آخان چایلاردا یارانان سنللیری گوناھ ائتمیش اینسانلارا آلاھین جزاسی کیمی یوزور. طبیعی فلاکتین یولونو آزمیشلارا و دین سیزلره ایلاھی جزا کیمی قلمه وئرلمه سی حاللارینا چوخ یئرده راست گلنیر.

باباداغ باش قافقاز سیلسله سینین سوآیریجیندا یئرلشیر. اونون مطلق یوکسک لییی ۳۶۲۹ متره چاتیر. ایلین ایستی یاریسیندا زیروه سینده، قوزئی یاماجیندا دایم قار اولور. بابا داغ توند رنگلی گیلی شییست لردن، قومداشی لاردان، اهنک داشی لاردان عبارت دیر. داغین زیروه سینده هوندورلویو ۳ متره یاخین اویوق قوراشدیریلیمیشدیر. اویوغون اوستونه قویولموش تاختالارا میخ چالینمیش، اسکی لر باغلانمیشدیر. بابا داغ بویوک زیارتگاه دیر. بورایا قوبا، قوسار، خاچماز، دوه چی، اسماییلی، شاماخی، آغسو رایونلاریندان زیارته گلیرلر. شالبوزداغا اولدوغو کیمی، بابا داغا دا یئددی دفعه زیارته گلمک حجه گئتمه یه برابر دیر. بابا داغا گلنلر ایچریسینده قان تطیقی و یا اوره ک خسته لیکلری اولانلارین یوکسک لیکله علاقه دار غفلتاً اؤلمه سی حاللارینا تصادف اندیلیر. دیندارلارین فیکرینجه، زیارت یولوندا وفات ائدن جنت لیکدیر. باباداغین شیمال یاماجیندا (قارا چاپین یوخاری آخینیندا) آمان انوی آدلی بیر تیکیلی واردیر. زیارته (و یا اوا) گلنلر یاغیشا، قارا، بورانا دوشنده آمان انوینده سیغیناجاق تاپیرلار. بو، چوخ گرکلی و خئیرخواه بیر ایشدیر. باباداغین شیمال یاماجی قوزئیینده یوکسک داغلیق مئشه سینین بیر تالاسی ساخلانمیشدیر. بونا سبب بابا داغ آدینین مقدس ساییلماسیدیر.

۱۹۵۳-نجو ایلین اییول آیینین آخیرلاری ایدی. باباداغین زیروه سیندن گونئییه - جنوبا نظر سالیرام: لاهیج چؤکک لییی، قووداغ و نییال داغ سیلسله لری آیدین گؤرونور. اوندان جنوبا آرادان قالخان توز پرده سی سانکی اوفوقه بیر دیوار چکمیشدی. بیزدن قوزئییه - یان سیلسله، خصوصی ایله رئلینفین حؤکمداری کیمی گؤرونن شاهداغ، قیزیل قایا داغی، بوداق یاستانی، اونلاردان شیمالا اوزانان مئشه لی آلچاق داغلیق، داها سونرا خزر دنیزی و اونون اوستونده اوفوقا جاذبه دار بیر منظره ! بیزدن غربه باش قافقاز سیلسله سینین سو آیریجیندا اوجالان داغ زیروه لری غربه و شرقه دوغرو قاطارلانیپ گئدیر ...

هر ایل اساساً اوییول - آوگوست آیلاریندا باباداغی زیارته گلیرلر. بابا کیم اولموشدور؟ باباداغ حاققیندا افسانه لردن بیرینده دئییلیرکی، بابا عرب اؤلکه لریندن بیرینده ناخیر چئیلیق ائدیرمیش . چؤلده مال اوتاراندا بیر جانناوار آغزینی آچاراق ماللارین اوستونه

گلیز. بابا جانلارین اوستونه هجوم چکیر. جانلار دیله گلیب دئییرکی، من بو اینه یی یشمه لییم. بابا جانلار دیله توتوب دئییرکی، سن او اینه یی یشمه، اینک قوجا بیر قادینین دیر، اونون بو اینک دن باشقا هئچ به یی یوخدور. جانلار بابانی ائشیتیمیر. اینه یی پارچالاییر ... بابا اینه یین حاققینی اؤده یه بیلمه یه جه یینی بیلیب اورادان باش گؤتورور، گلیب باش قافقاز سیلسله سینده اولان داغلارین بیرینه چیخیر. اورادا یثر شوملاییب تاخیل اکمک ایسته ییر. داغ کللری بابانین کؤمه یینه گلیرلر. بابا اونلاری جوته قوشوب یثر شوملاییر، تاخیل اکیر. تاخیل گۆیه ریر، سونبول عوضینه ایچی بوغدا دنه لرله دولو، قوز بویدا یومورولار بیتیر. تورپاقسیر - بیتکی سیز اوجا داغین باشیندا تاخیلین بیتمه سینه بابانین آلاسه آدمی اولماسی و صدق دیلدن آلاهدان امداد گؤزله مه سی اولموشدور. آلاسه مقدس بابانی ائشیتدیییندن قارلا اؤرتولو زیروه لردن خصوصی نوع تاخیل یئتیشدیرمه یه شرایط یاراتمیشدی. بابا بو زیروه ده یاشامیش و اورادا دا وفات ائتمیشدیر. بابا داغ حاققیندا دیگر افسانه یه گؤره او، شاپراندان رنجبر ایمیش. بیر دفعه پلوو یئییب دوراندا بیلمه دن بیر دویونو تاپدالادیغینا گؤره اؤزونو برکت قارشیسیندا گوناھکار حساب ائتمیش و قاچیب بو داغا قالخمیش، همین واختدان داغین آدی باباداغ قالمیشدیر. چۆره یه حؤرمتسیزلیک ائندن اوچون عبرت آمیز افسانه دیر. بو افسانه خالقیمیزین برکته، مقدس چۆره یه اولان محبتینین گؤزل تجسمودور.

بابانین غربی او زیروه ده دیر. داغین زیروه سینده کی اویوق بابا قبرینین اوستونده اوجالیب. دیشی آغریانلار بو زیروه یه قالخیب تاختلارین بیرینه میخ چالسا، دیشینین آغریسی کسلییر. اولادسیز قادینلار اورایا اولاد اوچون گئدییرلر. اویوغا مختلف پارچالارین باغلانماسی نظیر وئرلمه سی زیارتین قبول اولونماسی دئمک دیر. باباداغین جنوب - غرب یاماجیندا بیر بولاق وار. او بولاق نه واختسا کئچمیشده یوخ ایمیش. بابا ععاسینی همین یثره ووردوقدا، ععاسین یثریندن بولاق چیخمیشدیر. زیارت گئلر همین مقدس سودان ایچیر، ال - اوزلرینی یویور، گؤزلیرنه چکیرلر، گؤزلی ایشیقلائییر. بو بولاق کله چانداغان (سویوقلوغونا گؤره) آدلانییر.

واخت واردیرکی، بابایا زیارت ائندن لره مانع چیلیک تۆره دیر، قارشیسینی آلیردیلار. لاکین خالق عنعنه نی یئنه ده داوام ائتدیریردی. بابایا زیارت هم ده خالقین طبیعت سفردیر، اونلارین داخللی دونیاسینین تمیزلنمه سی و قله چؤکموش قارا فیکیرلرین

بیر دفعه لیک قوولماسی دئمک دیر. معنوی - پسیخولوژی باخیمدان زیارت چوخ فایدالی دیر. زیارته گئدن حارام یتمه مه لی، اوغورلوق ائتمه مه لی، اؤزوندن ضعیف ازمه مه لیدیر. بوندان دا گؤزل اخلاق نورمالاری وارمی؟ ایندینین اؤزونده بونلارا احتیاج یوخدورمو؟

شاه داغ یان سیلسله سینین سو آیریجیندا اوجالیر (۴۶۳۲ متر). شاهداغین زیروه سی حامار، یاماجلاری پیلله واری اوچوروملاردان عبارت دیر. شاهداغین تکرار اولونماز گؤرکمی، بوزلاقلا اؤرتولو زیروه سی اعجازکار تاثیر باغیشلاییر. شاهداغ زیروه سینین شرق حیصه سینده، ۸۰۰-۹۰۰ متر آشاغیدا داشلی - قایالی ساحه واردیر. بورایا شاهداغ زیروه سینین گونئی حیصه سینده کی اوچوروملاردان قوپان قایالارین بیر قیسمی توپلانمیشدیر. شاهداغ ایله طوفان - بازاردوزو داغی آراسیندا، قوسارچایین یوخاری آخینیندا شاهنابات چای آدلانان چای دره سی یئرلشیر. دره نین بیر حیصه سی چوخ گنیش لندیییندن همین دوزو شاه دوزو آدلندیریلار. شاهداغین جنوب - شرق طرفدن قالخان یولو اوستونده شاهبولاغی استقامتدن (بورا دنیز سوییه سیندن ۲۶۰۰ متر یوکسک لیکده دیر) دره نین و سیلدیریم قایالارین آراسیندا کئچمه لی اولورسان. بو یئرلرین چتین و کئچیلمز اولماسی شاهدوزونده اوجالان داغا افسانه قوشماغا اساس وئرمیشدیر.

دئییلن لره گؤره، بیر چوبان اهل اندیر کی، اگر من اؤز سورومله شاهداغ زیروه سیندن آشاغیدا اولان او یئره قالخا بیلسم، اورادا قیرخ قویون قوربان کسه جه یم. چوبان حاضیرلاشیر، اذیت و ذلتله قویونلارینی داغا قالدیریر، همین یئره چاتیر. لاکین عهدینه عمل ائتمیر؛ دئییرلر کی، ۴۰ قویون عوضینه ۴۰ بیت اؤلدورور. چوبان وئردییی سؤزه عمل ائتمه دییی و قویون عوضینه بیت «قوربان» وئردییی اوچون داشا دؤنور. اودور کی، زیروه یه یاخین یاماجدا (جنوب - شرق) گؤرونن قایالار داشا دؤنوموش قویون سورورسو و چوبان دیر.

بو افسانه ده قویونلارلا قایا، قایا ایله قویون بیر - بیرینی عوض ائدیر. انله بو منطیقی علاقه یه گؤره ده (چوخ احتمال کی،) «کوی» سؤزو «قایا» سؤزونه ده عایید ائدیلیلر. بو سؤزلرین کؤکو ده بیر - بیرینه یاخین دیر.

باش قافقازسیلسله سی سو آیریجیندا طوفان داغین زیروه سی اوجالیر. بو داغ یورا دؤورونون گیلی شییست لریندن، قوملو اهنک داشیلاردان، قوم داشیلاردان یارانمیشدیر. داغین گونئی یاماجیندا بوزلاق، سو آیریجیندا ایسه بیر گؤل واردیر. گؤلون آدی دا طوفان

داغین آدیندان آلینمیشدیر. یوکسک داغلیقدا عمله گلمیش و قار سولاریندان قیدالانان بو گؤل نوحون گمی سینین طوفانا دوشوب پارچالاندیغی حادثه ایله باغلايیر و همین گمی تاخاسیندان بیر پارچاسینین گۆلده ساخلاندیغینی سؤیله ییرلر. بو داغی خانلیقلار مقدس سایمیشلار.

۱۹۴۷-۱۹۴۸ - نجی ایللرده آمریکا بیرلشمیش شتاتلاری حربی متخصص لری نوحون گمی سینین پارچالارینی تورکیه نین بؤیوک آغری داغیندا (۵۱۶۵ متر) آختاریردیلار. قافقازین باشقا داغلیق اراضیسینده ده نوحون گمی سینین توخونوب پارچالاندیغی روایت اندیلن داغلار واردیر.

شاهداغ رنگیونوندا اولان جغرافی آدلارین یارانماسی دا افسانه لرله علاقه داردیر. دئییلن لره گۆره بیر شاه اؤز عایله سی ایله بو یئرلره استراحته گلیر. شاهین کؤچو گئری ترپنده اونون چادر قوردوغو یئر شاه یوردو، آت اویناتدیغی یئر شاه دوزو، سو ایچدی یی بولاق شاه بولاغی، اته یینده یورد سالدیغی داغ ایسه شاه داغی آدلاندیریلیمیشدیر. قوسار چاپین ایلیکین آدی شاه نابات چای دیر. بو چاپین آدی دا شاهین خانیمی شاه ناباتین شرفینه وئریلمیشدیر.

قوبا رایونونون بودوق کندیندن قوزئیہ دوغرو بودوق یاستانینین شرق یاماجیندا بیر ماغارا وار. همین ماغارایا کوله خانا پیری دئییرلر. کندین موللاسی، بودوقلو مرحوم حاجی کیشینین دندیینه گۆره، ماغارایا زیارته گلن عملی صالح دیرسه، هر شئی قایداسیندا اولور. قوخ، اگر زیارتچی لرین ایچریسینده عملی صالح اولمایانلار وارسا، کاهادا اونلارین باشی گیجیلله نیر. ییخیلیر، بعضاً اورک کئچمه ده باش وئیر. من بو ماغارادا ایکی دفعه تدقیقات ایشی آپارمیشام. خوشبخت لیکن عملیم صالح اولدوغوندان باشیم کیجیلله نیب ییخیلمامیشام.

بئش بارماق داغی لوزیتان اهنک داشلاریندان یارانمیشدیر. کؤکسوز نهنگ قایانین اطرافینداکی گیللی، قوملو سوخورلارین «کۆینه یینی» جیریپ چیخماسی بو داغا خصوصی عظمت وئیر. بئش بارماق داغی بئش رقمی ایله علاقه داردیر. معلوم دورکی، خالق آراسیندا اوچ (اوچ تپه)، بئش (بئش بولاق)، یئددی (یئددی لر داغی)، قیرخ (قیرخ بولاق)، مین (مین بولاق) رقم لری گئنیش یاییلمیشدیر. بونا گۆره ده قایانین دیش - دیش زیروه سیندن شرطی اولاراق بئش رقمینی گؤتورموش و اونو الدهه اولان بئش

بش بارماغا اوخشاتمیشلار. بش بارماق داغینین شرق یاماجیندا خیدیر زینده پیری واردیر. هله عرب منبع لرینده بو داغ «موسی (پیغمبر) قایاسی» آدلانیر. اونو دا دئمه لیبیک کی، قرآندا قافقازلا باغلی اوچ توپونیمدن (آراز، قاف داغی و موسی قایاسی) بیری محض بو پیردیر. بو آدلار مقدس کیتابیمیزا نجه دوشوب؟

ناخچیوان ویلایتینده آصف کثف داغینداکی پیره زیارت ائدنلر چوخدور. آذربایجاندا افسانه و ائله جه ده دینی مراسیم لرله علاقه دار بیر چوخ جغرافی آدلار (پیرآللهی آداسی، پیره بدیل کندی، قوربانچی کندی، صلاوات آشیریمی، شاخلار کندی، شیخ قافلان داغی، پیغمبر بولاغی، آلاه وئردی شهری، قارا خاچ یایلاغی، پیرملک کندی) یارانمیشدیر. قولو خلیل لی [«ادبی اثرلر توپلوسو»، «ادبیات قرنتی»، ۷ اییول ۱۹۹۱-نجی ایل] آکادئمیک ش. ف. مهدی یثوین «ادبی اثرلر توپلوسو» ادلی مونوگرافیاسینا یازدینی رای ده گؤستریرکی: «عالیم (ش. ف. مهدی یثو- ب. ب.) تورباغین قورونماسیندان، داشلارین اینسانلارا نه لر دئمه سیندن صحبت آچارکن دفعه لرله گؤردویوم و سیرری ده آچیلمايان بیر حادیه یادیما دوشور. حاضیردا اثرمنستان اراضیسینین سیسیان رایونوندا قوشون داش دئییلن بیر یئر وار. بورادا آنالار حامیله شکلنده، بعضاً ده اوشاقلار کوره کلرینده، قوجاقلاریندا داشا دؤنوب داشلاشمیشلار. داش هیکلر او قدر چوخدورکی، کناردان باخاندا حقیقتاً قوشونو خاطیرلادیر. بونا گؤره ده خالق بو داش آبیده لره « قوشونداش» آدی وئرمیشدیر. افسانه یه گؤره، بو آدمالار اثرمنی جانلیریندن او قدر ظولم گؤرولر کی، آلاها یالوارمیش، هامیسی داش هیکله دؤنموشلر. ایندی اثرمنی قولدورلارینین هر آدیم باشی وحشی، ییرتیجی جینایت لرینین شاهیدی اولاندا بو افسانه نین رئاللیغینا بیر داها اینانمایا بیلیمیرسن».

جغرافی آدلارلا یارانمیش افسانه لر اینسانین معنوی دونیاسینی زنگین لشدیریر. آذربایجاندا سئید امام نسلیندن اولان مقدس کیمی تانینیر. کئچمیشده آذربایجاندا سئیدین شخصی حؤرمینه، داورانیشینا، خصوصی ایله خالق ایچریسینده اؤزلرینه قارشى یاراندىقلاری ایناما گؤره جاماعات اونلارین ائولرینی زیارت ائدیر، نظیر - نیاز آپاریردی. سئیدلرین ایکینجی و اساس گروپو ایسه کند به کند قاپی - قاپی دوشوب نظیر ایسته ییردیلر.

هر حالدا خالق آراسیندا حۆرمّت و عزّت قازانمیش «سئید» سۆزو شخص آدی کیمی توپونیملرده ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. مثلاً، خان کندی یاخینلیغیندا اولان سئید بی لی، ترتر رایونوندا سئیدیملی، کلبه جر و سالیان رایونلاریندا سئیدلر کندلری و سایر بوندان علاوه، سئیدلی چایی (گده بی رایونو)، سئیده لی قولو تپه سی (بئیله قان رایونو) و سئید یورد داغی (شکی رایونو) آدلی توپونیملر واردیر.

مسلمان دینی نی قبول ائتمیش خالقلار آراسیندا شخص آدلاریندا آخوند و موللا تیتوللاری گئنیش یئر توتور. سونرا دا اونلارین آدی ایله آنتروپونیملر یارانیر. موللا بورهان کندی (قوبادلی)، موللا کند (کوردمیر)، موللاجالی داغی (خانلار)، موللا داغ (قازاخ) و سایر بونا میثال گؤستريله بیلر. آلتی آغاچ قصبه سیندن ۴،۵ کیلومتر شمال – غربه آخون مینئرال بولاغی واردیر.

خالق آراسینداکی افسانه لرده گؤزه گؤرونمز، امما حیاتدا یاشایان، خالق اینامینا گؤره جین آدلاندیریلان مخلوق موجود دور. اونون آدی ایله باغلی بیر چوخ توپونیملر واردیر. لاکین رایونلاریمیزداکی جینلی داغ (گوران بوی، هوندورلویو ۲۴۵ متر) و بیر نچه جینلی آدلی کندی «جین» (گؤزه گؤرونمز مخلوق) سۆزو ایله هنج بیر علاقه سی یوخدور. بو مارقلی توپونیملرین منشاینی ایلك دفعه ق. ا. قئیبوللائنو آیدینلاشدیرمیشدیر. سن دئمه، ۳-نجو عصرده مامیقون قوناق آدلی ایلك نفرین باشچیلیغی ایله اثرمنستانا گلمیش، سونرا خریستیان دینی قبول ائتمیشدیر. بو طایفادان چیخانلار ۴- نجو عصردن ۸-نجی عصرین اورتالارینا قدر اثرمنی باش کوماندانلاری (ستاراپنتلری) اولموشلار و اثرمنی لر ایچه ریسینده مامیکونیان (مامیقونون آدی ایله) آدلانمیشدیر. اثرمنی لر ایندی ده مامیقون آدینی اوشاقلارینا قویورلار. جینلی لرین دیگر حیصه سی دریال کئچیدی ایله گورجوستانا گلمیش و بوتون تاریخ بویو کور ساحیلینده یاشامیشلا. ۱۸-نجی عصرده جین لیلر گورجو چارینا اطاعت سیزلیک ائده رک قاراباغا کؤچموش و ایندیکی جین لی کندلری یاراتمیشلار.

ایسلام دینینین آذربایجانا داخل اولدوغو آنلاردان بو دینله باغلی نه وارسا، هامیسی شخص، دینی رتبه، پیغمبر و امام آدلاری، عرب امیرلرینین آیاغینین ده یدی یئرلر، دین اوغروندا شهیدلرین باسدیریلدیغی قبیرلر، بیر سؤزله، مسلمان دینی ایله باغلی هر نه

وارسا، مقدس لشمیش دیر. اونا گۆره ده عربلرده باغلی یثرلر عبادتگاها چئوریلیمیش، ستایش اوبیئکتلری اولموشلار.

س. آتانیازوف [۱۹۸۱، ص. ۴۶ - ۴۸] تورکمئنستاندا عرب سۆزلریندن یارانان توپونیملردن بحث اندرکن گۆستریرکی، «اؤمر»، «سئید»، «خوجا»، «شیخ»، «ماقتیم»، «موژئور» کیمی سۆزلردن توپونیملر یارانمیشدیر.

عرب منشالی توپونیملردن بیر نئچه سینه آذربایجاندا دا راست گلینیر. مثلاً، حزره (قوسار) کندینین آدی «حضرت»، «جناب» سۆزوندن دیر، صفویلردن اولان شیخ جنیدین باسدیریلدیغی یثردیر.

س. آتانیازوف عرب دیلیندن کنچمیش «جبل» («داغ»), «خلیف» («ایکی بولئک»), «حووض», «قالا», «سانا», «آرات», «آرات» سۆزلری اساسیندا یارانمیش جغرافی آدلارا آذربایجاندا اولان خلیفه لیلر (کند), قالا (کند), قالاجیق (کند), تورپاق قالا, اثرمنستاندا آرات (کند) توپونیملرینی میثال چکیر. بوندان علاوه، عربلرین شخص آدلاریندان دا (محمدلی, علی آباد, عرب قدیم, عرب شال باش و سایر) یارانمیش توپونیملر چوخدور.

س. آتانیازوف [۱۹۸۱، ص. ۴۸] حاقلی اولاراق گۆستریر کی، «بابا», «آتا» سۆزلریندن یارانمیش جغرافی اوبیئکتلر ده مقدس یثرلر سایلییر. بونا میثال اولاراق آذربایجاندا باباداغ, قیرغیزستاندا چولپانانا قصبه سینى میثال چکمک اولار. امام علی نین آدی، آیاغنین ایزی (علی آیاغی), آتانی (دول دول) آدی ایله باغلی یارانمیش توپونیملر ده واردیر.

فارس دیلینده «قیرخ» رقمی «چئهل» آدلانیر. دیلیمیزده بو سۆز «چیل» کیمیدیر. «چیل» سۆزوندن ائئتوتوپونیملر و باشقا توپونیملر یارانمیشدیر (تورکمئنستان میثالیندا). آذربایجاندا چیل داغ توپونیمی (آبشروندا) واردیر. بو، اصلینده چيله داغدیر. «داغ» ایسه بیزیم ایلک معنادا باشا دوشدویوموز داغ (طوفان داغ) معناسیندا یوخ، «داغ» - «داغلاماق»، «یاندیرماق» معناسیندادیر. چیل داغ اینسانلاردا یارانمیش قورخو - هورکونو گۆتورمک اوچون « داغلاماق » مئتودونون مقدس لشدییی یثرلردن دیر.

دینی مضمون داشییان جغرافی اوبیئکتلردن بیرى ده «اؤولیا» دیر. «اؤولیا» - «واجق», «مقدس یثر», «پیر» دئمک دیر. آذربایجاندا مشهور مولاتالارین، شیخ لرین، خالق حکیم لرینین قبیرلری «اؤولیا» آدلانیر. بئله اؤولیلار تورکمئنستاندا دا واردیر. بونوللا علاقه دار اولاراق اؤولیا بویو اوبا، اؤولیا یاپ جغرافی آدلاری عمله گلیمیشدیر.

تورکمنستاندا «خوجا» سۆزو مقدس حساب اولوندوغوندان اونون اساسیندا ۳۵ توپونیم یارانمیشدیر [س. آتانیازوف، ۱۹۷۰، ص. ۲۴۲-۲۴۵]. خوجا سۆزونه «آرخ»، «قاینار»، «قالا»، «قایا»، «داغ»، «سو»، «تاپماز» و سایر سۆزلری قوشولماقلا توپونیملر یارانمیشدیر. آذربایجاندا «خوجا» شخص آدی اولماقلا یاناشی، اوندان بیر - ایکی ائتونیم ده یارانمیشدیر (خوجالی و سایر).

تورکمنستاندا «شیخ» سۆزو ایله باغلی ۸ جغرافی آد یارانمیشدیر [س. آتانیازوف، ص. ۲۷۰]. اونلاردان شیخ اوبا، شیخ بولاق، شیخ تورکمن بولاق و سایر میثال چکمک اولار. آذربایجاندا شیخ آدی یئرلرین بیر نجه سی اوجاقدیر (شیخ کندی). واختی ایله بی بی هئیت مسجدینین (بو گۆزل مسجدی ۳۰ - نجو ایللرده کومونیست لر یئرله یتکسان ائتمیشلر و آجیناجاقلی دیرکی، اونون اوزونو بزه میش رنگلی کاشی لاردان بیر نجه سی اثرمنستاندا ساخلانیلیر) یئرلشدییی و یاخین شرقدن گلن شیخ لرین عبادت گاهی اولان بو یئر (بو مسجدین حجره سی آکادئمیک زیاد بنیاداوفون اولو باباسی اولموشدور) ایندی شیخ بورنو آدلانیر.

آذربایجان میفولوگیاسینین ترکیب حیصه سیندن بیرى ده «جین» دیر. جین گۆزه گۆرونمز، لاکین خالق اینامینا گۆره، حیاتدا موجود اولان اینسانا بنزر وارلیقدیر. جین لرین اؤز دونیاسی، اؤز عالیم و اؤز مکانی وار. اونلار اینسانلاردان، یاشاییش منطقه لریندن اوزاقدا یاشامیرلار. جینلر بیر نوع اینسانلارین پیکی دیر. جینلر حاقدا یالنیز دار گونده صحبت آچیلیر. جینلری تک - تنها اولاندا، قورخو حیسیسی کنچیرنده، تهلوکه گۆزله ینده یادا سالیرسان. جینلر شیطان کیمی آدمی حوصله دن چیخارا بیلر (اثل آراسیندا «جین تپه مه ووردوا» دئییرلر)، غفلتاً هارادانسا پیدا اولورلار...

۱۹۴۳-نجو ایلین مارت آیی ایدی. هاولار سویوق کنچیردی. گنجه یاری ایدی. بیز اوچ نفر ایدیک. من، عمیم آروادی قدرت و آنالیغیم اۇرقویا اوتاقدان اوتوروب حیطده کی اینه یین دوغماسینی گۆزله ییردیک. عبدالله عمیم گیلله قاپی بیر قونشو ایدیک. ایکی ائوین آراسیندا بیر دیوار واردی. عمیم آروادی قودو دئدی کی، «آ بالا، ائوده هئچ کیم یوخدور، کۆرپه اوشاقلار یوخودان دوروب قورخارلار»... اوشاقلار حاققیندا فیکیرلشیردیک، قودو اونلاری تئز- تئز یادا سالیردی. بیزیم اوچوموزون ده نظرلری پنجره یه دیکیلیمشیدی.

بیردن بابیر طرفدن پنجره نین قارشیسیندان عمیم قیزی سئویل بؤیوک سرعتله سولدان - ساغا، بیزیم طرفه قاچا - قاچا «آی آنا» - دئییب قیشقیردی. قدرت نئم اللرینی دیزلرینه ووروب، «بوی، آی بالا، اتوین یاخیلیدی، قیز دلی اولدو» - دئدی. من تئز دوروب عمیم گيله قاچدیم. ایچری گیردیم، قوروپوب قالدیم. ایندیجه سسینی اوچوموزون ده ائشیتدیییمیز سئویل اؤزوندن کیچیک قارداشلاری علی نین و قوربانین یانیندا شیرین - شیرین یاتیردی. سئویلین اوزونده اولان کیچیک تر دنه لری اونون چوخدان یاتدیغینا و ترپنمه دیینه اساسلی ثبوت ایدی. یئنه ده من آستادان «سئویل!» «سئویل!» - دئییه چیغیردیم. بیر سس چیخمادی. اونون سسی چیخا دا بيلمزدی. چونکی سئویل درین یوخودایدی...

اؤه قاییتدیم. قادیلارین گؤزلری منیم اوزومه دیکلمیشدی. تلاش ایچینده جاواب گؤزله ییردیلر. من اونلارا اولانی دانیشدیم. اوچوموز ده مات قالمیشدیق. اوچوموزونده ائشیتدیییمیز هیجانلی سس و پنجره نین قاباغیندان قاچان سئویل بیزی محوریملزدن چیخارمیشدی. من اونلاری اینانیراندان سونرا کی، اوشاقلار یئرلریندن ده ترپنمه ییب، تر ایچینده یاتیرلار، قدرت نئم دئدی: - «آ بالا، او جین ایمیش». من گؤزومل گؤردویوم و آنجاق سئویله مخصوص اولان بو سسی بو گون ده یادیمدان چیخارا بيلمیرم. اونا گؤره ده من دئییرم کی، حیاتدا جین وار. گؤزدوکلریمه و ائشیتدیکلریمه باشقا جاواب تاپا بيلمیرم ...

قئیبه چیخمیش، لاکین قورخونج روحلو جینله باغلی بیر جغرافی آد واردیر - جین داغ (اوردوباد رایونو). جینی اووسونلایان، اونو اؤزو ایله گزدیرن، جینلرین الی ایله ایش گؤرن سئحرلی شخص (جین دار) آدلانیر. جیندار تپه (زاقاتالا)، جیندار محله «جین دار» سؤزوندن دیر. معنوی مدنیتیمیزین بیر قولو اولان دینی گؤروشلریمیزله باغلی بو جغرافی آدلارین دا قورونماسی واجیب دیر.

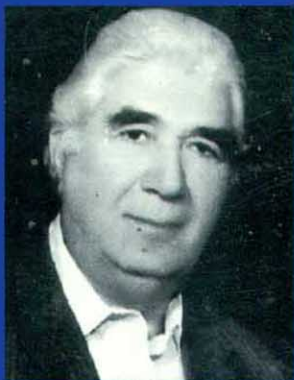
Prof:Budaq Budaqov

Turk uluslarinin Yer yaddashi

**Cheviran :Dr. Huseyn sharqi
Rugeyye Safari**

**ALP Yayim evi
Tabriz 2006**

Budaq Budaqov

Türk Uluslarının yer yaddaşı

Köçürən: H.Şərqi , R.Səfəri

ALP Yayım evi

Təbriz (2006)